1916/10c.

STATYSTYKA

LUDNOŚCI KASZUBSKIEJ.

ZEBRAŁ I OPRACOWAŁ

STEFAN RAMUŁT.

Z mapą etnograficzną Kaszub.

KRAKÓW.
NAKŁADEM AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI.
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI SPÓŁKI WYDAWNICZEJ POLSKIEJ.
1899.

Z. 823.

STATYSTYKA LUDNOŚCI KASZUBSKIEJ.

БИБЛІОТЕКА П. К. ГИМНАЗІИ * В ПЕРЕМЫШЛЬ *

STATYSTYKA

LUDNOŚCI KASZUBSKIEJ.

ZEBRAŁ I OPRACOWAŁ

STEFAN RAMUŁT.

BIBLIOTEKA JAGIELLOŃSKA

Z mapą etnograficzną Kaszub.

KRAKÓW.
NAKŁADEM AKADEMII UMIEJĘTNOSCI.
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI SPÓŁKI WYDAWNICZEJ POLSKIEJ.
1899.

Biblioteka Pedagogiczna w Radomiu
nr inw.: K - 41960
BGZs 41960

41960
312(438)

W drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem J. Filipowskiego.

Wydział filologiczny Akademii Umiejętności pragnie wyjaśnić pobudki, które go skłoniły do wydania niniejszej książki i zastrzedz się przeciw pewnym wnioskom, któreby ktoś niesłusznie mógł z tego faktu wysnuć.

P. Ramułt we wszystkich swoich pracach poświęconych Kaszubszczyźnie, występuje jako stanowczy wyznawca odrębności języka, którym mówią Kaszubi, od języka polskiego. I w tej książce jest ta zasada przyjętą o tyle, że mowa Kaszubów nazywa się tu ich mową »ojczystą« i jednakowo jest przeciwstawiana mowie polskiej i niemieckiej. Otóż zasada odrębności »języka kaszubskiego« od języka polskiego nie jest bynajmniej powszechnie przyjętą przez współczesną naukę, a także i w gronie naszego Wydziału stanowczych napotyka przeciwników. To też Wydział filologiczny stwierdza to wyraźnie, zastrzegając się przeciwko mniemaniu, jakoby ogłaszając prace p. Ramułta, stawał w tym sporze naukowym po jego stronie.

Ale ten pogląd autora na mowę Kaszubów nie odbiera bynajmniej znaczenia skrzętnie zebranym przez niego materyałom językowym i statystycznym, które tylko przyczynić się mogą do ożywienia badań na tem polu i rozświecenia prawdy. Wydział przeto poczytywał sobie za obowiązek ułatwić publikacyą tak ważnego materyału, któryby w obecnych warunkach wydawniczych nie znalazł gdzieindziej nakładcy, i dlatego podjął się wydania niniejszej pracy p. Ramułta.

W Krakowie, w styczniu 1899.

K. Morawski. *J. Tretiak.*

PRZEDMOWA.

Marzeniem mojem, w latach jeszcze dziecięcych, było znaleść taką książkę, któraby mnie pouczyła, ile naprawdę jest Kaszubów na świecie i jak daleko sięgają granice plemienia kaszubskiego. Bo już wtedy gorszyłem się niezgodnością różnych, dostępnych mi wówczas źródeł, polskich i niemieckich, z których jedno np. utrzymywało, że liczba Kaszubów dochodzi 100.000, a zaś inne (jedno z dawniejszych wydań encyklopedyi Mayera) zdołało ich naliczyć zaledwie 3.000...

Książki takiej szukałem następnie w bibliotekach szkolnych, później w publicznych, aż wreszcie zrozumiałem, że poszukiwania moje są daremne. Uzbroiłem się tedy w cierpliwość i jąłem czekać, żali też nie znajdzie się kto, coby zaspokoił moją ciekawość. Atoli czekanie nie doprowadziło również do niczego, albo raczej do tego, że przyszedłem do przekonania, iż chyba samemu wypadnie zabrać się do napisania takiej „książki“, o jakiej marzyłem, będąc małem jeszcze chłopięciem.

Z trudności takiego przedsięwzięcia zdawałem sobie sprawę dokładnie. Chciałem też początkowo poprzestać na zebraniu materyału statystycznego z jednego tylko powiatu, a następnie dopiero przystąpić do obliczenia ludności drugiego, żywiąc nadzieję, że równocześnie zajmie się ktoś inny podobnem opracowaniem reszty powiatów kaszubskich. Wnet jednak spostrzegłem, że za jednym zachodem, byle tylko żwawo wziąć się do rzeczy i nie zrażając się przeszkodami, dążyć wytrwale do wytkniętego celu, będzie można wykonać odrazu całe dzieło, którego użyteczność wzrośnie tym sposobem w dwójnasób, jeżeli materyał statystyczny, zebrany, o ile możności, r ó w n o c z e ś n i e, zostanie ułożony i opracowany w j e d n e j k s i ę d z e. Tak też ostatecznie postanowiłem i w postanowieniu tem wytrwałem już do końca, a książka niniejsza przedstawia rezultat siedmioletnich usiłowań moich w tym kierunku.

Praca ta ma na oku dwa cele. Jednym z nich jest wykazanie s i ł y l i c z e b n e j, drugim wytknięcie g r a n i c geograficznego rozprzestrzenienia l u d u k a s z u b s k i e g o. Aby osiągnąć te cele, starałem się nagromadzić jaknajwiększą ilość potrzebnych szczegółów, a więc dat statystycznych, odnoszących się do ludności k a ż d e j z o s o b n a o s a d y, p o ł o ż o n e j n a t. z w. K a s z u b a c h, a ponadto zebrać wszelkie możliwe dane o ludności kaszubskiej, żyjącej w r o z p r o s z e n i u p o z a g r a n i c a m i K a s z u b.

Odnośnie do samej krainy kaszubskiej, zwracałem w poszukiwaniach moich uwagę jedynie na dwa czynniki, odróżniające mieszkańców danej osady: 1. na ich mowę ojczystą *(Muttersprache)*, 2. na ich wyznanie. Pominąłem natomiast zupełnie kwestyę narodowości *(Nationalität)*, będącej dzisiaj na Kaszubach, o czem przekonać się można choćby ze spisu urzędowego, czynnikiem zmiennym i niepewnym, zależnym od większego lub mniejszego uświadomienia i wyrobienia politycznego u poszczególnych osób.

Dla uniknięcia zatem wszelkich możliwych nieporozumień zaznaczam z całym naciskiem, że statystyka niniejsza jest wyłącznie językową, a nie narodowościową. W opracowaniu niniejszem dzielę ludność nie według tego, do jakiej ona przyznaje się, lub do jakiej zaliczaną bywa narodowości, ale według mowy ojczystej, według tej mowy, którą dziecko wynosi z gniazda rodzinnego, którą człowiek posługuje się w rozmowie z najbliższą swą rodziną, której używa, modląc się i spowiadając, i która zarazem może być nazwana mową potoczną *(Umgangssprache)*, jeżeli otoczenie, wśród którego dany osobnik żyje, mówi tym samym, co i on, językiem.

Mową ojczystą Kaszubów jest oczywiście tylko mowa kaszubska, cokolwiekbądź bowiem można sądzić o stosunku Kaszubów do Polaków, nie podobna zaprzeczyć faktu istnienia mowy kaszubskiej.

Po myśli uwag powyższych uważamy za Kaszubów jedynie tych, którzy nie tylko są z nimi z rodu, ale i mówią po kaszubsku. Do nich dołączamy także te, nieliczne zresztą jednostki, które, choćby były i obcego pochodzenia, posługują się w kółku rodzinnem wyłącznie mową kaszubską. Nie uważamy natomiast za Kaszubów tych osób obcej krwi, które, acz na Kaszubach zrodzone i wychowane i mową kaszubską częstokroć całkiem biegle władające, uważają jednak mowę niemiecką lub jakąkolwiek inną za swą ojczystą. Również nie zaliczamy do Kaszubów tych, którzy wprawdzie są nimi z pochodzenia, ale w kółku domowem posługują się już mową polską lub niemiecką. Są bowiem np. w prowincyi pomorskiej, koło Łeby i w innych stronach, całe wsi, których mieszkańcy nie mają w swoich żyłach ani kropli krwi niemieckiej, a przynajmniej niewielką jej domieszkę, ale za Niemców muszą być uważani, gdyż mówią tylko po niemiecku.

* * *

Wypada mi teraz opowiedzieć dzieje wykonania tej pracy i opisać sposoby, których użyłem celem zgromadzenia potrzebnego materyału statystycznego. Oczywista rzecz, iż przedewszystkiem rozejrzałem się po całym obszarze literatury odnośnej, tak polskiej, jak i niemieckiej, zarówno jednak w pierwszej, jak i w drugiej, nie znalazłem żadnych danych szczegółowych choćby o jednej osadzie kaszubskiej. Jak już bowiem wspomniałem wyżej, ani granice obecnego rozsiedlenia się ludności kaszubskiej, ani liczba osób, mówiących po kaszubsku, nie były dotąd dokładnie znane, wogóle zaś wiadomości, jakie podawano o Kaszubach, bywały i skąpe i niedokładne. Wszelkie obliczenia, odnoszące się do krainy kaszubskiej, opierały się wyłącznie na kombinowaniu cyfr, wykazywanych przez ogólne spisy ludności, z cyframi, dostarczanemi bądź to przez statystykę szkolną, bądź też kościelną lub wyborczą.

Obliczenia te dotyczyły zresztą tylko całych powiatów. W szczegóły nie wdawano się wcale, nie pytano i nie odpowiadano, ile w tej albo owej miejscowości znajduje się mówiących tym albo owym językiem. Rachunki robiono tylko sumaryczne, przyczem granice osiadłości ludu kaszubskiego nie bywały nigdy wytknięte należycie. Mylono się w tym względzie nieraz o całe powiaty i o dziesiątki tysięcy dusz...

Z niedokładnościami tego rodzaju spotykamy się np. w pracy d-ra Nadmorskiego p. t. „Ludność polska w Prusach zachodnich*)", której kilka kart poświęcono specyalnie Kaszubom. Nieznając przedewszystkiem dobrze granic dzisiejszej krainy kaszubskiej, autor zaliczył do Kaszub jedynie powiaty: pucki, wejherowski, kartuski, kościerski i gdański górski, dodał wprawdzie potem jeszcze powiat lęborski, bytowski i chojnicki (nie zaliczając ich jednak do Kaszub), ale dodał także starogardzki, który wcale nie jest kaszubskim, a opuścił zupełnie człuchowski i to bez wszelkiej argumentacyi, słupski zaś dlatego, że... Kaszubi tamtejsi których według niego ma być tylko 200—300 (!!) „są to *morituri* może już w następnem pokoleniu". Zdaje mi się, że argument ten można było śmiało pozostawić statystykowi „następnego pokolenia" a tymczasem wziąć w rachubę to, co jest, mając na uwadze, iż „*fortuna est variabilis*", jak powiedział Starowolski, a „*Deus mirabilis*" i jeszcze niewiadomo, co się stanie z Kaszubami ziemi słupskiej...

O ludności kaszubskiej w okręgu gdańskim miejskim także p. Nadmorski nic nie wspomina a liczbę Kaszubów w powiecie chojnickim i starogardzkim podaje na 2.000, podczas gdy jest ich tam więcej, niż dziesięć razy tyle.

Wogóle wiadomości d-ra Nadmorskiego o ludności kaszubskiej są chwiejne i niedokładne, niektóre zaś ustępy wręcz nawet bałamutne, jak np. o powiecie gdańskim górskim. Dla powiatu tego, połączywszy go na dobitkę z powiatem gdańskim dolnym, który przecież do Kaszub nie należy, wyznacza autor zgoła nieprawdziwą cyfrę katolików 4.515, podczas gdy w samym tylko powiecie gdańskim górskim jest ich 22.000. Mniejsza już jednak o to, że p. N. podał cyfrę fałszywą, niechżeby przynajmniej rachował należycie! Oto z tych 4.515 katolików ma być według niego 10% Polaków a więc zdawałoby się, że 451, jemu jednak wypadło 7.352. W jaki sposób 10% z 4.000 daje 7.000, pozostanie tajemnicą d-ra Nadmorskiego...

Proste nawet dodawanie nielicznych zresztą cyfr szwankuje u p. N. i to wcale grubo. Zsumowawszy bowiem podane przezeń liczby dla poszczególnych powiatów, dochodzimy do rezultatu, że ludność kaszubska (oczywiście według niego) liczy 122.600 głów, jemu tymczasem wypadło 132.600. Mamy tedy do czynienia z różnicą, wynoszącą 10.000. O pomniejszych błędach i niedokładnościach już nawet nie wspominam, nie dotykam również dalszych ustępów pracy p. Nadmorskiego, ile że ocena ich nie wchodzi w zakres niniejszej książki**).

*) Warszawa, 1889, stronic 53.

**) Obacz Dodatki: Odpowiedź p. Nadmorskiemu-Łęgowskiemu.

W innych pracach statystycznych, choćby i dokładniejszych, nie uwzględniono zgoła ludności kaszubskiej, jako całości odrębnej, ale wzięto ją pod jeden strychulec z ludnością polską. Dat szczegółowych o Kaszubach nie podał nawet „Słownik geograficzny[1])“. Pomnikowe to wydawnictwo uwzględniło wprawdzie na swych kartach także krainę kaszubską i o każdej niemal wiosce dostarczyło wielu, nieraz bardzo cennych wiadomości, pominęło jednak zupełnie kwestyę narodowości i języka ojczystego mieszkańców. A jeżeli tak wielkie dzieło pozostawiło tę tak ważną sprawę na uboczu, tem mniej oczywiście znaleść można danych z tego zakresu w innych, skromniejszych opracowaniach. O jakiejś zaś specyalnej statystyce ludności kaszubskiej nie było dotąd nawet mowy i nic dziwnego, skoro nie istnieje także mniej lub więcej szczegółowa statystyka ludności polskiej i któraby się opierała na badaniach i poszukiwaniach samodzielnych. Nawet ogólna liczba Polaków jest dotychczas tylko hipotezą a obliczenia poszczególne różnią się między sobą o—miliony.

Z innych ludów słowiańskich statystykę taką szczegółową posiadają, o ile wiem, jedynie Serbowie łużyccy[2]) i Rezyanie[3]).

* * *

Nie było tedy innego sposobu, jak jąć się gromadzenia materyału statystycznego na własną rękę. W chwili, kiedy zabierałem się do urzeczywistnienia mojej myśli — było to w jesieni 1890. roku — władze pruskie czyniły właśnie przygotowania do spisu ludności, mającego uwzględnić osobno i to po raz pierwszy także ludność, mówiącą po kaszubsku. Okoliczność ta wstrzymała mnie chwilowo w mem przedsięwzięciu, myślałem sobie bowiem, że może i nie warto wkładać tyle trudu w pracę, którą ktoś inny wykonać może bez porównania łatwiej i lepiej odemnie.

Wkrótce jednak spostrzegłem, że byłem w błędzie. Skoro bowiem tylko podano do publicznej wiadomości ogólne, tymczasowe rezultaty spisu rządowego, przekonałem się, że o ile one dotyczą mowy ojczystej mieszkańców, dają z gruntu fałszywy obraz stosunków rzeczywistych. Wystarczyło mi rzucić okiem na cyfry takiego n. p. powiatu człuchowskiego, gdzie niema ani jednej osady polskiej, a osób, mówiących po polsku, naliczyćby można najwyżej kilkadziesiąt, ażeby przyjść do wniosku, że spis urzędowy dokonany został na podstawie jakiegoś olbrzymiego nieporozumienia w zakresie pojęć o języku ojczystym ludności. Oto bowiem w powiecie tym naliczono ni mniej ni więcej, jak 7.605 Polaków a tylko 1.109 Kaszubów!

[1]) Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880—1897, 14 tomów.

Część, dotyczącą Kaszub i wogóle ziem pomorskich, opracowali śp. ks. Fankidejski w tomach początkowych, następnie zaś ks. Romuald Frydrychowicz, profesor gimnazyum w Pelplinie.

[2]) Dr. Ernest Muka. *Delnjołužiske Serbowstwo w l. 1880.* (Časopis Maćicy serbskeje, 1884.). Tenże: *Statistika łužiskich Serbow.* Budyšin, 1886.

[3]) Dr. Jan Baudouin de Courtenay. *Rezja i Rezjańe.* St.-Pjetjorburg, 1876.

Otrzymawszy w parę lat później od dyrekcyi król. Biura statystycznego w Berlinie szczegółowe wypisy z aktów konskrypcyjnych, przekonałem się dowodnie, na jakie bezdroża sprowadzoną została urzędowa statystyka pruska. Jak fałszywie i bałamutnie przedstawia się ich obraz w świetle cyfr, zebranych podczas spisu ludności, dokonanego w dniu 1. grudnia 1890. roku, udowodni kilka następujących przykładów, które umyślnie wybieram z jednego tylko powiatu, mianowicie kartuskiego. Tak n. p. we wsi Parchowo, liczącej 640 mieszkańców, 6 osób zapisało się, jako mówiące po polsku, a 466 po kaszubsku (reszta Niemcy i Żydzi). Podobnie w Prokowie na 543 mieszkańców 7 osób podało mowę polską, jako ojczystą, a 518 kaszubską. Tak samo w Dzierzążnie *(Seeresen)* na 318 mieszkańców 4 osoby zapisały się do rubryki dla języka polskiego a 268 do rubryki kaszubskiej.

Natomiast w Żurominie z pomiędzy 231 mieszkańców zapisało się 230 do rubryki polskiej a do kaszubskiej — żaden. W Skorzewie na 749 mieszkańców tylko jedna osoba przyznała się do mowy kaszubskiej, do polskiej zaś 697. W Mściszewicach na 768 mieszkańców zapisano 709 do rubryki dla języka polskiego a tylko 5 do kaszubskiej.

Niechże jednak nikt nie myśli, jakoby ludność słowiańska, zamieszkująca Parchowo, Prokowo i Dzierzążno, mówiła innym, już nie językiem, ale choćby dyalektem, aniżeli mieszkańcy Żuromina, Skorzewa i Mściszewic. Niech także nie przypuszcza, iżby obywatele Mirachowa, z których 151 zgłosiło przy spisie mowę kaszubską a również 151 polską, różnili się między sobą pod względem języka i połowa z nich mówiła istotnie po polsku a połowa po kaszubsku. Wszyscy oni, nie tylko Mirachowiacy, ale tak samo mieszkańcy wymienionych wyżej wiosek, mówią jednem i tem samem narzeczem kaszubskiem, którem posługuje się cała ludność słowiańska powiatu kartuskiego. Liczba bowiem osób, których mową rodzinną jest polska, nie dochodzi nawet 100 wobec przeszło 45.000 Kaszubów rodowitych, gdy tymczasem według spisu urzędowego 22.301 osób posługiwać się tam ma mową polską a tylko 16.964 kaszubską.

Przytaczam jeszcze jeden szczegół, tym razem z powiatu człuchowskiego. Illustruje on znakomicie brak wszelkiej konsekwencyi w przeprowadzeniu spisu urzędowego. Oto mieszkańców Prądzony zaliczono do Polaków, a sąsiadującej z nią niemal o miedzę Prądzonki do Kaszubów. I dlaczego? Trudno odgadnąć, to jednak nie ulega najmniejszej wątpliwości, że zarówno obywatele Prądzony, jak i Prądzonki, są najczystszej krwi Kaszubami.

Przykładów tego rodzaju moglibyśmy podać tutaj całe setki. Ale i tych kilka, któreśmy przytoczyli wyżej, świadczą chyba aż nadto dostatecznie, że cyfry spisu urzędowego z d. 1. grudnia 1890 r., o ile dotyczą mieszkańców Kaszub, są z gruntu fałszywe, a wnioski, jakie z nich wysnuwa statystyka urzędowa, nie mają żadnego uzasadnienia w stosunkach rzeczywistych. Jednym z licznych owoców mylnie i bałamutnie dokonanego spisu ludności w roku 1890 jest między innemi karta etnograficzna, dołączona dwukrotnie do wydawnictw król.

Biura statystycznego w Berlinie[1]). Mapa ta uzmysławia stosunki językowe na Kaszubach w ten n. p. sposób, że już nietylko część wschodnią, ale nawet zachodnią powiatu kartuskiego, w którym niema ani jednej wsi polskiej, każe zamieszkiwać przeważnie Polakom, a tylko środek Kaszubom!... Trudno za to winić autora, żałować go raczej wypada, że idąc ślepo za źródłami urzędowemi, stworzył rzecz, która u znających stosunki miejscowe wywołuje najwyższe zdumienie.

Tak oto przedstawia się urzędowy materyał statystyczny odnośnie do j ę z y k a mieszkańców. Że dla statystyki umiejętnej, n. p. dla celów dyalektologiczno-etnograficznych, nie posiada on żadnej wartości, jedynie chyba jako źródło pomocnicze, nie potrzebuję dowodzić. Wina tego ciąży wyłącznie na władzach pruskich. Skoro bowiem przyjęto za zasadę, że ludność, mówiącą po kaszubsku, należy liczyć osobno, trzeba było zasadę tę przeprowadzić sumiennie i konsekwentnie we wszystkich powiatach i we wszystkich miejscowościach.

Jaką wogóle wartość przywiązywać należy do materyału statystycznego, zbieranego przez władze pruskie, o ile tenże materyał — powtarzam jeszcze raz — odnosi się do stosunków narodowościowych lub językowych, udowadniają nam najlepiej... same władze pruskie. Oto n. p. przy powszechnym spisie urzędowym w roku 1890 naliczono w powiecie puckim (łącznie już z połową t. zw. dwujęzycznych) 2·52% Polaków i 65·18% Kaszubów, podczas gdy w n i e c a ł y r o k p ó ź n i e j równie urzędowa statystyka, tym razem szkolna, wykazała w tymże samym powiecie puckim 34·38% Polaków, a tylko 34·88% Kaszubów.

To znaczy, że według statystyki urzędowej liczba Kaszubów zmniejszyła się w przeciągu niespełna roku o połowę, a natomiast liczba Polaków pomnożyła się w tym samym czasie czternaście razy... Są to już poprostu żarty ze statystyki.

* * *

Dotychczas mówiliśmy wyłącznie o nienależytem przy spisach urzędowych wyróżnianiu ludności kaszubskiej od polskiej. Gdzieś jednak podziała się jeszcze reszta Kaszubów, spis z roku 1890 wykazuje bowiem za małą ich liczbę nawet w takim razie, jeżelibyśmy, prostując niewłaściwe nomenklatury, uznali za Kaszubów także i te osoby, które, mówiąc wyłącznie po kaszubsku, podały mowę polską, jako swoją ojczystą. Wystarczy, gdy wspomnę, że np. w powiecie słupskim, w którym samych Kaszubów ewangielików jest jeszcze ze cztery tysiące a katolików kaszubskich z tysiąc, spis urzędowy wykazał tylko 432 nie-Niemców, mianowicie 7 (wyraźnie: s i e d m i u!) Kaszubów, 309 Polaków i 116 dwujęzycznych.

[1]) Die preussische Bevölkerung nach ihrer Muttersprache und Abstammung. Auf Grund des Ergebnisses der Volkszählung vom 1. Dezember 1890 und anderer statistischer Aufnahmen dargestellt von A. Freiherr v. Fircks. XI. Grosspolen, oberschlesische Polen, Masuren und Kaschuben (Zeitschrift des königl. preussischen statistischen Bureaus, Berlin, 1893, str. 242—263).

Ta sama mapa dołączoną została do innego wydawnictwa tegoż Biura p. t. „Preussische Statistik“ (121. Zweiter Theil. Die endgiltigen Ergebnisse der Volkszählung im preussischen Staate vom 1. Dezember 1890). Berlin, 1893.

Przyjrzawszy się tym cyfrom, nie trudno odgadnąć, gdzie się podziała owa reszta Kaszubów... Ogółem naliczono ich w roku 1890 w całem państwie pruskiem zaledwie 56.646, w której to cyfrze mieści się już 2.213 osób, uważających obok kaszubskiej także mowę niemiecką za swą ojczystą. Trzeba bowiem wiedzieć, że spis urzędowy z roku 1890 odkrył nową kategoryę ludzi: posiadających dwa lub więcej języków ojczystych. Dla krótkości, cytując daty urzędowe, nazywamy ich „dwujęzycznymi“. Indywidua te jednak, o ile oczywiście weiągnięte zostały do rubryki kaszubsko-niemieckiej, są to prawie bez wyjątku sami Kaszubi, z n a j ą c y tylko mowę niemiecką a za mało uświadomieni lub zanadto lękliwi, aby przyznać się do pełnej kaszubskości. To też zaliczyć ich należy bez najmniejszego wahania do Kaszubów, trudno bowiem nawet przypuścić, aby znalazł się Niemiec, któryby kaszubszczyznę uważał za swoją *Muttersprache*...

Ludzi, posiadających dwa lub więcej języków ojczystych, w rzeczywistości niema wcale. Tu i owdzie mogą wprawdzie istnieć obok siebie dwa albo i trzy nawet języki p o t o c z n e *(Umgangsprache)*, faktycznie bowiem w okolicach o ludności mieszanej mieszkańcy tychże muszą się posługiwać oprócz swego ojczystego także drugim jeszcze albo i trzecim językiem, z tego jednak nie wypływa bynajmniej, iżby wszystkie te trzy języki były ich ojczystymi. Od biedy możnaby postawić taką zasadę, że dzieci, pochodzące z małżeństw, pod względem językowym mieszanych, posiadają dwie mowy r o d z i n n e *(Familiensprache)*: ojczystą i macierzystą. Twierdzić jednak, że ktoś posiada dwie mowy ojczyste, lub — jak chcą Niemcy — macierzyste *(Muttersprache)*, znaczyłoby utrzymywać, że się ma dwóch ojców lub też dwie matki. W dodatku przekonałem się, że do rubryki osób o dwu mowach macierzystych zapisywali się nieraz ludzie, pochodzący z małżeństw pod względem językowym jednolitych. Cóż wreszcie zrobić z tymi, którzy w nadmiarze rzekomej dokładności przyznali się aż do t r z e c h języków ojczystych? Trzeba chyba przypuścić, że tym trzecim był język jakiego wuja albo macochy...

Zupełnej zbyteczności rubryki dla dwujęzycznych dowodzi najlepiej fakt, że w powiecie człuchowskim, pod względem językowym tak samo, jak i inne powiaty kaszubskie mieszanym, nie zapisano do niej ani jednej osoby, podczas gdy w sąsiednim, mniej nawet ludności liczącym powiecie chojnickim, naliczono aż 909 osób, obdarzonych dwoma rzekomo językami ojczystymi. Szczegół to bardzo ważny, świadczy on bowiem niezbicie, że indywidua o dwóch językach ojczystych istnieją tylko na papierze a nie w rzeczywistości, bo jeżeli tych dziwnych istot nie znaleziono czy też brakło i m p u l s u do szukania ich w powiecie człuchowskim, to tak samo niema ich i w innych powiatach a tylko gwałtem powołano je do bytu.

Ale już mniejsza o tych dwujęzycznych, z którymi ostatecznie wiedzielibyśmy co zrobić, choćby nawet wszyscy, ale n a p r a w d ę w s z y s c y Kaszubi zapisali się do rubryki dla dwujęzycznych, nie ulegałoby bowiem żadnej wątpliwości, że to są Kaszubi, u m i e j ą c y także po niemiecku. Ważniejszą dla mnie była okoliczność, o czem wspomniałem już wyżej, że urzędowo wykazana liczba Kaszubów w powiatach kaszubskich, łącznie już nawet z tymi, których zapisano do rubryki pol-

skiej lub dwujęzycznych, była stanowczo za niską. W przekonaniu tem utwierdziłem się, otrzymawszy wiarygodne daty statystyczne z parafii borzyszkowskiej, która sama jedna liczy bezmała tylu Kaszubów, ilu ich — łącznie już z Polakami — naliczył spis urzędowy w całym powiecie człuchowskim.

* * *

Wobec tego zatem, że spis urzędowy zawiódł moje oczekiwania najzupełniej, a w dodatku poinformowano mnie ze strony kompetentnej, że daty szczegółowe (t. j. o każdej miejscowości zosobna) nie będą wcale publikowane, powróciłem do pierwotnego planu dokonania spisu ludności kaszubskiej na własną rękę.

Jak już nadmieniłem wyżej, miałem początkowo zamiar poprzestać na obliczeniu ludności w jednym tylko powiecie. Myśl tę jednak porzuciłem wkrótce, jeżdżąc bowiem po całych Kaszubach, miałem sposobność badania stosunków w różnych stronach tej krainy i zbierania materyału statystycznego na miejscu. Wielkie usługi w tym względzie oddało mi duchowieństwo katolickie, organiści i służba kościelna, sołtysi, nauczyciele miejscowi, tu i owdzie leśniczy rządowy, właściciele zajazdów, a nawet urzędnicy państwowi. Znaczną część bardzo cennych nieraz informacyj otrzymałem bezpośrednio od właścicieli ziemskich na Kaszubach (t. zw. „gburów“ i drobnej szlachty), między którymi nie brak inteligentniejszych jednostek. Z uznaniem wreszcie podnoszę, że, acz w mniejszej mierze, znalazłem nieraz pomoc w poszukiwaniach moich także u obywateli narodowości niemieckiej, pomoc o tyle cenniejszą, o ile mniej spodziewaną.

Tak wędrując od parafii do parafii, zebrałem sporą wiązkę danych, potrzebnych do mojej pracy, za małą jednak, aby z niej stworzyć całość. Nagromadzone daty odnosiły się do wszystkich powiatów, ale w każdym z nich były jeszcze znaczne luki. Pracę, rozpoczętą na miejscu, prowadziłem tedy dalej w drodze korespondencyi, wróciwszy do stałego miejsca mego pobytu. Korzystałem przedewszystkiem z nawiązanych już dawniej stosunków, niejednokrotnie jednak — i nie bezskutecznie — zwracałem się z prośbą o współdziałanie także do osób, zupełnie mi nieznanych osobiście. W przeciągu tego czasu wysłałem na Kaszuby jakich kilka tysięcy listów, kwestyonaryuszy i blankietów konskrypcyjnych.

Z uzyskiwaniem odpowiedzi szło... rozmaicie. Jedni odpowiadali chętnie i w krótkim czasie; drudzy, okazując dobrą wolę dla mego przedsięwzięcia w równej mierze, co i pierwsi, potrzebowali dłuższego czasu do zebrania potrzebnych wiadomości; inni czynili zadość mym życzeniom dopiero po kilkakrotnych naleganiach, a byli i tacy, którzy listy moje i następne przypomnienia zbyli zupełnem milczeniem... Trzeba było w takich razach oglądać się za innemi osobistościami, dowiadywać się o takowe, pisać znowu do nich, posyłać nowe blankiety i formularze i całą czynność z wyjaśnianiem przedmiotu i celu pracy rozpoczynać na nowo.

Odpowiedzi jednak nadpływały, materyał rósł i zwolna wypełniały się puste miejsca w moich wykazach, skoro tylko nadesłane mi cyfry

z jednego źródła skontrolowane zostały przez inne osoby, mogące w tej materyi decydować. Oczywista rzecz, działo się to bardzo powoli i nie wszystko szło tak składnie, jak w interesie szybkiego wykończenia pracy było pożądanem, zwłaszcza że nadsyłane mi blankiety trzeba było niejednokrotnie po parę razy zwracać celem uzupełnienia lub przerobienia, a przynajmniej objaśnienia wątpliwych kwestyi. Zależało mi bowiem na tem wiele i ku temu celowi wytężyłem wszystkie siły, aby statystyka niniejsza była nie tylko możliwie szczegółową i w wytkniętym jej zakresie wyczerpującą (czego jednak nie zdołałem osiągnąć w zupełności), ale także — i to przedewszystkiem — dokładną i wiernie faktyczny stan rzeczy przedstawiającą, aby stanowiła rodzaj dokumentu i była wiarygodnym pomnikiem siły liczebnej i granic językowych ludu kaszubskiego u schyłku wieku XIX-go.

Nie żałowałem już tedy ani czasu, ani trudu, aby ten cel osiągnąć. Nie zadowalając się jednem źródłem, choćby najwiarygodniejszem, licząc się natomiast z możliwością pomyłek, tam zwłaszcza, gdzie w grę wchodzą cyfry, kontrolowałem najskrupulatniej zebrany przezemnie lub dostarczony mi materyał statystyczny w ten sposób, że przesyłałem go do przejrzenia i sprawdzenia innym osobom lub też uzyskiwałem od nich samodzielnie przez nie sporządzone wykazy, odnoszące się do tych samych miejscowości. W razie niezgodności cyfr starałem się dojść powodu różnicy, gdy zaś ta nie dała się usunąć żadną miarą, opierałem się z zasady na tych informacyach, wedle których cyfra ludności kaszubskiej była niższą a niemieckiej wyższą, niż to utrzymywało inne źródło. Bez najmniejszej bowiem chęci pomnożenia liczby ludności kaszubskiej choćby o jednostkę kosztem ludności sąsiedniej starałem się o to jedynie, aby prawdę i tylko prawdę wydobyć na światło dzienne, chociażby ta prawda miała być smutną i gorzką.

Z tego to powodu, ponieważ sam nie mogłem zbadać rzeczy dokładnie na miejscu a nadsyłane z różnych stron informacye różniły się między sobą, wpisałem wszystką ludność słowiańską wschodniej części powiatu kościerskiego i chojnickiego do rubryk, przeznaczonych dla mowy polskiej i jedynie w ogólnych zestawieniach małą jej część potrąciłem na rzecz Kaszubów, jakkolwiek na obszarze tym nie tylko ludność jest mieszaną, ale i całe wsi znajdują się kaszubskie. W podobny sposób postąpiłem sobie z kilkoma miejscowościami powiatu gdańskiego górskiego.

Wogóle o pomyłkę jakąś nie było trudno i nieustannie trzeba się było mieć na baczności, aby jej nie popełnić. Pewną i znaczną trudność sprawiało mi np. sprowadzenie zebranych przezemnie tudzież nadesłanych mi później dat statystycznych do jednego i tego samego terminu, za który obrałem sobie dzień 31 grudnia 1892 roku. Bo jakkolwiek przy każdej sposobności kładłem nacisk na tę datę, nie zawsze jednak stosowano się do mego życzenia, którego spełnienie w parę lat później mogło istotnie sprawiać niejaką trudność. Ostatecznie nierówności te, odnoszące się do terminu obliczeń, dały się w przeważnej części szczęśliwie usunąć.

Innem źródłem pomyłek, w jeszcze wyższym stopniu, mogła się snadno stać różnica, jaka zachodzi pomiędzy podziałem dawnym na wsi, folwarki i pustkowia (wybudowania, pustki), a nowszym, u-

rzędowym, na gminy wiejskie *(Landgemeinden)* i obwody dominialne *(Gutsbezirke)*. Miałem z tego powodu niemało kłopotu przy układaniu i ostatecznej redakcyi materyału statystycznego, jedni bowiem z moich współpracowników trzymali się dawnego, drudzy nowego podziału, skutkiem czego nie trudno było wziąć część za całość lub odwrotnie[1]).

Podział dawniejszy, ugruntowany w przeszłości kraju, stanowi do dziś dnia podstawę oryentacyjną nie tylko dla ludności miejscowej, ale i dla administracyi kościelnej, drugi, razem z podziałem na powiaty, jest dziełem władz pruskich i niejednokrotnie koliduje z podziałem kościelnym na parafie. Nie mówię już o tem, że do wielu parafii należą

[1]) Nie znam podstaw, na których opierają się zarządzenia władz pruskich przy ustanawianiu granic poszczególnych obwodów administracyjnych, wyznaję jednak, że zasady kierujące w tym względzie wydają mi się dziwnemi i niezrozumiałemi. W Prusiech istnieją dwie najniższe kategoryę okręgów administracyjnych: a) gminy wiejskie i b) obwody dominialne t. j. obszary dworskie. Do tych ostatnich należą także t. zw. „lasy królewskie“ t. j. fiskalne (nadleśnictwa, leśnictwa, podleśnictwa). Jak widać z obecnego stanu rzeczy, przy ustanawianiu granic poszczególnych obwodów nie decydował ani obszar ani liczba ludności ani tradycya, ale jakieś inne względy. Nierzadko bowiem zdarza się, że znaczniejsze nawet folwarki, które i z racyi swej rozległości i pokaźniejszej liczby ludności mogłyby stanowić odrębne ciało administracyjne, wcielone są do sąsiednich gmin wiejskich, jakkolwiek znacznie mniejsze od nich i mniej ludne rządzą się odrębnie.

Tak np. folwark Zdrada w powiecie puckim z obszarem kilkuset hektarów i sto kilkadziesiąt głów liczącą ludnością stanowi tylko przyległość gminy wiejskiej Mechowy, od której oddalony jest nawet spory kawał drogi. Równocześnie w tym samym powiecie folwark Cetnowo, obejmujący tylko 162 hektary i niemający nawet stu głów ludności a położony tuż przy wsi Chłapowo i mogący być łącznie z nią administrowanym, stanowi odrębny obwód dominialny. Przykładów tego rodzaju możnaby przytoczyć bardzo wiele.

Jeszcze mniej zrozumiałem jest tworzenie wielkich gmin wiejskich, rozciągających się na ogromnych obszarach, liczących nieraz parę tysięcy głów ludności a obejmujących granicami swemi niejednokrotnie dziesiątki odrębnych niegdyś osad, które dziś zredukowane zostały do rzędu zwykłych przysiołków. Obok tych wielkich gmin, wielkich i obszarem i liczbą ludności, istnieją tak małe, że zarówno pod względem rozległości, jak i liczby mieszkańców, pozostają w tyle poza przysiołkami innych gmin.

Wskażę tutaj tylko choćby na takie Swornigacie w powiecie chojnickim, wieś obejmującą 5580 hektarów a więc milę kwadratową obszaru i 1267 mieszkańców, albo Borowy młyn (3456 hektarów i 1249 mieszkańców) lub Melno (3571 hektarów i 686 mieszkańców) w powiecie człuchowskim. Każda z tych osad składa się właściwie z kilku wiosek, liczących po parę, czasem i kilka setek mieszkańców. Obok nich zaś istnieją tak małe i co do obszaru i co do liczby mieszkańców gminy, jak np. w powiecie chojnickim Jućza stara (155 hektarów), Kamienna góra (193 hektary), Budziska (66 hektarów i 19 mieszkańców), Krojanty (129 hektarów a 65 mieszkańców) i wiele innych.

Wspomnieć mi tu jeszcze należy o t. zw. obwodach leśnych (*Forstgutsbezirke*), obejmujących nieraz kilkadziesiąt tysięcy morgów, a rozciągających się — stosownie do konfiguracyi wchodzących w ich skład lasów — na obszarze kilku mil kwadratowych. Jeden taki korpus administracyjny, poprzedzielany samodzielnymi folwarkami lub odrębnemi gminami wiejskiemi a wyrywający im naodwrót poszczególne domy, które choćby i w środku wsi położone, do tej wsi jednak nie należą, ciągnie się czasami przez kilka parafii i parę powiatów, tak iż mieszkańcy jego są parafianami, zapisanymi i uczęszczającymi do kilku kościołów.

Co szczególniejsze, to to, że do tych obwodów leśnych należą także większe i mniejsze wioski, liczące czasami po pareset mieszkańców. Tak np. do nadleśnictwa czerskiego, rozciągającego się na obszarze 8714 hektarów pomiędzy samoistnemi gminami i folwarkami w parafii wielewskiej i czerskiej, należy aż dziesięć wiosek, nie licząc właściwych leśnictw i leśniczówek, zamieszkałych przez urzędników i służbę leśną.

osady z dwóch, czasem i trzech powiatów, ważniejszem jest to, że trafiają się gminy, których mieszkańcy należą do dwu a nawet i trzech parafii. Oto przykład. W powiecie kościerskim znajduje się gmina wiejska Oksenkop. w urzędowych wykazach statystycznych znana jedynie pod tą nazwą ogólną. Licząc się tedy zrazu tylko z podziałem rządowym pruskim, nie mogłem zrozumieć w pierwszej chwili, co to ma znaczyć, gdy niemal równocześnie otrzymałem daty statystyczne z parafii grabowskiej (w Kościerskiem) i goręcińskiej (w Kartuskiem) i gdy zarówno w jednym, jak i drugim wykazie, figurowała miejscowość Oksenkop, a w każdym z nich z innemi cyframi. Rzecz wyjaśniła się wkrótce. Oto były dawniej dwie osady odrębne: jedna nazywała się Oksenkop niemiecki, druga Oksenkop polski. Pierwsza należała do parafii goręckiej, druga do parafii grabowskiej. Później złączono obydwie osady w jednę gminę pod wspólną nazwą tylko Oksenkop, dawny podział kościelny nie uległ jednak żadnej zmianie i po staremu Oksenkop niemiecki należy do kościoła w Goręcinie, a zaś Oksenkop polski stanowi część parafii grabowskiej.

Drugi przykład. Jest w powiecie wejherowskim obszar dworski, któremu nadaną została nazwa urzędowa Zamku wejherowskiego *(Schloss Neustadt)*, były także niegdyś wsi Zbichowo i Ustarbowo. Istnieją one i dzisiaj, ale części ich przyłączone zostały do obwodu dominialnego na Zamku, a ponieważ całe Zbichowo należało zawsze i należy do parafii redzkiej, a Ustarbowo do luzińskiej, stało się, że katolicy Zamku wejherowskiego należą i chodzą do trzech kościołów: w Wejherowie, Redzie i Luzinie.

Trzeci przykład. Gmina wiejska Dziemiany w powiecie kościerskim należy do parafii lipuskiej, część jej jednak pod nazwą Dunajki do parafii lesieńskiej w powiecie chojnickim. Prócz tego znajdują się tuż obok, jako odrębny obwód fiskalny, Dunajki leśnictwo, te atoli w administracyi kościelnej stanowią tylko część całych Dunajek. Na dobitkę w tym samym powiecie są jeszcze drugie albo raczej trzecie Dunajki, należące do parafii zblewskiej, w statystyce kościelnej wykazywane, jako odrębna osada, nie stanowiące jednak osobnej gminy, ale przyległość do Blumfeldu.

A oto znowu odmienny trochę przykład, który przytaczam również z powiatu kościerskiego. W wykazach urzędowych figuruje gmina wiejska pod nazwą *Alt Englershütte*, w spisie obwodów dominialnych *Englershütte*, prócz tego, jako przyległość do Alt Englershütte, jeszcze *Neu Englershütte*. Ażeby w tym labiryncie nie pobłądzić, trzeba wiedzieć: 1) że Englershütte niema nic wspólnego z Alt und Neu Englershütte, 2) że Englershütte położoną jest na jednym (zachodnim) a Alt und Neu Englershütte na drugim (wschodnim) krańcu powiatu, wreszcie 3) że Alt i Neu Englershütte nazywają się po polsku Hutami englerskiemi, starą i nową, ale Englershütte nosi nazwę Huty przerębelskiej.

Statystyka powiatów kaszubskich nastręcza mnóstwo takich łamigłówek do rozwiązania. Są to istne „wilcze doły“, w które i samemu wpaść łatwo i drugich pociągnąć za sobą, jak to się np. zdarzyło dr. Nadmorskiemu, który na mapie, dołączonej do swojej pracy o ludności polskiej w Prusiech zachodnich, przeniósł Tuszkowską hutę i Płocicznoz jednego na drugi koniec powiatu. Z okazyi tej nie formułuję na-

wet silniejszego zarzutu, gdyż w tej gmatwaninie nazw pierwotnych i urzędowych istotnie nie trudno zbłądzić. Stało się to w ten sposób. W powiecie kościerskim znajdują się dwie miejscowości, które noszą nazwę niemiecką *Grünthal*: jedna w parafii lipuskiej, w zachodniej części powiatu tuż przy Tuszkowach i ta nazywa się Tuszkowską hutą, druga w parafii kiszewskiej koło Blumfeldu, po przeciwnej, wschodniej stronie powiatu. Ta ostatnia nazywa się po polsku Płociczno i jest wsią, podczas gdy Tuszkowska huta leśnictwem.

Znaczna część winy bałamuctw w tym zakresie ciąży na władzach pruskich, które nie tylko pozwalają na zmienianie starych, kaszubskich nazw miejscowych, ale czynią to także na własną rękę. Mniejsza jeszcze z tem, gdy takie odwieczne Strzebielinko przezwane zostanie *Friedrichsrode* albo Bzin *Reckendorfem*, jeżeli się to odbyło bez zmiany terytoryalnej, gorzej jednak, gdy część Gościcina przyłączoną zostanie do Bolszewa i tworzy z nim razem obszar dworski pod nazwą oficyalną *Bohlschau* a reszta Gościcina zwie się *Gossentin* i jest odrębną gminą włościańską i gdy równocześnie do tego samego Bolszewa należy także część wsi Worle, której reszta stanowi znowu odrębną gminę wiejską. Następuje wtedy galimatyasz bez wyjścia, zwłaszcza że władze kościelne trzymają się — i całkiem słusznie — starego podziału. Trudno bowiem zapisywać w księgach, że ktoś urodził się w Gościcinie a umarł w Bolszewie, jeśli obydwa fakta, co się przecież przytrafia na wsi tak często, wydarzyły się w jednym i tym samym domu...

Przytoczone okoliczności wpłynęły na to, że w części szczegółowej niniejszej statystyki, głównie zaś w obliczeniach powiatu puckiego, wejherowskiego, kartuskiego, kościerskiego, chojnickiego i człuchowskiego, w bardzo wielu wypadkach nie stosowałem się do obecnego podziału administracyjnego. Przyjąłem bowiem za zasadę, ażeby ludność każdej osady (wsi, folwarku), położonej na Pomorzu kaszubskiem, została obliczoną odrębnie. A jakkolwiek usiłowania moje w tym kierunku tylko w części uwieńczone zostały pomyślnym skutkiem, książka niniejsza obejmuje bądź co bądź dane statystyczne z paruset miejscowości więcej ponad oficyalną liczbę wszystkich miast, gmin wiejskich i obwodów dominialnych, nie licząc osad, które w wykazach szczegółowych przytoczyłem bez podania liczby ludności. Tych ostatnich jest także kilka setek.

Uwzględniając atoli w celach praktycznych także i obecny (oficyalny) podział administracyjny, zaznaczyłem przy każdej miejscowości, nie stanowiącej gminy odrębnej, że jest tylko częścią (folwarkiem, przysiołkiem, pustkowiem lub wogóle przyległością) innej, większej całości, przy każdej zaś głównej miejscowości wyliczyłem wszystkie należące do niej części. Sądzę, że zebrany przezemnie materyał statystyczny zyskał tylko przez to na przejrzystości[1]).

[1]) Mając na oku także cele gwaroznawcze, postanowiłem obok polskich zamieścić w wykazach szczegółowych niemniej i kaszubskie nazwy miejscowości a ze względów praktycznych również nazwy niemieckie. Gdzie uznałem to za potrzebne, dodałem w przypiskach różne odmianki nazw kaszubskich, w tych zwłaszcza wypadkach, w których nie zanotowałem nazwy sam na miejscu. Nadto przy końcu książki zamieszczam skorowidz nazw miejscowych, tak kaszubskich, jakoteż polskich i niemieckich, w porządku alfabetycznym z powołaniem się na stronicę, na której każdą z nich znaleść można.

Tym sposobem książka niniejsza będzie zarazem zbiorem nazw miejscowości (oczywiście tylko nazw osad), położonych na dzisiejszem Pomorzu kaszubskiem, t. j. w powiatach: puckim, wejherowskim, kartuskim, gdańskim górskim, gdańskim miejskim, kościerskim, chojnickim, człuchowskim, bytowskim, lęborskim i słupskim. Wielu z tych nazw nie znajdzie czytelnik w dawniejszych wykazach miejscowości.

* * *

Taką jest w najgłówniejszych zarysach historya usiłowań moich około zgromadzenia materyału statystycznego w drodze prywatnej. Zebrawszy, co się tylko w ten sposób zebrać dało, i uporządkowawszy notaty, spostrzegłem z niemałym smutkiem, że nagromadzony materyał jest wprawdzie bardzo obfity i przeszedł najśmielsze moje oczekiwania, że jednak znajdują się w nim luki, uniemożliwiające opracowanie całego dzieła. Luki te odnosiły się niemal wyłącznie do ludności ewangielickiej w niektórych miejscowościach a wystarczyło oczywiście choćby jedno tylko puste miejsce w statystyce całego powiatu, ażeby ogłoszenie jej stało się niemożliwem. Gdyby istniała drukowana statystyka urzędowa tego rodzaju, jak moja, mógłbym był uzupełnić brakujące u mnie dane datami urzędowemi, niestety jednak, statystyki takiej, opartej na spisie ludności z r. 1890, nie było wtedy i niema dotąd wcale, ogłoszone zaś w r. 1887—88. „Gemeindelexicon'y“ dla poszczególnych prowincyi, zawierające daty z roku 1885, były nie tylko przestarzałe, ale nadto nie uwzględniały podziału ludności według języka ojczystego lub narodowości.

W kłopocie tym moim, nie mogąc znaleść rady i pomocy gdzieindziej, zwróciłem się do Dyrekcyi król. Biura statystycznego w Berlinie z prośbą o uzupełnienie zbiorów moich cyframi, zebranemi podczas spisu urzędowego w r. 1890. Był to jedyny sposób zaradzenia brakowi mojej pracy, na który zdecydowałem się tem łatwiej, że przedział czasu pomiędzy spisem urzędowym a moim wynosi tylko dwa lata, wobec czego różnice cyfrowe pomiędzy mojemi obliczeniami a obliczeniami urzędowemi nie mogły być znaczne.

Wbrew, wyznaję otwarcie, oczekiwaniu memu Dyrekcya król. Biura statystycznego w Berlinie przychyliła się do mojej prośby i w stosunkowo krótkim czasie udzieliła mi żądanych wyciągów ze swoich aktów konskrypcyjnych. Działo się to zrazu za łaskawem pośrednictwem Akademii umiejętności w Krakowie, dalszych zaś wyjaśnień i informacyi udzielała mi już Dyrekcya wspomnianego Biura w drodze korespondencyi bezpośredniej.

Tak tedy dzięki uprzejmości instytucyi obcej zdołałem wreszcie przystąpić do wykończenia mojej pracy. Oczywista rzecz, Biuro statystyczne pruskie nie mogło mi dać niczego więcej nad to, co samo posiadało, a więc daty, zebrane podczas spisu urzędowego w r. 1890. Że zaś cyfry te, o ile dotyczą języka ludności, niezupełnie są zgodne z prawdą, to już nie jest winą Biura statystycznego i okoliczność ta oddanej mi usługi nic umniejsza wcale. Mnie zresztą chodziło już tylko o to, aby przyjść w posiadanie dat szczegółowych (t. j. dla każdej miej-

scowości zosobna), choćby bez uwzględnienia języka ojczystego ludności, byle tylko daty te odnosiły się do tego samego mniej więcej, co i mój, terminu. Na uwzględnieniu języka ojczystego nie zależało mi zaś tak dalece, a to dlatego, że luki w mojej pracy zdarzały się niemal wyłącznie tylko w rubryce, przeznaczonej dla ludności ewangielickiej, pośród której, zwłaszcza w okolicach i miastach przeważnie niemieckich, liczba Kaszubów jest tak drobną, iż różnica pomiędzy tem, co wykazuje spis urzędowy, a faktycznym stanem rzeczy może być tylko bardzo nieznaczną. W każdym zresztą poszczególnym przypadku, gdzie posługuję się zaczerpniętym ze źródła urzędowego materyałem, zaznaczam to bądź we wstępie do statystyki każdego powiatu zosobna, bądź też w przypiskach. Ktoby tedy o stosunkach miejscowych był lepiej poinformowanym, może snadno sprostować błędny szczegół.

Dane statystyczne, zaczerpnięte z Biura berlińskiego, posłużyły mi nadto za podstawę do opracowania statystyki czterech, przeważnie już niemieckich powiatów na Kaszubach, mianowicie gdańskiego miejskiego (miasta Gdańska z okręgiem), lęborskiego, bytowskiego i słupskiego a częściowo także i człuchowskiego. Znaczy to, że tylko ogólne cyfry ludności tych powiatów i podział jej według wyznania opierają się na spisie urzędowym z roku 1890, natomiast oznaczenie języka ojczystego mieszkańców, o co głównie tutaj chodzi, polega na informacyach prywatnych. Wymienione bowiem powiaty mają ludność przeważnie niemiecko-ewangielicką, wobec czego dokonanie obliczeń szczegółowych na całym ich obszarze w drodze prywatnej byłoby i zbyt uciążliwem i dla celów, jakie sobie wytknęła praca niniejsza, zbytecznem. Gromadząc materyał statystyczny z tych powiatów, poprzestałem tedy jedynie na zbieraniu wiadomości o samych tylko Kaszubach. To jest powodem, że obliczenie ludności przeważnej części krainy kaszubskiej, właściwych Kaszub, nosi datę 31 grudnia 1892 roku, podczas gdy statystyka powiatów, których ludność w małej tylko cząstce jest kaszubską, odnosi się do terminu 1 grudnia 1890 roku.

Nadmienić mi wreszcie należy, że dane moje, dotyczące ludności kaszubskiej, żyjącej w rozproszeniu poza granicami Kaszub dzisiejszych, czy to w Prusiech zachodnich, czy na Pomorzu, czy też zwłaszcza w innych krajach Prus i Niemiec, a tem bardziej jeszcze w Ameryce, nie mogą być ani szczegółowe ani też odznaczać się ścisłością pożądaną, gdyż opierają się częścią na tak mało wiarygodnym materyale urzędowym, częścią zaś na ogólnikowych informacyach, jakie zdołałem zebrać sam na Kaszubach o sile liczebnej wychodztwa z poszczególnych okolic lub których udzieliły mi osoby, bawiące pośród ludu kaszubskiego poza krajem. O dokładnem, wyczerpującem opracowaniu tej części statystyki ludności kaszubskiej nie może być ani mowy.

* * *

Jest rzeczą całkiem zrozumiałą, że praca tego rodzaju, jak niniejsza, nie może być wykonaną przez jednego człowieka, ale wymaga współudziału wielu osób. I moja statystyka nie byłaby zapewne ujrzała nigdy światła dziennego, gdyby losami jej nie było się zajęło grono ludzi, kie-

rujących się bądź to osobistą dla mnie życzliwością, bądź też samem tylko poczuciem obowiązku obywatelskiego. Z prawdziwą dumą podnieść mi należy przedewszystkiem fakt, że zastęp moich współpracowników był tak liczny, jakiego niewątpliwie nie zdoła wykazać żadne inne podobne przedsięwzięcie, co zwrócić musi na siebie uwagę tem więcej, jeżeli się uwzględni niewielki stosunkowo obszar krainy kaszubskiej.

To też niemam słów dość gorących, ażeby wyrazić należycie głęboką wdzięczność, jaką czuję dla tych wszystkich, którzy w większej lub mniejszej mierze dopomagali mi do osiągnięcia wytkniętego celu, już to swojem współpracownictwem, już też radą i wskazówkami, już wreszcie ułatwieniami wszelkiego rodzaju. Niechże mi będzie wolno wymienić przynajmniej ich nazwiska. Należą do nich Wiel. Duchowni i Panowie:

Bernard Basmann, profesor gimnazyum w Brunsberdze, rodowity Kaszuba i jako taki, wyborny mój instruktor i pomocnik w nawiązywaniu stosunków z ludem kaszubskim a zarazem towarzysz niektórych wycieczek i wędrówek po Kaszubach. Korzystając ze sposobności, wyrażam Mu nadto serdeczną podziękę za pomoc, jakiej mi użyczył przy redakcyi mego „Słownika języka pomorskiego czyli kaszubskiego“, zwłaszcza za prowadzenie tyle dla mnie ważnej, ostatniej korekty tegoż a wreszcie za niezliczone informacye o gwarach i stosunkach północno-kaszubskich.

Ks. Teofil Bączkowski, proboszcz w Mechowie, pełen życzliwości opiekun pracy niniejszej, którego staraniom zawdzięczam daty statystyczne nie tylko z parafii mechowskiej, ale i z dalszych okolic.

Ks. Jakób Białk, proboszcz w Łęgowie.

Ks. Engelbert Biber, proboszcz w Brusach.

Ks. Atanazy Bloch, niegdyś kooperator w Czersku.

Ś. p. ks. Andrzej Block, proboszcz w Żarnowcu.

Ks. Jan Bonin, proboszcz w Chwaszczynie.

Wiktor Bukowski, organista w Pręgowie.

Józef Cenôva, syn sołtysa w Karlikowie, towarzysz moich wędrówek po Żarnowiźnie i prowincyi pomorskiej, wytrwały pomocnik w gromadzeniu dat statystycznych i innych wiadomości o ludzie kaszubskim.

Ks. Jan Cichocki, proboszcz w Grabowie.

Józef Czyżewski, b. wydawca „Kuryera gdańskiego“ i przemysłowiec w Gdańsku.

Ks. Antoni Dawidowski, proboszcz w Strzepczu.

Hieronim Derdowski, poeta kaszubski i dziennikarz polski, obecnie w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej zamieszkały, redaktor „Wiarusa polskiego“, wychodzącego w Winonie. Ile praca niniejsza jest Mu winną, dowodzi rozdział o ludności kaszubskiej w Ameryce, który niemal cały wyszedł z pod Jego pióra.

Ks. Ludwik Dietrich, proboszcz w Rozłazinie.

Ks. Mikołaj Frydrychowicz, niegdyś kooperator w Trąbkach.

Ks. Franciszek Gardzielewski, proboszcz w Przodkowie.

Ś. p. ks. Bartłomiej Gierszewski, proboszcz w Świętym Wojciechu koło Gdańska, któremu zawdzięczam rozliczne informacye ogólne, jak niemniej daty szczegółowe o całym powiecie gdańskim górnym i gdańskim miejskim.

Ks. Teofil Gierszewski, dziekan lęborski i proboszcz w Ugoszczu, który mi udzielił bardzo wielu cennych informacyi i dat o ludności kaszubskiej powiatu bytowskiego, lęborskiego i słupskiego.

Ks. Józef Gollnik, kanonik, dziekan pucki i proboszcz w Swarzewie.

Ks. Wawrzyniec Isbrandt, proboszcz w Leśnie.

Ks. Franciszek Jaruszewski.

Otto Knoop, redaktor i profesor gimnazyum w Rogóźnie, od którego otrzymałem w darze kilka rozpraw, odnoszących się do ludności kaszubskiej w prowincyi pomorskiej.

Ks. Aleksander Kochanowski, proboszcz w Parchowie.

J. Konkolewski, organista w Chojnicach.

Ks. Mikołaj Kryn, proboszcz w Oliwie.

Ks. Stanisław Kujot, prezes Towarzystwa naukowego w Toruniu, proboszcz w Grzybnie, który ułatwił mi nawiązanie niejednego stosunku, jak niemniej uzyskanie dat statystycznych z konsystorza biskupiego w Pelplinie.

Ks. Leon Kukliński, proboszcz w Stężycy.

Ks. Franciszek Łabuński, dziekan mirachowski, proboszcz w Sulęcinie.

Ks. Antoni Łangowski, proboszcz w Wudzynie.

Józef Labuda, sekretarz biura adwokackiego w Kartuzach.

Ks. Józef Lipski, niegdyś kooperator w Kościerzynie.

Ks. dr. Michał Maliński, proboszcz w Gowidlinie.

Ks. Jan Maliszewski, dyrektor Domu emerytów w Zamartem.

Śp. ks. Leon Mieczkowski, proboszcz załogi wojskowej w Gdańsku, główny mój informator o stosunkach językowych w parafiach gdańskich.

Bernard Milski, redaktor „Gazety gdańskiej“, który od samego niemal początku otoczył pracę niniejszą szczególniejszą życzliwością, przysparzał współpracowników, udzielał rad i informacyi o stosunkach miejscowych.

Ks. Ignacy Niklas, niegdyś kooperator w starej Kiszewie.

Ks. Franciszek Niklewicz, proboszcz w Sierakowicach.

M. Noetzel, nauczyciel w Sianowie.

Ks. Ferdynand Ohl, proboszcz w Mierzyszynie.

Ks. Jan Pałczyński, proboszcz w Niedamowach.

Ks. Walenty Pełka, proboszcz w Jastarni.

Hieronim Piechowski, dzierżawca folwarku w Kościerzynie.

S. p. ks. Stefan Popiółkowski, proboszcz w Dużych Trąbkach.

Pozorski, organista w Żukowie.

Ks. Józef Prabucki, proboszcz w Łobdowie.

Ks. Otto Radtke, proboszcz w Kielnie.

Ks. Tomasz Raschke, emer. proboszcz w Kartuzach, który ułatwił mi zebranie dat statystycznych o kilkudziesięciu miejscowościach powiatu kartuskiego.

Ks. Franciszek Ruszkowski, proboszcz w Wielu.

Ks. Jan Rynkowski, proboszcz w Goręcinie.

Ks. Jan Stenzel, proboszcz w Żukowie.

J. Stenzel, organista w Ostrowitem.

Ks. Jan Sucharski, proboszcz w Borzyszkowach, od którego oprócz dat szczegółowych o rozległej parafii borzyszkowskiej uzyskałem bardzo wiele cennych informacyi, odnoszących się do innych okolic Kaszub.

Ks. Teofil Sychowski, curatus Zakładu poprawczego w Chojnicach.

Ks. Feliks Thokarski, proboszcz w Pogódkach.

Aleksander Treichel, znany etnograf, właściciel dóbr Wilcze błoto.

Ks. Hieronim Trętowski, dziekan starogardzki, proboszcz w Zblewie.

Ks. Jan Wierciński, proboszcz w Wysinie.

Ks. Maksymilian Wierzbicki, proboszcz w Niezabyszewach.

Ks. Wacław Wilkans, niestrudzony mój współpracownik, któremu zawdzięczam zgromadzenie dat statystycznych z kilku parafii.

Ks. Teodozy Winter, proboszcz w Konarzynach, informator mój w wielu kwestyach, dotyczących nie tylko parafii konarskiej, ale i dalszych okolic.

Ks. August Worzałła, proboszcz w Łęgu.

Ks. Teodor Ziętarski, proboszcz załogi wojskowej w Toruniu.

Powyższy wykaz moich współpracowników nie jest jednak zupełny. Nie wyczerpuje on ani połowy nazwisk, których wymienienie tutaj byłoby moim obowiązkiem, wiele bowiem osób zastrzegło sobie wyraźnie, aby imiona ich nie były publikowane. Są to przeważnie urzędnicy i nauczyciele, a ja do ich życzenia muszę się zastosować, jakkolwiek skrupułów ich nie podzielam wcale, choćby z uwagi na to, że taka, czysto przecież rządowa instytucya, jak król. Biuro statystyczne w Berlinie, nie zawahała się przyjść mi z pomocą, wychodząc widocznie z uznania godnego stanowiska, że w tych ciężkich czasach, w jakich żyć przypadło nam w udziele, przynajmniej pole pracy naukowej powinno być wolnem od wszelakich podejrzeń i niechęci.

Obowiązkiem moim byłoby jeszcze wspomnieć ze szczerem uznaniem o wielu właścicielach ziemskich i gospodarzach kaszubskich, którzy w sposób niezbyt może systematyczny i wyczerpujący, niemniej jednak i w tej formie dla zadań mojej pracy pożądany, informowali mnie na miejscu i listownie o stosunkach ludnościowych w poszczególnych osadach. Nazwisk ich nie wymieniam tutaj, o niejednym z nich będzie jednak sposobność nadmienić w innej pracy w niedalekiej może przyszłości.

Przejęty uczuciem szczególniejszej wdzięczności, zwrócić się nadto muszę z serdecznem podziękowaniem do Czcigodnego profesora wszechnicy jagiellońskiej, D-ra Jana Baudouin'a de Courtenay, referenta i orędownika pracy niniejszej w Akademii umiejętności.

Wyrazy gorącej podzięki składam wreszcie Przewielebnemu Konsystorzowi biskupiemu w Pelplinie za udzielenie mi odpisów dorocznych wykazów parafialnych tudzież Świetnemu Zarządowi Akademii umiejętności w Krakowie za pomoc w nawiązaniu stosunków z król. Biurem statystycznem w Berlinie, jak niemniej Szanownej Dyrekcyi tegoż Biura, która z uprzedzającą goto-

wością podzieliła się ze mną służącym jej do dyspozycyi materyałem statystycznym.

* * *

Że pomimo tak licznej i różnorodnej pomocy książka niniejsza ukazuje się dopiero w siedm lat od czasu rozpoczęcia całej pracy a w pięć lat po terminie, do którego odnosi się przeważna część objętych nią dat statystycznych (31 grudnia 1892 roku), nie powinno chyba nikogo dziwić. Uwzględnić należy przedewszystkiem, że jest to pierwsza tego rodzaju praca w literaturze polskiej, pierwsze samodzielne usiłowanie szczegółowego obliczenia ludności na pewnym obszarze kraju, z uwzględnieniem nie tylko jej liczby ogólnej, ale także jej języka i wyznania. Musiałem przecież wystarać się o kilkanaście tysięcy danych statystycznych, odnoszących się do tysiąca kilkuset miejscowości, a to nie było rzeczą ani łatwą ani spiesznie załatwić się dającą. Nie mając żadnych poprzedników ani wzorów przed sobą, musiałem sam szukać dróg, któreby mnie zawiodły do celu, wyrabiać sobie stosunki, starać się o współpracowników, podróżować, pisać setki listów, rozsyłać tysiące kwestyonarzy, sprawdzać nadsyłany materyał, zszyć te strzępy i strzępki różnorodnych informacyi w całość, jaką ostatecznie przedstawia ta książka, a wreszcie czuwać nieustannie nad tem, aby wśród tylu cyfr nie popełnić omyłki, która nie tylko spowodowałaby błędne przedstawienie stosunków populacyjnych w jednej miejscowości, ale i wszystkie obliczenia sumaryczne narażiłaby na niedokładność.

Na to wszystko potrzeba było przynajmniej tych kilku lat czasu, zwłaszcza że praca szła nieraz tak opornie, tak ciężko, tyle przeszkód i trudności trzeba było usuwać z drogi, że jedynie głębokie przekonanie o wielkiej użyteczności wszelkich dzieł statystycznych wogóle i o możliwości oddania skromnej usługi społeczeństwu w tym kierunku za pomocą pracy niniejszej dodawało mi otuchy i sił do wytrwania w mem przedsięwzięciu.

Że tego rodzaju prace, acz dokonywane w warunkach, bez porównania dogodniejszych od tych, jakie mnie przypadły w udziele, posuwają się powoli naprzód, niechaj zaświadczy choćby król. Biuro statystyczne w Berlinie, które rozporządzając gotowym materyałem i całym sztabem urzędniczym, przystępuje do ogłaszania rezultatu spisów dopiero w parę lat od daty tychże a szczegółowej statystyki każdej osady zosobna, jaką podaje niniejsza książka, nie ogłosiło dotąd wcale. Winienem tu jeszcze nadmienić, że praca moja była zupełnie wykończoną i Świetnemu Zarządowi Akademii umiejętności przedłożoną jeszcze z początkiem roku 1896, nowe jednak materyały, jakie nadesłano mi z Kaszub już po tej dacie, skłoniły mnie do wycofania rękopisu celem uzupełnienia go wielu cennymi szczegółami. Otrzymawszy nadto, już w ciągu roku 1897, nowe informacye o ludności kaszubskiej w Ameryce, zmuszony byłem całą pracę przerobić na nowo, skutkiem czego wydanie jej opóźniło się o kilkanaście miesięcy.

Jeżeli zaś pomimo największego wysiłku, na jaki tylko stać mnie było, już nawet i pod względem fizycznym, a wreszcie i materyalnym, książka niniejsza nie jest, bo i nie może być, we wszystkich ustępach tak, jakbym tego sam pragnął, równomiernie szczegółową i wyczerpującą i jeżeli znajdą się w niej jakieś usterki, które zresztą, o ile sądzić mogę, nie są ani znaczne ani liczne, — zechcą ci, co ją przeglądać i korzystać z niej będą, zdobyć się na wyrozumiałość i pobłażliwość, mając na uwadze i nowość i rozmiary przedsięwzięcia, podjętego i wykonanego wśród okoliczności, zaprawdę, niezwykle trudnych.

Pisałem na Kaszubach i we Lwowie w latach 1890—1898.

Stefan Ramułt.

WSTĘP.

Wiadomości ogólne o Kaszubach.

I.

Pomorzanie i Kaszubi.

W czasach, dla Europy środkowej przedhistorycznych, osiadły na południowym brzegu morza Bałtyckiego ludy słowiańskie, znane później w dziejach pod rozmaitemi imionami, głównie jednak pod ogólną nazwą Pomorzan albo Słowian nadmorskich. Tu i owdzie przeważały wprawdzie czasami nazwy ludów poszczególnych, z pomiędzy których, np. Lutycy, Rugianie lub Obotryci, zdołali się wybić na szerszą widownię dziejową, ale wszyscy oni byli Pomorzanami, gdyż mieszkali nad morzem, i nawet tych, najdalej na północny zachód wysuniętych Słowian, siedzących nad rzekami Trawą i Ejderą, nie inaczej, jak *Slavi maritimi*, nazywano.

Siedziby Pomorzan sięgały niegdyś do Noteci i Warty na południu, rozciągały się zaś od dolnej Wisły aż poza Łabę, gdzie gubiły się w puszczy luneburskiej, podczas gdy na północy opierały się gdzieś aż o granice Szlezwiku. Rozbitych politycznie na dziesiątki państw i państewek, łączyło Słowian tych nadmorskich wspólne pochodzenie, jednakowa kultura, znajdująca najwyższy swój wyraz nad dolną Odrą i na wyspie Rugii, a wreszcie jeden i ten sam język, którym z małemi odmianami mówiono na całem Pobałtyczu słowiańskiem. Liczne nazwy słowiańskie, które się dochowały do dzisiejszego dnia na całym tym, choćby już i zupełnie zniemczonym obszarze, świadczą dowodnie o najściślejszem pokrewieństwie językowem wszystkich Słowian nadbałtyckich.

Jeszcze lepszego pod tym względem świadectwa dostarcza mowa Słowian załabskich, która zdołała się utrzymać przy życiu do końca wieku zeszłego. Pomimo zupełnego a wczesnego odcięcia od reszty Słowian nadbałtyckich mowa połabska dochowała do ostatka najgłówniejsze znamiona, właściwe jedynie narzeczom pomorskim, któremi one odróżniają się od wszystkich innych języków słowiańskich.

Ludy pomorskie spokrewnione były najbliżej z sąsiadami swymi za Notecią — Polakami, równocześnie jednak wiele wspólnych znamion, kulturalnych i językowych, łączyło je z Serbami nadłabskimi (łużyckimi), którzy w mowie, zwyczajach swoich i obyczajach mają i dziś jeszcze niejedno wspólne z Kaszubami. Razem z tymi Serbami i Polakami, a dalej z Czechami i Słowakami tworzyli Pomorzanie północno-zachodnią gałęź szczepu słowiańskiego.

Nie tu miejsce na opowiadanie smutnych dziejów Słowian nadbałtyckich. Wystarczy zaznaczyć, że z postępem oręża niemieckiego i roz-

szerzaniem się kultury obcej niknęły ludy pomorskie jeden za drugim, ginąc zupełnie lub wynaradawiając się, tak iż z potężnych ongi Pomorzan, którzy zajmowali spory kawał ziemi o 2500 milach kwadratowych, nie ostało się ludzi ani ćwierć miliona, na skrawku ziemi, obejmującym zaledwie dwudziestą część dawnego obszaru.

Tą jedyną pozostałością dawnych ludów pomorskich są dzisiejsi Kaszubi i Słowieńcy, którzy utrzymali się w północnej i zachodniej części Prus zachodnich tudzież w północno-wschodnich kończynach obecnego Pomorza. Ludy te dla krótkości będziemy nazywali w książce niniejszej tylko Kaszubami a mowę ich kaszubską.

Prócz wymienionych żyją jednak jeszcze w Prusiech zachodnich i w północnej części księstwa Poznańskiego, na południe i wschód od właściwych Kaszubów, ludy pomorskie: Kociewiacy, Borowiacy i Krajniacy, na poły lub zupełnie już dziś spolszczone, mające i w mowie swojej i w obyczajach wiele wspólnego z Kaszubami. To samo można powiedzieć także o mieszkańcach ziemi malborskiej i przyległych części Prus niegdyś książęcych, szedł bowiem tamtędy po wytępieniu dawnych Prusów przez Zakon krzyżacki prąd kolonizacyjny z Pomorza, na co zwrócił uwagę już Dr. Wojciech Kętrzyński[1]). Ślady podbojów czy osadnictwa pomorskiego odszukać się zresztą dadzą i dalej na południu, nie tylko w nazwach miejscowych[2]) (jak Płock, Czersk, Czerwińsk, Warszawa i t. d.), ale i w żywych gwarach ludu tamtejszego. O przykłady nie trudno.

II.

Granice osiadłości ludu kaszubskiego.

Obecne siedziby Kaszubów przypierają z dwu stron do morza Bałtyckiego, a to od północy i od północnego wschodu, na przestrzeni pomiędzy ujściem rzeki Lupowy pod wioską Rowkiem (kasz. Rövk, niem. *Klein Rowe*) a ujściem Wisły koło Nowego Portu *(Neufahrwasser)*, który jest miastem portowem Gdańska. Nie należy jednak mniemać, iżby wzdłuż całej tej linii, ograniczonej wskazanymi wyżej punktami końcowymi, opierały się o morze wyłącznie tylko osady kaszubskie. Sam Nowy Port i sąsiednia wieś Brzeźno *(Brösen)* są przeważnie niemieckie, jakkolwiek ludność kaszubska jest i tam dosyć pokaźnie reprezentowaną. Brzeg kaszubski rozpoczyna się dopiero od Gielatkowa (niem. *Glettkau*), a choć ulega krótkiej przerwie w Sopotach *(Zoppot)*, które, jako miejscowość kąpielowa, ściągnęły do siebie znaczniejszą liczbę ludności niemieckiej, wije się potem nieprzerwanie aż do Karwieńskich Błot (niem. *Karwenbruch*), które łącznie z kilku innemi osadami wcisnęły się, jakby klinem, między posady kaszubskie.

U Wielkiej wsi (niem. *Grossendorf*) wyrasta z lądu stałego, niby ręka, zagarniająca kawał morza, wąski, w niektórych miejscach parę tysięcy zaledwie kroków mierzący półwysep Helski, na którym rozsiadło

[1]) Dr. W. Kętrzyński. *O narodowości polskiej w Prusiech zachodnich za czasów krzyżackich.*

[2]) Bronisław Chlebowski. *Początki Warszawy.* Ateneum, 1892.

się pięć wsi rybackich. Zpomiędzy nich cztery są kaszubskie, a zaś jedna, na końcu półwyspu leżący Hel. (niem. *Hela*), zamieszkały jest przez Niemców.

Za Błotami przypierają znowu dwie wielkie wsi kaszubskie do morza, mianowicie Zarnowiec, należący jeszcze do Prus zachodnich, i Wierzchucin, położony już na Pomorzu. Od Białej góry (niem. *Wittenberg*) poczynają się wsi niemieckie albo raczej zniemczone. Osad nadmorskich niema tu właściwie zupełnie, gdyż wszystkie one cofnięte są od brzegu morskiego o ćwierć, czasami i o pół mili, a wzdłuż morza ciągną się t. zw. dyny (kasz. *déné*) t. j. piaszczyste odsypiska morskie. Krajobraz jest jednakowy od granicy zachodniopruskiej aż do zachodniego krańca powiatu, do miasta Łeby, położonego nad ujściem rzeki tegoż imienia do morza, jednak także oddalonej o jakie ćwierć mili od krawędzi morskiej. Na całej tej linii (przeszło trzy mile długości) znajdują się tylko osady niemieckie a Kaszubi żyją tutaj jedynie w rozproszeniu.

Za graniczną rzeką Łebą zaczyna się powiat słupski, krajobraz nie ulega jednak żadnej zmianie, chyba o tyle, że bezpośrednio za strądem czyli wybrzeżem morskiem rozlewa się blisko dwie mile długości mające jezioro Łebskie. Z drugiej strony jeziora rozsiadły się znowu wsi kaszubskie i to zaraz za miasteczkiem Łebą, mianowicie Gacie *(Speck)* z Babim dołem, Izbice i trojakie Kluki (cecenowskie, zeleskie i smołdzińskie), a że na całym strądzie niema żadnej wsi, chyba rzadko rozrzucone chaty *(kôté)* rybackie, przeto wymienione wyżej osady kaszubskie uważane być mogą za nadmorskie, a tem samem i cały strąd między jeziorem a morzem za kaszubski. Pełnem tedy prawem możnaby te piachy nadmorskie oznaczyć na mapie etnograficznej kolorem, odpowiednim do koloru wsi, otaczających, jakby wieńcem, przeciwległy brzeg jeziora Łebskiego.

Na zachód od Kluk ludność kaszubska zaczyna rzednąć a w Rowku u ujścia rzeki Lupy z jeziora Gardzieńskiego do morza są już sami Niemcy. Kaszubi trafiają się tutaj tylko w charakterze ludzi służebnych.

Na południowym brzegu jeziora Gardzieńskiego tulą się obok siebie na małym stosunkowo obszarze dwie wioski kaszubskie z ludnością w przeważnej części już zniemczoną. Są to Wielka Garna t. j. Gardna (kasz. Vjelgô Garnô, niem. *Gross Garden)* i Mała Garna (kasz. Mélô Garnô, niem. *Klein Garden).* Tuż za niemi znajduje się Stojęcin nad rzeką Lupą, częściowo przez Słowieńców zamieszkały. W dalszych wioskach i folwarkach tej części powiatu słupskiego, której mieszkańcy słowiańscy nazywają się Słowieńcami (nad jeziorem Gardzieńskiem) i Kaszubami, rzadziej Kabatkami (nad jez. Łebskiem)—jednych i drugich Niemcy tutejsi zwą także Wendami—ludność kaszubska żyje w większych lub mniejszych skupieniach, nigdzie już jednak nie stanowi większości.

Granica, po którą sięga ludność słowiańska w rozproszeniu, posuwa się od Stojęcina w górę rzeki Lupy, a skręciwszy się ku wschodowi, idzie na Siodlin, Szczepkowice, Dargolesie i powyżej Wolini dotyka rzeki Łeby i pow. lęborskiego. W południowej stronie Lęborszczyzny ludność kaszubska rozsypaną jest po wszystkich niemal dobrach

szlacheckich, gdzie stanowi lud roboczy, bezrolny. Dopiero od Popowa i Rozłazina, na wschód ku granicy zachodniopruskiej, zaczynają się pojawiać osady na pół lub bodaj częściowo kaszubskie i ciągną się aż ku morzu do Wierzchucina. Natomiast środek powiatu na północ od Lęborga i południowozachodnia jego okraina są zupełnie niemieckie, jednakowoż i tam można napotkać Kaszubów, którzy napływają w te strony w coraz większych z każdym rokiem gromadkach z Prus zachodnich, szukając pomieszczenia u panów folwarcznych albo u bogatszych gburów niemieckich.

Obszarem jednej wsi na południe od powiatu lęborskiego przypiera się i powiat słupski do granicy Prus zachodnich. Są to Rokity albo Rokitki wielkie i małe, które razem z Rokickim lasem (kasz. Roćité, Roćitći, Roćićći las, niem. *Wildbergshof* i *Wilhelminenthal*) wykazują zwyż 25% Kaszubów. Nadto w okolicznych wsiach i folwarkach znajdują się Kaszubi w znaczniejszej liczbie. Większe i mniejsze grupy ludności kaszubskiej trafiają się w wielu innych miejscowościach pow. słupskiego, z których ważniejsze zaznaczone zostały na mapie kolorem odpowiednim.

Idąc dalej w kierunku południowym, wkraczamy na terytoryum „kraju“ bytowskiego. Ze wszystkich powiatów pomorskich okrąg ten jest jeszcze najwięcej kaszubskim, niema w nim bowiem ani jednej prawie wsi, ani jednego folwarku, w którymbyś nie znalazł bodaj paru Kaszubów. Jednakowoż tylko część południowo-wschodnia jest przeważnie kaszubską, podczas gdy północno-zachodnia zamieszkałą jest już niemal wyłącznie przez ludność niemiecką.

Natomiast w sąsiednim powiecie miastkowskim (kaszub. Miastko, niem. *Rummelsburg*) niema już obecnie ani jednej osady kaszubskiej a Kaszubi znajdują się tam jedynie w szczupłych gromadkach po służbach, podobnie jak i w innych powiatach całej prowincyi pomorskiej.

Wracamy znowu do Prus zachodnich. O ile poszarpaną jest w sposób najniemożliwszy linia graniczna osiadłości i mowy kaszubskiej na Pomorzu, o tyle posuwa się ona biegiem bez porównania spokojniejszym na obszarze Prus niegdyś królewskich. Od wsi Brzeźna (niem. *Adel. Briesen*) sunie ona jakiś czas korytem rzeki Brdy ku Nowemu dworowi *(Neuhof)* i Giemłom (kasz. Dźemłé, niem. *Gemel*), a okrążywszy Polnice, dotyka poza Czarnicami *(Bergelau)* granicy powiatu chojnickiego, zakreślając sobą północno-wschodni kąt powiatu człuchowskiego, zamieszkały niemal wyłącznie przez Kaszubów. Ludność kaszubska, w mniejszych ilościach rozproszona, sięga atoli poza Koczałę (niem. *Flötensstin*), Przechlewy *(Prechlau)* i Człuchów *(Schlochau)*, znajdując oparcie nawet w czysto niemieckiej okolicy około Frydlądu (niem. *Preussisch Friedland)* i Henrykswałdu.

Analogiczny do powiatu człuchowskiego obraz przedstawia na mapie powiat chojnicki. Ten ostatni różni się jednak od poprzedniego tem, że prawie połowa jego obszaru, mianowicie część północna, północno-zachodnia i środkowa, zamieszkałą jest przeważnie przez Kaszubów. Są tu wsi wielkie, niektóre zupełnie kaszubskie. Chojnice, jedno z większych miast na Kaszubach, są natomiast prawie zupełnie niemieckie; na ulicach i w lokalach publicznych słyszy się tutaj tylko język niemiecki,

a o Polaków i Kaszubów trzeba się poprostu dopytywać. Najbliższa okolica Chojnic, obejmująca kilkanaście wsi i tyleż folwarków, jest również niemiecką, jednak zaraz pół mili za miastem ciągną się szeregiem w kierunku południowym cztery folwarki (Szynfeld, Cołdanki, Nowydwór i Melanowo) z ludnością przeważnie kaszubską.

W bok od Chojnic, gdy się zwrócimy ku wschodowi, zaczynają się znowu osady kaszubskie. Granicę kaszubszczyzny stanowi tutaj linia wężykowata, idąca na Nową cerkiew (niem. *Neukirch*), Jeziorki, Żuków *(Zuckau)*, Rytel, Kłodnię, aż niemal ku Łęgowi (niem. *Long*). Najdalej na wschód wysunięta część powiatu zamieszkałą jest przez ludność, mówiącą już dziś przeważnie po polsku, niezbyt jednak dawno „kaszubiono“ i tutaj, jak mnie zapewniali w wielu miejscowościach starsi ludzie. W samym Czersku zresztą słyszałem ludzi miejscowych, rozmawiających o „zadźinionćch szkapach“ (zaginionych koniach), a wkrótce potem obiła mi się o uszy piosnka, której dwa wiersze rymowały się na „uećanko“ (okienko) i „badźanko“ (bagienko). Wspominam o tem mimochodem, ile że gwary ludu tamtejszego nie badałem dotąd wcale, skutkiem czego też w statystyce tej części powiatu chojnickiego opieram się wyłącznie na nadesłanych mi materyałach. To pewna, że bądź to w większych, bądź w mniejszych skupieniach żyje ludność kaszubska we wszystkich niemal osadach wzdłuż linii kolejowej od Rytla do Czerska i Łęgu, a nawet i w tym pasku pogranicznym, który na mapie pozostał całkiem białym, znajdzie się tu i owdzie kilka rodzin kaszubskich.

W sąsiednim, na północ położonym powiecie kościerskim, mianowicie we wschodniej jego części, ludność kaszubska pomieszaną jest do tego stopnia z polską i niemiecką, że o wytyczeniu linii granicznej osiadłości kaszubskiej nie może być ani mowy. Tyle tylko zaznaczyć można, że na wschód od Konarzyn, Kiszewy starej, Garczyna i Wysina przeważa ludność polska, na zachód od tej linii kaszubska. Kaszubi dochodzą jednak aż do najdalej na wschód wysuniętych krańców powiatu, a w pogranicznym Bączku stanowią nawet większość miejscowego zaludnienia. Niemcy wreszcie, rozrzuceni po całym okręgu, zajęli głównie część północną powiatu i łącznie z osadami niemieckiemi powiatu kartuskiego, ciągnącemi się wzdłuż południowej granicy tegoż, tworzą, jakby długi klin, rozszczepiający dzisiejszą krainę kaszubską na północne i południowe Kaszuby.

Podobne stosunki, jak w powiecie kościerskim, istnieją pod względem językowym i w powiecie gdańskim górnym *(Danziger Höhe)*. Część jego północno-zachodnią zajmują przeważnie Kaszubi, wąski skrawek południowy koło Kłodawy i Trąbek Polacy, stronę wschodnią Niemcy, którzy stanowią większość mieszkańców powiatu. Ludność kaszubska dociera jednak aż do Łęgowa *(Langenau)* i wschodniej granicy Wyżyn gdańskich, za którą rozciągają się żyzne Żuławy, kraina czysto niemiecka.

Dalszy niejako ciąg powiatu gdańskiego górskiego tworzy miasto Gdańsk ze swym okręgiem, składającym się z trzech, nie łączących się z sobą części. Główny kompleks stanowi sam Gdańsk z przedmieściami Langfurem, Starym i Nowym Szotlandem, dalej Święty Woj-

ciech *(St. Albrecht)*, będący enklawą w powiecie gdańskim górskim, wreszcie Nowy Port *(Neufahrwasser)* u ujścia Wisły, wsunięty między dwa gdańskie powiaty wiejskie: górny i dolny.

Granicami powyż opisanemi zakreślony obszar ziemi obejmuje około 200 mil kwadratowych, z czego jednak blisko połowa odpada na okolice, zamieszkałe przeważnie, czasem prawie wyłącznie, przez ludność niemiecką, w małej zaś cząstce przez polską. Obszar ziemi, zaludniony przeważnie lub wyłącznie przez Kaszubów, a naznaczony na mapie dwoma najciemniejszymi kolorami, wynosi zaledwie 100 mil kwadratowych. Składają się nań głównie powiaty: pucki, wejherowski i kartuski na północy, zachodnia połać kościerskiego tudzież północne strony chojnickiego i człuchowskiego na południu.

Całość robi wrażenie strzępu... Strzępy takie istnieją i w innych okolicach Prus zachodnich, w Prusiech wschodnich, Wielkopolsce i na Śląsku...

III.

Siła liczebna ludności kaszubskiej w poszczególnych powiatach na Kaszubach.

Najsilniej, biorąc rzecz procentualnie, reprezentowany jest żywioł kaszubski w powiecie puckim, który z dwu stron oblany morzem, stanowi najdalej na północ wysuniętą część krainy kaszubskiej. Najmniejszy procent Kaszubów wykazuje zaś miasto Gdańsk z okręgiem.

Siła liczebna żywiołu kaszubskiego pod względem procentowym przedstawia się w poszczególnych powiatach następująco:

1.	Powiat	pucki	76·50%	Kaszubów.
2.	„	kartuski . . .	75·24 „	„
3.	„	wejherowski . .	66·79 „	„
4.	„	chojnicki . . .	44·89 „	„
5.	„	kościerski . . .	37·78 „	„
6.	„	gdański górski .	26·26 „	„
7.	„	bytowski . . .	20·28 „	„
8.	„	człuchowski . .	18·46 „	„
9.	„	lęborski . . .	9·72 „	„
10.	„	słupski	4·92 „	„
11.	„	gdański miejski .	4·50 „	„

A zatem tylko w trzech powiatach, mianowicie w puckim, wejherowskim i kartuskim, Kaszubi stanowią większość ludności, podczas gdy w innych ośmiu pozostają w mniejszości.

Biorąc wzgląd wyłącznie na cyfry absolutne, otrzymamy z powiatów wymienionych szereg następujący:

1.	Powiat	kartuski	45.284	Kaszubów.
2.	„	wejherowski . .	27.930	„
3.	„	chojnicki . . .	23.680	„
4.	„	pucki	18.609	„
5.	„	kościerski . . .	17.530	„
6.	„	człuchowski . .	11.976	„

7.	Powiat	gdański górski .	10.519	Kaszubów.
8.	„	gdański miejski .	5.419	„
9.	„	słupski	4.860	„
10.	„	bytowski . . .	4.797	„
11.	„	lęborski	4.227	„

Ogólna liczba ludności kaszubskiej w wymienionych jedenastu powiatach wynosi 174.831 głów, z czego okazuje się, że sam powiat kartuski mieści w granicach swoich więcej, niż czwartą część ogółu Kaszubów, żyjących na tym obszarze, i że trzy północne powiaty Kaszub: pucki, wejherowski i kartuski liczą blisko połowę ludności kaszubskiej, mieszkającej w Prusiech zachodnich i na Pomorzu. Zarówno tedy cyfry bezwzględne, jak i względne, są w tych trzech powiatach dla żywiołu kaszubskiego najkorzystniejsze.

W skreślonem wyżej przedstawieniu rzeczy, jak niemniej i w innych ustępach pracy niniejszej, posługuję się nazwą „Kaszuby“, jako pojęciem etnograficznem a nie geograficznem, gdyż to, co pospolicie nazywamy Kaszubami, nie stanowi zgoła żadnej prowincyi, określonej ścisłemi granicami, ale tylko ten obszar ziemi, na którym w danej chwili mieszkają jeszcze Kaszubi. W miarę bowiem tego, jak Kaszubom ubywało gruntu pod nogami i szczuplała ich liczba, kurczyły się także i zwężały granice ich „ściślejszej“ ojczyzny—Kaszub. Żadnej zmianie nie mogą ulec tylko te odwieczne, przyrodzone granice pierwotnego ich kraju ojczystego, którym było i pozostanie na zawsze całe dawne Pomorze, od Noteci po Bałtyk, od Wisły aż hen za Odrę...

IV.

Stosunki wyznaniowe na Kaszubach.

Przeważna część Kaszubów należy do kościoła katolickiego a parafie kaszubskie tworzą część dyecezyi chełmińskiej. Jedynie ludność katolicka, żyjąca poza granicami powiatu lęborskiego i bytowskiego, należy do dyecezyi wrocławskiej.

Parafie katolickie, których ludność jest przeważnie kaszubską, są następujące: 1. Jastarnia *(Putziger Heisternest)* na półwyspie helskim, 2. Strzelin, 3. Żarnowiec, 4. Tyłów, 5. Starzyn, 6. Mechowa, 7. Swarzewo, 8. Puck, 9. Oksywie, 10. Rumia, 11. Reda, 12. Wejherowo z filią w Gorze, 13. Luzin, 14. Strzepcz, 15. Szenwałd, 16. Kielno, 17. Chwaszczyn z filiami w Kacu i Kolibkach, 18. Oliwa, 19. Matarnia, 20. Pręgowo z filią w Czapielsku, 21. Żuków, 22. Przodkowo *(Seefeld)*, 23. Sianowo, 24. Kartuzy, 25. Goręcin z filią w Kiełpinie, 26. Chmielno, 27. Sierakowice, 28. Gowidlin, 29. Sulęcin, 30. Parchowo, 31. Stężyca, 32. Lipusz, 33. Kościerzyna, 34. Niedamowy, 35. Grabowa, 36. Leśno, 37. Brusy, 38. Wiele, 39. Konarzyny, 40. Borzyszkowy, 41. Ugoszcz *(Bernsdorf)* z filią w Studzienicach, 42. Niezabyszewy *(Damsdorf)* z filią w Tuchomiu, 43. Bytów, 44. Rozłazin, 45. Lęborg, 46. Słupsk.

W znaczniejszej liczbie znajdują się Kaszubi nadto w następujących parafiach: 47. Nowy Port *(Neufahrwasser)*, 48. Gdańsk: parafia

św. Józefa, 49. Gdańsk: parafia św. Brygidy, 50. Gdańsk: parafia św. Mikołaja, 51. Gdańsk: parafia przy królewskiej kaplicy, 52. Święty Wojciech, 53. Stary Szotland, 54. Łęgowo, 55. Mierzyszyn, 56. Przywidz *(Mariensee)*, 57. Wysin, 58. Skarszewy *(Schöneck)*, 59. Kokoszkowy, 60. Pogódki, 61. Garczyn, 62. Kiszewa, 63. Łęg, 64. Czersk, 65. Chojnice, 66. Nowa cerkiew, 67. Ogorzeliny *(Gersdorf)*.

Nadto katolicy kaszubscy żyją w rozproszeniu w wielu jeszcze innych parafiach, jak np.: 68. Kłodawa, 69. Trąbki, 70. Wocławy, 71. Lichnowy *(Lichtenhagen* w powiecie chojnickim), 72. Ostrowite *(Osterwick* tamże), 73. Człuchów, 74. Przechlewy *(Prechlau* w pow. człuchowskim), 75. Koczała *(Flötenstein* tamże).

O tych wreszcie, co znajdują się na wychodztwie, trudno powiedzieć, gdzie i w których parafiach żyją w większej liczbie.

Mniej więcej szesnasta część t. j. 6% ogółu ludności kaszubskiej należy do kościoła ewangielickiego*). Ewangielicy kaszubscy znajdują się głównie na Pomorzu, a to w parafiach: osieckiej, charbrowskiej, łebskiej, solińskiej, brzezińskiej, bukowińskiej, dzięcielskiej, gniewińskiej w pow. lęborskim, tudzież w cecenowskiej, główczyckiej, smołdzińskiej i gardzieńskiej w pow. słupskim. Pojedyncze rodziny ewangielickie, których członkowie posługują się pomiędzy sobą językiem kaszubskim, znajdują się w wielu jeszcze innych parafiach prowincyi pomorskiej, mianowicie w powiecie bytowskim.

Atoli Kaszubi wyznania ewangielickiego nie są zbyt rzadkiem zjawiskiem także i w części Kaszub, położonej w Prusiech zachodnich. Dziwna rzecz, że gdy mowa o ewangielickich Kaszubach, ma się tam zwykle na myśli jedynie „Kabatków“ znad jeziora Łebskiego na Pomorzu, a nie widzi się tych, którzy są pod bokiem, bo częstokroć w tej samej miejscowości. Przyzwyczajono się tam wszystkich „lutrów“ uważać po prostu za Niemców, a jednak takich „Niemców“, którzy ze swoimi mówią tylko po kaszubsku, nierzadko zaś pomimo szkoły i kościoła niemieckiego niezbyt dzielnie władają językiem niemieckim, jest na Kaszubach zachodniopruskich przynajmniej kilka tysięcy. Zasada: „co luter, to Niemiec“ odtrąca tym sposobem kilkutysięczną grupę ludzi pochodzenia i języka kaszubskiego od pnia macierzystego, wpychając ją gwałtem w objęcia niemieckie, nieraz zapewne wbrew woli i przekonaniu dotyczących osobników.

Dla tych, którzy wszystkich „lutrów“ przywykli uważać za Niemców, będzie zapewne prawdziwą niespodzianką wiadomość, że sama statystyka urzędowa wykazuje na Kaszubach zachodniopruskich 486 ewangielików kaszubskich, gdy zaś na całem Pomorzu naliczono ich (razem już z dwujęzycznymi) tylko 61, a w rzeczywistości jest ich tam przeszło sto razy tyle, i jeżeli w samem W. Ks. Poznańskiem statystyka urzędowa wykazuje ich około tysiąca, można sobie wyobrazić, ilu ich się znajduje naprawdę w Prusiech zachodnich.

*) Aby nie mnożyć niepotrzebnie rubryk, które przeważnie świeciłyby pustkami, zaliczam w książce niniejszej do ludności ewangielickiej także nielicznych na Kaszubach menonitów, członków gmin apostolskich i t. p. innych chrześcian. Między nimi jest Kaszubów najwyżej kilkadziesiąt osób.

Oto kilka ciekawszych dat, których dostarczył urzędowy spis ludności z d. 1 grudnia 1890 roku:

Kielno *(Kölln*, pow. wejherowski): ewangielików wogóle 51, w tem Kaszubów 17 czyli 33%.

Robakowo (pow. wejherowski): ewangielików 28, w tem Kaszubów 18 czyli 64%.

Będargowo (pow. wejherowski): ewangielików 50, w tem Kaszubów 13, czyli 26%.

Bolszewo (pow. wejherowski): ewangielików 333, w tem Kaszubów 66 czyli 20%.

Kamienica *(Kön. Kaminitza*, pow. kartuski): ewangielików 36, w tem Kaszubów 11 czyli 31%.

Pomiecin (pow. kartuski): ewangielików 42, w tem Kaszubów 20 czyli 48%.

Stężyca król. (pow. kartuski): ewangielików 14, w tem Kaszubów 10 czyli 71%.

Zgorzałe *(Seedorf*, pow. kartuski): ewangielików 86, w tem Kaszubów 85 czyli 99%.

Puc (pow. kościerski): ewangielików 80, w tem Kaszubów 15 czyli 19%.

Zycowa huta (pow. kościerski): ewangielików 36, w tem Kaszubów 23 czyli 64%.

Czernica (powiat chojnicki): ewangielików 35, w tem Kaszubów 23 czyli 66%.

Windorp (powiat chojnicki): ewangielików 13, między nimi ani jeden Niemiec, a więc Kaszubów 100%.

I cóż na to ci, którzy utrzymują, że na Kaszubach „co luter, to Niemiec“? Wszakże cyfry powyższe wyjęte zostały z wykazów król. pruskiego Biura statystycznego, opartych na spisie urzędowym, przy którym z pewnością żaden Niemiec nie zapisał się do rubryki dla języka kaszubskiego, ale za to dziesiątki tysięcy Kaszubów wpisano do rubryki niemieckiej. Działo się to czasami może nawet bez współudziału i bez winy konskryptorów, ale poprostu z braku poczucia narodowego u Kaszubów ewangielików. Zważyć bowiem należy, że ta część ludności kaszubskiej jest zupełnie samej sobie pozostawioną albo raczej najzupełniej wpływowi niemieckiemu oddaną i że absolutnie nikt się nie starał o pouczenie jej, jaką podać ma *Muttersprache* przy spisie ludności.

Że nie każdy ewangielik jest Niemcem, wskazują na to już przytoczone wyżej cyfry, ale cyfry te nie mówią jeszcze całej prawdy. Kaszubów ewangielików jest bowiem bez porównania więcej, niż wykazał spis urzędowy, więcej nawet niewątpliwie, niż podają moje obliczenia. W tych zwłaszcza miejscowościach, w których przeważa żywioł kaszubsko-katolicki, nieliczni ewangielicy posługują się w życiu codziennem wyłącznie mową kaszubską, jak zresztą inaczej być nie może. Słuchając jednak w kościołach swoich słowa bożego po niemiecku i modląc się w tym języku, oplątani siecią stosunków z ludnością przeważnie niemiecką, żeniąc się z Niemkami i wychodząc za Niemców, gdy zresztą kościół, szkoła, sąd, urząd wszelaki, wojsko i całe życie publiczne jest niemieckie — oficyalnie przyznają się do narodowości niemieckiej i za

Niemców są uważani, chociażby z dziada pradziada byli Kaszubami i chociaż w kółku domowem używają jedynie mowy kaszubskiej.

Jest rzeczą całkiem zrozumiałą, że ewangielików języka kaszubskiego jest i musi być bardzo wielu w zbitej masie ludności kaszubskiej Prus zachodnich, więcej stosunkowo, aniżeli pośród otoczenia niemieckiego na Pomorzu, a jeżeli uważają się lub uważani są za Niemców, dzieje się to na tej samej chyba podstawie, na jakiej Kaszubi katolicy poczytywani bywają za Polaków. „Polska wiara“ i „niemiecka wiara“ są synonimami katolicyzmu i protestantyzmu; język polski jest bowiem panującym w kościołach katolickich, niemiecki w ewangelickich. Komu jednak o istotę rzeczy a nie o nazwę jej chodzi, ten zrozumie, że tak samo Kaszubą jest nieraz ten, którego zwą Niemcem, jak i ten, którego nazywają Polakiem.

Z tego rodzaju mieszaniem w życiu potocznem dwóch różnych pojęć i czynników, mianowicie wyznania i mowy ojczystej, zamienianiem jednego na drugi, a właściwie wysuwaniem wyznania na pierwszy plan, jako znamienia narodowego, spotkać się można codziennie i w innych krajach, np. w Galicyi wschodniej, gdzie łacinnicy, choćby i słowa nie umieli po polsku, nazywani są Polakami, unici zaś, nieznający języka ruskiego, Rusinami.

Jak dalece Kaszubi katolicy nie zdają sobie sprawy z tego, że ich sąsiedzi wyznania ewangielickiego są częstokroć równie prawdziwymi, z rodu i mowy, jak oni sami, Kaszubami, dowodzi okoliczność, że w bardzo wielu wypadkach, w których przysięgano mi niemal, że miejscowi ewangielicy są to „sami twardzi Niemcy“, przy spisie urzędowym w r. 1890 bodaj paru zpomiędzy tych „twardych“ podało także mowę kaszubską lub nawet wyłącznie mowę kaszubską, jako swoją ojczystą (np. w Kalbudach górnych 2, w Kapellenhütte 2, w Klonowie dolnem 2 i w wielu, wielu innych osadach). Nawet w takich wsiach, w których niema ani jednego katolika, ale wyłącznie sami ewangielicy, w których nikt nie przypuściłby istnienia Kaszubów i to Kaszubów, świadomych swej odrębności, świadomości tej dających wyraz przy akcie urzędowym, co nieraz wymagało pewnego zasobu odwagi, w takich wsiach „czysto niemieckich“, jak Krynki *(Krönken)*, Patuła *(Patul)* i inne, znalazł się bodaj jeden, który przynajmniej w połowie przyznał się do kaszubskości.

Jest także uwagi godną rzeczą, że w W. Księstwie Poznańskiem znajduje się aż 703 Kaszubów ewangielików. Taką przynajmniej ich liczbę wykazuje statystyka urzędowa, a niewątpliwie jest ich tam jeszcze więcej, tylko, jak wszędzie indziej, zapisani zostali do innych rubryk językowych. Szczegóły, odnoszące się do tych Kaszubów wielkopolskich, znajdzie czytelnik przy końcu książki w rozdziale o ludności kaszubskiej, żyjącej w rozproszeniu w krajach monarchii pruskiej. Zaznaczam wreszcie, że poza granicami Kaszub i wogóle całych Prus zachodnich tudzież Pomorza a nawet W. Ks. Poznańskiego, ale w obrębie państwa pruskiego, 487 osób wyznania ewangielickiego podało przy spisie urzędowym w roku 1890 język kaszubski, jako język ojczysty.

Już te, urzędowe cyfry, które nie są zgoła wyrazem prawdziwego stanu rzeczy, powinnyby przekonać każdego, że oprócz Kabatków i Słowieńców, których przywykło się uważać za wyłącznych przedstawicieli

żywiołu kaszubsko-ewangielickiego, istnieje jeszcze wcale pokaźna liczba Kaszubów ewangielików, rozsianych po całym obszarze ziemi kaszubskiej a nawet i poza jej granicami. Faktu tego nie brano dotychczas w rachubę prawie zupełnie, nie tylko w odniesieniu do Kaszub, ale i innych okolic Prus zachodnich, a ile razy zdarzyło mi się czytać jakieś kombinacye na temat stosunków językowych czy narodowościowych w tamtych stronach, tyle razy była mowa tylko o Polakach lub Kaszubach wyznania katolickiego.

V.

Zakres użycia mowy kaszubskiej.

Mowa kaszubska jest językiem ojczystym głównie ludności wiejskiej na Kaszubach. Jednak i po miastach znajduje się, np. w Pucku i Wejherowie, wielu Kaszubów, a w Kościerzynie większość ludności stanowią Kaszubi. Po wsiach posługują się mową kaszubską nie tylko warstwy najuboższe, to jest właściciele gospodarstw drobnych i lud roboczy bezrolny (chałupnicy, dalej podružnicy czyli komornicy, wreszcie ludzie, mieszkający „pod panem“ czyli służba folwarczna), ale także i średnie klasy, t. zw. „gburzy“ i drobna szlachta, a więc właściciele posiadłości ziemskich, które rozległością swoją równają się nieraz „folwarkom“ galicyjskim*). Po kaszubsku mówi także garść mniejszych przemysłowców, rękodzielników, kupców; spotykałem nawet urzędników, mimo niemieckiego na zewnątrz występowania uważających się za Kaszubów, nie umiejących po polsku i mówiących ze swoimi w kółku domowem tylko po kaszubsku. W Wejherowie np. żyje pewien wyższy urzędnik pruski na pensyi, szlachcic kaszubski, w którego domu mówi się tylko po kaszubsku, a takich domów jest więcej. Nadmieniam wreszcie, że przy spisie urzędowym w roku 1890 jedenastu księży katolickich zapisało mowę kaszubską, jako swoją ojczystą. Księży pochodzenia kaszubskiego, którzy zapisali się bądź to do rubryki polskiej, bądź też do niemieckiej albo dwujęzycznej, jest jednak liczba znacznie większa. Obok nich spotyka się organistów i niższą służbę kościelną, także Kaszubów. Nauczycieli ludowych jest stosunkowo niewielu.

Językiem potocznym *(Umgangssprache)* jest na Kaszubach również język kaszubski. Ma to miejsce oczywiście w tych wsiach i na tych folwarkach, gdzie ludność kaszubska przeważa liczebnie. Jeżeli we wsi, liczącej kilkuset mieszkańców, znajduje się kilkunastu lub choćby kilkudziesięciu Niemców, natenczas ci ostatni, albo wszyscy, albo przynajmniej znaczna ich większość, rozumieją i mówią po kaszubsku i kaszubszczyzna siłą stosunków zajmuje stanowisko języka potocznego. Bywają nawet wypadki, że właściciel folwarku, Niemiec ewangielik, włada zupełnie dobrze językiem kaszubskim, którego dźwięki obijają się o jego uszy od dzieciństwa i w którym następnie porozumiewa się

*) Znam „gburów“, którzy mają po kilkaset morgów ziemi, często wcale nieobdłużonej, a przytem spory zapas gotówki.

ze swą służbą. Ten sam Niemiec atoli nie zrozumie bez pomocy tłumacza zwykłego listu, napisanego po polsku, o czem miałem sposobność przekonać się niejednokrotnie.

Natomiast w osadach z ludnością na poły mieszaną, zwłaszcza przeważnie niemiecką, język niemiecki wybija się na pierwsze miejsce a choć i tutaj trafiają się Niemcy, z którymi można porozumieć się po kaszubsku, kaszubszczyzna zepchniętą już jest jednakowoż na drugi plan i w życiu społecznem osady odgrywa rolę bardzo małą. Dopomagają do tego sami Kaszubi, którzy, choć za Kaszubów się mają i w domu mówią tylko po kaszubsku, uważając atoli mowę kaszubską za coś niższego, niż język niemiecki, z rozmysłem akcentują poza domem znajomość niemieczyzny i posługują się nią nieraz bez najmniejszej potrzeby.

W osadach wreszcie, w których ludność niemiecka znacznie przeważa a w dodatku materyalnie jest silniejszą, trudniej już dopytać się o Kaszubów, choćby ich była i spora garstka we wsi. Kaszuba nałamuje się wtedy całkowicie do większości niemieckiej i chociaż w domu jego słychać wyłącznie mowę kaszubską, w gospodzie i na ulicy nie odezwie się on nigdy prawie inaczej, jak tylko po niemiecku. Jest to objaw bardzo smutny, ale, niestety, prawdziwy. Gorsza, że są wsi, w których czasem i połowa ludności jest kaszubską, a jednak posiedziawszy kilka godzin w gospodzie, przysiągłbyś, że znajdujesz się w osadzie czysto niemieckiej.

Najgorzej ma się sprawa z takiemi osadami, które nie posiadają ludności kaszubskiej samodzielnej a Kaszubi przebywają w nich tylko na służbie u gburów lub panów folwarcznych, Niemców. Wsi takie uchodzą powszechnie za czysto niemieckie i za takie mi je przedstawiano, jakkolwiek nawet spis urzędowy wykazał w nich pewien procent ludności kaszubskiej. Moi informatorowie, ci nawet, co znali dobrze faktyczny stan rzeczy, nie mówili jednak bezwzględnej nieprawdy, tylko wychodzili z innego stanowiska. Dla nich mieszkańcami wsi są przedewszystkiem gburzy, zresztą wogóle ludzie osiadli, bodaj chałupnicy, podczas gdy służba i robotnicy uważani są za obcych, choćby latami przebywali w jednej i tej samej miejscowości. Zresztą — jak to zwykle bywa — czyj się chleb je, tego piosnkę się śpiewa: taki „obcy“, służąc u gbura niemieckiego, nie rozmawia oczywiście z nikim inaczej, jak tylko po niemiecku i tym sposobem powierzchownego spostrzegacza utwierdza w mniemaniu, że w całej wsi niema ani jednego Kaszuby. O katolikach, rozproszonych po takich wsiach i folwarkach niemieckich, wie przynajmniej ksiądz lub organista parafialny, ale o ewangielików kaszubskich niema się czasem i spytać kogo.

Tem się także tłumaczy, że podróżnik, zwiedzający krainę kaszubską, odnosi wrażenie, jakoby ona była jeszcze więcej zgermanizowaną, niż jest nią rzeczywiście. Do wywołania takiego efektu przyczynia się oczywiście w wysokim stopniu okoliczność, że na kolei, na pocztach, we wszystkich wogóle instytucyach państwowych i lokalach publicznych słyszy się tylko mowę niemiecką i że wszystkie napisy, nie tylko na gmachach rządowych, nawet na drogowskazach, ale także na szyldach sklepowych (choćby sklep był własnością Kaszuby), zredagowane są w języku wyłącznie niemieckim. Kaszubszczyzny trzeba szukać gdzieindziej.

W braku czytelń i towarzystw ludowych, których zaledwie kilkanaście znajduje się na obszarze całej krainy kaszubskiej a i te wiodą nędzny żywot, z mową kaszubską spotkać się możesz jedynie pod strzechami chat, na rozłogach pól i łąk przy pracy gospodarskiej, na zwierciadłach wreszcie niezliczonych jezior kaszubskich lub na falach Bałtyku, gdy rybacy „robią na ryby...“

Ale tam nie zwykli zaglądać panowie turyści, pisujący artykuły o Kaszubach na werendach wil sopockich...

Językiem kościelnym (nb. nieliturgicznym), to jest językiem kazań i nauk religijnych, jest w kościele katolickim na Kaszubach przeważnie język polski, w niektórych polski i niemiecki, a w Lęborgu, Bytowie i Chojnicach, w kościołach gdańskich i w kilku jeszcze innych parafiach niemal wyłącznie niemiecki. Wszyscy jednak księża katoliccy na Kaszubach, choćby ze względu na spowiadanie wiernych, muszą przynajmniej rozumieć po polsku lub po kaszubsku. Mowa kaszubska, jako język kazań, nie jest obecnie w użyciu w kościołach katolickich. Natomiast zdarzyło mi się słyszeć kilka razy, jak ksiądz, przygotowujący dzieci do św. sakramentów, gdy te nie mogły zrozumieć jakiego ustępu katechizmu, objaśniał im zasady wiary w języku kaszubskim.

Jak w kościołach katolickich język polski, tak znowu w ewangielickich panuje na Kaszubach wyłącznie i niepodzielnie niemczyzna, aczkolwiek, jak to z uwag, zawartych w rozdziale poprzednim, wynika, w niektórych parafiach znaczna część ludności posługuje się w życiu domowem tylko językiem kaszubskim. Dawniejszymi czasy, jeszcze z końcem zeszłego wieku, mowa kaszubska rozbrzmiewała najmniej w dwudziestu kościołach ewangielickich na Pomorzu. Pastorzy kazali z reguły co niedzielę i święto po kaszubsku albo po polsku (stosownie do tego, w którym języku łatwiej im to przychodziło), nagle atoli na rozkaz rządu centralnego w Berlinie, poczęto rugować kaszubszczyznę, ograniczać ilość kazań kaszubskich do jednego razu w miesiącu, później do czterech razy w roku, aż doszło do tego, że na całych Kaszubach niema dziś ani jednego kościoła ewangielickiego, w którym ludność kaszubska byłaby przynajmniej równouprawnioną z niemiecką. O ile wiem, mowa kaszubska znajduje obecnie jedyny przytułek w kościele główczyckim w powiecie słupskim na Pomorzu, gdzie kazania kaszubskie prawią się jeszcze podobno kilka razy do roku. Wszędzie zresztą mowy polskiej lub kaszubskiej używają duchowni protestanccy w zetknięciu się z Kaszubami bardzo rzadko a niektórzy zupełnie jej nie znają. Służba boża i kazania odprawiają się wyłącznie po niemiecku, po kościołach rozlega się śpiew tylko niemiecki...

Wspomnieć mi wreszcie należy o języku kaszubskim, jako literackim czyli książkowym. W bieżącem stuleciu było tylko dwóch ludzi, którzy pisali po kaszubsku: nieżyjący już († 1881 r.) dr. Florya n Cenôva i Hieronim Derdowski (Jarosz Derdowśći). Pierwszy, r odem ze Sławoszyna w powiecie puckim, był z zawodu lekarzem, inter esował się jednak żywo mową swoją ojczystą i dążył do wytworze nia literatury kaszubskiej. Ogłosił też drukiem kilkanaście dziełek w tym języku. Są to częścią wydawnictwa popularne (elementarz, katechizm, poradnik lekarski i t. d.), częścią, odnoszące się do historyi i etnografii

Pomorza kaszubskiego (jak np. *Pòł koepé szętopòrk*, *Woe zńemczeńu Kaszebòv nadwoedrzanskich*, *Dzeje Svjątopełka*, *książęca kaszebskjeho*, *Poeròvnańe moevé kaszebskje s poelską* i inne).

W r. 1866 rozpoczął Cenôva wydawnictwo pierwszego i jedynego czasopisma kaszubskiego, poświęconego etnografii Kaszub, p. t. „*Skôrb kaszebskoe-słovinskjè moevé*“, którego (do r. 1868) wyszło kilkanaście numerów, zawierających cenne przyczynki do poznania ludu kaszubskiego i jego mowy. Godne zaznaczenia, że pismo to było pierwszem wogóle czasopismem ludoznawczem w całej Słowiańszczyźnie.

Drugi pisarz kaszubski, żyjący jeszcze Hieronim Derdowski, urodził się w Przytarni w powiecie chojnickim. Obdarzony sporym zapasem zdolności na poetę ludowego, napisał kilka większych poematów, osnutych na tle życia i podań kaszubskich (*O Panu Czorlinsćim*, *co do Pucka poe sece jachoł*, *Kaszeba poed Widnem*, *Jasiek z knieі*), tudzież garść drobniejszych poezyi, rozrzuconych po czasopismach polskich. Zpod jego pióra wyszedł także utwór wierszowany w języku polskim p. t. „Walek na jarmarku“, niemniej kilka pomniejszych artykułów o Kaszubach i rzeczach kaszubskich.

Przed kilkunastu laty przeniósł się p. Derdowski do Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej, gdzie osiadł na stałe w mieście Winonie w stanie Minnesota. Tam wydaje czasopismo polskie p. t. „Wiarus polski“, w którem zamieszcza od czasu do czasu także artykuły lub wiersze kaszubskie. W roku ubiegłym (1897) wydał Derdowski nową książeczkę kaszubską p.n. „*Nórcyk kaszubśći abo koruszk é jedna maca jądrny prowdé*“ (Skarbczyk kaszubski czyli korzec i garniec jędrnej prawdy). Jest to pierwsza książka kaszubska, wydana na drugiej półkuli i z tego powodu budząca podwójny interes. Zawiera ona zbiorek przysłów, spisanych, jak wszystkie zresztą pisma Derdowskiego, w narzeczu południowokaszubskiem, tym razem jednak z częściowem uwzględnieniem właściwości gwar północnych i środkowokaszubskich.

O ile wiem od p. Derdowskiego, pojawią się wkrótce w Winonie inne jeszcze książeczki kaszubskie. Szczęść Boże!

Statystyka ludności kaszubskiej.

A.

Prusy zachodnie.

Dzisiejsza prowincya zachodniopruska odpowiada mniej więcej dawnym Prusom królewskim za czasów Rzeczypospolitej polskiej. Z Prus książęcych przydzielono do niej jedynie część powiatu kwidzyńskiego i suskiego (z prawej strony Wisły), wyłączono zaś z niej Warmię i dodano ją do Prus niegdyś książęcych. W ten sposób powstały granice dzisiejszych Prus zachodnich.

Cała prawie połać prowincyi zachodniopruskiej, położona po lewej stronie Wisły, stanowiła za czasów polskich województwo pomorskie. Jest to spuścizna po Świętopełkach i Mestwinach, Samborach i Warcisławach, udzielnych władcach Pomorza wschodniego czyli gdańskiego, cząstka wielkiej niegdyś, daleko jeszcze na zachód sięgającej krainy pomorskiej. Jedyny to kraj, w którym niedobitki dawnych Pomorzan utrzymały się do dzisiaj w znaczniejszej liczbie.

Część Prus zachodnich, położona z lewej strony Wisły, obejmuje około 14.200 kilometrów kwadratowych czyli około 260 mil kwadr., ale ludność kaszubska, wliczając w to nawet te okolice, w których ona przebywa tylko w rozproszeniu, rozpościera się zaledwie na połowie tego obszaru; część zaś prowincyi zachodniopruskiej, w której Kaszubi żyją w masie więcej zbitej, obejmuje niespełna 100 mil kwadratowych.

Ludność całej prowincyi wynosiła w 1890 roku 1.408.229 głów, z czego wypada na obszar po lewej stronie Wisły, t. j. na część dawnego Pomorza około 800.000, a na obecne terytoryum kaszubskie (w szerszem tego słowa znaczeniu), zaliczając do niego już i miasto Gdańsk z okręgiem, 400.000 dusz. W tej liczbie znajduje się jednak Kaszubów zaledwie 160.000, Polaków około 20.000, a reszta t. j. 220.000 przypada na Niemców (z tego atoli w samym Gdańsku około 120.000).

Prusy zachodnie dzielą się, jak wiadomo, na dwa obwody regencyjne: gdański i kwidzyński. Pierwszy z nich obejmuje 12, drugi 15 powiatów. Kaszubi przebywają w większych skupieniach tylko w 8 powiatach, z których sześć (pucki, wejherowski, kartuski, kościerski, gdański górski i gdański miejski) należy do obwodu regencyi gdańskiej, dwa zaś (chojnicki i człuchowski) do obwodu regencyi kwidzyńskiej. Ludność kaszubska rozproszoną jest jednak po wszystkich powiatach Prus zachodnich z tej strony Wisły, a pojedyncze rodziny spotkać można i za Wisłą, ba nawet w Prusiech wschodnich.

I. Obwód regiencyi gdańskiej.

I. Powiat pucki.

a) Wiadomości ogólne.

Jako odrębny okrąg administracyjny, utworzony został powiat pucki dopiero w r. 1888. Przedtem tworzył on wspólną całość z powiatem wejherowskim, wobec czego ludność jego obliczoną została osobno po raz pierwszy dopiero podczas spisu urzędowego w r. 1890.

Ze wszystkich powiatów Prus zachodnich jest on najwięcej na północ wysunięty. Od zachodu graniczy z Pomorzem, od północy i północo-wschodu z morzem Bałtyckiem, od wschodu z zatoką pucką, która zarazem oblewa południowo-wschodnią stronę półwyspu helskiego, wreszcie od południa i południowego zachodu z powiatem wejherowskim. Oryginalny kształt nadaje powiatowi puckiemu wąski półwysep helski, wyrywający się ze stałego lądu na długość pięciu mil w morze. Na półwyspie tym, zwanym przez Kaszubów *mjedzémoerzem* (międzymorzem) albo *Rébôkami* (Rybakami), usadowiło się pięć wiosek rybackich, z których cztery są kaszubskie a jedna niemiecka.

Powiat pucki obejmuje 582 kilometry kwadratowe. Na obszarze tym znajduje się 1 miasto, 56 gmin wiejskich *(Landgemeinden)* i 35 obwodów dominialnych *(Gutsbezirke)*, do których należą także dobra fiskalne. Według spisu urzędowego z dnia 1 grudnia 1890 roku liczył powiat pucki 24.060 mieszkańców; według moich obliczeń z końca grudnia 1892 roku było ich 24.327, przypadały zatem na jeden kilometr kwadratowy 42 osoby (w gdańskim górskim 92, w wejherowskim 49, w kartuskim 43, w lęborskim 34, w człuchowskim 30·4).

Liczba miejscowości w powiecie puckim wynosi w mojej statystyce 125, podczas gdy wykazy urzędowe podają ich tylko 92. Powodem tej różnicy jest okoliczność, że w obliczeniach moich uwzględniłem osobno miejscowości: Beka, Czechy, Dana, Dąbrowa, Dębeki, Dmuchowa, Glinki, Osłanin folwark, Porąb, Widlin, Widów, Zdrada, Żarnowski młyn i Żelistrzewo folwark, jakkolwiek one nie stanowią odrębnych obwodów administracyjnych. Nadto wymieniłem miejscowości: Bieszki, Czarny młyn, Galicya, Głuszewo, Kłaniński młyn, Łebcz mały, Muza, Nowiny, Parcele, Piaśnickie leśnictwo, Prysnowo, Rekowskie leśnictwo, Reszwice,

Robakowski młyn, Rozeft, Rzemiętówka, Sapała, Sikorzyn i Stary Obluż, jako przyległości do innych osad, nie podając jednak osobno liczby ich mieszkańców.

Zpomiędzy wszystkich powiatów, w których przemieszkują Kaszubi, żywioł kaszubski reprezentowany jest procentualnie najsilniej w powiecie puckim. Z ogólnej bowiem liczby 24.327 mieszkańców przypadało w r. 1892 na:

Kaszubów katolików . . .	18.154	czyli	74·63%
„ ewangielików . .	455	„	1·87 „
Polaków katolików	36	„	0·15 „
„ ewangielików . . .	—	„	—·— „
Niemców katolików	655	„	2·69 „
„ ewangielików . .	4.956	„	20·37 „
Żydów	68	„	0·28 „
Innych katolików	2	„	0·01 „
„ ewangielików . . .	1	„	0·00 „
Razem .	24.327	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie było:

Kaszubów	18.609	czyli	76·50%
Polaków	36	„	0·15 „
Niemców	5.611	„	23·06 „
Żydów	68	„	0·28 „
Innych	3	„	0·01 „
Razem .	24.327	czyli	100·00%

Kaszubi stanowią zatem więcej, niż trzy czwarte części, Niemcy zaś niespełna jednę czwartą zaludnienia powiatu puckiego. Tak korzystnego dla ludności kaszubskiej stosunku nie znajdujemy już w żadnym innym powiecie Prus zachodnich, tem mniej w sąsiedniej prowincyi pomorskiej.

Na 106 miejscowości powiatu puckiego, których ludność obliczoną została tutaj osobno, 12 miało ludność tylko kaszubską, w 70 przewagę liczebną mieli Kaszubi a w 24 Niemcy. Do pierwszej kategoryi należą wsi: Błądzikowo, Kartoszyn, Kazimierz, Osłanin wieś i Rewa tudzież folwarki i pustkowia: Beka, Dąbrowa, Dębeki, Dmuchowa, Osłanin folwark, Żarnowski młyn i Żelistrzewski folwark. Do miejscowości, w których przeważała ludność niemiecka, należą: miasto Puck (48·50% Niemców, 46·62% Kaszubów, 1·34% Polaków, 3·43% Żydów, 0·11% innych); wsi: Goszczyn, Hel, Jeldzin, Karwieńskie błoto, Karwieński dwór, Minkowice i Swiecin (53·77% Niemców, 46·23% Kaszubów); obwody dominialne: Glinki, Krokowa, Łętowice, Lisiewo, Nowy dwór, Parszczyce, Połchówek, Tyłów i Warzewo; nadleśnictwo darzlubskie, leśnictwa: dębogórskie, hel-

skie i sobieńczyckie tudzież część nadleśnictwa wejherowskiego (nowomiejskiego), położona w powiecie puckim, wreszcie pustkowie Czechy i folwark Widów.

We wszystkich innych miejscowościach przeważała ludność kaszubska.

Nadmienić nam jeszcze należy, że okręgi leśnicze mają z reguły bardzo szczupłą liczbę ludności. Jest to tylko służba leśna. Tak np. nadleśnictwo darzlubskie, obejmujące parę mil kwadratowych, liczyło tylko 15 dusz, leśnictwo helskie 11, sobieńczyckie 6, dębogórskie 5.

Pod względem wyznaniowym ludność powiatu puckiego rozpadała się w sposób następujący:

Katolików było	18.847	czyli	77·47%
Ewangielików	5.412	„	22·25 „
Żydów	68	„	0·28 „
Razem .	24.327	czyli	100·00%

Pomiędzy ludnością katolicką było:

Kaszubów	18.154	czyli	96·32%
Polaków	36	„	0·19 „
Niemców	655	„	3·48 „
Innych	2	„	0·01 „
Razem .	18.847	czyli	100·00%

Pośród ludności ewangielickiej zaś było:

Kaszubów	455	czyli	8·41%
Polaków	—	„	— „
Niemców	4.956	„	91·57 „
Innych	1	„	0·02 „
Razem .	5.412	czyli	100·00%

Tak więc pośród ludności katolickiej Kaszubi stanowią tak przeważającą większość, iż Niemcy nikną prawie w masie kaszubskiej, zwłaszcza że główny ich zastęp znajduje się w miasteczku Pucku. Natomiast pomiędzy ludnością ewangielicką Kaszubi nie dosięgają nawet 10%, jakkolwiek lepszego pod tym względem stosunku nie wykazuje żaden inny powiat.

Zpomiędzy wszystkich powiatów kaszubskich powiat pucki jest drugim z rzędu pod względem ilości Żydów, gdyż liczy ich tylko 68, co stanowi zaledwie 0·28% ogółu zaludnienia. Cyfrę absolutną taką

samą wykazuje powiat gdański górski, tam atoli procent ludności żydowskiej jest jeszcze niższym. Z 68 Żydów powiatu puckiego 64 mieszkało w samym Pucku, tak iż na całą resztę powiatu wypada tylko 4. Wszyscy Żydzi w tym powiecie zapisali mowę niemiecką, jako swoją ojczystą, ci jednak z nich, co mieszkają po wsiach, a także wielu z pomiędzy żydów puckich, mówią wcale dobrze po kaszubsku.

Dla porównania przytaczam tu jeszcze daty urzędowe, dotyczące języka i wyznania mieszkańców powiatu puckiego, zebrane podczas spisu, dokonanego w roku 1890. W spisie tym naliczono mianowicie:

Kaszubów katolików . . .	15.317	czyli	63·66%
„ ewangielików .	21	„	0·09 „
Polaków katolików . . .	581	„	2·41 „
„ ewangielików . .	—	„	— „
Dwujęzycznych katolików .	685	„	2·85 „
„ ewangielik.	58	„	0·24 „
Niemców katolików . . .	2.090	„	8·69 „
„ ewangielików . .	5.228	„	21·73 „
„ żydów	71	„	0·29 „
„ innego wyznania .	2	„	0·01 „
Innych katolików	6	„	0·03 „
„ ewangielików . .	1	„	0·00 „
Razem .	24.060	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie naliczono w spisie urzędowym:

Kaszubów	15.338	czyli	63·75%
Polaków	581	„	2·41 „
Dwujęzycznych	743	„	3·09 „
Niemców	7.320	„	30·43 „
Żydów	71	„	0·29 „
Innych	7	„	0·03 „
Razem .	24.060	czyli	100·00%

b) Statystyka szczegółowa powiatu puckiego.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Amalienfelde, wieś . . .	59	—	—	—	—	9	—	—	68
2	Beka, przyległość do Osłanina wsi	12	—	—	—	—	—	—	—	12
3	Bieszki (kaszub. Bieszći, niemiec. Bieschke). Ob. Leśniewo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	Błądzikowo (kasz. Błądzćkoewoe, n. Blansekow), wieś.	135	—	—	—	—	—	—	—	135
5	Bór (n. Danziger Heisternest), wieś	452	—	—	—	6	4	—	—	462
6	Bruździewo (niem. Brusdau), wieś.	122	—	—	—	—	79	—	—	201
7	Brünhausen (k. Mjereszéno), obwód domin.	74	3	—	—	—	12	—	—	89
8	Brzeźno (k. Brzeżéno, Mrzeżéno, n. Bresin), wieś .	196	—	—	—	5	1	—	—	202
9	Brzeźno (k. Brzeżéno, Mrzeżéno, n. Bresin), obwód domin.	58	—	—	—	—	19	—	—	77
10	Celbowo (n. Celbau), obw. domin.	177	5	—	—	—	21	—	—	203
11	Cetnowo (n. Cettnau), obw. domin.	51	—	—	—	2	4	—	—	57
12	Chałupy (k. Chałepé, n. Ceynowa), wieś	191	—	—	—	—	2	—	—	193
13	Chłapowo (n. Chlapau), wieś	331	—	—	—	—	9	—	—	340
14	Czarny młyn al. Czarnowski młyn (kasz. Czôrni młin al. Czarnovsći młin, niem. Czarnauermühle). Ob. Miruszyn	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	Czechy (kasz. Czeché, niem. Czechau), przyl. do Świecina	12	—	—	—	—	33	—	—	45
16	Dana al. Klaftowiszki (n. Tannenhof), przyległ. do Łebcza	24	—	—	—	—	7	—	—	31
17	Darzlub al. Darślub (kasz. Darżlebjo, niem. Darslub), wieś.	522	6	—	—	1	5	—	—	534
18	Darzlubskie nadleśnictwo (k. Darżlebskô òberfôrszterijô niem. Darslub, Oberförsterei) z przyległ. Muza i Sikorzyn.	2	1	—	—	—	12	—	—	15
19	Dąbrowa (n. Dombrowo), przyległ. do Świecina .	35	—	—	—	—	—	—	—	35
20	Dębeki (n. Dembek), przyl. do Żarnowca wsi . . .	33	—	—	—	—	—	—	—	33

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
21	Dębogórz (k. Dąboegoerzé, n. Eichenberg), wieś . .	516	—	—	—	—	18	—	—	534
22	Dębogórz (k. Sechi dwór, n. Dembogorsch), obw. dom.	83	5	—	—	—	22	—	—	110
23	Dębogórz (k. Dąboegoerzé, n. Eichenberg), leśnictwo .	2	—	—	—	—	3	—	—	5
24	Dmuchowa (n. Königswille), przyl. do Żarnowca wsi .	12	—	—	—	—	—	—	—	12
25	Domatowo (k. Domôtowoe, n. Gross Dommatau), wieś.	409	18	—	—	1	48	—	—	476
26	Domatówko (k. Domôtovkoe, n. Klein Dommatau), wieś.	134	4	—	—	1	27	—	—	166
27	Galicya (k. Galicéjô, n. Galitza), przyległ. do Świecina. Ob. Świecin . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
28	Głuszewo (k. Głeszewoe, n. Gluschau), przyl. do Starzyna. Ob. Starzyn . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
29	Glinki (k. Glinći, n. Glinke), obw. domin.	8	4	2	—	—	47	—	—	61
30	Gnieżdżewo (n. Gnesdau), wieś, ...	421	—	—	—	—	20	—	—	441
31	Goszczyn (k. Goeszczéno, n. Goschin), wieś	48	7	—	—	1	224	—	—	280
32	Hel (n. Hela), wieś . . .	3	6	—	—	2	390	—	1	402
33	Helskie leśnictwo (n. Hela, Forstgutsbezirk) . . .	1	1	—	—	—	9	—	—	11
34	Jastarnia (k. Jastarńô, n. Putziger Heisternest), w.	376	—	—	—	9	2	—	—	387
35	Jeldzin (k. Jeldzéno, n. Gelsin), wieś	32	17	—	—	—	163	—	—	212
36	Karlikowo (k. Kôrlćkoewoe, n. Karlekau), wieś . .	206	8	2	—	—	46	—	—	262
37	Kartoszyn (k. Kôrtoszéno, n. Kartoschin), wieś . .	112	—	—	—	—	—	—	—	112
38	Karwia (k. Karvjô, n. Karwen), wieś	188	15	—	—	—	96	—	—	299
39	Karwieński dwór (k. Karvinsći dwòr, n. Karwenhof), wieś	2	10	—	—	—	51	—	—	63
40	Karwieńskie błoto (k. Karvinsćè błoto, n. Karwenbruch), wieś	14	24	—	—	—	539	—	—	577
41	Kazimierz (k. Kadzémjerz, n. Kasimirs), wieś . . .	145	—	—	—	—	—	—	—	145
42	Kłanin (k. Kłańino, n. Klanin) z Kłanińskim młynem, obw. domin. . . .	153	8	—	—	—	60	—	—	221
43	Kłaniński młyn (n. Klaninermühle). Ob. Kłanin .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
44	Kossakowo (n. Koesôkoewoe, n. Kossakau), wieś . .	261	—	—	—	—	10	—	—	271

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
45	Krokowa (n. Krockow), ob. domin.	40	18	—	—	1	142	—	—	201
46	Kusfeld (k. Kusvelt, n. Kussfeld), wieś	361	—	—	—	2	1	—	—	364
47	Łebcz (n. Lübsch) z Łebczem małym, wieś[1])	435	8	—	—	2	34	—	—	479
48	Łebcz mały (niem. Klein Lübsch). Ob. Łebcz	—	—	—	—	—	—	—	—	—
49	Łętowice (k. Łatojce, niem. Lankewitz), obw. dom.	20	4	—	—	—	57	—	—	81
50	Leśniewo (k. Lesńewoe, n. Lessnau), wieś, z przyl. Bieszki	312	24	—	—	—	219	—	—	555
51	Lisiewo (k. Lésewoe, n. Lissau), obw. dom.	4	—	—	—	—	53	—	—	57
52	Liśniewo (k. Lésńewoe, n. Lissnau), obw. dom.	38	—	—	—	—	7	—	—	45
53	Lubkowo (k. Lebkoewoe, n. Lubkau), wieś	149	—	—	—	—	2	—	—	151
54	Lubocin (k. Leboecéno, n. Luboczin), obw. dom.	68	3	—	—	6	53	—	—	130
55	Mechelinki (k. Méchelinći, Mechlinken), wieś	271	—	—	—	—	12	—	—	283
56	Mechowa (n. Mechau), wieś[2])	256	13	1	—	—	47	—	—	317
57	Minkowice (k. Minkoejce, n. Menkewitz), wieś	18	12	—	—	—	195	—	—	225
58	Miruszyn (k. Mjereszéno, n. Miruschin) z przyl. Czarny młyn, wieś	213	2	—	—	—	19	—	—	234
59	Mosty (k. Moesté, n. Brück), wieś	44	—	—	—	—	4	—	—	48
60	Mosty (k. Moesté, n. Brück), obw. domin.	76	9	—	—	—	28	—	—	113
61	Muza (n. Musa), leśnictwo, należące do Darzlubskiego nadleśnictwa	—	—	—	—	—	—	—	—	—
62	Nowiny (k. Novinė, niem. Nowinnen). Ob. Starzyn mały	—	—	—	—	—	—	—	—	—
63	Nowydwór (niem. Koslinke-Neuhoff), obw. dom.[3])	2	—	—	—	—	48	—	—	50
64	Obluż (k. Woebleżè, niem. Oblusch), wieś	225	—	—	—	—	6	—	—	231
65	Obluż (k. Woebleżè, niem. Oblusch), z przyl. Obluż stary, obw. dom.	220	—	—	—	—	31	—	—	251
66	Obluż stary (k. Stôrè Woebleżè, n. Alt Oblusch). Ob. Obluż, obw. domin.	—	—	—	—	—	—	—	—	—

[1]) Ob. Dana. [2]) Ob. Zdrada. [3]) Ob. Widów.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
67	Odargowo (kaszub. Woedargoewoe, niem. Odargau), wieś	91	—	—	—	5	9	—	—	105
68	Odargowo (k. Woedargoewoe, n. Odargau), obw. domin.	44	—	—	—	—	73	—	—	117
69	Oksywie (k. Woeksévjè, n. Oxhoeft), wieś	709	—	—	—	—	10	—	—	719
70	Osłanin (k. Woesłońino, n. Oslanin), wieś[1])	87	—	—	—	—	—	—	—	87
71	Osłanin (k. Woesłońino, n. Oslanin), folwark, przyl. do Rzucewa	185	—	—	—	—	—	—	—	185
72	Ostrowo (k. Woestrowoe, n. Ostrau), wieś	148	11	—	—	4	62	—	—	225
73	Parcele (n. Grünthal). Ob. Świecin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
74	Parzczyce (k. Pôrszczéce, niem. Parschütz), obwód dom.	31	—	—	—	3	67	—	—	101
75	Parzkowo (k. Pôrszkoewoe, n. Parschkau), ob. dom.	99	—	—	—	—	14	—	—	113
76	Piaśnica (k. Pjôszńica, n. Piasnitz), leśnictwo, należące do Wejherowskiego nadleśnictwa	—	—	—	—	—	—	—	—	—
77	Piaśnica mała (kasz. Mélô Pjôszńica, n. Klein Piasnitz), wieś	100	—	—	—	—	13	—	—	113
78	Piaśnica wielka (k. Vjelgô Pjôszńica, n. Gross Piasnitz), wieś	32	—	—	—	—	3	—	—	35
79	Pierwoszyn (k. Pirwoeszéno, n. Pierwoschin), wieś	221	—	—	—	—	15	—	—	236
80	Poczernin (k. Poeczerźino, niem. Hohensee), obwód domin.	78	—	—	—	—	24	—	—	102
81	Pogórz (k. Poegoerzè, niem. Pogorsch), wieś	311	—	—	—	—	10	—	—	321
82	Połchów (k. Pélchoewoe, n. Polchau), wieś	326	3	—	—	4	19	—	—	352
83	Połchówek (k. Pélchóvkoe, niem. Buchenrode), obw. domin.	56	—	—	—	—	83	—	—	139
84	Polczyn (k. Pélczéno, niem. Polzin), wieś	396	13	—	—	6	37	—	—	452
85	Porąb (k. Poerob, n. Mielkenhof), przyległ. do Żarnowca wsi.	—	—	—	—	—	20	—	—	20

[1]) Ob. Beka.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
86	Prysnowo (k. Prisnowoe, n. Prissnow), leśnictwo. Ob. Wejherowskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
87	Puck (n. Putzig), miasto .	819	50	25	—	502	402	64	2	1864
88	Radoszewo (k. Redoszewoe, niem. Reddischau), obw. domin.	125	—	—	—	—	2	—	—	127
89	Rekowo (k. Rekoewoe, niem. Reckau), obw. dom. . .	176	3	—	—	—	40	—	—	219
90	Rekowo (k. Rekoewoe, niem. Reckau), leśnictwo. Ob. Wejherowskie nadleśn. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
91	Reszwice (niem. Reschwitz). Ob. Tyłowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
92	Rewa, wieś	448	—	—	—	—	—	—	—	448
93	Robakowski młyn (k. Robôkoevsći młin, niem. Robbatzkauermühle). Ob. Świecin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
94	Rozeft (k. Rozeft aboe Bliza, n. Rückshöft). Ob. Tupadły[*]	—	—	—	—	—	—	—	—	—
95	Rzemiętówka, folwark. Ob. Połchówek.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
96	Rzucewo (n. Rutzau), obw. dom.[1])	176	11	—	—	2	80	—	—	269
97	Sapała (k. Sôpała, n. Sapalla). Ob. Świecin . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
98	Sikorzyn (k. Sékoerzéno, n. Vaterhorst). Ob. Darślubskie nadleśnictwo . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
99	Sławoszyn (kaszub. Sławoeszéno, niem. Slawoschin) z przyległ. Sławoszynek, wieś	369	42	1	—	10	218	—	—	640
100	Sławoszynek (kasz. Sławoeszinkoe, n. Klein Slawoschin). Ob. Sławoszyn .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
101	Sławutowo (n. Gross Schlatau), wieś	220	8	—	—	2	25	—	—	255
102	Sławutówek (n. Klein Schlatau), obw. dom.[2]) . . .	108	5	—	—	—	60	—	—	173
103	Smolin (k. Smoelėno, niem. Schmollin), wieś . . .	415	—	—	—	—	5	—	—	420
104	Sobieńczyce (k. Sobinczéce, n. Sobiensitz), wieś . .	171	—	—	—	—	26	—	—	197
105	Sobieńczyce (k. Sobinczéce, n. Sobiensitz), leśnictwo .	—	1	—	—	—	5	—	—	6

[1]) Ob. Osłanin folw. i Żelistrzewo folw.

[*]) Ob. Widlin.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
106	Starzyn (k. Starzéno, Starzno, Vjeldźė Starzéno, Vj. Starzno, niemiec. Gross Starsin), z przyległ. Głuszewo, wieś	424	13	2	—	4	39	2	—	484
107	Starzyn mały al. Starzyński dwór (kasz. Mélė Starzéno, M. Starzno, Starzinsći dwòr, niem. Klein Starsin) z przyl. Nowiny, obw. dom.	179	—	—	—	1	27	—	—	207
108	Strzelin (kaszub. Strzeléno, Strzelno, niem. Strellin), wieś	425	—	—	—	4	19	—	—	448
109	Sulice (k. Selécéce, n. Sulitz), obw. dom. . . .	90	18	—	—	—	53	—	—	161
110	Swarzewo (k. Svôrzewoe, n. Schwarzau), wieś . . .	501	—	1	—	7	11	—	—	520
111	Świecin (k. Svjecéno, niem. Schwetzin) z przyl. Galicya, Parcele, Robakowski młyn i Sapała), wieś[1])	132	9	—	—	8	156	—	—	305
112	Tupadły (k. Tepadłé, niem. Tupadel) z przyl. Rozeft, wieś	308	6	—	—	—	34	—	—	348
113	Tyłów (k. Téłowoe, n. Tillau) z przyległ. Reszwice, obw. domin.	58	2	—	—	40	73	—	—	173
114	Warblinia (k. Varbléńô, n. Werblin), wieś	407	9	—	—	2	30	—	—	448
115	Warzewo (k. Varzewoe, n. Warsau), obw. dom. . .	9	—	—	—	3	101	—	—	113
116	Wejherowskie nadleśnictwo (kasz. Nowoemjeskô ôberfôrsterijô, niem. Neustadt, Oberförst.) z leśnictwami Piaśnica, Prysnowo i Rekowo	26	4	—	—	3	37	—	—	70
117	Widlin (k. Vidléno, niem. Wedlin), przyległ. do Sławutówka	41	3	—	—	—	44	—	—	88
118	Widów (k. Vidowoe, niem. Widow), przyległ. do Nowego dworu	2	—	—	—	—	16	—	—	18
119	Wielka wieś (kasz. Vjelgô vjes, niem. Grossendorf), wieś.	428	—	2	—	3	6	—	—	439
120	Zdrada, folw., przyległ. do Mechowy	97	—	—	—	—	1	—	—	98

[1]) Ob. Czechy i Dąbrowa.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
121	Żarnowiec (k. Žarnôvc, n. Zarnowitz[1])	251	—	—	—	3	12	2	—	268
122	Żarnowiec (k. Žarnôvc, n. Zarnowitz), obw. dom. .	90	9	—	—	—	21	—	—	120
123	Żarnowski młyn (k. Žarnovsći młin, n. Zarnowitzermühle), przyległ. do Żarnowca wsi	9	—	—	—	—	—	—	—	9
124	Żelistrzewo (k. Želéstrzewoe, n. Sellistrau), wieś . . .	280	—	—	—	—	4	—	—	284
125	Żelistrzewo (k. Želéstrzewoe, n. Sellistrau), przyl. do Rzucewa	92	—	—	—	—	—	—	—	92
	Razem .	18154	455	36	—	655	4956	68	3	24327

c) Przypiski.

Amalienfelde. Nazwa kaszubska tej miejscowości jest mi nieznaną, podaję zatem tylko niemiecką. nie znaczy to jednak, podobnie jak i w innych podobnych wypadkach, iżby odrębna nazwa kaszubska nie istniała wcale.

Brużdżewo. Według pewnej, ale tylko jednej informacyi, otrzymanej w Starzynie, trzy familie ewangielickie w Brużdżewie posługują się mową kaszubską, jako swoim językiem rodzinnym. Nie mając jednak o nich bliższych danych, wciągnąłem wszystkich ewangielików brużdżewskich do rubryki dla języka niemieckiego.

Brünhausen. Właściwie Miruszyn (po kaszubsku Mjereszéno), gdyż folwark ten został podobno z gruntów miruszyńskich utworzony.

Dębogórz. Obszar dworski w Dębogórzu nazywają Kaszubi zdawiendawna „Suchym dworem“. Gdy władze pruskie przechrzciły nazwę wsi na „*Eichenberg*“, właściciel folwarku, acz Niemiec, żałując starej nazwy, uparł się przy pozostawieniu jej przynajmniej dla jego posiadłości, skutkiem czego sama tylko wieś nazywa się oficyalnie *Eichenberg*, folwark zaś „Dembogorsch“. Kaszubi jednak po staremu nazywają

[1]) Ob. Dębeki, Dmuchowa, Porąb i Żarnowski młyn.

dalej wieś Dębogorzem a folwark Suchym dworem. I tak to zapewne zostanie już do końca świata...

Domatowo. Oprócz tych 18, którzy zapisani zostali, jako Kaszubi, prawie wszyscy ewangielicy tutejsi mówią po kaszubsku.

Hel. Cyfry wzięte z wykazów urzędowych.

Helskie leśnictwo. Obacz uwagę pod Hel.

Karwieński dwór. U Cenôvy (*Skôrb*) Karvjański dwór.

Karwieńskie błoto. U Cenôvy Karvjańskje błoto. Miejscowość tę nazywają także Holędry (po kaszub. Holądré, Olądré).

Mosty, obwód dominialny, zostały w ostatnich latach rozparcelowane. Grunta zakupili sami Kaszubi.

Obluż, obwód dominialny, nazywa się także Oblużem nowym *Neu Oblusch*). dla odróżnienia od Obluża starego i Obluża wsi.

Odargowo, obw. dom. Spis urzędowy z r. 1890 wykazuje jednego ewangielika Kaszubę, ale podobno jest ich tam więcej. Nie mając jednak żadnych pewniejszych danych, zaliczyłem wszystkich ewangielików do rubryki, przeznaczonej dla ludności niemieckiej.

Połchówek. Folwark ten zwał się dawniej po niemiecku Polchowken, obecnie... Buchenrode.

Puck. Spis urzędowy z dnia 1 grudnia 1890 roku wykazuje w Pucku 1869 mieszkańców, zatem o 5 głów więcej, niż podaje moja statystyka. Z liczby tej zapisano do rubryki dla Kaszubów katolików 363 osób, Kaszubów ewangielików 1, Polaków katolików 24, Niemców katolików 962, Niemców ewangielików 449, Niemców żydów 62, Niemców innego wyznania 1, dwujęzycznych katolików 4, dwujęzycznych ewangielików 2, katolików innego języka 1.

Co się tyczy mego wykazu, obliczenie ludności katolickiej Pucka dokonane zostało w drodze prywatnej, natomiast daty, dotyczące ewangielików, zaczerpnięte zostały ze statystyki urzędowej, ile że obliczania, przedsiębrane przez osoby prywatne, stojące poza kołami niemiecko-ewangielickiemi, nie wydały pożądanego dla mnie rezultatu. Opierając się jednak na zapewnieniach ludzi wiarygodnych, którzy utrzymują, że w Pucku przebywa najmniej 50 osób wyznania ewangielickiego, należących do sfery robotniczej i służebnej a będących pochodzenia kaszubskiego i posługujących się między sobą mową kaszubską, odliczyłem z ogólnej cyfry ewangielików 50 na Kaszubów, pozostawiając resztę, t.j. 402 dla Niemców.

Rekowo. Po polsku właściwie powinnoby być Rakowo albo Raków, ale tylko forma kaszubska jest w użyciu.

Robakowski młyn. Po kaszubsku także Robôszkoevśći młin albo Robôszk.

Rzucewo łącznie z folwarkiem osłanińskim i żelistrzewskim tworzy jeden obwód dominialny, obok którego jednak istnieją osobne gminy wiejskie Osłanin i Żelistrzewo.

Obok Rzucewo spotkałem się także z formą Rucewo.

Swiecin z Czechami, Galicyą, Parcelami, Robaczkowskim młynem, Sapałą i Dąbrową tworzy jednę gminę wiejską, Czechy należą jednak do parafii mechowskiej, podczas gdy reszta Swiecina do żarnowskiej. Zpomiędzy ewangielików tutejszych mówi wielu bardzo

dobrze po kaszubsku i zapewne niejeden z nich jest pochodzenia kaszubskiego.

Tupadły. Obok tej formy istnieje także druga: Tupadła (l. mnoga), po kaszubsku Tepadła, Tepadla.

Tyłów. Według innego źródła liczba katolików niemieckich ma być znacznie mniejszą.

W książkach i na mapach obok formy Tyłów spotkałem także Tułów.

Wejherowskie nadleśnictwo. Część obszaru tego „królewskiego lasu“ wraz z leśnictwem piaśnickiem położoną jest w obrębie parafii mechowskiej, część z leśnictwem rekowskiem należy do parafii redzkiej, reszta z leśnictwem prysnowskiem do parafii wejherowskiej.

Żarnowiec, wieś. Pewien, należący tu folwark, nazywał się Przybycz (po kaszubsku Przébécz), stojące na nim budynki zostały już jednak zniesione.

Żarnowiec, obwód dominialny. Należący tu dawniej folwark Szary dwór (po kaszubsku Szari dwòr, po niemiecku *Neuhof*) został zniesiony.

Najbliższa okolica Żarnowca zwie się Zarnowizna albo Żarnowska kępa.

II. Powiat wejherowski.

a) Wiadomości ogólne.

Granice obecnego powiatu wejherowskiego wyznaczone zostały ostatecznie dopiero w r. 1888 po wyłączeniu z niego części północnowschodniej, z której powstał dzisiejszy powiat pucki. Tym sposobem powiat wejherowski zatrzymał tylko mały skrawek wybrzeża morskiego i przytyka do morza tylko na przestrzeni od Gdyni do Sopot. To jest jego granica wschodnia, od południa zaś graniczy on z powiatem gdańskim górskim i kartuskim a od zachodu z lęborskim, który wchodzi już w skład prowincyi pomorskiej.

Powiat wejherowski obejmuje 851 kilometrów kwadratowych, na którym to obszarze znajduje się 1 miasto, 53 gmin wiejskich i 49 obwodów dominialnych, nie licząc niesamoistnych folwarków i przysiołków czyli t. zw. wybudowań albo pustkowi (*Abbau*, *Abbauten*), z których niektóre figurują w moim wykazie statystycznym osobno, jakkolwiek nie stanowią odrębnych obwodów administracyjnych. Spis urzędowy z dnia 1 grudnia 1890 roku wykazuje w powiecie wejherowskim 41.660 mieszkańców; według moich obliczeń z końca grudnia 1892 roku było ich 41.820, to jest więcej o 240 głów. Na jeden kilometr kwadratowy wypadało według tego 49 osób (w gdańskim górskim 92, w kartuskim 43, w lęborskim 34, w człuchowskim 30·4).

Z ogólnej liczby 41.820 mieszkańców przypadało w r. 1892 na:

Kaszubów katolików . . .	26.989	czyli	64·54%
„ ewangielików . .	941	„	2·25 „
Polaków katolików	84	„	0·20 „
„ ewangielików . .	—	„	— „
Niemców katolików	3.840	„	9·18 „
„ ewangielików . . .	9.741	„	23·30 „
Żydów	215	„	0·51 „
Innych katolików	2	„	0·00 „
„ ewangielików . . .	8	„	0 02 „
Razem .	41.820	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie było:

Kaszubów	27.930	czyli	66·79%
Polaków	84	„	0·20 „
Niemców	13.581	„	32·48 „
Żydów	215	„	0·51 „
Innych	10	„	0·02 „
Razem .	41.820	czyli	100·00%

W porównaniu z powiatem puckim żywioł kaszubski przedstawia się w powiecie wejherowskim znacznie słabiej, przekracza jednak dwie trzecie części ogółu ludności.

Zpomiędzy 111 miejscowości powiatu, których ludność w statystyce niniejszej obliczoną została osobno, w dwunastu mieszkają wyłącznie Kaszubi. Są to wsi: Chylońskie pustki (po niemiecku *Spechtswalde*), Gowin i Grabowiec tudzież pustkowia i folwarki: Bieszkowo, Głodówko z Rogulewem, Grabówka, Kamienna góra, Marchowo, Marchówko, Pińsk, Stara Piła i Wielka rola. W znacznie mniejszym powiecie puckim jest takich miejscowości również dwanaście. Uwagi godna, że w powiecie wejherowskim, podobnie jak w puckim, niema żadnej miejscowości, w którejby mieszkali sami tylko Niemcy.

W 84 miejscowościach przeważał żywioł kaszubski a w 15 niemiecki. Do tej drugiej kategoryi należą: miasto Wejherowo; wsi: Kniewo, Sopoty i Worle; obwody dominialne: Bzin *(Reckendorf)*, Kołkowo, Okalice (68 Kaszubów, 79 Niemców), Prusiewo, Strzebielinko, Toliszczek, Wilhelmsdorf i Zakrzewo; wreszcie nadleśnictwo chylońskie i oliwskie tudzież leśnictwo luzińskie.

Statystyka moja obejmuje 134 miejscowości więcej, aniżeli wykazy urzędowe dla powiatu wejherowskiego. Są to jednak tylko (przynajmniej obecnie) niesamoistne przysiołki i folwarki, których ludności z wyjątkiem ośmiu (Bieszkowo, Głodówko z Rogulewem, Kępin, Marchowo, Marchówko, Pińsk, Stara piła i Wielka rola) nie podaję osobno, ale łącz-

nie z gminami wiejskiemi i obwodami dominialnymi, do których należą pod względem administracyjnym, jakkolwiek w wykazach kościelnych liczba ich mieszkańców uwzględnianą bywa przeważnie odrębnie.

Pod względem wyznaniowym ludność powiatu wejherowskiego rozpadała się w sposób następujący:

Katolików było	30.915	czyli	73·92%
Ewangielików	10.690	„	25·57 „
Żydów	215	„	0·51 „
Razem	41.820	czyli	100·00 „

Pomiędzy ludnością katolicką było:

Kaszubów	26.989	czyli	87·30%
Polaków	84	„	0·27 „
Niemców	3.840	„	12·42 „
Innych	2	„	0·01 „
Razem	30.915	czyli	100·00%

Pomiędzy ludnością ewangielicką zaś było:

Kaszubów	941	czyli	8·80%
Polaków	—	„	—·— „
Niemców	9.741	„	91·12 „
Innych	8	„	0·08 „
Razem	10.690	czyli	100·00%

Z ogólnej cyfry Niemców katolików, która wynosi 3.840, przypada na samo Wejherowo 1.783, na Sopoty 1.642, razem 3.425. Reszta, t. j. 415 dusz, rozproszoną jest po innych miejscowościach, tak iż po wsiach ludność katolicką stanowią sami prawie Kaszubi.

Zpomiędzy Niemców ewangielików blisko połowa przypada na Wejherowo (2.292) i Sopoty (1.929).

Żydów jest w powiecie wejherowskim stosunkowo więcej, aniżeli w powiecie puckim, gdzie stanowią 0·28%, podczas gdy w wejherowskim 0·51%. Główną ich siedzibą jest stolica powiatu, gdyż z ogólnej liczby 215 przypada na samo Wejherowo 160. W Sopotach przebywa 25, reszta rozproszoną jest w sześciu pomniejszych miejscowościach. W innych 229 wsiach i folwarkach powiatu wejherowskiego nie było Żydów wcale.

Przy spisie urzędowym w r. 1890 naliczono 214 Żydów. Z liczby tej 3 zapisało mowę kaszubską, jako ojczystą, 2 polską, reszta t. j. 209

niemiecką. Podobnie jednak, jak w powiecie puckim, większość Żydów włada mową kaszubską i posługuje się nią w stosunkach z Kaszubami, o ile oczywiście sami Kaszubi nie wyjeżdżają na targ ze swoją, mizerną nieraz niemczyzną.

Dane urzędowe, odnośnie do języka i wyznania mieszkańców powiatu wejherowskiego, zebrane w dniu 1 grudnia 1890 roku, są następujące:

Kaszubów katolików było	15.531	czyli	37·28%
„ ewangielików	115	„	0·28 „
„ żydów	3	„	0·01 „
Polaków katolików	6.566	„	15·76 „
„ ewangielików	17	„	0·04 „
„ żydów	2	„	0·00 „
Dwujęzycznych katolików	952	„	2·29 „
„ ewangielików	98	„	0·24 „
Niemców katolików	7.718	czyli	18·53 „
„ ewangielików	10.394	„	24·95 „
„ żydów	209	„	0·50 „
„ innych wyznań	44	„	0·10 „
Innych katolików	1	„	0·00 „
„ ewangielików	10	„	0·02 „
Razem	41.660	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie naliczono przy spisie urzędowym:

Kaszubów	15.646	czyli	37·56%
Polaków	6.583	„	15·80 „
Dwujęzycznych	1.050	„	2·53 „
Niemców	18.156	„	43·58 „
Żydów	214	„	0·51 „
Innych	11	„	0·02 „
Razem	41.660	czyli	100·00%

Jak widzimy z powyższego, w powiecie wejherowskim zaczyna się już gromadne zapisywanie ludności kaszubskiej do rubryk, przeznaczonych dla języka polskiego. Podczas gdy w powiecie puckim rubryka polska wykazuje tylko 581 osób i w ogólnej cyfrze Kaszubów, Polaków i dwujęzycznych stanowi tylko 3·37%, w powiecie wejherowskim dochodzi ona odrazu do 28·26%, jakkolwiek w obydwu powiatach ludność słowiańska mówi jednym i tym samym językiem.

b) Statystyka szczegółowa powiatu wejherowskiego.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Bagienica (k. Badżenica, n. Bagienitza). Ob. Będargowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	Barłomin (k. Barłomino, n. Barlomin) z przyl. Sępowo i Sępowskie, obwód domin.	116	9	—	—	—	109	—	—	234
3	Bernardowo. Ob. Kac. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	Bernorda. Ob. Chylońskie pustki	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	Będargowo (kaszub. Bądargoewoe, niem. Bendargau) z przyległościami Bagienica, Borowiec, Charwatynia, Stary młyn, Szopa i Wiesenthal), obwód dominialny	321	26	—	—	1	30	—	—	378
6	Biała (k. Bjełô, n. Biala). Ob. Petkowice	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	Białorzeka (k. Bjełorzeka, niem. Weissfluss). Ob. Zagórz	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8	Bielawa. Ob. Żelewo . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	Bieszkowice (k. Bieszkoevice, Bjeszkoejce, niem. Bieschkowitz) z przyległość. Cierznia i Krystkowo, wieś [1])	202	—	—	—	1	21	—	—	224
10	Bieszkowice, folwark. Ob. Wejherowski zamek . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	Bieszkowice, leśnictwo. Ob. Wejherowski zamek . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	Bieszkowo albo Bieszkówko (kasz. Bjeszkoewoe albo Bjeszkòvkoe, n. Bieschkowko), przyl. do Koleczkowa	115	—	—	—	—	—	—	—	115
13	Bojan (kaszub. Boejọn, n. Bojahn) z przyległościaml Czarna góra, Dąbrowa, Dębnik, Głodowo i Roda, wieś	346	17	—	—	—	41	—	—	404
14	Bolszewo (niem. Bohlschau), wieś	63	30	—	—	—	61	—	—	154

[1]) Ob. Pińsk.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
15	Bolszewo (niem. Bohlschau) z przyległość. Gościcin, Sommerhof i Worle, obw. domin.	496	166	—	—	13	167	—	—	842
16	Borek (k. Bòrk, niem. Waldeck), obw. dom. . . .	165	—	—	—	—	23	—	—	188
17	Borek (k. Bòrk, n. Boreck). Ob. Dąbrówka	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18	Borowo (k. Boerowoe, niem. Borrowo). Ob. Wejherowski zamek	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19	Borowiec (k. Boeròve, niem. Borowz). Ob. Będargowo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20	Bożanka (k. Boczọnka, n. Bozanken). Ob. Kielno .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21	Bożejewo (k. Boczejewoe, n. Bozejewo). Ob. Kębłowo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
22	Brzozowa góra (k. Brzozovô gòra, n. Birkenberg). Ob. Chylońskie pustki .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
23	Brzozówka (n. Birkhof). Ob. Kielno	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24	Bulkowskie albo Bulkówki (k. Bulkoevscé, n. Bulkowken). Ob. Grabowiec.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25	Bzin (k. Bżéno, n. Reckendorf), ob. dom.	46	—	—	—	—	184	1	—	231
26	Cegielnia (k. Cedźelnô, n. Ziegelei). Ob. Kielno . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
27	Charwatynia (k. Charvatéńô, n. Karwatino). Ob. Będargowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
28	Charwatynia (k. Charvatéńô, n. Karwatino). Ob. Kębłowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
29	Chylonia (k. Chilońô, niem. Kielau), wieś	592	27	—	—	6	83	—	—	708
30	Chylońskie nadleśnictwo (n. Kielauer Oberförsterei) .	12	—	—	—	—	18	—	—	30
31	Chylońskie pustki (k. Chilonsce pustéi, n. Spechtswalde) z przyl. Bernorda, Brzozowa góra, Dębowa góra, Dęptowo, Maszewo i Niemotowo), wieś . .	208	—	—	—	—	—	—	—	208
32	Chwaszczyn (k. Chvaszczéno, n. Quaschin), wieś .	455	9	2	—	7	9	—	—	482
33	Chwaszczyn (k. Chvaszczéno, n. Quaschin), ob. d.	266	—	—	—	—	22	—	—	288
34	Chwaszczyńskie pustki (k. Chvaszczinsce pustéi, n. Poggenpfuhl. Ob. Osowa.	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
35	Chwarzno (k. Chvarzczéno al. Kvôrzno, n. Völtzendorf), ob. dom.	102	3	—	—	—	14	—	—	119
36	Ciechocin (k. Cechoecéno, n. Czechotzin), wieś . .	260	11	—	—	4	42	—	—	317
37	Ciechocin (k. Cechoecéno, n. Friedrichsau) z przyl. Rekowo, obw. dom. . .	119	—	—	—	—	14	—	—	133
38	Cierznia (k. Cerzńô, niem. Czersnia). Ob. Bieszkowice.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
39	Cisowia (k. Césevjô, niem. Ciessau) z przyl. Krępiec, wieś	446	9	—	—	5	26	—	—	486
40	Czarna dąbrowa (k. Czôrnô dąbrova, n. Czarnadombrowa). Ob. Przetoczyn .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
41	Czarna góra (k. Czôrnô gòra, n. Czarnagorra). Ob. Bojan.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
42	Cząstkowo albo Częstkowo (k. Częstkoewoe, niem. Grünberg), wieś. . . .	438	—	—	—	5	28	—	—	471
43	Czymanowo (k. Czémąnowoe, n. Rauschendorf), obw. dom.	51	—	—	—	2	48	—	—	101
44	Dargolewo (k. Dargoclewoe, n. Dargelau), ob. dom. .	83	—	—	—	—	22	—	—	105
45	Dąbrowa (n. Dombrowa). Ob. Bojan.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
46	Dąbrowski młyn (kasz. Dąbrovscći młyn, n. Damerkauermühle). Ob. Dąbrówka.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
47	Dąbrówka (Damerkau) z przyl. Borek, Dąbrowski młyn i Zielony dwór, wieś.	252	6	—	—	—	19	—	—	277
48	Dębiak (k. Dąbjôk, niem. Dembiak). Ob. Pobłocie .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
49	Dębnica (k. Dąbńica, niem. Dembnitz). Ob. Kielno .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
50	Dębnik (kasz. Dąbńik aboe Damńik, niem. Damnick). Ob. Bojan.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
51	Dębowa góra (k. Dąboevô gòra, n. Eichenberg). Ob. Chylońskie pustki . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
52	Dębowa karczma (k. Dąboevô karczma, niem. Eichenkrug). Ob. Dobrzewino	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
53	Dęptowo (k. Dąptowoe al. Dątowoe, n. Demptau). Ob. Chylońskie pustki .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
54	Dobrzewino (n. Wertheim) z przyl. Dębowa karczma i Karczemki, obw. d.	263	5	—	—	—	25	—	—	293
55	Donimirz mały (k. Dońcmjerz mčły, niem. Klein Dennemörse), z przyległ. Szynkowana i Zabłotne, obw. dom.	168	—	—	—	—	17	—	—	185
56	Donimirz wielki (k. Dońemjerz vjeldźi, n. Gross Dennemörse) z przyległ. Granicznik, Otalżyn i Otalżynek, wieś	165	—	—	—	6	2	—	—	173
57	Eschfeld. Ob. Szynwałd .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
58	Gdynia (k. Gdińô, n. Gdingen) z przyl. Nowa Gdynia i Świętojańska karczma, wieś[1])	629	38	—	—	15	141	—	1	824
59	Gdynia Nowa (kasz. Novô Gdińô, n. Neu Gdingen). Ob. Gdynia	—	—	—	—	—	—	—	—	—
60	Głodowo (n. Gloddau). Ob. Smażyn.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
61	Głodowo (n. Gloddau). Ob. Bojan.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
62	Głodówko i Rogulewo (k. Głodòvkoe é Rogôlewoe, n. Glodowken u. Rogulewo), przyl. do Łężyc. . . .	150	—	—	—	—	—	—	—	150
63	Glinna. Ob. Kielno . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
64	Gniewowo (k. Gńewoewoe, niem. Gnewau), z przyl. Nowiny, wieś	215	14	—	—	—	30	—	—	259
65	Gniewowskie nadleśnictwo (n. Gnewau, Oberförsterei) z przyl. Piekiełko .	8	4	—	—	—	12	—	—	24
66	Gora (k. Goera, n. Gohra) z przyl. Nowydwór i Raj, ob. dom.	271	20	—	—	3	111	—	—	405
67	Gościcin (k. Goescécéno, n. Gossentin) z przyl. Zielony dwór, wieś . .	114	6	—	—	9	49	—	—	178
68	Gościcin (k. Goescécéno, n. Gossentin). Ob. Bolszewo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
69	Gowin (k. Goevino, niem. Gowin), wieś.	160	2	—	—	—	—	—	—	162

[1]) Ob. Grabówka i Kamienna góra.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
70	Gowin (k. Goevino, niem. Gross Gowin), folw. Ob. Pętkowice	—	—	—	—	—	—	—	—	—
71	Gowinek (k. Goevinkoe, n. Kl. Gowin), folwark. Ob. Pętkowice	—	—	—	—	—	—	—	—	—
72	Grabowiec (kasz. Grabòvc, niem. Grabowitz) z przyl. Bulkowskie i Radowskie, wieś	149	9	—	—	—	—	—	—	158
73	Grabowin (k. Graboevino, niem. Grabowin). Ob. Żelewo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
74	Grabówka (niem. Grabau), przyl. do Gdyni . . .	55	—	—	—	—	—	—	—	55
75	Granicznik (k. Granczńik, n. Grenznik). Ob. Donimirz wielki	—	—	—	—	—	—	—	—	—
76	Grasdorf. Ob. Kielno . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
77	Gręzłów (kasz. Grązłowoe, niem. Grenzlau), leśnictwo. Ob. Oliwskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
78	Hamowana (k. Hamoevọnô, niem. Hamowanna). Ob. Kielno	—	—	—	—	—	—	—	—	—
79	Janowo albo Nowa Rumia (k. Janowoe ab. Jansdorp aboe Novô Remjô, niem. Johannisdorf), ob. dom. .	70	4	—	—	1	40	—	—	115
80	Jägerberg. Ob. Szynwałd. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
81	Jägerhof. Ob. Kielno . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
82	Jeleńska huta (k. Jelenskô heta, n. Jellenscherhütte), z przyl. Otalżyn i Wysoka, wieś	239	11	—	—	—	18	—	—	268
83	Józefowo (k. Jòzwoewoe, n. Josephowo). Ob. Kac .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
84	Kac (kasz. Kac, niem. Gross Katz), z przyl. Bernardowo i Józefowo, wieś .	822	1	—	—	1	11	—	—	835
85	Kack (k. Kack, niem. Kl. Katz) z przyl. Krykwałd, obw. dom.	181	20	—	—	6	113	—	—	320
86	Kamienna góra (kasz. Kamjennô gòra al. Sztèmbarch, niem. Steinberg), przyl. do Gdyni . . .	56	—	—	—	—	—	—	—	56
87	Kamień albo Kamionka (n. Steinkrug) z przyl. Łekno, Okuniewo, Psale i Psalmo, wieś	258	6	1	—	5	38	—	—	308

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
88	Karczemki (k. Karczemći, niem. Friedenau). Ob. Dobrzewino	—	—	—	—	—	—	—	—	—
89	Karlików (n. Kôrlékoewoe, n. Karlikau). Ob. Sopoty.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
90	Kąty (k. Kọté, n. Konty). Ob. Szklana huta . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
91	Kębłów (k. Kąbłowoe, n. Kamlau) z przyl. Bożejewo, Charwatynia, Kębłów nowy, Kębłowski młyn, Kozłowski, Platen (zamek), Platenrode, Wielki las i Wołowa karczma, obw. domin. . . . . ,	398	19	—	—	16	120	—	1	554
92	Kębłów nowy (k. Kąbłowoe novè, n. Neu Kamlau). Ob. Kębłów . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
93	Kębłowski młyn (kasz. Kąbłovscći młyn, n. Kamlauermühle). Ob. Kębłów .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
94	Kępin (k. Kąpino, n. Waldenburg) z przyl. Szklana huta, ob. domin. . .	79	—	—	—	—	47	—	—	126
95	Kętrzyn (k. Kątrzẹno, niem. Kantrschin), wieś . . .	375	—	—	—	—	14	—	—	389
96	Kieleńska huta (k. Ćelinskô heta, niem. Koellnerhütte). Ob. Kielno . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
97	Kielno (k. Ćelno, n. Koelln) z przyległość. Bożanka, Brzozówka, Cegielnia, Dębnica, Glinna, Grasdorf, Hamowana, Jägerhof, Kieleńska huta, Kontrowers, Lis, Nowa rola i Place, wieś	776	25	2	—	4	28	5	—	840
98	Kniewo (n. Kniewenbruch) z przyl. Zamostne, wieś .	70	4	—	—	—	318	—	—	392
99	Kołkowo (k. Kocłkoewoe, n. Kolkau), obw. dom. . .	59	—	—	—	1	143	—	—	203
100	Kolebki (k. Koelibći, niem. Koliebken), obw. dom. .	168	—	5	—	15	151	—	—	339
101	Koleczkowo (kasz. Kocleczkoewoe, n. Kolletzkau), wieś[1])	387	—	—	—	1	15	—	—	403
102	Kolonia (k. Kocloáijô, niem. Dohnasberg), wieś . . .	151	14	—	—	—	60	—	—	225
103	Kontrowers. Ob. Kielno . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—

[1]) Ob. Bieszkowo, Marchowo i Marchówko.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
104	Kotłowo (k. Koetłowoe, n. Kottlowo). Ob. Wejherowski zamek	—	—	—	—	—	—	—	—	—
105	Kowalewo (k. Koevôlewoe, n. Kowalewo), wieś. . .	90	—	—	—	—	4	—	—	94
106	Kozłowski (k. Koezłovsći, n. Koslowski). Ob. Kębłów	—	—	—	—	—	—	—	—	—
107	Krępiec (k. Krąpc, niem. Kramptz). Ob. Cisowia .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
108	Krykwałd (k. Krikvêłt, n. Krückwalde). Ob. Kack .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
109	Krystkowo (k. Kristkoewoe, n. Kristkowo). Ob. Bieszkowice	—	—	—	—	—	—	—	—	—
110	Łebieńska huta (k. Łebinskô heta, niem. Lebnoerhütte). Ob. Łebno . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
111	Łebno (n. Lebno) z przyl. Łebieńska huta, Łebno nowe i Otalżyn (część), wieś.	794	—	—	—	23	11	—	—	828
112	Łebno nowo (n. Neu Lebno). Ob. Łebno	—	—	—	—	—	—	—	—	—
113	Łekno (n. Lekno). Ob. Kamień.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
114	Łężyce (k. Łążéce, n. Lensitz), wieś[1])	356	—	—	—	—	18	—	—	374
115	Legan (k. Legon, n. Legan). Ob. Osowa	—	—	—	—	—	—	—	—	—
116	Lewinko. Ob. Lewino . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
117	Lewino (niem. Lewinno), z przyl. Lewinko i Rosocha, obw. dom. . . .	262	1	—	—	5	43	—	—	311
118	Linia (k. Léńô, n. Linde), wieś.	619	6	—	—	—	8	—	—	663
119	Lis (k. Lés, n. Liss). Ob. Kielno	—	—	—	—	—	—	—	—	—
120	Luzin (k. Lezéno, n. Lusin), wieś.	580	17	2	—	16	132	6	—	753
121	Luzińskie leśnictwo (kasz. Lezinsće lesnictwoe, n. Lusin Forstgutsbez.) . .	4	—	—	—	—	8	—	—	12
122	Marchowo (n. Gross Marchow), przyległ. do Koleczkowa	55	—	—	—	—	—	—	—	55
123	Marchówko (n. Kl. Marchow), przyległ. do Koleczkowa	17	—	—	—	—	—	—	—	17

[1]) Ob. Głodówko, Rogulewo, Stara piła i Wielka rola.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
124	Maszewo (n. Maschau). Ob. Chylońskie pustki . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
125	Melwin (k. Melvino, niem. Mellwin) z przyległ. Melwińska huta, wieś . . .	286	17	—	—	—	41	—	—	344
126	Melwińska huta (k. Melvinskô heta, n. Mellwinerhütte). Ob. Melwin. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
127	Mercestwo. Ob. Szynwałd .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
128	Miglowskie albo Miglówki (k. Miglovsćė, niem. Miglowken). Ob. Szklana huta	—	—	—	—	—	—	—	—	—
129	Miłoszewo (n. Miloschewo), wieś.	334	13	—	—	5	110	—	—	462
130	Nadole (k. Nôdolė, n. Nadolle), wieś	196	1	—	—	—	16	—	—	213
131	Naniec (kasz. Nanc, n. Nanitz), obw. dom. . . .	121	14	—	—	—	23	—	—	158
132	Niedźwiadek (k. Mjedvjôdk, niem. Beerenhof). Ob. Pobłocie	—	—	—	—	—	—	—	—	—
133	Niemotowo. Ob. Chylońskie pustki	—	—	—	—	—	—	—	—	—
134	Niepoczłowice (n. Wahlendorf), wieś.	303	14	—	—	10	88	—	—	415
135	Nowa rola (k. Novô rolô, n. Nowarolla). Ob. Kielno .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
136	Nowiny (k. Noviné, n. Nowinnen). Ob. Gniewowo .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
137	Nowy dwór (niem. Neuhof), ob. dom.	80	—	—	—	—	7	—	—	87
138	Nowy dwór (niem. Neuhof). Ob. Gora	—	—	—	—	—	—	—	—	—
139	Nowy dwór (niem. Neuhof). Ob. Smażyn	—	—	—	—	—	—	—	—	—
140	Okalice (k. Woekaléce, n. Ockalitz), ob. dom. . .	66	2	—	—	—	79	—	—	147
141	Okuniewo (k. Woekǫńewoe, n. Okuniewo). Ob. Kamień.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
142	Oliwskie nadleśnictwo (k. Woelévskô ôberfôrszterijô, n. Oliwa, Oberförsterei) z przyl. Grzełowo i Renneberg	83	—	—	—	84	26	—	—	193
143	Olszewiec (k. Woelszevc, n. Olschews). Ob. Szklana huta	—	—	—	—	—	—	—	—	—
144	Opalin (kasz. Woepaléno, Woepalno, niem. Oppalin), obw. dom.	69	7	—	—	—	70	—	—	146

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
145	Osowa (k. Woesovô gòra al. Woesovô, n. Espenkrug) z przyległ. Pustki chwaszczyńskie i Legan, wieś	184	4	—	—	5	31	—	—	224
146	Otalżyn (k. Woetalżéno, n. Gross Ottalsin). Ob. Donimirz wielki.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
147	Otalżyn (k. Woetalżéno, n. Ottalsin). Ob. Jeleńska huta.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
148	Otalżyn (k. Woetalżéno, n. Ottalsin). Ob. Łebno	—	—	—	—	—	—	—	—	—
149	Otalżynek (k. Woetalżinkoe, n. Kl. Ottalsin). Ob. Donimirz wielki.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
150	Owczarnia (k. Woevczarńô, niem. Schäferei). Ob. Pobłocie	—	—	—	—	—	—	—	—	—
151	Pętkowice (k. Pątkoejce, n. Pentkowitz) z przyległ. Biała, Gowin, Gowinek i Pętkowskie leśnictwo), obw. domin.	336	—	—	—	—	51	—	—	387
152	Pętkowskie leśnictwo (kasz. Pątkoevscé lesńictwoe, n. Pentkowitzer Försterei). Ob. Pętkowice	—	—	—	—	—	—	—	—	—
153	Piekiełko (k. Pjećełkoe, n. Pickelken). Ob. Gniewowskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
154	Pieleszewo (n. Pelzau), ob. domin.	71	—	—	—	—	24	—	1	96
155	Pińsk (k. Pinsk, n. Pinsk al. Pinsken), przyległ. do Bieszkowic	37	—	—	—	—	—	—	—	37
156	Place (n. Placy). Ob. Kielno.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
157	Platen zamek (n. Schloss Platen). Ob. Kębłów	—	—	—	—	—	—	—	—	—
158	Platenrode. Ob. Kębłów	—	—	—	—	—	—	—	—	—
159	Pobłocie (k. Pocbłoce, n. Poblotz), z przyległość. Dębiak, Niedźwiadek i Owczarnia, wieś	401	9	—	—	—	40	—	—	450
160	Prusiewo (k. Presewoe, n. Prüssau), obw. dom.	56	1	—	—	2	78	—	—	137
161	Prynkowo (k. Prènkoewoe, n. Prinkowo). Ob. Rybno.									
162	Przetoczyn (k. Przetoczéno, n. Pretoschin) z przyległ. Czarna dąbrowa i Sosnowa góra, wieś	369	10	—	—	2	108	—	—	489

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
163	Psalc (k. Psôlc, n. Psalle). Ob. Kamień	—	—	—	—	—	—	—	—	—
164	Psalmo (k. Psalmoe). Ob. Kamień.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
165	Radowskie al. Radowki (k. Redovscé, n. Radowken). Ob. Grabowiec	—	—	—	—	—	—	—	—	—
166	Raj al. Paradyż (k. Rôj al. Paradiz, niem. Paradies). Ob. Gora	—	—	—	—	—	—	—	—	—
167	Reda (n. Rheda), wieś	715	19	—	—	27	71	—	—	832
168	Rekowo al. Mleczarnia rekowska (niem. Milcherei Rekau). Ob. Ciechocin, obw. dom.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
169	Renneberg (k. Renebarch, n. Renneberg). Ob. Oliwskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
170	Reszki (kasz. Reszći, niem. Reschke), wieś	229	—	—	—	—	3	—	—	232
171	Robakowo (k. Robôkoewoe, n. Robbakau) z przyległ. Świechowo, wieś	288	25	—	—	—	4	—	—	317
172	Roda (k. Ròda, niem. Blücherode). Ob. Bojan	—	—	—	—	—	—	—	—	—
173	Rogulewo. Ob. Głodówko	—	—	—	—	—	—	—	—	—
174	Rosocha (n. Rossoch). Ob. Lewino.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
175	Rumia (k. Remjô, n. Rahmel), wieś	661	19	—	—	15	139	3	—	837
176	Rumia (k. Remjô, n. Rahmel), ob. dom.	48	—	—	—	—	47	—	—	95
177	Rybieńska karczma (kasz. Rébinskô karczma, niem. Riebenkrug). Ob. Rybno.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
178	Rybno (k. Ribno, n. Rieben) z przyl. Prynkowo i Rybieńska karczma), ob. domin.	119	11	—	—	4	110	—	—	244
179	Sępowo (k. Sąpoewoe, niem. Sempow). Ob. Barłomin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
180	Sępowskie (k. Sąpoevscé, n. Sampowske). Ob. Barłomin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
181	Siemirów (k. Semjerowoe, n. Schmierau). Ob. Sopoty.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
182	Smażyn (k. Smażéno, niem. Smasin) z przyl. Głodowo i Nowy dwór, ob. domin.	135	12	—	—	5	90	—	—	242
183	Sommerhof. Ob. Bolszowo, ob. dom.	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
184	Sopieszyn (k. Sopjeszéno, n. Soppieschin), wieś . . .	59	1	—	—	—	14	—	—	74
185	Sopieszyn (k. Sopjeszéno, n. Soppieschin). Ob. Wejherowski zamek	—	—	—	—	—	—	—	—	—
186	Sopoty albo Cepoty (k. Sopoté al. Copoté, niem. Zoppot) z przyległ. Karlików i Siemirów, wieś .	1094	50	30	—	1642	1929	25	2	4772
187	Sosnowa góra (k. Sosnovô gòra, n. Sossnowagorra). Ob. Przetoczyn	—	—	—	—	—	—	—	—	—
188	Stara piła (k. Stôrô piła, niem. Starapila), przyl. do Łężyc	27	—	—	—	—	—	—	—	27
189	Stary młyn (k. Stôri młyn, n. Altemühle). Ob. Bedargowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
190	Strzebielin (k. Strzebjelëno, n. Strebielin), wieś. . .	398	18	—	—	11	137	—	—	564
191	Strzebielinko (n. Friedrichsrode), ob. domin. . . .	21	—	—	—	—	73	—	—	94
192	Strzepcz (n. Strepsch), wieś.	477	—	—	—	—	15	10	—	502
193	Szklana huta (kasz. Sklanô heta, niem. Glashütte) z przyległościami Kąty, Miglowskie i Olszewiec, wieś.	106	3	—	—	—	14	—	—	123
194	Szklana huta (kasz. Sklanô heta, n. Glashütte). Ob. Kępin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
195	Szopa (niem. Schoppe). Ob. Bedargowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
196	Szynkowana (k. Sząkoevônô, niem. Schankowanna). Ob. Donimirz wielki . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
197	Szynwałd (k. Szemełt, niem. Schönwalde) z przyległ. Eschfeld, Jägerberg, Mercestwo, Szynwałdzka huta i Załączne, wieś . . .	643	16	2	—	9	30	5	—	705
198	Szynwałdzka huta (k. Szemalskô heta, niem. Schönwalderhütte). Ob. Szynwałd	—	—	—	—	—	—	—	—	—
199	Śmiechowa (k. Śmjechoeva, n. Schmechau), ob. dom.	151	9	—	—	—	65	—	—	225
200	Świechowo (k. Svichoewoe, n. Schwichow). Ob. Robakowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
201	Świętojańska karczma (n. Johanniskrug). Ob. Gdynia	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
202	Tępcz (k. Tąpcz, niem. Hedille), ob. dom.	261	17	—	—	10	69	—	—	357
203	Tłuczewo (k. Tłeczewoe, n. Klutschau), wieś. . . .	122	6	—	—	—	50	—	—	178
204	Toliszczek (k. Toliszczk, n. Burgsdorf), obw. dom. .	12	—	—	—	—	55	—	—	67
205	Ustarbowo (k. Wustarboewoe, n. Ustarbau), wieś .	40	—	—	—	—	23	—	—	63
206	Ustarbowo (k. Wustarboewoe, n. Ustarbau). Ob. Wejherowski zamek . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
207	Warzkowo (k. Varzkoewoe, n. Warschkau) z przyl. Warzkowski młyn, wieś .	122	17	—	—	1	112	—	—	252
208	Warzkowski młyn (k. Varzkoevsći młin, n. Warschkauermühle). Ob. Warzkowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
209	Wejherowo (k. Vejrowoe, Nove mjasto, Mjasto, n. Neustadt), miasto . . .	1216	50	40	—	1783	2292	160	5	5546
210	Wejherowski zamek (kasz. Vejrovsći zómk, Zómk, niem. Schloss Neustadt) z przyl. Bieszkowice folwark, Bieszkowice leśnictwo, Borowo, Kotłowo, Sopieszyn, Ustarbowo, Wygoda i Zbichowo, ob. domin.	230	3	—	—	13	176	—	—	422
211	Wielka rola (kasz. Vjelgô rolô, niem. Wielkarolla), przyległ. do Łężyc. . .	38	—	—	—	—	—	—	—	38
212	Wielki las (k. Vjeldźi las, n. Wielkilass). Ob. Kębłów	—	—	—	—	—	—	—	—	—
213	Wiesenthal. Ob. Bedargowo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
214	Wilhelmsdorf, obw. dom. .	60	—	—	—	7	96	—	—	163
215	Witomin (k. Vitomino, n. Wittomin), ob. dom. . .	45	1	—	—	—	29	—	—	75
216	Wołowa karczma (k. Woełovô karczma, n. Ochsenkrug). Ob. Kębłów .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
217	Worle (k. Woerle), wieś .	22	—	—	—	—	162	—	—	184
218	Worle (k. Woerle), folw. Ob. Bolszewo, obw. dom.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
219	Wyczlin (k. Viczléno, niem. Vitzlin) z przyległ. Zielonisz, wieś	464	—	—	—	—	38	—	—	502
220	Wygoda (k. Végoeda, niem. Wigodda), leśn. Ob. Wejherowski zamek. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
221	Wysoka (k. Vésokô, niem. Wittstock), obw. dom. .	107	—	—	—	—	10	—	—	117
222	Wysoka (k. Vésokô, niem. Wittstock). Ob. Jeleńska huta	—	—	—	—	—	—	—	—	—
223	Wysokie Radłowo (k. Vésocé Radłowoe, n. Hochredlau), obw. dom. . .	174	—	—	—	10	45	—	—	229
224	Wyspowo (k. Véspoewoo, n. Wispau), obw. dom. . .	17	—	—	—	—	5	—	—	22
225	Wyszecin (k. Vészeczéno, niem. Wyschetzin), obw. domin.	220	—	—	—	4	82	—	—	306
226	Zabłotno (n. Zablotne). Ob. Donimirz mały	—	—	—	—	—	—	—	—	—
227	Zagórz (k. Zôgoerzé, niem. Sagorsch) z przyl. Białorzeka, wieś	581	27	—	—	11	123	—	—	742
228	Zakrzewo (n. Werder), ob. domin.	46	—	—	—	5	58	—	—	109
229	Załączne (n. Zaloncze). Ob. Szynwałd	—	—	—	—	—	—	—	—	—
230	Zamostne (n. Kniewenzamosten). Ob. Kniewo . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
231	Zbichowo (niem. Sbichau), wieś.	286	—	—	—	—	5	—	—	291
232	Zbichowo (niem. Sbichau), folw. Ob. Wejherowski zamek	—	—	—	—	—	—	—	—	—
233	Zęblewo (k. Ząblewoe, n. Zemblau), obw. dom. . .	196	—	—	—	3	18	—	—	217
234	Zielenisz (k. Zeleńisz, niem. Grünhof). Ob. Wyczlin .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
235	Zielony dwór (kasz. Zelony dwòr, n. Grünhof). Ob. Dąbrówka.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
236	Zielony dwór (kasz. Zelony dwòr, n. Grünhof). Ob. Gościcin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
237	Żelewo (k. Żelewoe, niem. Seelau), z przyl. Bielawa i Grabowin, wieś . . .	170	6	—	—	1	52	—	—	229
	Razem .	26989	941	84	—	3840	9741	215	10	41820

c) Przypiski.

Będargowo. Grunta, należące do tego obwodu dominialnego, zostały w ostatnich czasach w znacznej części rozparcelowane. Nabywcami parcel są sami Kaszubi. Resztę dóbr miała zakupić (wiadomość z r. 1896). Komisya generalna w Bydgoszczy celem utworzenia włości rentowych t.j. dla dalszej parcelacyi. Ogólna cyfra ludności uległa prawdopodobnie skutkiem parcelacyi znacznej zmianie od r. 1892, jednak nie na niekorzyść żywiołu kaszubskiego.

Bieszkowice z przyległościami Cierznia i Krystkowo należą do parafii kieleńskiej, Pińsk zaś do redzkiej. Razem jednak stanowią jednę gminę wiejską.

Bolszewo, obwód dominialny. Ogólną cyfrę ewangielików podaję za statystyką urzędową t. j. 333. Z liczby tej przynajmniej połowa przypada na Kaszubów a i reszta ewangielików, niby Niemców, mówi po kaszubsku, przyjmuję jednak tylko połowę za Kaszubów a drugą za Niemców. Jak silnem jest poczucie odrębności u Kaszubów ewangielickich w Bolszewie, świadczy fakt, że przy spisie urzędowym w r. 1890 zapisało 66 mowę kaszubską, jako swoją „Muttersprache“, choć oczywiście nikt ich do tego nie zachęcał. Widać z tego, że określenie: „co luter, to Niemiec“ nie we wszystkich okolicach znajduje uzasadnienie, czego zresztą dowodzą w mniejszym lub większym stopniu inne także miejscowości.

Bolszewo, gmina wiejska. I tutaj również przynajmniej połowa ewangielików mówi z najbliższem swem otoczeniem po kaszubsku, jednakowoż tylko jednę trzecią część, co do której jestem tego pewny, zapisałem do rubryki dla Kaszubów ewangielików.

Bzin. Cyfrę ludności ewangielickiej podaję za statystyką urzędową.

Chylońskie nadleśnictwo, liczące zaledwie 30 mieszkańców, rozpościera się na obszarze, należącym do parafii chylońskiej, oksywskiej, redzkiej, kieleńskiej i chwaszczyńskiej.

Chylońskie pustki nazywają się obecnie po niemiecku *Spechtswalde*, dawniej *Kielauer Abbauten*. Część z Niemotowem, Brzozową górą i Dębową górą należy do parafii kieleńskiej, reszta przyległości do chylońskiej, mianowicie Bernorda, Dęptowo i Maszewo.

Chwarzno. Obecnie po niemiecku *Völtzendorf*, dawniej *Quarznau*.

Czymanowo. Dawniej po niemiecku *Czemmanau*, obecnie *Rauschendorf*.

Donimirz. Miejscowość ta zwie się u Cenôvy (*Skôrb*) Dółmjerz. Jest to oczywiście forma późniejsza.

Eschfeld. Nazwa kaszubska tej miejscowości jest mi nieznaną.

Gniewowskie nadleśnictwo rozpościera się na obszarze parafii redzkiej, kieleńskiej i szynwałdzkiej.

Gowin. Wszystkie cyfry podaję według spisu urzędowego z roku 1892.

Janowo poszło w r. 1897 na parcelacyę.

Kac. Niektórzy nazywają niewłaściwie miejscowość tę Wielkim Kacem (z niemieckiego *Gross Katz*) albo wręcz błędnie Wielkim

Kackiem. Forma Wielkie Kaczki niema najmniejszego uzasadnienia.

Kack. Napotykana w książkach i prasie forma Mały Kac jest giermanizmem *(Klein Katz)*, forma Mały Kack, zawierająca podwójne zdrobnienie, jest przeciwną duchowi języka i niema uzasadnienia, wreszcie nazwa Małe Kaczki nie jest znaną ani w przeszłości ani w dzisiejszej mowie ludu.

Kniewo. Cyfry, dotyczące ludności ewangielickiej, podaję za statystyką urzędową.

Kołkowo. Zobacz powyższą uwagę, tylko że jednego dwujęzycznego ewangielika zaliczyłem do Niemców.

Kolebki. Cyfra ewangielików urzędowa.

Łebno. Zarówno cyfry, dotyczące ludności ewangielickiej, jak niemniej i katolickiej, pochodzą ze źródła urzędowego, ile że w drodze prywatnej nie mogłem uzyskać dostatecznie pewnych danych.

Łężyce z Wielką rolą i Starą piłą należą do parafii redzkiej, inne zaś przyległości, mianowicie Głodówko i Rogulewo, do kieleńskiej.

Marchowo, także Marachowo, po niemiecku *Gross Marchow*, na mapie sztabu gieneralnego *Gross Marchowie*, zwolna zamieni się zapewne na *Gross Marchau*.

Marchówko albo Marachówko, z polska Marachówek, Marchówek, po niemiecku *Klein Marchau*, na mapie sztabu gieneralnego *Klein Marchowie*.

Nadole, odrębny obwód dominialny (leśniczy), nie miał żadnej ludności ani w r. 1885 ani w r. 1890, dlatego też nie znajduje się nawet w moim wykazie statystycznym.

Niepoczłowice. Ogólna cyfra ludności wzięta jest z wykazów urzędowych, oznaczenie zaś języka ojczystego opiera się na dochodzeniach prywatnych.

Oliwskie nadleśnictwo, Tylko część tego obwodu leśnego położoną jest w powiecie wejherowskim, część zaś w powiecie gdańskim górskim.

Pętkowice z Białą i leśnictwem pętkowickiem należą do parafii wejherowskiej, należące zaś do Pętkowic folwarki Gowin i Gowinek tudzież wieś Gowin, która stanowi odrębną gminę, do parafii luzińskiej. Cyfry podaję za statystyką urzędową, nadmieniając jednak, że i między ewangielikami znajdują się Kaszubi.

Platenrode. Nazwa kaszubska jest mi nieznaną.

Rekowo, przyległość do Ciechocina (obwodu domin.), stanowi enklawę w powiecie puckim.

Sopoty. Według spisu urzędowego z roku 1890 Sopoty liczyły 2766 katolików, podczas gdy statystyka kościelna podaje ich liczbę za rok 1892 w wysokości 3720, zatem blisko o 1000 dusz więcej. Powodem tej tak znacznej różnicy, nieusprawiedliwionej zwykłym, naturalnym przyrostem ludności ani nawet rozwojem osady, jest niewątpliwie okoliczność, że do miejscowości tej, jako kąpielowej, ściąga na wiosnę i bawi przez całe lato aż do zimy (nie licząc gości kąpielowych) pokaźna liczba rozmaitych przedsiębiorców, rzemieślników, kupców, robotników i t. d., którzy „zasiedziawszy parafię“, uważani są zapewne za parafian,

jakkolwiek pod zimę przenoszą się w inne strony, nie znajdując w tej porze roku pola do zarobku w Sopotach. Wielu z nich możnaby istotnie uważać za stałych mieszkańców Sopot, tu bowiem jest główny ich punkt oparcia, tu mają domy, przedsiębiorstwa i zajęcie a dochód z gości kąpielowych jest częstokroć wyłącznem źródłem ich utrzymania.

Ale że spis urzędowy dokonany został w grudniu i uwzględnił tylko „*ortsanwesende Personen*“, przeto ci połowiczni mieszkańcy Sopot nie zostali zapisani, jako stali obywatele osady. Na spisie urzędowym opierają się również podane przezemnie cyfry, o ile dotyczą ogólnej liczby i wyznania ludności, a jedynie oznaczenie języka ojczystego polega na moich prywatnych poszukiwaniach. Żywioł kaszubski w Sopotach jest mocno zgiermanizowany a kupi się przeważnie w przyległościach Sopot, Karlikowie i Siemirowie. W samych Sopotach nie słyszy się prawie mowy kaszubskiej, gdyż wszyscy Kaszubi tamtejsi, należący zresztą tylko do najniższych klas ludności, wyrobniczej i służebnej, mówią bez wyjątku, bo i muszą mówić, prawie wyłącznie po niemiecku, kryjąc się ze swoją kaszubskością a niejednokrotnie nawet się jej wstydząc. Nieznającemu bliżej stosunków miejscowych trudno się nawet dopytać o Kaszubów i dlatego to tak często spotkać się można w przygodnych korespondencyach z twierdzeniem, że w Sopotach Kaszubów niema właściwie zupełnie, jakkolwiek stanowią oni tutaj więcej, niż piątą część ludności.

Zpomiędzy ludności katolickiej przyjmują wszyscy, ze stosunkami miejscowymi gruntowniej obeznani, połowę za Niemców, połowę za Kaszubów. Dokładniejszych dat nie mogłem uzyskać żadną miarą i dlatego, postępując ostrożnie, przyjąłem tylko dwie piąte części katolików za Kaszubów. Oprócz ludności kaszubskiej znajduje się jeszcze w Sopotach kilka rodzin polskich. W lecie, podczas sezonu kąpielowego, bywa tu spora garstka Polaków, głównie z Królestwa i mowę polską słyszy sią wtedy dosyć często.

Zamiast Sopot utarła się w ostatnich czasach forma Copoty i ta w najczęstszem jest teraz użyciu. W książkach i korespondencyach można się spotkać także z Sobotami. Niektórzy wreszcie piszą Sopot (licz. pojed.), która to forma (dokumentami uzasadniona) była w niewątpliwem, ale przed wiekami, użyciu.

Szklana huta. U Cenôvy Glôzéca, Szkląnnô heta.

Szynwałd. Godne zaznaczenia, że przy spisie urzędowym w r. 1890 zpomiędzy pięciu żydów tutejszych dwóch podało mowę niemiecką a trzech mowę kaszubską, jako swoją ojczystą.

Wejherowo. Ogólną cyfrę mieszkańców i podział na wyznania przejąłem z wykazów urzędowych, podziału zaś według mowy ojczystej dokonałem na podstawie prywatnych wskazówek i własnych spostrzeżeń. Wszystkie moje informacye zgadzają się w tem, że przynajmniej dwie piąte części katolików używają mowy kaszubskiej, jako języka rodzinnego, domowego. Z ogólnej liczby katolików 3.039 wypadłoby zatem 1216 na ludność kaszubską. Jest to cyfra minimalna. Nadto potrącić należy cyfrę 40 na Polaków, zostaje tedy na katolików niemieckich 1783.

Z ogólnej liczby ewangielików 2342 potrącam na Kaszubów tylko

50, jakkolwiek z tego, co mi opowiadano, wnoszę, iż jest ich tam niewątpliwie więcej. Nawet spis urzędowy wykazuje ich dziesięciu.

Wejherowski zamek, obwód dominialny o obszarze czterech tysięcy kilkuset hektarów czyli niespełna jednej mili kwadratowej, obejmuje posiadłości dworskie, położone w kilku parafiach. Dokładne obliczenie liczby dusz, zamieszkałych na tym obszarze, było dla mnie utrudnione i z tego powodu zmuszony byłem co do ogólnej liczby mieszkańców oprzeć się na statystyce urzędowej.

Wilhelmsdorf. Wszystkie cyfry urzędowe. Kaszubska nazwa tej miejscowości jest mi nieznaną.

Wyszecin. Liczba ewangielików urzędowa.

III. Powiat kartuski.

a) Wiadomości ogólne.

Największy z powiatów obwodu regiencyi gdańskiej, obejmuje bowiem 1396 kilometrów kwadratowych, powiat kartuski graniczy od północy z powiatem wejherowskim, od wschodu z gdańskim górskim, od południa z kościerskim, od zachodu z prowincyą pomorską, mianowicie z powiatami: lęborskim, słupskim i bytowskim.

W całym powiecie niema ani jednego miasta. Siedziba władz powiatowych mieści się skutkiem tego w Kartuzach, wsi kościelnej, mającej zresztą pozór miasteczka. Nie licząc przysiołków, z których wiele stanowiło dawniej odrębne osady i dopiero w czasach późniejszych połączone zostały z innemi, a biorąc za podstawę obecny podział administracyjny, według którego powiat kartuski obejmuje w swych granicach 136 gmin wiejskich a tylko 56 obwodów dominialnych, widzimy, że ziemia znajduje się tutaj przeważnie w rękach włościan, w przeciwieństwie do takiego np. powiatu lęborskiego, gdzie przeważa własność większa, folwarczna, z ludnością najemną, bezrolną.

Na podstawie moich obliczeń powiat kartuski liczył w 1892 roku 60.186 mieszkańców, mianowicie:

Kaszubów katolików . . .	43.991	czyli	73·09%
„ ewangielików . .	1.293	„	2·15 „
Polaków katolików	87	„	0·15 „
„ ewangielików . . .	1	„	0·00 „
Niemców katolików	798	„	1·32 „
„ ewangielików . . .	13.685	„	22·74 „
Żydów	323	„	0·54 „
Innych katolików	6	„	0·01 „
„ ewangielików	2	„	0·00 „
Razem .	60.186	czyli	100·00%

Na jeden kilometr kwadratowy przypadały przeciętnie 43 osoby (w gdańskim górskim 92, w wejherowskim 49, w puckim 42, w kościerskim 37·5, w chojnickim 37·26, w bytowskim 37, w lęborskim 34, w człuchowskim 30·4).

Bez względu na wyznanie powiat kartuski liczył w r. 1892:

Kaszubów	45.284	czyli	75·24%
Polaków	88	„	0·15 „
Niemców	14.483	„	24·06 „
Żydów.	323	„	0·54 „
Innych	8	„	0·01 „
Razem .	60.186	czyli	100·00%

Powiat kartuski jest tedy drugim z rzędu pod względem siły liczebnej żywiołu kaszubskiego, wykazuje bowiem 75·24% Kaszubów (pucki 76·50%). Niemcy rozproszeni są po całym powiecie, głównie jednak kupią się w południowowschodniej jego części, gdzie znajduje się kilkanaście wsi, prawie zupełnie niemieckich a zarazem ewangielickich. W tej też okolicy i żywioł kaszubski jest słabiej co do swej odrębności uświadomiony, jak np. w parafii pręgowskiej, przywidzkiej, i mierzyszyńskiej, gdzie Kaszubi podlegli znacznie wpływowi niemczyzny.

Pomiędzy 227 miejscowościami, których ludność obliczoną została tutaj osobno, tylko w trzech mieszkali sami Niemcy. Są to wsi Krynki i Majdany tudzież przysiołek Michalska huta. Czy jednak istotnie nie było tam ani jednego Kaszuby, pozostaje dla mnie pytaniem otwartem, ile że cyfry, dotyczące mieszkańców tych osad, zaczerpnąłem z wykazów urzędowych, nie mogąc potrzebnych mi danych uzyskać w drodze prywatnej.

Ludność wyłącznie kaszubską miało 39 miejscowości, mianowicie wsi: Borowo, Bór, Bukowa góra, Grabowo, Miszewo, Oberhof, Pomiecin królewski, Pomiecińska huta (między samymi Kaszubami także jeden Polak), Smołdzin, Stara huta, Stążki, Szopa, Zgorzałe i Żuromin; obwody dominialne: Niesiołowice, Sitno i Zdrojno; leśnictwo chmieleńskie; wreszcie przysiołki, pustkowia i folwarki niesamoistne: Babiskok, Bukowo, Dubowo, Hejtus, Kokwin, Koszary, Krzywydół, Kurzamęka, Legart, Malbork, Młyńsk, Nowaleczysko, Olszowe błoto, Orzechowo, Polianka, Przyrowie, Rąb, Rębiska, Sitna góra, Stężycka huta i Warzeńska huta.

Miejscowości z ludnością przeważnie niemiecką było 45, w tem wsi 29 (Buszkowy górne, Chylowa huta, Czapielsk wielki, Czaple nowe, Czaple stare, Dolna huta, Egiertowa huta, Fiszerowa huta, Fustpetrowa huta, Górna huta, Kalbudy górne, Kamela, Kapellenhütte, Kłobuczyn, Klonowo dolne, Kruszyn, Nowa wieś *(Neuendorf*, nie *Neudorf!)*, Nowy dwór, Ostróżki, Patuły, Połęcin, Pomlewo, Ręty, Starkowa huta, Szembek, Szklana góra, Szymbark, Tiefenthal i Ząbrzez dolny), obwodów dominialnych 6, (Buszkowy dolne, Jäcknitz, Kamionka, Łapin, Przyjaźń

i Przywidz), 5 leśnictw (Babidół [*Babenthal Krug*], Glinka, Mirachowskie nadleśnictwo, Stęgwałdzkie nadleśnictwo i Zielony dwór), wreszcie 5 przysiołków i folwarków niesamoistnych (Długi kierz, Klonowo wyższe, Krowie łąki, Stara huta przy Klonowie dolnem i Wygoda przy Nakle).

We wszystkich innych 143 miejscowościach przewagę liczebną mieli Kaszubi.

Ze względu na wyznanie ludność powiatu kartuskiego dzieliła się w sposób następujący:

Katolików było	44.882	czyli	74·57%
Ewangielików	14.981	„	24·89 „
Żydów	323	„	0·54 „
Razem .	60.186	czyli	100·00%

Katolicy stanowią tedy niemal pełne trzy czwarte, ewangielicy około czwartą część ogółu ludności.

Pomiędzy katolikami było:

Kaszubów.	43.991	czyli	98·01%
Polaków	87	„	0·20 „
Niemców	798	„	1·78 „
Innych	6	„	0·01 „
Razem .	44.882	czyli	100·00%

Kaszubi mają zatem ogromną przewagę pomiędzy ludnością katolicką, stanowią bowiem pośród niej przeszło 98%. Na ten korzystny dla Kaszubów stosunek wpływa niewątpliwie okoliczność, że w powiecie kartuskim niema zupełnie miast, których ludność ulega łatwiej germanizacyi.

Niemcy katolicy przebywają głównie we wschodniopołudniowej części powiatu, mianowicie w parafii goręckiej, przywidzkiej, mierzyszyńskiej i pręgowskiej. Co do tych okolic, a zwłaszcza parafii pręgowskiej, winienem atoli nadmienić, iż mam pewne wątpliwości, czy przypadkiem ludność katolicka nie została zanadto z krzywdą Kaszubów zaliczoną do Niemców. Jeżeli przypuszczenia moje są słuszne, natenczas liczba katolików kaszubskich w powiecie kartuskim byłaby o jakie parę set dusz wyższą.

Pomiędzy ludnością ewangielicką było:

Kaszubów	1.293	czyli	8·63%
Polaków	1	„	0·01 „
Niemców	13.685	„	91·35 „
Innych	2	„	0·01 „
Razem .	14.981	„	100·00%.

Ze względu na udział procentowy Kaszubów w ogóle ludności ewangielickiej powiat kartuski zajmuje pierwsze miejsce. Po nim dopiero następuje powiat pucki, w którym Kaszubi ewangielicy stanowią 8·41% ogółu ludności ewangielickiej. Żywioł kaszubskoewangielicki w powiecie kartuskim występuje najsilniej we wsi Zgorzałe *(Seedorf)*, gdzie wszyscy ewangielicy w liczbie 84 są Kaszubami, a jak silnem jest u nich poczucie odrębności od ewangielików niemieckich, dowodzi fakt, że przy spisie urzędowym w r. 1890 zaledwie jeden z nich zapisał mowę niemiecką, jako swoją ojczystą, wszyscy zaś inni kaszubską, przyczem żaden nie usiłował zaimponować komisyi konskrypcyjnej oświadczeniem, iż posiada dwa języki ojczyste.

Takich wsi, jak Zgorzałe, znalazłoby się i w powiecie kartuskim i na całych Kaszubach znacznie więcej, a tylko słabemu uświadomieniu pod względem narodowym i nieszczęsnemu przesądowi uważania wszystkich „lutrów“ za Niemców, tu i owdzie wreszcie presyi ze strony pracodawców przypisać należy, że tak mały stosunkowo procent ewangielików kaszubskich przyznał się do swojej narodowości. Z tych samych powodów i moja statystyka nie wykazuje wcale pełnej ich liczby, zwłaszcza w innych powiatach, gdzie ludność niemieckoewangielicka siedzi więcej zbitą masą.

W Żydów powiat kartuski jest w porównaniu z innymi powiatami kaszubskimi dosyć słabo wyposażony, gdyż stanowią oni tutaj mało co więcej nad połowę procentu (0·54%). Jest ich wszystkich 323. Z tej liczby blisko połowa (131) odpada na stołeczne Kartuzy, 29 na Żuków, 19 na Sulęcin, 38 na Sierakowice, 17 na Gowidlin. Reszta (89) żyje w rozproszeniu w kilkunastu innych wioskach powiatu.

Przy spisie urzędowym 2 Żydów zapisało się za całkowitych Polaków, 9 wymieniło dwa języki, jako ojczyste (obok niemieckiego częścią kaszubski, częścią polski), reszta zaś uważa się za Niemców. Wszyscy jednak, jak to wiem z własnego doświadczenia, jedni lepiej, drudzy mniej dobrze, mówią po kaszubsku, zwłaszcza gdy mają w tem interes.

Moja szczegółowa statystyka powiatu kartuskiego wykazuje 452 miejscowości, z których 227 posiada osobno wyszczególnione dane o liczbie ludności i podziale jej według języka ojczystego tudzież wyznania religijnego. W wykazach urzędowych znajdują się natomiast tylko 192 osady (gminy wiejskie i obwody dominialne), w mojej statystyce zatem ludność 35 osad, nie stanowiących odrębnych obwodów administracyjnych, obliczoną została oddzielnie od tych miejscowości, z któremi dzisiaj stanowi całość. Są one następujące: Babidół *(Krug Babenthal)*, Babiskok, Bukowo, Ciechomie, Cieszonki, Czarlin, Długi kierz, Dubowo, Gapowo, Hejtus, Klonowo wyższe, Kokwin, Koszary, Krzywy dół, Kurza męka, Legart, Malbork, Mausz, Michalska huta, Młyńsk, Nowalczysko, Olszowe błoto, Orzechowo, Polianka, Pomiecin szlachecki, Przylesie, Przyrowie, Rąb, Rębiska, Rzepiska, Sitna góra, Stara huta przy Klonowie dolnem, Stężycka huta, Warzeńska huta i Wygoda przy Nakle.

Statystyka niniejsza wymienia nadto 225 przysiołków, pustkowi i folwarków, nieraz dawniej odrębnych osad, z podaniem ich obecnej przynależności administracyjnej.

Pozostaje nam jeszcze przytoczyć cyfry, uzyskane przy urzędowym spisie ludności, odbytym w dniu 1 grudnia 1890 roku. Są one następujące:

Kaszubów katolików . . .	16.796	czyli	28·14%
„ ewangielików . .	168	„	0·28 „
Polaków katolików	22.274	„	37·31 „
„ ewangielików . . .	35	„	0·06 „
„ żydów	2	„	0·00 „
Dwujęzycznych katolików .	704	„	1·18 „
„ ewangielików .	66	„	0·11 „
„ żydów	9	„	0·02 „
Niemców katolików	4.565	„	7·65 „
„ ewangielików . . .	14.740	„	24·69 „
„ żydów	322	„	0·54 „
Innych katolików.	10	„	0·02 „
„ ewangielików . . .	3	„	0·00 „
Razem .	59.694	czyli	100·00%.

Nie biorąc względu na wyznanie mieszkańców, otrzymamy cyfry następujące:

Kaszubów	16.964	czyli	28·42%
Polaków	22.309	„	37·37 „
Dwujęzycznych	770	„	1·29 „
Niemców.	19.305	„	32·34 „
Żydów	333	„	0·56 „
Innych	13	„	0·02 „
Razem .	59.694	czyli	100·00%.

Tak tedy w powiecie kartuskim ludność kaszubska zapisaną została do rubryki dla języka polskiego w stopniu jeszcze wyższym, aniżeli w powiecie wejherowskim. Na 40.043 Polaków, Kaszubów i dwujęzycznych zapisano, jako Polaków, 22.309 czyli przeszło 55%, jakkolwiek w całym powiecie niema ani jednej osady polskiej a wszystka ludność słowiańska z wyjątkiem niecałej setki Polaków mówi tylko po kaszubsku. Zaprawdę, szkoda było brać wzgląd przy urzędowym spisie ludności na „*Muttersprache*“, jeżeli do wykonania rozumnego przedsięwzięcia brakło rozumnych wykonawców!

b) Statystyka szczegółowa powiatu kartuskiego.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Amalienthal. Ob. Podjazy	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	Augustowo (k. Agustowoe). Ob. Máciszewice . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	Babidół (n. Krug Babenthal[1]), przyległość do Babidołu leśnictwa	26	—	—	—	8	50	—	—	84
4	Babidół (n. Ziegelei Babenthal), leśnictwo[1]) . . .	424	5	—	—	20	23	—	—	472
5	Babiskok, przyl. do Borowa.	15	—	—	—	—	—	—	—	15
6	Banin (k. Bańino, n. Banin), ob. dom.	122	—	—	—	—	9	—	—	131
7	Barniewice (n. Barnewitz): obw. dom.	123	—	—	—	—	19	—	—	142
8	Barwik (k. Bôrvik, niem. Barwick). Ob. Pomiecin królewski	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	Bawerndorf. Ob. Chośnica .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	Bącka huta (k. Bąckô heta, n. Bontscherhütte), wieś[2])	191	—	—	—	—	4	—	—	195
11	Bącz (k. Bącz, n. Bontsch), wieś[3])	143	16	—	—	—	9	—	—	168
12	Bielawki (k. Bjelôvći, niem. Bielawken). Ob. Kistowo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	Bielawy (k. Bjelavé, niem. Bilawi). Ob. Szarlota . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	Bigusowo (n. Biegussowo). Ob. Żakowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	Borcz (kasz. Bòrcz, niem. Bortsch) z przyległ. Patoka, obw. dom.. . . .	159	6	—	—	—	30	—	—	195
16	Borek (k. Bòrk, n. Borrek) z przyległ. Borowy las i Wilhelmshöhe, wieś . .	455	17	—	—	—	75	—	—	547
17	Borek (k. Bòrk, n. Borreck). Ob. Sulęcin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18	Borek (k. Bòrk, n. Boreck). Ob. Żukowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19	Borkowo królewskie (kasz. Boerkoewoe królevscé, n. Königlich Borkau), obw. domin.	67	—	—	—	3	30	—	—	100
20	Borkowo szlacheckie (kasz. Boerkoewoe szlachecće, n. Adelig Borkau), ob. dom.	59	—	—	—	—	29	—	—	88

[1]) Ob. Babidół (Krug Babenthal). [2]) Ob. Bukowo. [3]) Ob. Olszowe błoto.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
21	Borowiec (k. Boeròvc, niem. Julienthal), obw. dom.	34	—	—	—	—	15	—	—	49
22	Borowiec (k. Boeròvc, niem. Borrowiez). Ob. Węsiory.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
23	Borowo (k. Boerowoe, niem. Borrowo), wieś[1]).	114	—	—	—	—	—	—	—	114
24	Borowy las al. Kablowo (n. Borrowi lass al. Kablau). Ob. Borek.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25	Borucin (k. Boeruczéno, n. Borruschin), wieś	124	6	—	—	—	3	—	—	133
26	Borzystowo (k. Boerzéstowoe, niem. Borschestowo) z przyl. Borzystowska huta, Dąbrowo i Zajezioro	510	8	—	—	—	28	5	—	551
27	Borzystowska huta (k. Boerzéstovskô heta, niem. Borschestowerhütte). Ob. Borzystowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
28	Bór (kasz. Bòr, niem. Boor), wieś	43	—	—	—	—	—	—	—	43
29	Brodnica dolna i górna (n. Ober und Nieder Brodnitz), z przyległ. Deka, Grzebieniec, Kalka, Kamionka, Łąk, Ostowo, Sarnówki i Szklana huta), obw. domin.	571	12	2	—	—	55	—	1	641
30	Brodnica górna. Ob. wyżej.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
31	Brzeziny (k. Brzezéné, n. Brzezini). Ob. Szarlota	—	—	—	—	—	—	—	—	—
32	Bukowa góra (k. Bukoevô gòra, n. Bukowagorra), w.	128	—	—	—	—	—	—	—	128
33	Bukowinki (k. Bukoevinći). Ob. Chmielno	—	—	—	—	—	—	—	—	—
34	Bukowo, przyl. do Bąckiej huty	85	—	—	—	—	—	—	—	85
35	Burchardztwo. Ob. Kartuskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
36	Buszkowy dolne (k. Buszkoevé dolnė, n. Buschkau), z przyl. Lenzberg i Wippich, obw. dom.	60	—	—	—	15	124	—	—	199
37	Buszkowy górne (k. Buszkoevé gòrnė, niem. Ober Buschkau) z przyl. Kozia góra, Lenzberg, Pappenwinkel, Rębisko i Wippich, wieś	177	—	—	—	41	366	—	—	584

[1]) Ob. Babiskok, Krzywydół i Kurzamęka.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
38	Buterfas (n. Butterfass). Ob. Szarlota	—	—	—	—	—	—	—	—	—
39	Chałupa (k. Chałopa, niem. Chalupa al. Kathenhof). Ob. Chośnickie leśnictwo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
40	Chmieleńskie leśnictwo (k. Chmjelinscè chròstė, n. Chmielno Forstgutsbezirk al. Chmielnoer Gesträuch).	59	—	—	—	—	—	—	—	59
41	Chmielno z przyległ. Bukowinki, Chmielonek, Lampa dolna, Lampa górna, Osowa góra i Węglowczyska, wieś	658	—	1	—	14	11	9	—	693
42	Chmielonek (kasz. Chmjelonkoe), młyn. O. Chmielno.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
43	Chojna. Ob. Kistowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
44	Chośnica (k. Choestńica, n. Chosnitz) z przyl. Bawendorf, obw. dom.	72	31	—	—	—	83	—	—	186
45	Chośnickie leśnictwo (kasz. Choesńicćè leśnictwoe, n. Chosnitz Forstgutsbezirk) z przyległość. Chałupa, Fliesshof, Graniczny dwór, Neuvorwerk i Wilhelmshof	49	6	—	—	—	52	—	—	107
46	Chylowa huta (k. Chilovô heta, n. Chielshütte), w.	8	9	—	—	—	115	—	—	132
47	Ciechomie (k. Cechoemjè, n. Czechomie), przyległ. do Kamienicy	15	—	—	—	—	8	—	—	23
48	Cieszenie (k. Ceszenć, niem. Zeschin). z przyl. Zajeziora, wieś	269	1	—	—	—	14	—	—	284
49	Cieszonki (k. Ceszonći, n. Czeszonken), przyległ. do Sianowskiej huty	62	—	—	—	—	8	—	—	70
50	Chróstowo (n. Chrostowo). Ob. Przewóz	—	—	—	—	—	—	—	—	—
51	Chróstowo (n. Chrostowo). Ob. Stężyca szlachecka	—	—	—	—	—	—	—	—	—
52	Czapielsk mały (Klein Czapielken). Ob. Czapielsk wielki	—	—	—	—	—	—	—	—	—
53	Czapielsk szlachecki (niem. Adelig Czapielken) z przyl. Helenenhof i Nowy dwór, obw. domin.	107	6	2	—	30	74	—	—	219
54	Czapielsk wielki i mały (n. Gross und Klein Czapielken), wieś	21	—	—	—	21	57	—	—	99

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
55	Czapielski młyn (k. Czapjelsći młyn, n. Czapelmühle). Ob. Czaple stare . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
56	Czaple nowe (n. Neu Czapel), wieś	57	3	—	—	—	78	—	—	138
57	Czaple stare (niemiec. Alt Czapel) z przyległościami Czapielski młyn i Zamkowisko, wieś	36	5	—	—	—	110	—	—	151
58	Czarlin (k. Czôrléno, niem. Czarlin), przyległość do Węsiorów	86	—	5	—	1	—	—	—	92
59	Czarna huta (kasz. Czôrnô heta, n. Schwarzhütte). Ob. Szarlota	—	—	—	—	—	—	—	—	—
60	Czarna rzeka (kasz. Czôrnô rzeka, n. Schwarzfliess). Ob. Szarlota	—	—	—	—	—	—	—	—	—
61	Czeczewo (niem. Czetschau) z przyl. Marcinki i Popowce, wieś	224	5	—	—	—	20	—	—	249
62	Częstkowo (k. Czastkoowoe, n. Czenstkowo) z przyl. Ludwigslust, Karlshof i Wieprznica szlachecka, obw. domin.	109	—	—	—	1	28	—	—	138
63	Czysta woda (kasz. Czéstô woeda, n. Reinwasser). Ob. Stężyca szlachecka .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
64	Dąbrowo (n. Dombrowo). Ob. Borzystowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
65	Dąbrowo (niemiec. Dombrowo). Ob. Kartuskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
66	Dąbrowo (n. Dombrowo). Ob. Klukowa huta. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
67	Dąbrowo (n. Dombrowo). Ob. Miszewko	—	—	—	—	—	—	—	—	—
68	Dąbrowo (n. Dombrowo). Ob. Puzdrowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
69	Dąbrówka (n. Dombrowken). Ob. Grabowo. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
70	Deka (n. Deyck). Ob. Brodnica	—	—	—	—	—	—	—	—	—
71	Długi kierz (k. Dłudźi ćerz, n. Langbusch), przyległ. do Szklanej huty . . .	112	9	—	—	—	124	—	—	245
72	Długi rząd duży (k. Dłudźi rząd vjeldźi aboe Lągjeréjô vjelgô, niem. Grosse Langereihe). Ob. Szklana góra	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
73	Długi rząd mały (k. Dłudźi rząd mêłô, aboe Lągjeréjô mêłô, n. Kleine Langereihe). Ob. Szklana góra	—	—	—	—	—	—	—	—	—
74	Doba (k. Doba, n. Duba). Ob. Kosowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
75	Dębniak (k. Dąbńôk, niem. Dembniak). Ob. Żuków .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
76	Dolna huta (k. Dolnô heta, n. Niederhütte), wieś . .	22	—	—	—	—	85	—	—	107
77	Domachowo (k. Domôchoewoe, n. Domachowo). Ob. Klukowa huta	—	—	—	—	—	—	—	—	—
78	Drozdowo (n. Drosdowen). Ob. Fustpetrowa huta .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
79	Dubowo, przyległ. do Stężycy szlacheckiej . . .	26	—	—	—	—	—	—	—	26
80	Dzierząźno (k. Dzerzôźno, n. Seeresen), wieś . . .	330	—	—	—	5	13	—	—	348
81	Dzierząźno (k. Dzerzôźno, n. Seeresen). Ob. Kartuskie nadleśnictwo . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
82	Egiertowa huta al. Egiertowo (k. Egjertovô heta, n. Eggertshütte), wieś . .	27	—	—	—	—	193	—	—	220
83	Emilienhof. Ob. Golubie .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
84	Fiszerowa huta al. Fiszerowo (k. Fiszerovô heta, n. Fischershütte), wieś .	5	—	—	—	1	165	—	—	171
85	Fliesshof. Ob. Chośnickie leśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
86	Friedrichshof (k. Fridriksof). Ob. Stęgwałd stary.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
87	Fustpetrowa huta al. Fustpetrowo (k. Fustpetrovô heta, n. Fustpetershütte) z przyl. Drozdowo, wieś.	1	—	—	—	—	117	—	—	118
88	Gapowo (n. Krähwinkel), przyległ. do Stężycy szlacheckiej	45	—	—	—	—	12	—	—	57
89	Garcz (kasz. Górcz, niem. Gartsch), wieś	196	4	—	—	—	8	—	—	208
90	Garczyska (k. Gôrczéska, n. Gartschisken, Gorzisken, Gorczisken). Ob. Szembek	—	—	—	—	—	—	—	—	—
91	Głusin (k. Głeszéno, niem. Glusin), wieś.	129	—	—	—	—	8	—	—	137
92	Glincz nowy (niem. Neu Glintsch) z przyl. Rutki, obw. domin.	144	—	—	—	10	17	—	—	171

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
93	Glincz stary al. górny (n. Alt Glintsch), obw. dom.	52	—	—	—	—	12	—	—	64
94	Glinka al. Glinów (k. Glinka al. Glénowoe, niem. Glinow, Forstgutsbezirk), leśnictwo	2	—	—	—	—	4	—	—	6
95	Glinki (k. Glinéi, n. Glinken). Ob. Gostomie . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
96	Glinna góra (kasz. Glinnô gòra al. Lembarch, n. Lehmberg). Ob. Przyjaźń.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
97	Glinna góra (kasz. Glinnô gòra, n. Lehmberg). Ob. Szarlota	—	—	—	—	—	—	—	—	—
98	Gogolewo. Ob. Kłosowo . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
99	Gogowce (niem. Gogowze). Ob. Żakowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
100	Golcewo (niemiec. Golzau), wieś.	265	16	—	—	2	160	—	—	443
101	Golubie (k. Goclebjé, niem. Gollubien) z przyległość. Emilienhof, wieś . . .	310	11	—	—	—	31	—	—	352
102	Goręcin (k. Goerączéno, n. Gorrenschin) z przyległ. Kosowatka, wieś . . .	654	—	—	—	—	2	—	—	656
103	Gostomek (k. Goestomkoe, n. Gostomken), wieś . .	180	—	—	—	—	8	—	—	188
104	Gostomie z przyl. Glinki, wieś.	302	7	4	—	—	36	—	—	349
105	Gowidlin (k. Goevidléno, n. Gowidlino), wieś . . .	981	30	3	—	3	124	17	—	1158
106	Górna huta (k. Gòrnô heta, n. Oberhütte), wieś . .	6	—	—	—	12	121	—	—	139
107	Grabowo z przyległ. Dąbrówka, wieś[1])	118	—	—	—	—	—	—	—	118
108	Gradolewo. Ob. Żuków . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
109	Graniczny dwór (n. Grenzhof). Ob. Chośnickie leśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
110	Graniczny dwór (n. Grenzhof). Ob. Sławki . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
111	Graniczny dwór (n. Grenzhof). Ob. Zgorzałe . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
112	Grzebieniec (k. Grzebinc, n. Grzebienitz). Ob. Brodnica.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
113	Grzybno dolne (niem. Unter Grzybno). Ob. Grzybno górne	—	—	—	—	—	—	—	—	—

[1]) Ob. Mausz.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
114	Grzybno górne (niem. Ober Grzybno) z przyległość. Grzybno dolne, Grzybno średnie, Milgrowa góra, Osowa góra, Pieczyska, Sarnowo, Sośniak i Ucisk), wieś.	159	17	—	—	—	44	—	—	220
115	Grzybno stare (kasz. Stôrè Grzibno, n. Alt Grzybno), wieś.	155	—	—	—	—	7	—	—	162
116	Grzybno średnie (k. Strzednè Grzibno, niem. Mittel Grzybno). Ob. Grzybno górne	—	—	—	—	—	—	—	—	—
117	Haska (niem. Hasken). Ob. Przewóz	—	—	—	—	—	—	—	—	—
118	Hejtus (n. Heytus), przyl. do Sianowa	63	—	—	—	—	—	—	—	63
119	Helenenhof. Ob. Czapielsk szlach.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
120	Henriettenthal. Ob. Parchowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
121	Hopowo (niem. Hoppendorf) z przyl. Nowydwór, wieś.	161	17	—	—	—	155	—	—	333
122	Hopy (k. Hopé, n. Hoppen). Ob. Szarlota	—	—	—	—	—	—	—	—	—
123	Jamno (k. Jomno, n. Jamen) z przyległ. Jamski bór i Jamski młyn, wieś.	498	42	—	—	2	147	—	—	689
124	Jamski bór (k. Jamsći bòr, niem. Jamer Boor). Ob. Jamno	—	—	—	—	—	—	—	—	—
125	Jamski młyn (kasz. Jamści młin, niem. Jamermühle). Ob. Jamno	—	—	—	—	—	—	—	—	—
126	Jacknitz, obw. domin. . .	2	—	—	—	—	33	—	—	35
127	Jägersburg. Ob. Kłosówko .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
128	Jelenowo (n. Glinhof). Ob. Mściszewice	—	—	—	—	—	—	—	—	—
129	Jelonek (k. Jelonk, niem. Jelonke). Ob. Tuchlin .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
130	Jeziorka (k. Jezòrka, niem. Kleinsee). Ob. Przywidz .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
131	Józefowo (k. Jòzwoewoe, n. Josephowo). Ob. Załęże .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
132	Kalbszagel. Ob. Sławki . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
133	Kalbudy górne (k. Kôlbudé gòrnè, n. Ober Kahlbude) z przyległość. Podwidlin, wieś.	168	6	—	—	16	215	—	—	405
134	Kaliska (k. Kaléska). Ob. Kobysewo	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
135	Kaliska (k. Kaléska). Ob. Kartuskie nadleśnictwo .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
136	Kalka. Ob. Brodnica . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
137	Kamela (n. Kamehlen), w.	61	16	—	—	5	159	—	—	241
138	Kamienica (niem. Niedeck) z przyległ. Leszczynki i Ostrowie, obw. dom.[1]) .	643	35	5	—	1	143	—	—	827
139	Kamienica królewska (niem. Königlich Kaminitza) w.[2])	429	21	—	—	—	4	—	—	454
140	Kamienicki młyn (k. Kaminsći młin, n. Kaminitzamühl) z przyl. Potęgowo, wieś	159	20	—	—	—	16	—	—	195
141	Kamionka (n. Kamionken). obw. dom.	2	—	—	—	—	41	—	—	43
142	Kamionka (n. Kamionken). Ob. Brodnica.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
143	Kapellenhütte, wieś . . .	20	14	—	—	—	164	—	—	198
144	Karczewko (n. Karschewko). Ob. Sierakowice . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
145	Karłowo (n. Karlowo). Ob. Parchowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
146	Karłowo (n. Carlshof). Ob. Tuchlin.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
147	Karlshof. Ob. Częstkowo .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
148	Kartuskie nadleśnictwo (k. Kartezkô Oberfôrszterćjô, niem. Karthaus, Oberförsterei) z przyl. Burchardztwo, Dąbrowo, Dzierzążno i Kaliska	89	—	—	—	—	19	—	—	108
149	Kartuzy (k. Kartezé, Kartuzé, niemiec. Karthaus), z przyległ. Kozłowy staw, wieś.	1361	40	11	—	83	739	131	4	2369
150	Karwacya (k. Karvacéjô, n. Karwacia). Ob. Sierakowice.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
151	Katarzynki (k. Katrinći, n. Kathrinken). Ob. Przywidz	—	—	—	—	—	—	—	—	—
152	Kawle (k. Kavle, n. Kable). Ob. Przodkowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
153	Kczewo (n. Exau) z przyl. Belan, obw. dom. . . .	116	—	—	—	—	34	—	—	150
154	Kiełpin (k. Ćełpino, niem. Kelpin), wieś.	515	8	—	—	—	34	—	—	557
155	Kiprzewo (k. Ćiprzewoe, n. Kieprzewo). Ob. Łapalice.	—	—	—	—	—	—	—	—	—

[1]) Ob. Przyrowie. [2]) Ob. Ciechomie, Kokwin i Nowalczysko.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
156	Kistowo (k. Ćistowoe, niem. Buchenfelde) z przyległ. Bielawki, Chojna i Kistówko, wieś	312	13	—	—	—	136	—	—	461
157	Kistówko (k. Ćistôvkoe, n. Kistowken). Ob. Kistowo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
158	Kłobuczyn (k. Kłobuczéno, n. Klobschin), wieś . .	60	11	—	—	3	460	—	—	534
159	Kłodnia (k. Kłodńô, niem. Kloden), obw. dom. . .	56	—	—	—	—	16	—	—	72
160	Kłosowo (niem. Klossau) z przyl. Gogolewo, Trzy rzeki i Zagajnik, obwód dominialny	278	—	—	—	1	12	—	—	291
161	Kłosówko (n. Klossowken) z przyl. Objemy, Jaegersburg i Koponiowo, wieś.	417	—	—	—	—	4	—	—	421
162	Klonowo dolne (n. Nieder Klanau), wieś[1])	30	8	—	—	6	122	—	—	166
163	Klonowo wyższe (n. Ober Klanau), przyl. do Klonowa dolnego	7	—	—	—	—	24	—	—	31
164	Klukowa huta (k. Klekoevô heta, niem. Klukowahutta) z przyległ. Domachowo, Dąbrowo, Łosienice nowe, Łosienice stare i Ostrowo, wieś.	418	29	10	—	1	118	—	—	576
165	Kobylasz (k. Koebélôsz, n. Kobillas), wieś	122	—	—	—	—	2	—	—	124
166	Kobysewo al. Kobusewo (k. Koebésewoe, n. Kobissau) z przyl. Kaliska i Kobysewo małe, obw. dom. .	301	8	—	—	—	90	—	—	399
167	Kobysewo małe (k. Mćłe Koebésewoe, niem. Klein Kobissau). Ob. Kobysewo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
168	Kokwin (k. Koekvino, niem. Kockwin), przyl. do Kamienicy królew. . . .	30	—	—	—	—	—	—	—	30
169	Kołodziejo (k. Kocłodzeje, n. Kolodzeyo). Ob. Suchy.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
170	Kolano. Ob. Ostrzyce . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
171	Kolonia (kasz. Koelońjô, n. Wilhelmshuld), wieś . .	209	25	—	—	3	133	—	—	370
172	Kolonia marszewska (kasz. Koelońjô marszevskô, n. Kolonie Marschau). Ob. Marszewo	—	—	—	—	—	—	—	—	—

[1]) Ob. Klonowo wyższe, Michalska huta i Stara huta.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
173	Koponiewo (k. Koepońewoe, n. Kopponiewo). Ob. Kłosówko	—	—	—	—	—	—	—	—	—
174	Kosowo (k. Koesowoe, niem. Kossowo) z przyl. Doba, Krzywda i Osowa góra, wieś.	434	—	—	—	—	9	—	—	443
175	Kosowo (k. Koesowoe, niem. Kossau). Ob. Szwanowskie leśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
176	Kosy (k. Koesé, n. Kossi), wieś.	133	—	—	—	—	7	—	—	140
177	Koszary (k. Koeszaré, niem. Kassaren), przyległ. do Warzna	29	—	—	—	—	—	—	—	29
178	Koszowatka (k. Koeszovôtka, n. Kossowatka). Ob. Gorecin.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
179	Kowale (k. Koevôle, niem. Kowalle), wieś	34	—	—	—	—	32	—	—	66
180	Kozia góra (k. Koczô gòra, niem. Kossenberg). Ob. Buszkowy górne . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
181	Kozłowy staw (k. Koezłovy stôv, niem. Koslowistaw). Ob. Kartuzy	—	—	—	—	—	—	—	—	—
182	Kożyczkowo (k. Koeżéczkoewoe, n. Kositzkau), w.	306	16	2	—	1	34	—	—	359
183	Kriegland. Ob. Przewóz. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
184	Krynki (k. Krènci, niem. Krönken), wieś	—	1	—	—	—	96	—	—	97
185	Krowie łąki (kasz. Krovjè łęci, n. Kuhwiese). Ob. Skrzeszewo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
186	Kruszyn (k. Kreszéno, n. Kresin), wieś.	26	2	—	—	—	47	—	—	75
187	Krzywda (k. Krzivda, niem. Krzywda). Ob. Kosowo .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
188	Krzywydół (kasz. Krzévydół, Krzywidol), przyległ. do Borowa	23	—	—	—	—	—	—	—	23
189	Kujaty (kasz. Kujôté, niem. Kujatti). Ob. Tuchlin . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
190	Kurzamęka (k. Kurzômąka, n. Kurzamenka) przyległ. do Borowa	42	—	—	—	—	—	—	—	42
191	Łapalice (k. Łapaléce, n. Lapalitz) z przyległ. Kiprzewo i Mokre łąki, wieś.	205	—	—	—	—	63	—	—	268
192	Łapin (kasz. Łapino, niem. Lappin) z przyl. Mękocin, obw. domin.	86	—	—	1	14	106	—	—	207

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
193	Łączki (kasz. Łączći, niem. Lonsk). Ob. Szopa . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
194	Łączyn (k. Łączéno, niem. Lonschin) z przyl. Łączyński młyn i Wygoda, ob. d.	136	4	—	—	—	25	—	—	165
195	Łączyńska huta (kasz. Łączinskô heta, n. Mettkau), obw. domin.	35	—	—	—	—	14	—	—	49
196	Łączyński młyn (k. Łączinsći młin, n. Lonschiner Mühle). Ob. Łączyn . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
197	Łąk (k. Łąk, n. Lonk). Ob. Brodnica	—	—	—	—	—	—	—	—	—
198	Łosienice nowe (k. Łoszeńice al. Łoszince novè, niem. Neu Losinietz). Ob. Klukowa huta	—	—	—	—	—	—	—	—	—
199	Łosienice stare (k. Łoszeńice al. Łoszince stôrè, niem. Alt Losinietz). Ob. Klukowa huta	—	—	—	—	—	—	—	—	—
200	Łyśniewo (n. Lissniewo), w.	426	33	—	—	—	129	—	—	588
201	Lampa dolna (kasz. Łąpa dolnô, n. Nieder Lampa). Ob. Chmielno.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
202	Lampa górna (k. Łąpa górnô, n. Ober Lampa). Ob. Chmielno	—	—	—	—	—	—	—	—	—
203	Legart, przyl. do Smętowa.	27	—	—	—	—	—	—	—	27
204	Lemany (k. Lemané, niem. Lehmanni), wieś. . . .	95	—	—	—	—	30	—	—	125
205	Lenzberg (k. Lencbarch). Ob. Buszkowy dolne . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
206	Lenzberg (k. Lencbarch). Ob. Buszkowy górne . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
207	Leszczynki (k. Leszczinći, n. Nussdorf). Ob. Kamienica.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
208	Leszno (n. Löschno), o. d.	28	—	—	—	—	9	—	—	37
209	Lewino. Ob. Mściszewice .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
210	Lichtenfeld. Ob. Przyjaźń .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
211	Lindendorf. Ob. Szklana huta	—	—	—	—	—	—	—	—	—
212	Lipowiec (k. Lépôvc, niem. Lippowitz). Ob. Reskowo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
213	Lisiewo (k. Lésewoe, niem. Lissewo). Ob. Żuków . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
214	Lisztad szlachecki (k. Listôt szlachecći, n. Adlig Lichtstädt). Ob. Szembek.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
215	Lniskie pola (kasz. Lńiscè poela, n. Ellerfeld). Ob. Przyjaźń	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
216	Ludwigslust. Ob. Częstkowo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
217	Lupinenhof. Ob. Sikorzyn .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
218	Majdany (k. Majdané, niem. Maidahnen), wieś . . .	—	—	—	—	1	74	—	—	75
219	Małe jezioro (k. Mélé jezoro, niem. Kleinsee). Ob. Szembek	—	—	—	—	—	—	—	—	—
220	Małkowy al. Małkowo (k. Małkoevé, niem. Mahlkau) z przyległ. Warszawa i Młyńsk, obw. domin. .	139	—	—	—	—	21	—	—	160
221	Malbork (k. Malbórch, n. Marienburg), przyległ. do Stężycy szlacheckiej . .	43	—	—	—	—	—	—	—	43
222	Marcinki (k. Martinći, niem. Martinke). Ob. Czeczewo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
223	Marszewo (niem. Marschau) z przyległ. Kolonia marszewska i Marszewska góra, wieś.	189	8	—	—	21	154	4	—	376
224	Marszewska góra (k. Marszevskô góra, niem. Marschauerberg). Ob. Marszewo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
225	Mausz (niem. Mausch al. Ostrow Mausch), przyległ. do Grabowa	8	—	—	—	—	5	—	—	13
226	Max. Ob. Przewóz. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
227	Mezowo (n. Mehsau), wieś .	405	14	—	—	—	51	—	—	470
228	Mękocin (k. Mąkoeczéno, n. Mankotzin). Ob. Łapin .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
229	Michalska huta (k. Michalskô heta, niem. Michaelshütte), przyległ. do Klonowa dolnego	—	—	—	—	—	139	—	—	139
230	Miechucin (k. Mjechuczéno, n. Miechutzin) z przyl. Strysza góra, wieś . . .	481	12	—	—	—	14	—	—	507
231	Migi (k. Médźi, n. Miggi). Ob. Pałubin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
232	Milgrowa góra (k. Mélgrovô góra, niem. Milgrowa gora). Ob. Grzybno górne.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
233	Mirachowskie nadleśnictwo (k. Mjerachoevscé nadlesnictwoe, niem. Mirchau, Oberförsterei) z przyległ. Hagen, Staniszewo i Wygoda	12	—	—	—	—	20	—	—	32
234	Mirachów (k. Mjerachoewoe, n. Mirchau) z przyległ. Strysza buda	341	25	—	—	7	131	6	—	510

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
235	Miszewko (n. Klein Mischau) z przyległ. Dąbrowo, ob. dominialny	75	—	—	—	—	14	—	—	89
236	Miszewo (n. Gross Mischau), wieś.	202	5	—	—	—	—	—	—	207
237	Młynek (k. Młynk, niem. Mehlken), obwód dominialny	53	—	—	—	—	4	—	—	57
238	Młynek (k. Młynk, niem. Mühlchen). Ob. Żukówek.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
239	Młyńsk (n. Mlinsk), przyl. do Sianowskiej huty . .	54	—	—	—	—	—	—	—	54
240	Młyńsk (niem. Mlinsk). Ob. Małkowy	—	—	—	—	—	—	—	—	—
241	Mojusz (k. Moejisz, Moejsz, n. Moisch), wieś . . .	177	5	—	—	—	2	—	—	184
242	Mojuszewska huta (kaszub. Moejiszevskô heta, niem. Moischewskahutta), w.[1]) .	132	—	—	—	—	3	—	—	135
243	Mokre łąki (kasz. Mockrè łącí, n. Nassewiese. Ob. Łapalice	—	—	—	—	—	—	—	—	—
244	Mrozy (k. Mrozé, n. Mroze). Ob. Sierakowice. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
245	Mściszewice (k. Mscészevice, niem. Mischischewitz) z przyległ. Augustowo, Jelenowo i Lewino, wieś.	703	—	8	—	—	39	7	—	757
246	Nakło (n. Nakel), wieś[2]) .	334	9	—	—	1	42	—	—	386
247	Neufeld. Ob. Przyjaźń . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
248	Neuvorwerk. Ob. Chośnickie leśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
249	Nieponie. Ob. Żuków. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
250	Niesiołowice (k. Nesołovice, n. Niesiolowitz) z przyl. Pusta, obw. domin.[3]). .	78	—	—	—	—	—	—	—	78
251	Niestępowo (k. Nestapoewoe, niem. Nestempohl), obw. domin.	102	—	—	—	5	80	—	—	187
252	Nowa huta (k. Novô heta, n. Nowa hutta), wieś . .	373	—	—	—	—	4	—	—	377
253	Nowalczysko (k. Novôlczéskoe, niem. Nowalzisko), przyległ. do Kamienicy królewskiej	19	—	—	—	—	—	—	—	19
254	Nowa wieś (k. Novô vjes, n. Neudorf), wieś . . .	183	—	—	—	1	—	—	—	184
255	Nowa wieś (k. Novô vjes, n. Neuendorf), wieś. . .	45	8	—	—	10	371	—	—	434

[1]) Ob. Polianka i Przylesie. [2]) Ob. Wygoda. [3]) Ob. Rzepiska.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
256	Nowa wieś al. Nowe pole (k. Novô vjes al. Novè poele, n. Neufeld). Ob. Suchy	—	—	—	—	—	—	—	—	—
257	Nowy dwór (n. Klein Neuhof), wieś	3	—	—	—	—	50	—	—	53
258	Nowy dwór (niem. Neuhof). Ob. Czapielsk szlachecki.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
259	Nowy dwór (niem. Neuhof). Ob. Hopowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
260	Nowy dwór (n. Neuhof). Ob. Wyczechowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
261	Oberhof, wieś	120	—	—	—	—	—	—	—	120
262	Objemy (k. Woebjemé, n. Teichhof). Ob. Kłosówko .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
263	Ogonek (k. Woegonk, niem. Ogonken). Ob. Zdunowice.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
264	Olszowe błoto (k. Woelszevè błoto, niem. Olszewoblotto), przyl. do Bącza .	29	—	—	—	—	—	—	—	29
265	Orzechowo (k. Woerzechoewoe, n. Orzechowo), przyl. do Warzna	19	—	—	—	—	—	—	—	19
266	Osowa góra (kasz. Woesovô gòra, niem. Ossowagorra). Ob. Chmielno	—	—	—	—	—	—	—	—	—
267	Osowa góra (kasz. Woesovô gòra, niem. Ossowagorra). Ob. Grzybno górne. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
268	Osowa góra (kasz. Woesovô gòra, niem. Ossowagorra). Ob. Kosowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
269	Ostowo (k. Woestowoe, n. Ostowo). Ob. Brodnica .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
270	Ostrowie (k. Woestrovjè, n. Ostrowie). Ob. Kamienica (Niedeck)	—	—	—	—	—	—	—	—	—
271	Ostrowite (k. Woestrovitè, n. Ostrowitt). Ob. Węsiory	—	—	—	—	—	—	—	—	—
272	Ostrowo (k. Woestrowoe, n. Ostrow). Ob. Klukowa huta.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
273	Ostrowo (k. Woestrowoe, n. Ostrowo). Ob. Parchowo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
274	Ostróżki (k. Woestrożći, n. Ostroschken), wieś . . .	87	—	—	—	—	144	—	—	231
275	Ostrzyce (k. Woestrzéce, n. Ostritz) z przyległ. Kolano, wieś	307	17	—	—	6	25	5	—	360
276	Ostrzyckie leśnictwo. Ob. Zielony dwór, leśnictwo .	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
277	Otalżyn (k. Woetalżéno, n. Ottalsin). Ob. Pomiecin królewski	—	—	—	—	—	—	—	—	—
278	Otomin (k. Woetomino, n. Ottomin), obw. domin. .	67	5	—	—	—	22	—	—	94
279	Owczarnia (k. Woevczarńô, niem. Schäferei). Ob. Sławki	—	—	—	—	—	—	—	—	—
280	Paczewo (niem. Patschewo), wieś	345	3	—	—	—	21	—	—	369
281	Pałubice (k. Pałebice, n. Pallubitz), z przyl. Migi, wieś	220	12	—	—	—	59	—	—	291
282	Papenwinkel (k. Pôpenvinćel). Ob. Buszkowy górne.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
283	Parchowo (niem. Parchau) z przyległ. Parchowski bór, Parchowski młyn, Henriettenthal, Karłowo, Ostrowo i Zielony dwór, wieś	526	25	—	—	5	128	—	—	684
284	Parchowski bór (kasz. Parchoevsći bòr, n. Parchauer Boor). Ob. Parchowo . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
285	Parchowski młyn (k. Parchoevsći mlin, niem. Parchauermühle). Ob. Parchowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
286	Paszennica (n. Paschenitz). Ob. Steżyca szlachecka .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
287	Patoki (k. Patoći, n. Patocki). Ob. Sierakowice .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
288	Patuły (kasz. Patułé, niem. Patul), wieś	1	1	—	—	—	166	—	—	168
289	Pępowo (k. Papoewoe, niem. Pempau), obw. domin.	128	5	—	—	6	26	—	—	165
290	Pieczyska (kasz. Pjeczéska, al. Pjeczeszéce, n. Pieczіska). Ob. Grzybno górne	—	—	—	—	—	—	—	—	—
291	Piekarnia (k. Pjekarńô, n. Pechbude) z przyl. Smolnik, wieś	101	—	—	—	—	13	—	—	114
292	Pierszczewo (n. Pierschewo) z przyległ. Pierszczewko i Teklewo, wieś . . .	204	4	—	—	—	41	—	—	249
293	Pierszczewko al. Pierszczewo małe (n. Klein Pierschewo). Ob. Pierszczewo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
294	Podjazy (k. Poedjazé, niem. Podjass) z przyległość. Amalienthal, wieś . . .	435	30	—	—	3	138	—	—	606

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
295	Podwidlin (k. Poedvidléno, n. Podfidlin). Ob. Kalbudy górne	—	—	—	—	—	—	—	—	—
296	Połęcin (k. Poełączéno, n. Pollenschin), wieś . . .	35	17	—	—	—	342	1	—	395
297	Polianka (k. Poeléjonka, n. Poleiganski), przyległ. do Mojuszewskiej huty . .	12	—	—	—	—	—	—	—	12
298	Pomiecin królewski (kasz. Poemjeczéno krolevsčė, n. Königlich Pomietschin[1]) w.	86	—	—	—	—	—	—	—	86
299	Pomiecin szlachecki (kasz. Poemjeczéno szlachecčė, niem. Adel. Pomietschin) z przyległościami Barwik i Otalżyn, przyległość do Pomiecina królewskiego .	640	29	—	—	—	14	—	2	685
300	Pomiecińska huta (k. Poemjeczinsko heta, niemiec. Pomietschinerhütte), w.[2]).	389	5	1	—	—	—	—	—	395
301	Pomlewo (niemiec. Pomlau), wieś	11	1	—	—	3	122	—	—	137
302	Pomlewskie chrósty (kasz. Poemlevsčė chrósté, niem. Pomlauer Gesträuch). Ob. Ząbrzec.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
303	Popowce (k. Pôpoevce). Ob. Czeczewo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
304	Popówka (k. Pôpôvka, niem. Popowken). Ob. Pręgowo dolne	—	—	—	—	—	—	—	—	—
305	Poręby (k. Poerąbé, niem. Porembi). Ob. Sierakowice.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
306	Potęgowo (k. Poetągoewoe, n. Potengowo). Ob. Kamienicki młyn	—	—	—	—	—	—	—	—	—
307	Pręgowo dolne (k. Prągoewoe dolnė, n. Ober Prangenau) z przyl. Popówka, wieś.	80	6	—	—	23	36	—	—	145
308	Pręgowo górne (k. Prągoewoe górnė, n. Ober Prangenau), wieś	314	6	—	—	82	115	10	—	527
309	Prokowo (niemiec. Prockau), wieś.	539	—	—	—	—	7	—	—	546
310	Prokowskie chrósty (kasz. Prokoevsčė chrosté, niem. Prockauer Gesträuch). Ob. Szwanowskie leśnictwo .	—	—	—	—	—	—	—	—	—

[1]) Ob. Pomiecin szlachecki. [2]) Ob. Sitna góra.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
311	Przewóz (niemiec. Lindenhof), z przyległość. Chróstowo, Haska, Kriegland, Max i Sznurki, obw. domin. .	222	—	—	—	7	129	—	—	358
312	Przodkowo (niem. Seefeld) z przyl. Kawle, wieś . .	607	—	2	—	—	33	5	—	647
313	Przyjaźń (k. Przéjaznô, n. Rheinfeld) z przyl. Glinna góra, Lichtenfeld, Lniskie pola i Neufeld, obw. dominialny	136	—	—	—	31	352	—	—	519
314	Przylesie (k. Przélesė, niem. Przylessie), przyległ. do Mojuszewskiej huty . .	21	—	—	—	—	4	—	—	25
315	Przyrowie (k. Przérovjė, n. Thalheim), przyległ. do Kamienicy (Niedeck) . .	126	—	—	—	—	—	—	—	126
316	Przywidz (k. Przévidz, n. Mariensee) z przyległość. Katarzynki i Jeziorka, obw. dominialny . . .	21	2	—	—	12	229	2	—	266
317	Pusta (k. Pustô, n. Pusta). Ob. Niesiołowice . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
318	Puzdrowo (niem. Pusdrowo) z przyległ. Dąbrowo, w.	415	5	—	—	—	39	—	—	459
319	Ramleje (n. Ramley), wieś .	263	—	—	—	—	7	—	—	270
320	Rąb (k. Rob, niem. Romb), przyległ. do Załęża . .	244	—	—	—	—	—	—	—	244
321	Raty (k. Roté, n. Ronti), w.	43	12	—	—	—	95	—	—	150
322	Reinholdshof. Ob. Wyczechowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
323	Reskowo (niemiec. Röskau) z przyl. Lipowiec, wieś .	395	—	—	—	—	20	—	—	415
324	Rębienica (k. Rąbjeńica, n. Rembinitza). Ob. Tuchlin.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
325	Rębiska (k. Rąbiska, niem. Rembisko), przyległ. do Warzna	112	—	—	—	—	—	—	—	112
326	Rębisko (k. Rąbiskoe, niem. Hauung). Ob. Buszkowy górne	—	—	—	—	—	—	—	—	—
327	Reboszewo (k. Rąboeszewoe, n. Remboschewo), wieś .	375	—	—	—	—	6	—	—	381
328	Rothstrümpchen. Ob. Ząbrzcz górny	—	—	—	—	—	—	—	—	—
329	Rutki (niem. Ruthken). Ob. Glincz nowy	—	—	—	—	—	—	—	—	—
330	Ryga (k. Réga, n. Riga). Ob. Żuromin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
331	Rzepiska (k. Rzepiska, Rzepiszcza, niem. Rübenhof), przyl. do Niesiołowic . .	36	—	—	—	—	9	—	—	45

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
332	Sarnowo. Ob. Grzybno górne.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
333	Sarnówki (k. Sarnòvći, n. Sarnowken). Ob. Brodnica.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
334	Sarnówko al. Sarnówki, (k. Sarnòvkoe al. Sarnòvći, n. Sarnowken). Ob. Żuków.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
335	Schneidewind, leśnictwo. Ob. Zielony dwór, leśnictwo .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
336	Sechof. Ob. Sławki . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
337	Sianowo (kasz. Séjǫnowoe n. Sianowo), wieś [1]) . .	187	—	—	—	3	7	6	—	203
338	Sianowska huta (k. Séjǫnovskô heta, n. Sianowerhütte, wieś [2])	196	6	—	—	—	19	—	—	221
339	Sierakowice (k. Serakoevice, Serakoejce, n. Sierakowitz), z przyległ. Karczewko, Karwacya, Mrozy, Patoki, Poręby, Sierakowska huta, Wełk i Wygoda, obw. dominialny .	940	27	2	—	8	146	38	—	1161
340	Sierakowska huta, (k. Serakoevskô heta, n. Sierakowitzerhütte). Ob. Sierakowice	—	—	—	—	—	—	—	—	—
341	Sikorska huta nowa (kasz. Sékoerzkô heta novô, n. Sykorschiner Neuhütte). Ob. Sikorzyn.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
342	Sikorska huta stara (kasz. Sékoerzkô heta stôrô, n. Sykorschiner Althütte). Ob. Sikorzyn.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
343	Sikorzyn (k. Sékoerzéno, n. Sykorschin) z przyległ. Sikorska huta nowa, Sikorska huta stara i Lupinenhof, obw. dominial.	205	17	—	—	1	102	—	—	325
344	Sitna góra (k. Sitnô gòra, n. Sittnagorra), przyległ. do Pomiecińskiej huty .	36	4	—	—	—	—	—	—	40
345	Sitno (n. Zittno), obw. dom.	56	—	—	—	—	—	—	—	56
346	Skorzewo (k. Skoerzewoe, n. Skorschewo), wieś . .	710	11	6	—	—	37	—	—	764
347	Skrzeszewo (niem. Krissau) z przyległ. Krowie Łąki, wieś.	553	27	—	—	12	128	—	—	720
348	Skrzeszewo (n. Schrödersfelde), wieś	76	5	—	—	—	49	—	—	130

[1]) Ob. Hejtus. [2]) Ob. Cieszonki i Młyńsk.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
349	Sławki al. Sławkowy (kasz. Slôvći al. Slôvkoevé, n. Schlawkau) z przyl. Graniczny dwór, Kalbszagel, Owczarnia i Sechof, w. .	124	13	—	—	—	81	—	—	218
350	Smętów (k. Smątowoe, niem. Schmentau), wieś [1]) . . .	110	—	—	—	—	3	—	—	113
351	Smołdzin (k. Smełdzéno, n. Smolsin), wieś	298	—	—	—	—	—	—	—	298
352	Smolnik al. Smolnictwo (n. Theerofen). Ob. Piekarnia.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
353	Smolniki (k. Smoelńići, n. Smolnik), obw. dom. . .	36	—	—	—	—	25	—	—	61
354	Somonin (k. Somoeńino, n. Semlin) z przyległ. Somoninek, Somonin górny, Somoniński młyn i Wilhelmshof, wieś	178	16	—	—	—	193	—	—	387
355	Somoninek (k. Somoeńinkoe, n. Klein Semlin). Ob. Somonin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
356	Somonin górny (k. Somoeńino gòrnė, n. Ober Semlin). Ob. Somonin . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
357	Somoniński młyn (k. Somoeńinsći młin, n. Semlinermühle). Ob. Somonin . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
358	Sosnowa góra (k. Sosnovô gòra, n. Tannenberg). Ob. Szarlota	—	—	—	—	—	—	—	—	—
359	Sośniak (k. Sosńôk, n. Sosniak). Ob. Grzybno górne.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
360	Stanisławy (k. Stańisłavé, n. Stanislawi). Ob. Szarlota	—	—	—	—	—	—	—	—	—
361	Staniszewo (n. Stanischewo), wieś.	709	—	2	—	4	—	6	—	721
362	Stara huta (k. Stôrô heta, n. Starrahutta), wieś . .	211	—	—	—	—	—	—	—	211
363	Stara huta (k. Stôrô heta, n. Althütte), przyległ. do Klonowa dolnego . . .	4	2	—	—	—	89	—	—	95
364	Starkowa huta (k. Starkoevô heta, n. Starkhütte), w.	27	—	—	—	—	260	—	—	287
365	Stążki (k. Stożći, n. Stonskowo), wieś	73	—	—	—	—	—	—	—	73
366	Stęgwałd nowy (k. Stągvêłd novy, n. Stangenwalde), wieś.	151	—	—	—	20	69	—	—	240

[1]) Ob. Legart.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
367	Stęgwałd stary (k. Stągvêłd stôri aboe Novô karczma, n. Neukrug) z przyległ. Friedrichshof, Weissmist i Zalesie, wieś	130	6	2	—	23	72	—	—	233
368	Stęgwałdzkie nadleśnictwo (k. Stągvêłdzkô oberfôrszterójô, n. Stangenwalder Oberförsterei al. Rehhof).	8	—	—	—	—	36	—	—	44
369	Stężyca królewska (k. Stążéca królevskô, n. Königlich Stendsitz), wieś . .	295	12	4	—	—	5	—	—	316
370	Stężyca szlachecka (kaszub. Stążéca szlacheckô, niem. Adelig Stendsitz) z przyl. Chróstowo, Czysta woda, Paszennica, Szczuka, Śniecie i Zdręby, wieś[1]) . .	281	14	10	—	1	32	3	—	341
371	Stężycka huta (k. Stążéckô heta, n. Stendsitzerhütte), przyległ. do Stężycy szlacheckiej	150	—	—	—	—	—	—	—	150
372	Strysza buda (kasz. Strészô buda, n. Strissabuda). Ob. Mirachów	—	—	—	—	—	—	—	—	—
373	Strysza góra (kasz. Strészô gòra, n. Strissagora). Ob. Miechucin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
374	Sulęcin (k. Seléczéno, niem. Sullenschin) z przyl. Borek, Ustka i Zagory, w.	456	29	2	—	13	83	19	—	602
375	Sumin (k. Sumino, Semino, n. Summin), wieś . . .	85	4	—	—	—	20	—	—	109
376	Suchy (k. Sechi, n. Friedrichsthal) z przyl. Kołodzieje i Nowa wieś, w. .	224	—	—	—	—	27	—	—	251
377	Sylczno (k. Silczno, niem. Schülzen), wieś	346	7	—	—	—	40	—	—	393
378	Szarlota (niem. Charlotten) z przyległ. Bielawy, Brzeziny, Buterfas, Czarna huta, Czarna rzeka, Glinna góra, Hopy, Sosnowa góra, Stanisławy, Teufelsbruch i Wilanowo, wieś .	1155	17	—	—	10	69	—	—	1251
379	Szczukowo al. Szczuka (k. Szczekoewoe al. Szczeka, n. Szukowo). Ob. Stężyca szlachecka	—	—	—	—	—	—	—	—	—

[1]) Ob. Dubowo, Gapowo, Malbork i Stężycka huta.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
380	Szembek (niem. Schönbeck) z przyl. Garczyska, Lisztad szlachecki i Małe jezioro, wieś	58	—	—	—	5	297	—	—	360
381	Szklana góra (kasz. Sklanô gòra al. Glazbarch, niem. Glasberg) z przyl. Długi rząd duży i Długi rząd mały, wieś	49	2	—	—	64	184	—	1	300
382	Szklana huta (kasz. Sklanô heta, n. Sklana) z przyl. Lindendorf, wieś[1]) . . .	269	8	—	—	—	22	—	—	299
383	Szklana huta (kasz. Sklanô heta, n. Glashütte). Ob. Brodnica	—	—	—	—	—	—	—	—	—
384	Sznurki (k. Sznurći, niem. Schnurken). Ob. Przewóz.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
385	Szopa (n. Schoppa) z przyl. Łączki, wieś	279	8	—	—	—	—	—	—	287
386	Szwanowskie leśnictwo (n. Schwanauer Forstgutsbezirk) z przyległ. Kosowo i Prokowskie chrósty . .	72	4	—	—	—	15	—	—	91
387	Szymbark (kasz. Szembarch, n. Schönberg), wieś . .	27	16	—	—	2	323	9	—	377
388	Śnicie (k. Śnicė, n. Snice). Ob. Stężyca szlachecka .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
389	Teklewo. Ob. Pierszczewo .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
390	Teufelsbruch. Ob. Szarlota.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
391	Tiefenthal (k. Dependal), w.	6	—	—	—	—	115	—	—	121
392	Tokary (k. Tokaré, niem. Tockar) z przyl. Tokary nowe, obw. domin. . .	109	—	—	—	—	16	—	—	125
393	Tokary nowe (kasz. Tokaré novè, niem. Neu Tockar). Ob. Tokary	—	—	—	—	—	—	—	—	—
394	Trątkownica (n. Fliessenkrug). Ob. Wyczechowo .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
395	Trzy rzeki (k. Trzé rzeći, n. Dreifliess). Ob. Kłosowo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
396	Trzy rzeki (k. Trzé rzeći, n. Dreifliess). Ob. Załęże.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
397	Tuchlin (k. Techléno, niem. Tuchlin) z przyl. Jelonek, Karłowo, Kujaty, Rębienica, Tuchlinek i Zarębisko, wieś.	530	26	—	—	4	161	—	—	721
398	Tuchlinek (k. Techlinkoe, n. Neu Tuchlin). Ob. Tuchlin.	—	—	—	—	—	—	—	—	—

[1]) Ob. Długi kierz.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
399	Tuchom (k. Techoemjė, n. Gross Tuchom), obw. dom.	76	5	—	—	—	7	—	—	88
400	Tuchom nowy (kasz. Novè Techoemjė, n. Neu Tuchom). Ob. Tuchomek. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
401	Tuchomek (k. Techomkoe, n. Klein Tuchom) z przyl. Nowy Tuchom, obw. d. .	145	—	—	—	—	13	—	—	158
402	Ucisk (k. Wucésk, n. Ucisko). Ob. Grzybno górne.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
403	Ustka (kasz. Wustka, niem. Ustka). Ob. Sulęcin . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
404	Warszawa (n. Warschau). Ob. Małkowy	—	—	—	—	—	—	—	—	—
405	Warzenko (n. Warschenko), obw. dom.	72	—	—	—	—	22	—	—	94
406	Warzeńska huta (k. Varzinskô heta, n. Warschnauerhütte), przyl. do Warzna.	65	—	—	—	—	—	—	—	65
407	Warzno (niem. Warschnau), wieś[1])	217	—	—	—	—	17	—	—	234
408	Weissmist.Ob.Stegwałd stary									
409	Wełk (k. Vèlk, n. Welk). Ob. Sierakowice. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
410	Węglowczyska (k. Vaglevczeska, n. Wanglowczyska). Ob. Chmielno. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
411	Węsierskie pustki (k. Vąserszčè pustći, n. Abbaue zu Wensiorri). Ob. Węsiory	—	—	—	—	—	—	—	—	—
412	Węsiory (k. Vąsoré, niem. Wensiorri) z przyl. Borowiec, Ostrowite, Węsierskie pustki i Zarębisko,w.[2])	640	—	—	—	1	1	6	—	648
413	Widlin (kasz. Vidléno, niem. Fidlin), obw. dom. . . .	51	—	—	—	5	21	—	—	77
414	Wieprznica szlachecka (n. Adelig Bebernitz). Ob. Częstkowo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
415	Wilanowo (n. Willanowo). Ob. Szarlota	—	—	—	—	—	—	—	—	—
416	Wilhelmshof. Ob. Chośnickie leśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
417	Wilhelmshof. Ob. Somonin.									
418	Wilhelmshöhe. Ob.Borek, w.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
419	Wipich (n. Hinter Wippich). Ob. Buszkowy dolne . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
420	Wipich (n. Wippich). Ob. Buszkowy górne. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—

[1]) Ob. Koszary, Orzechowo, Rębiska i Warzeńska huta. [2]) Ob. Czarlin.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
421	Wyczechów (k. Viczechoewoe, n. Fitschkau) z przyl. Nowy dwór, Reinholdshof i Trątkownica, obw. dom.	116	—	—	—	—	75	—	—	191
422	Wygoda (k. Végoeda, niem. Wigodda), przyl. do Nakła	2	—	—	—	—	5	—	—	7
423	Wygoda (k. Végoeda, niem. Wigodda). Ob. Łączyn .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
424	Wygoda (k. Vègoeda, niem. Wigodda). Ob. Sierakowice	—	—	—	—	—	—	—	—	—
425	Wyręby al. Smukowo (kasz. Vérąbé al. Smukoewoe, n. Smukowo). Ob. Zgorzałe	—	—	—	—	—	—	—	—	—
426	Zagajnik (niem. Zaganik al. Zagainik). Ob. Kłosowo .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
427	Zagóry (k. Zagòré, n. Zagori). Ob. Sulęcin . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
428	Zajezioro (k. Zajezoro, n. Zajeziori). Ob. Borzystowo.									
429	Zajeziora. Ob. Cieszenie .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
430	Załakowo (k. Załôkoowoe, n. Sallakowo), wieś . .	381	21	—	—	—	97	—	—	499
431	Załęże (k. Załążć, niem. Zalensee) z przyl. Józefowo i Trzy rzeki, wieś[1]) . .	224	—	—	—	—	3	—	—	227
432	Zalesie (k. Zaleszè, n. Zalessie). Ob. Stęgwałd stary.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
433	Zamkowisko (kasz. Zomkoeviszcze, n. Schlossberg). Ob. Czaple stare . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
434	Zarębisko (k. Zarąbiszcze, niem. Zarembisko). Ob. Tuchlin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
435	Zarębisko (k. Zarąbiskoe, Zarąbiszcze, n. Zarembisko). Ob. Węsiory . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
436	Zawory (k. Zawocré, niem. Saworri), wieś	371	—	—	—	—	5	—	—	376
437	Zabrzcz dolny (n. Nieder Sommerkau) z przyległ. Pomlewskie chrósty, wieś.	20	—	—	—	14	42	5	—	81
438	Zabrzcz górny (niem. Ober Sommerkau) z przyległ. Rothstrümpchen), wieś .	186	9	—	—	26	80	—	—	301
439	Zdręby (k. Zdrąbé, niem. Zdrembi). Ob. Stężyca szlachecka.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
440	Zdrojno (n. Sdrojno), obw. dom.	18	—	—	—	—	—	—	—	18

[1]) Ob. Rąb.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
441	Zdunowice duże (n. Sdunowitz) z przyległ. Ogonek i Zdunowice małe, obw. domin.	184	—	—	—	—	1	—	—	185
442	Zdunowice małe (n. Klein Sdunowitz). Ob. Zdunowice duże	—	—	—	—	—	—	—	—	—
443	Zgorzałe (niemiec. Seedorf) z przyl. Graniczny dwór, Wyręby i Zgorzalska huta, wieś	126	84	—	—	—	—	—	—	210
444	Zgorzalska huta (k. Zgocrzalskô heta, niemiec. Zgorzallenhütte). Ob. Zgorzałe	—	—	—	—	—	—	—	—	—
445	Zielony dwór (kasz. Zelony dwòr, niemiec. Grünhof), z przyległość. Ostrzyce i Schneidewind, leśn.	5	—	—	—	—	20	—	—	25
446	Zielony dwòr (kasz. Zelony dwòr, n. Grünhof). Ob. Parchowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
447	Żakowo (k. Żôkoewoc, n. Schakau) z przyl. Bigusewo, Gogowce i Żakówek, wieś	227	—	—	—	—	6	—	—	233
448	Żakówek (kasz. Żôkòvkoe, niem. Schakowken). Ob. Żakowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
449	Żółno (n. Schollnen), obw. dominialny	36	—	—	—	—	5	—	—	41
450	Żuków (kasz. Żekoewoe, Żukoewoc, niemiec. Zuckau) z przyległościami Borek, Dębniak, Gradolewo, Lisiewo, Nicponie i Sarnówko, wieś	1012	21	3	—	30	183	29	—	1278
451	Żukówek (kasz. Żekòvkoe, Żukòvkoe, n. Zukowken) z przyległościami Młynek, wieś	39	2	—	—	5	358	—	—	404
452	Żuromin (k. Żeromino, n. Zurromin) z przyl. Ryga, wieś	232	—	—	—	—	—	—	—	232
	Razem	43991	1293	87	1	798	13685	323	8	60186

c) Przypiski.

Amalienthal. Nazwa kaszubska tej miejscowości jest mi nieznaną.

Babidół. Obydwa Babidoły, oddalone od siebie więcej, jak o milę, stanowią oficyalnie jeden obwód leśny *(Forstgutsbezirk)*, w rzeczywistości jednak są dwoma odrębnemi osadami. Jeden Babidół, mający niemiecką nazwę *Krug Babenthal*, należy do parafii żukowskiej, drugi pod nazwą *Ziegelei Babenthal* do pręgowskiej.

Miałem z obliczeniem ludności tych Babich dołów, ustaleniem ich granic i oznaczeniem przynależności niemało kłopotu, nie tylko z tego powodu, że każdy z nich należy do innej parafii, ale i z tego względu, że jeden z nich tworzył przed kilku jeszcze laty część składową nadleśnictwa stęgwałdzkiego, które tym sposobem liczyło w 1885 roku 462 mieszkańców, podczas gdy w 1890 roku tylko 42, leśnictwo zaś babidolskie w roku 1885 (wówczas tylko *Krug Babenthal*) 84 a w pięć lat później 551. Trudno wypowiedzieć, jakie zamieszanie wywołują te ciągłe zmiany terytoryalne, z któremi idą równolegle zmiany nazw pierwotnych.

Bawendorf. Nazwa kaszubska jest mi nieznaną.

Bielawki. U Cenôvy *(Skôrb)* Bielavka.

Bigusewo. U Cenôvy Boegaszewoe czy Boeguszewoe. Na mapie sztabu gieneralnego Bieguszewo. W schematyzmie dyecezyi chełmińskiej z roku 1867 Biguszewo. Miejscowy duszpasterz (proboszcz sulęciński) podał mi formę Bigusewo i ta jest jedynie dobrą. Pochodzi ona od nazwiska rodowego Bigus, która to familia ma jeszcze obecnie posiadłości swoje w tamtych stronach.

Borkowo królewskie obejmuje około 700 morgów obszaru. Folwark ten miał być w roku 1897 rozparcelowany. Właściciel p. Goluński, Kaszuba.

Brodnica dolna. Własność kaszubskiego rodu Lniskich, obecnie prawie w zupełności już rozparcelowana.

Brodnica górna. Własność kaszubskiego rodu Thokarskich.

Burchardztwo samo liczyło 68 mieszkańców (w r. 1891). Byli to sami Kaszubi.

Buszkowy dolne. Urzędowo zwie się ta miejscowość *Buschkau*, właściwie *Nieder* albo *Unter Buschkau* dla odróżnienia od Buszkowów górnych. Cyfra ewangielików oparta na spisie z roku 1890. Buszkowy dolne należą do parafii pręgowskiej, domy zaś w Wippichu i Lenzbergu podobnie, jak w Buszkowach górnych, do parafii mierzyszyńskiej. Zamiast Buszkowy znajdujemy u Cenôvy Buszkowo.

Buszkowy górne. Część tej wsi, mianowicie Rębisko *(Hauung)*, Kozia góra *(Kossenberg)*, Lenzberg, Papenwinkel i Wippich, należy do parafii mierzyszyńskiej, reszta do parafii pręgowskiej.

Chmielno. Tutaj i tych 25 Niemców mówi po kaszubsku. Toż samo żydzi w liczbie 9.

Czapielsk mały. Także Czapielki małe.

Czapielsk wielki. Także Czapielsk królewski albo Czapielki królewskie.

Czapielsk szlachecki. Także Czapielki szlacheckie.

Biblioteka Pedagogiczna Województwa Radom

Drozdowo. U Cenôvy także Pociski albo Nowa karczma.

Egiertowa huta. Także Egiertowo. W wykazach urzędowych *Eggershütte*, na mapach sztabu gieneralnego i innych *Eggertshütte*.

Fiszerowa huta. Także Fiszerowo, nawet Fiszerhuta.

Fliesshof. Nazwa kaszubska jest mi nieznaną.

Fustpetrowa huta. Także Fuspetrowa huta, Fustpetrowo, Fuspetrowo. Cyfra, dotycząca ludności ewangielickiej, zaczerpniętą została z wykazów urzędowych.

Głusin. U Kętrzyńskigo *(Nazwy miejsc.)* Głuszyn, u Cenôvy (zapewne przez omyłkę) Głuszewoc, po niemiecku *Glusino*. Musi jednak być w użyciu i forma Gluzin, a stąd nazwisko rodowe Gluziński.

Gogowcc. U Cenôvy Gagoevicc.

Goręcin. Pod wpływem kaszubszczyzny mówi się zwykle Goręczyn.

Henriettenthal. Nazwy kaszubskiej nieznam.

Jacknitz. W „Słowniku gicogr.“ Jegmuc.

Kalbszagel. Nazwa kaszubska jest mi nieznaną.

Kaliska, przyległość do kartuskiego nadleśnictwa, liczyły w roku 1891 same 28 mieszkańców, w tem 21 Kaszubów katolików a 7 Niemców ewangelików.

Kalbudy. U Cenôvy w spisie miejscowości powiatu kartuskiego niema wcale tej nazwy, natomiast przy pow. gdańskim górskim, do którego należą Kalbudy dolne, Koelbuda.

Kamienica *(Niedeck)* z Przyrowiem *(Thalheim)* należy do parafii stężyckiej, reszta przyległości do sierakowskiej. Ta Kamienica nosi także nazwę szlacheckiej.

Kapellenhütte. W „Słown. gicogr.“ Kapel.

Karczewko. U Cenôvy Karczevki.

Karlshof. Nazwa kaszubska jest mi nieznaną.

Kartuzy. Niemców katolików podaję w moim wykazie 83, nadmieniam jednak, że inne moje źródło wylicza ich tylko 23. Przy spisie urzędowym w roku 1890 zapisano aż 427 katolików, jako Niemców (co jest bijącą w oczy nieprawdą), dwujęzyczny znalazł się tylko jeden, Polaków 163, Kaszubów 847. Pomiędzy ewangielikami jest około 50 Kaszubów. Dokładnej cyfry podać mi nie umiano i dlatego w wykazie szczegółowym zapisałem tylko 40.

Kłobuczyn. Wieś przeważnie niemiecka. Cyfrę ewangielików podaję za statystyką urzędową.

Kłosowo z Gogolewem, Zagajnikiem i Trzema rzekami tworzy jeden obwód dominialny, pierwsze trzy osady należą jednak do parafii kieleńskiej, ostatnia do przodkowskiej.

Kriegland. Nazwa kaszubska jest mi nieznaną.

Krynki. Także Krymki. Cyfry wzięte ze statystyki urzędowej.

Kruszyn. U Cenôvy także Krzeszna, co przyjmuje następnie Kętrzyński i „Słownik gicogr.“.

Łączyńska huta. Także Metkowo.

Łosienice. U Cenôvy Łaszenice, na mapie sztabu gieneralnego *Losinietz*, w „Gemeindelexicon“ *Laschinitz*.

Łyśniewo. U Cenôvy Lesniewoe, u Kętrzyńskiego i w „Schematyzmie“ kościelnym z r. 1867 Łyśniewo. Duszpasterz miejscowy (proboszcz sierakowicki) zakomunikował mi formę Lisniewo.

Lewino, folwark, należący do gminy wiejskiej Mściszewice, własność rodu kaszubskiego Lewińskich, obejmujący „300 morgów dobrej ziemi, prócz tego jeziora, torfu wystarczająco i łączki przytem“, był w r. 1896 z wolnej ręki do sprzedania lub rozparcelowania.

Lindendorf. Nazwa kaszubska jest mi nieznaną.

Ludwigslust zwie się właściwie także Częstkowo, gdyż z gruntów częstkowskich został utworzony.

Lipowiec. U Cenôvy Lépoevice, Lépoejce.

Majdany. Wioska czysto ewangielicka. Jedyny katolik Niemiec. Cyfry wzięte z wykazów urzędowych.

Max, dobra rycerskie, obejmujące około 100 morgów „dobrej ziemi i łąk z jeziorem, obfitem w ryby“, miały być w r. 1898 sprzedane w całości lub rozparcelowane. Nazwa kaszubska jest mi nieznaną.

Milgrowa góra. U Cenôvy Mélrovô góra, na mapie sztabu gieneralnego Melgrowagora, w „Gemeindelexicon“ Milgrowagora, prywatnie zakomunikowano mi formę Merlowa góra.

Mirachowskie nadleśnictwo należy częścią do parafii sianowskiej, mianowicie leśnictwo mirachowskie i staniszewskie, częścią do sierakowskiej, mianowicie leśniczówki Hagen i Wygoda.

Mirachów. Prawie wszyscy tutejsi ewangielicy mówią po kaszubsku a wielu jest pochodzenia kaszubskiego.

Mściszewice, obwód dominialny o obszarze 760 morgów, własność rodu kaszubskiego Lewińskich, miał zostać w roku 1897 rozparcelowanym.

Neufeld. Nazwy kaszubskiej nieznam.

Neuvorwerk. Nazwa kaszubska jest mi nieznaną.

Nowa wieś *(Neuendorf*, nie *Neudorf)*. Ogólna cyfra ludności ewangielickiej urzędowa.

Oberhof. Nazwy kaszubskiej mi nie podano.

Ostowo, folwark, własność Lniskich.

Ostróżki. Cyfra ewangielików urzędowa.

Pałubice. U Cenôvy i Kętrzyńskiego Pałubice, natomiast ks. proboszcz sierakowicki podał mi tę nazwę w formie liczby pojedynczej Pałubica.

Patuły. U Cenôwy Patuła. Cyfra ewangielików urzędowa.

Podjazy. U Cenôvy Podjasé.

Podwidlin. U Cenôvy Poedfidléno.

Połęcin. Trzy familie ewangielickie są czysto kaszubskie, zresztą cyfry, dotyczące ewangielików, zaczerpnięte zostały ze statystyki urzędowej.

Pomiecin królewski, Pomiecin szlachecki, Barwik i Otalżyn stanowią jednę gminę wiejską. Pomiecin królewski należy atoli do parafii sianowskiej, przyległości zaś do przodkowskiej.

Pomiecińska huta należy do parafii sianowskiej, przyległość Sitna góra do chmieleńskiej.

Pomlewo. Cyfry, dotyczące ludności ewangielickiej, urzędowe.

Popówka. U Cenôvy Popóvkoe.

Pręgowo. U Cenôvy mylnie Pręgnowoe pod wpływem niemieckiego *Prangenau.*

Katolicy parafii pręgowskiej są silnie nadniemczeni, do czego przyczynia się w znacznej mierze kościół. Nabożeństwo odprawia się z reguły w języku niemieckim a raz na miesiąc w polskim.

Prokowskie pustki albo Mokre łąki *(Nasse Wiesen)*, pominięte w wykazie statystycznym, stanowią część integralną Borzystowa.

Przyjaźń. Cyfra ewangielików urzędowa.

Przywidz. Cyfra ludności ewangielickiej wraz z oznaczeniem jej języka wzięta z wykazów urzędowych.

Pusta. U Cenôvy Puste.

Reinholdshof. Nazwa kaszubska jest mi nieznaną.

Rothstrümpchen. Inni piszą *Rothstrümpken.* Czy jest osobna nazwa kaszubska, nie wiem.

Rzepiska. Po niemiecku *Rübenhof.* W „Gemeindelexicon“ i na mapie sztabu gieneralnego jednak *Riebenhof.*

Sechof. Nazwa kaszubska jest mi nieznaną.

Skrzeszewo (*Krissau*), własność kaszubskiego rodu Sychowskich.

Skorzewo. Z innego źródła mi doniesiono, że między ewangielikami jest więcej Kaszubów.

Smętów należy do parafii chmieleńskiej, przyległość Legart do goręckiej.

Starkowa huta. Cyfra ewangielików urzędowa.

Stęgwałd stary. Dwa przysiołki tej wsi, mianowicie Zalesie i Weissmist, należą do parafii mierzyszyńskiej, reszta do pręgowskiej.

Suchy. Także Sucha, jak mi podał miejscowy duszpasterz (proboszcz parchowski). Na mapie sztabu gieneralnego jest Suchy, u Cenôvy Sechi i Sechô.

Sulęcin. Pod wpływem kaszubszczyzny piszą także i mówią Sulęczyn.

Sylezno. Ks. proboszcz parchowski pisze Sylezna, Kętrzyński Silezno.

Szembek. Cyfrę, dotyczącą ludności ewangielickiej, podaję za statystyką urzędową.

Szklana góra. Obacz uwagę pod Szembek.

Szklana huta z Lindendorfem należy do parafii sierakowskiej, przyległość Długi kierz do chmieleńskiej.

Szwanowskie leśnictwo należy do parafii sianowskiej, przyległość Prokowskie chrósty do chmieleńskiej a Kosowo do przodkowskiej.

Szymbark. Ogólna liczba ludności ewangielickiej urzędowa.

Teufelsbruch. Nazwy kaszubskiej nieznam.

Węsierskie pustki nazywają także Węsierską hutą (po kaszubsku Vąserszkô heta, po niemiecku *Abbaue zu Wensiorri).*

Węsiory, po kaszubsku Vąsoré, u Cenôvy Vǫsoré. Węsiory z przyległościami Borowiec, Ostrowite, Węsierskie pustki i Zarębisko należą do parafii sulęcińskiej, przyległość Czarlin do stężyckiej.

Wilhelmshof. Nazwy kaszubskiej nieznam.

Wilhelmshöhe. Jak wyżej.

Wyczechów. U Cenôvy Vjeckoewoe, Vjecichoewoe, u Kętrzyńskiego Wyciechowo. Na miejscu mówią Viczechoewoe. Jest ród Wyczechowskich.

Ząbrzez. U Kętrzyńskiego Ząbry lub Somerkowo, na miejscu mówią jednak Ząbrzez. Tak w Ząbrzezu górnym, jak i dolnym wszyscy katolicy mówią po kaszubsku, także i niektórzy ewangielicy, pomimo tego jednak przeważa tam w użyciu język niemiecki, jak wogóle w całej parafii pręgowskiej.

Zgorzałe. Po niemiecku dawniej *Zgorzallen*, obecnie *Seedorf.* Taka to już kolej losu wielu miejscowości na Kaszubach.

Według spisu urzędowego z roku 1890 wioska ta liczyła 202 mieszkańców. Z liczby tej było 189 Kaszubów (w tem 104 katolików, 85 ewangielików).

Zielony dwór (leśnictwo) położony jest w obrębie parafii stężyckiej, przyległości zaś Ostrzyce i Schneidewind w parafii goręcińskiej.

Żukówek. Ogólna cyfra ewangielików urzędowa. Katolików w Żukówku było 22, w przyległości Młynek także 22 (w tem 5 Niemców). Ewangielików kaszubskich jest niewątpliwie więcej, niż podaje moja statystyka, o ile wnoszę z informacyi, pochodzących z innego źródła.

IV. Powiat gdański górski.

a) Wiadomości ogólne.

Są trzy powiaty gdańskie: miejski czyli miasto Gdańsk z okręgiem *(Danziger Stadtkreis)* i dwa wiejskie: górski albo górny czyli Wyżyny gdańskie *(Danziger Höhe)* i dolny, zwany Żuławami gdańskiemi *(Danziger Niederung).* Ostatni z wymienionych powiatów jest dzisiaj zupełnie niemieckim a Kaszubi i Polacy przebywają tam tylko w charakterze ludzi służebnych, stanowiąc bardzo mały procent w ogóle ludności.

Od północy i północnego wschodu granicę powiatu gdańskiego górskiego stanowi morze i powiat wejherowski, od wschodu Gdańsk ze swemi przedmieściami tudzież Żuławy gdańskie, od strony południowej rozciąga się niedawno utworzony powiat tczewski, od zachodu kartuski.

Na obszarze powiatu gdańskiego górskiego istnieje 45 gmin wiejskich tudzież 52 obwody dominialne. Miasta niema żadnego, kilka atoli gmin wiejskich z rozwiniętym przemysłem fabrycznym i żywym ruchem handlowym robi wrażenie miast prawdziwych. Ludność tego powiatu — według spisu urzędowego z d. 1 grudnia 1892 roku — wynosiła 39.763 głów, według moich obliczeń z grudnia 1892 roku 40.053, a ponieważ powiat obejmuje 433 kilometry kwadratowe, na jeden kilometr kwadratowy wypadały zatem 92 osoby (w powiecie puckim 42, w wejherowskim 49, w kartuskim 43, w kościerskim 37·5, w chojnickim 37·26, w bytowskim 37, w lęborskim 34, w człuchowskim 30·4). Poza obwodem miasta Gdańska jest to najgęstsze na całych Kaszubach zaludnienie.

Z ogólnej liczby 40.053 osób, które w r. 1892 zamieszkiwały powiat gdański górski, przypadało na:

Kaszubów katolików . . .	10.303	czyli	25·72%
„ ewangielików . .	216	„	0·54 „
Polaków katolików	1.401	„	3·50 „
„ ewangielików . . .	42	„	0·10 „
Niemców katolików	10.613	„	26·50 „
„ ewangielików . .	17.395	„	43·43 „
Żydów	68	„	0·17 „
Innych katolików	8	„	0·02 „
„ ewangielików . . .	7	„	0·02 „
Razem .	40.053	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie było:

Kaszubów	10.519	czyli	26·26%
Polaków	1.443	„	3·60 „
Niemców	28.008	„	69·93 „
Żydów	68	„	0·17 „
Innych	15	„	0·04 „
Razem .	40.053	czyli	100·00%

Z ogółu ludności przypada zatem przeszło czwarta część na Kaszubów, jedna trzydziesta na Polaków, przeszło dwie trzecie na Niemców. Kaszubi i Polacy razem stanowią blisko jedną trzecią część ogólnej cyfry ludności.

Pomiędzy 97 miejscowościami, położonemi w granicach powiatu gdańskiego górskiego, których ludność obliczoną została osobno, nie znajduje się ani jedna, którąby miała ludność wyłącznie kaszubską albo wyłącznie polską, natomiast 3 osady posiadają ludność tylko niemiecką. Są niemi: wieś Nobel, obwód dominialny Zakoniczyn i leśnictwo małęcińskie. Osad z większością kaszubską jest 28, mianowicie wsi: Bielkówko, Brętowo, Glukowo, Konradshammer, Rębiechów, Zaspa i Zuławka; obwody dominialne: Bankowa, Biesewo, Czaple, Goszczyn, Kiełpin, Kiełpinek, Kokoszki, Lezienko, Lniska, Matarnia, Mygowo, Nynkowy, Otominek, Owczarka, Smęgorzyn, Sulmin, Sztris, Swińcz, Zaskoczyn i Zuława, wreszcie leśnictwo Pruska karczma *(Prausterkrug)*.

W 3 gminach wiejskich, mianowicie w Kleszczewie, Czerniewie i Trąbkach dużych tudzież w obwodzie dominialnym Trąbkach dużych większość mieli Polacy. Ci ostatni, ale łącznie z Kaszubami, stanowili większość także w obwodzie dominialnym Czerniewie.

We wszystkich innych miejscowościach przewagę liczebną mieli Niemcy.

Pod względem wyznaniowym ludność powiatu gdańskiego górskiego dzieliła się w sposób następujący:

Katolików było	22.325	czyli	55·74%
Ewangielików	17.660	„	44·09 „
Żydów	68	„	0·17 „
Razem .	40.053	czyli	100·00%

Pomiędzy ludnością katolicką było:

Kaszubów	10.303	czyli	46·15%
Polaków	1.401	„	6·27 „
Niemców	10.613	„	47·54 „
Innych	8	„	0·04 „
Razem .	22.325	czyli	100·00%

Pośród ludności ewangielickiej zaś było:

Kaszubów	216	czyli	1·22%
Polaków	42	„	0·24 „
Niemców	17.395	„	98·50 „
Innych	7	„	0·04 „
Razem .	17.660	czyli	100·00%

Pomiędzy katolikami powiatu gdańskiego górskiego Kaszubi stanowią blisko połowę, Polacy około jednę szesnastą, Kaszubi i Polacy razem przeszło połowę, Niemcy sami około połowę. Natomiast ludność ewangielicką stanowią sami prawie Niemcy, gdyż na Kaszubów i Polaków przypada mało co więcej nad jeden procent. Tak rzecz przedstawiają nasze wykazy, które jednak pod względem obliczenia ludności ewangielickiej, mówiącej po kaszubsku lub po polsku, nie są i nie mogą być kompletne, zwłaszcza w takim powiecie gdańskim górskim, gdzie zdobycie cyfr, dotyczących nawet ludności katolickiej połączone było z ogromnemi trudnościami. Tem mniej jeszcze było łatwem uzyskanie dat o ludności ewangielickiej, z wielu miejscowości nie otrzymałem ich nawet zupełnie i zmuszony byłem zastąpić je cyframi urzędowemi. Na tej podstawie przypuszczam, że liczba Kaszubów i Polaków ewangielików jest nieco wyższą, niż podaje mój wykaz statystyczny.

Ludność kaszubska kupi się głównie w północno zachodniej i zachodniej części powiatu, mianowicie w parafiach: oliwskiej i matarzyńskiej, dalej w świętowojcieskiej i pręgowskiej, polska niemal wyłącznie w parafii trębeckiej (Duże Trąbki) i kłodawskiej. Całą prawie resztę powiatu zajmują Niemcy.

Zpomiędzy wszystkich powiatów, objętych niniejszą statystyką, powiat gdański górski posiada najmniej Żydów i pod tym względem pozostawia za sobą w tyle nawet powiat pucki. Z liczby 68 Żydów przebywało 17 w Pruszczu, 14 w Oliwie, reszta (37) rozproszoną była w 8 innych miejscowościach. Przy spisie urzędowym jeden Żyd zapisał mowę polską, jako ojczystą, jeden zaś miał aż dwie mowy macierzyste, nie licząc hebrajskiej.

Jak już wyżej wspomniałem, istnieje na obszarze powiatu gdańskiego górskiego 97 okręgów administracyjnych, pomiędzy którymi znajduje się 45 gmin wiejskich, 48 obwodów dominialnych i 4 leśnictwa (z tych jedno, mianowicie nadleśnictwo oliwskie rozpościera się częściowo także na obszarze powiatu wejherowskiego). Z cyfr powyższych widać, że w powiecie tym przeważa własność większa, folwarczna. Wykaz niniejszy wyszczególnia nadto 30 folwarków i przysiołków niesamoistnych.

Nadmieniam jeszcze, że znaczne trudności, na jakie natrafiłem przy zbieraniu dat statystycznych w tym powiecie, zmusiły mnie do całkowitego lub przynajmniej częściowego korzystania z materyałów król. Biura statystycznego w Berlinie w dwudziestu kilku wypadkach.

Daty urzędowe, zebrane przy spisie dnia 1 grudnia 1890 roku, o ile dotyczą języka ojczystego mieszkańców powiatu gdańskiego górskiego, odbiegają znacznie od moich obliczeń. Przy spisie urzędowym naliczono bowiem:

Kaszubów katolików . . .	824	czyli	2·07%
„ ewangielików .	1	„	0·00 „
Polaków katolików . . .	3.357	„	8·45 „
„ ewangielików . .	3	„	0·01 „
„ żydów	1	„	0·00 „
Dwujęzycznych katolików .	1.146	„	2·88 „
„ ewangielik.	3	„	0·01 „
„ żydów . .	1	„	0·00 „
Niemców katolików . . .	16.782	„	42·21 „
„ ewangielików . .	17.397	„	43·75 „
„ żydów	67	„	0·17 „
„ innego wyznania .	113	„	0·28 „
Innych katolików	7	„	0·02 „
„ ewangielików . .	12	„	0·03 „
Razem .	39.763	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie naliczono w spisie urzędowym:

Kaszubów	825	czyli	2·07%
Polaków	3.360	„	8·46 „
Dwujęzycznych	1.198	„	3·01 „
Niemców	34.292	„	86·24 „
Żydów	69	„	0·17 „
Innych	19	„	0·05 „
Razem .	39.763	czyli	100·00%

W wykazie powyższym uderza przedewszystkiem zredukowanie liczby ludności kaszubskiej a następnie ogromna liczba osób, którym się zdawało lub w które wmówiono, że można posiadać dwa języki ojczyste. W krytykę przytoczonych cyfr trudno się wdawać i wdawać się nawet nie warto, jeżeli się zważy, że w samej tylko Oliwie znajduje się Kaszubów więcej, aniżeli wykazuje spis urzędowy — w całym powiecie.

b) Statystyka szczegółowa pow. gdańskiego górskiego.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Arciszewo (k. Arcészewoe al. Arczewoe, niem. Artschau), obw. dom.. . .	18	—	—	—	53	58	—	—	129
2	Bankowa (k. Bąkoeva, niem. Bankau) z przyl. Gołąbkowo, obw. dom. . . .	105	—	—	—	11	93	—	—	209
3	Bardlin (k. Bardléno, niem. Bardlin). Ob. Wojanów .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	Barembark (k. Barembarch, niem. Bahrenberg). Ob. Warcz, wieś	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	Będzieszyn (k. Bądzeszéno, n. Bangschin), obw. dom.	36	7	—	—	40	65	—	—	148
6	Bielkowo (k. Bjelkoewoe, n. Gross Bölkau) z przyległ. Kalbudy dolne, Kunzendorf i Papiernia, obw. d.	206	—	—	—	39	245	3	—	493
7	Bielkówko (k. Bjelkòvkoe, n. Klein Bölkau) z przyległościami Nicponia, Cegielnia i Schlangenberg), wieś.	579	—	10	—	27	195	—	—	811
8	Biesewo (n. Bissau), obw. domin.	487	15	—	—	—	44	—	—	546
9	Borecin al. Borucin (kasz. Boerączéno al. Boeruczéno, n. Borrenschin), obw. dominialny	8	—	—	—	—	24	—	—	32
10	Borgfeld, z przyl. Głębokie, wieś.	20	—	—	—	58	220	—	—	298
11	Borgfeld, obw. dominialny .	12	1	—	—	—	43	—	—	56
12	Brętowo (k. Brątowoe, n. Brentau) z przyl. Nawicz i Silberhammer, wieś . .	492	15	—	—	140	107	—	—	754
13	Brunsdorp (n. Braunsdorf), wieś.	—	1	—	—	—	413	—	—	414
14	Brzeźno (k. Brzezno, niem. Brösen), wieś.	231	—	—	—	231	122	—	4	588
15	Brzozowa karczma (n. Birkenkrug). Ob. Jagatowo .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16	Cegielnia (k. Cedźelńô, n. Ziegelscheune). Ob. Bielkówko	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	Cieplewo (k. Ceplewoe, n. Zipplau), wieś	6	—	—	—	61	115	—	—	182
18	Cyganki (k. Cégonći, niem. Zigankenberg), wieś . .	160	4	—	—	415	634	1	1	1215
19	Czaple (n. Czapeln), obw. dominialny	190	—	12	—	—	10	—	—	212

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
20	Czerniewko (k. Czerzńevkoe, n. Klein Czerniau). Ob. Czerniewo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21	Czerniewo (k. Czerzńewoe, niem. Czerniau al. Gross Czerniau) z przyl. Czerniewko, wieś	21	—	115	6	20	34	—	—	196
22	Czerniewo (k. Czerzńewoe al. Czerzńevsći dwòr, n. Czerniau), obw. dom. . .	14	—	45	—	10	41	—	—	110
23	Domachowo (kasz. Domôchoewoe, n. Dommachau), obw. dom.	26	—	8	—	7	27	—	—	68
24	Emaus, wieś	330	3	10	—	621	517	—	1	1482
25	Freudenthal, obw. dom. .	14	3	—	—	8	17	—	—	42
26	Głębokie (k. Głąboceé, n. Tiefensee). Ob. Borgfeld .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
27	Gielatkowo (k. Jelôtkoewoe, n. Glettkau), wieś . . .	98	—	—	—	187	27	—	—	312
28	Glukowo (kasz. Glukoewoe, Glekoewoe, n. Gluckau), wieś	451	16	—	—	6	50	—	—	523
29	Gołąbkowo (k. Gocłąbkoewoe, n. Golmkau). Ob. Bankowa	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30	Goszczyn (kasz. Goeszczéno, n. Goschin), obw. dom. .	205	3	—	—	16	30	—	—	254
31	Graniczna wieś (k. Granicznô vjes, n. Grenzdorf), wieś	36	—	36	—	29	146	—	—	247
32	Jagatowo (n. Jetau) z przyl. Brzozowa karczma i Jagatówko, wieś	68	—	—	—	50	222	—	—	340
33	Jagatówko (n. Klein Jetau). Ob. Jagatowo . . . ,	—	—	—	—	—	—	—	—	—
34	Jakóbowo (n. Jakobowo). Ob. Kiełpin górny . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
35	Jankowo (k. Jońći, Jenkoewoe, Jenachoewoe, niem. Jenkau), obw. dom. . .	15	1	—	—	40	118	—	—	174
36	Johannisthal (kasz. Vitrich, niem. Johannisthal), obw. dominialny	27	—	—	—	6	30	—	—	63
37	Juszkowo (k. Juszkoewoe, Jiszkoewoe, n. Gischkau) z przyl. Nowy młyn, ob. dom.	36	—	—	—	81	273	—	—	390
38	Kacki (k. Kacći, n. Katzke), obw. dom.	—	—	39	—	27	53	—	—	119
39	Kalbudy dolne (k. Kôlbudé dolnė, n. Unter Kahlbude). Ob. Bielkowo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
40	Kalbudy dolne (k. Kôlbudé dolnė, n. Unter Kahlbude). Ob. Lublewo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
41	Kaninchenberg. Ob. Warcz wieś.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
42	Karczemki (k. Karczemći, niem. Karczemken). Ob. Kiełpinek	—	—	—	—	—	—	—	—	—
43	Kiełpin górny (k. Ćełpino górnė, n. Hoch Kelpin) z przyl. Jakóbowo, obw. dominialny	136	—	—	—	—	14	—	—	150
44	Kiełpinek (k. Ćełpinkoe, n. Klein Kelpin) z przyległ. Karczemki, obw. dom. .	121	—	—	—	23	16	—	—	160
45	Kiemladki (k. Ćemlôdći, n. Kemnade), wieś . . .	—	—	—	—	—	7	—	—	7
46	Kłodawa (n. Kladau), wieś.	10	—	113	15	131	276	7	—	552
47	Kleszczewko (niem. Klein Kleschkau), obw. dom. .	15	—	61	4	43	55	—	—	178
48	Kleszczewo (n. Gross Kleschkau), wieś.	40	—	171	2	12	36	—	—	261
49	Kleszczewo (n. Gross Kleschkau), obw. dom. . . .	12	—	86	—	3	104	—	—	205
50	Kokoszki (kasz. Kockoeszći, n. Kokoschken), obw. d.	201	11	6	—	8	61	—	—	287
51	Konradshammer, wieś . .	166	—	—	—	41	47	—	—	254
52	Kowalewo (k. Kcevôlewoe, n. Kowall), wieś . . .	25	—	—	—	85	178	—	—	288
53	Krynki (k. Krėnći, niem. Krönken). Ob. Warcz, w.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
54	Kunzendorf. Ob. Bielkowo .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
55	Łaguszewo (n. Lagschau), obw. domin.	7	—	110	—	24	103	—	—	244
56	Łęgowo (k. Łągoewoe, n. Langenau), wieś [1]) . . .	—	—	—	—	767	180	—	—	947
57	Lezienko (k. Lezinkoe, n. Klein Leesen), obw. d. .	166	—	—	—	8	35	—	—	209
58	Leźno (k. Lezno, n. Gross Leesen), obw. dom. .	6	—	—	—	—	5	—	—	11
59	Lipicz (k. Lépicz, n. Guteherberge), obw. dom. . .	30	—	3	1	49	264	—	—	347
60	Lisiewo (k. Lésowoe, niem. Lissau), obw. dom. . .	29	—	2	—	6	65	—	—	102
61	Lniska (n. Ellernitz), obw. dominialny	79	3	—	—	—	12	—	—	94
62	Lublewo (k. Leblewoe, n. Löblau) z przyl. Kalbudy dolne, wieś	216	7	9	—	40	569	—	—	841

[1]) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z niemiecką do rubryki, przeznaczonej dla ludności niemieckiej. Ob. „Przypiski“ pod Łęgowo.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
63	Maczkowo (niem. Maczkau) z przyl. Świńskie głowy, obw. dom.	39	—	—	—	106	98	—	—	243
64	Malęcin (k. Maléczéno, n. Mallentin), leśnictwo	—	—	—	—	2	5	—	—	7
65	Matarnia (k. Mataŕnô, n. Mattern) z przyl. Złota karczma, obw. dom.	141	—	—	—	15	17	—	—	173
66	Mierzyszyn (k. Mjerzészéno, n. Meisterswalde), wieś	75	7	15	—	183	543	7	—	830
67	Mygowo (k. Mégoewoe, n. Müggau), obw. dom.	48	9	—	—	15	40	—	—	112
68	Nawicz (k. Nôvcz, n. Nawitz). Ob. Brętowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
69	Nicponia (k. Nicpoeńô, n. Eulenkrug). Ob. Bielkówko	—	—	—	—	—	—	—	—	—
70	Nobel, wieś	—	—	—	—	11	93	—	—	104
71	Nowy młyn (n. Neumühl). Ob. Juszkowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
72	Nynkowy (k. Nénkoevé, n. Nenkau), obw. dom.	163	—	—	—	19	39	—	—	221
73	Oliwa (k. Wocléva, niem. Oliwa) z przylegl. Połąki wieś	1194	25	50	—	1143	1365	14	2	3793
74	Oliwskie nadleśnictwo (niem. Oliwaer Oberförsterei), część położona w powiecie gdańskim górskim	6	3	—	—	—	18	—	—	27
75	Orunia (k. Woeruńô, niem. Ohra), wieś	350	3	—	—	2201	4006	—	7	6567
76	Otominek (k. Woetominkoe, n. Ottomin) z przyl. Rębowo, obw. domin.	65	—	—	—	13	14	—	—	92
77	Owczarka al. Owczarnia (k. Woevczôrka al. Woevczarńô, niem. Schäferei), obw. domin.	117	—	—	—	—	8	—	—	125
78	Papiernia (k. Papjerńô, n. Papiermühle). Ob. Bielkowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
79	Piecki al. Piecewo (niem. Pietzkendorf), wieś	80	—	—	—	165	76	—	—	321
80	Połąki (k. Pocłǫći. niem. Pelonken). Ob. Oliwa	—	—	—	—	—	—	—	—	—
81	Prędzieszyn (k. Prądzeszéno, n. Prangschin), obw. dominialny	27	—	—	—	66	91	2	—	186
82	Pruska karczma (k. Preskô karczma, niem. Prausterkrug), leśnictwo	4	—	—	—	—	2	—	—	6
83	Pruszcz (n. Praust), wieś	150	3	20	—	750	1447	17	—	2387

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
84	Pulwernia (k. Pulverńô, n. Pulvermühle). Ob. Warcz, wieś	—	—	—	—	—	—	—	—	—
85	Rekcin (k. Rekczéno, niem. Rexin), obw. dom.	55	1	3	—	11	49	—	—	119
86	Rębiechów (k. Rąbjechoewoe, n. Ramkau, wieś	472	—	—	—	13	12	—	—	497
87	Rębowo (k. Rąboewoe, niem. Rambau). Ob. Otominek	—	—	—	—	—	—	—	—	—
88	Rotmany (n. Rottmannsdorf), obw. domin	7	—	—	—	72	96	—	—	175
89	Rozembark (k. Rozembarch, n. Rosenberg), wieś [1]	—	—	—	—	441	67	2	—	510
90	Rusocin (k. Rusoczéno, n. Russoschin) z przyl. Rusocinek, obw. dom.	17	—	2	—	76	93	—	—	188
91	Rusocinek (k. Rusoczinkoe, n. Klein Russoschin). Ob. Rusocin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
92	Scharfenort, wieś	18	7	—	—	3	86	—	—	114
93	Schlangenberg. Ob. Bielkówko	—	—	—	—	—	—	—	—	—
94	Silberhammer. Ob. Brętowo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
95	Skowarcz (k. Skoevôrcz, n. Schönwarling), wieś [1]	—	2	—	—	616	92	8	—	718
96	Smęgorzyn (k. Smągoerzéno, n. Smengorschin) z przyl. Sosnowa karczma, obw. d.	75	—	—	—	—	16	—	—	91
97	Sosnowa karczma (n. Fichtenkrug). Ob. Smęgorzyn.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
98	Stara wieś (k. Stôrô vjes, n. Altdorf), wieś	—	—	1	—	20	21	—	—	42
99	Straszyn (k. Straszéno, n. Straschin), obw. dom.	18	—	—	2	75	127	—	—	222
100	Studzienka (k. Stedzanka, n. Heiligenbrunn), wieś	46	7	—	—	104	247	—	—	404
101	Sulmin (k. Sulmino, n. Sulmin), obw. dom.	117	—	—	—	—	30	—	—	147
102	Szadółki (k. Szadółći, niem. Schüddelkau), wieś.	76	5	6	—	122	201	—	—	410
103	Szelmeja (n. Schellmühl), obw. dom.	58	—	—	—	109	250	—	—	417
104	Szenfeld (k. Szenvelt, niem. Schönfeld), wieś	11	—	—	—	55	68	—	—	134
105	Szenfeld (k. Szenvelt, niem. Schönfeld), obw. dom.	65	—	—	—	93	105	—	—	263
106	Sztris (n. Hochstriess), ob. d.	249	17	—	—	180	85	—	—	531
107	Świńcz (niem. Schwintsch) z przyl. Żabianka, obw. d.	125	—	—	—	10	58	—	—	193

[1]) Ludność kaszubska tej miejscowości zapisaną została łącznie z niemiecką do rubryki, przeznaczonej dla ludności niemieckiej. Ob. „Przypiski“ pod Łęgowo.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
108	Świńskie głowy (k. Svině głové, n. Dreischweinsköpfe). Ob. Maczkowo .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
109	Trąbki (kasz. Trąbći, niem. Trampken), leśnictwo . .	1	1	—	—	—	5	—	—	7
110	Trąbki duże (niem. Gross Trampken), wieś . . .	14	—	255	1	8	53	7	—	338
111	Trąbki duże (niem. Gross Trampken), obw. dom. .	5	—	118	3	2	23	—	—	151
112	Trąbki małe (niem. Klein Trampken), wieś . . .	—	—	19	—	46	211	—	—	276
113	Ujeścisko al. Wonebark (k. Wujescéskoe al. Vonebarch, n. Wonneberg), w.	140	1	10	—	388	371	—	—	910
114	Warcz (kasz. Vôrcz, niem. Wartsch) z przyl. Barembark, Kaninchenberg, Krynki i Pulwernia, wieś.	26	—	8	—	11	206	—	—	251
115	Warcz (kasz. Vôrcz, niem. Wartsch), obw. dom. . .	14	—	—	—	9	42	—	—	65
116	Wojanów (k. Woejǫnowoe, niem. Woyanow) z przyl. Bardlin, obw. dom. . .	35	—	10	—	66	81	—	—	192
117	Wymysłowo (k. Vémésłowoe, n. Wimislowo). Ob. Zuława	—	—	—	—	—	—	—	—	—
118	Zakoniczyn (k. Zakoońiczéno, n. Zankenschin), o. d.	—	—	—	—	96	33	—	—	129
119	Zaskoczyn (k. Zaskoeczéno, n. Saskoschin), obw. d. .	75	12	5	—	4	82	—	—	178
120	Zaspa (n. Saspe), wieś . .	365	17	—	—	108	176	—	—	666
121	Zła wieś (kasz. Złô vjes, n. Bösendorf), wieś. . . .	—	—	9	—	28	141	—	—	178
122	Złota karczma (niem. Goldkrug). Ob. Matarnia . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
123	Zukczyn (k. Zukczéno, n. Gross Suckschin), wieś .	—	—	18	8	69	226	—	—	321
124	Zukczynek (k. Zukczinkoe, n. Klein Suckschin), w.	—	—	6	—	17	44	—	—	67
125	Zuława (k. Zełava, n. Gross Saalau) z przyl. Wymysłowo, obw. dom . . .	155	6	10	—	8	96	—	—	275
126	Zuławka (k. Zełôvka, niem. Klein Saalau), wieś . .	91	—	—	—	5	40	—	—	136
127	Żabianka (k. Żabjonka, niem. Czabionken). Ob. Swińcz.									
	Razem[1]) . .	10303	216	1401	42	10613	17395	68	15	40053

[1]) Obacz „Przypiski“ pod Łęgowo.

c) Przypiski.

Bankowa należy do parafii pręgowskiej, przyległość Gołąbkowo do Świętowojcieskiej.

Bielkowo. Liczba ewangielików urzędowa.

Borgfeld. Ogólna cyfra mieszkańców i podział na wyznania opiera się na spisie urzędowym, natomiast podział według języka ojczystego na informacyach śp. ks. Gierszewskiego.

Brętowo. Ogólną liczbę ewangielików podaję za statystyką urzędową. Ponieważ jednak według udzielonej mi informacyi trzy familie są kaszubskie, licząc tedy po pięć osób na jednę rodzinę, wpisałem osób 15 do rubryki dla ewangielików kaszubskich, o tyle zaś zmniejszyłem liczbę Niemców ewangielików.

Brunsdorp. Wszystkie cyfry urzędowe.

Brzeźno. Otrzymałem tylko ogólnikową informacyę, że mniej więcej połowa katolików jest kaszubską, połowa zaś mówi po niemiecku.

Cyganki. Cyfry, dotyczące ogółu ludności, urzędowe, natomiast oznaczenie języka u katolików polega na prywatnych informacyach. Czterech dwujęzycznych ewangielików, których wykazuje spis urzędowy, zaliczyłem do Kaszubów.

Emaus. Cyfry, dotyczące ludności ewangielickiej, opierają się na wykazach rządowych. Trzech dwujęzycznych ewangielików zaliczyłem do Kaszubów.

Gielatkowo. Tak mi podano nazwę tej miejscowości na miejscu i jest ona w tem brzmieniu prawdopodobnie najautentyczniejszą, U Cenôvy brzmi ona Glétkoewoe, Jelétkoewoe. W gazetach spotykałem Gletkowo a w niektórych opisach nawet Gładzikowo.

Jagatowo. Cyfra ewangielików urzędowa.

Juszkowo.. Według ks. Gierszewskiego miejscowość ta nazywa sie także Giszkowo. U Cenôvy znajduje się forma Jeszki, u Kętrzyńskiego Jaśki.

Cyfra, odnosząca się do ludności ewangielickiej, urzędowa.

Łęgowo. Informacye moje o miejscowościach, należących do parafii łęgowskiej, są niedostateczne. Do parafii tej należą gminy wiejskie: Łęgowo, Rozembark i Skowarcz. Pierwsza z nich liczy 767 katolików, druga 441, trzecia 616, razem 1824 katolików. Tyle zdaje się być pewnem, że przynajmniej piąta część ludności katolickiej jest z pochodzenia i mowy kaszubską, stosownie też do tej informacyi dopisałem piątą część katolików tych miejscowości w sumarycznem zestawieniu ludności całego powiatu do rubryki dla języka kaszubskiego, w szczegółowym jednak wykazie w braku dokładniejszych danych zapisałem wszystkich do Niemców. Dokładniejszych danych będzie mógł zapewne udzielić kiedyś obecny proboszcz tamtejszy, ks. Jakób Białk, który jest Kaszubą.

Lipicz. Cyfry, dotyczące ewangielików, zaczerpnięte zostały z wykazu urzędowego.

Lublewo. Ogólna cyfra ewangielików urzędowa. Jedna familia ewangielicka, złożona z siedmiu osób, ma być stanowczo kaszubską.

Wogóle jednak ludność kaszubska Lublewa przesiąkła ogromnie niemczyzną.

Mierzyszyn. I tutaj są ewangielicy, którzy mówią po kaszubsku. Jedna familia jest czysto kaszubską.

Nobel. Cyfra ewangielików urzędowa.

Oliwa. Ogólną cyfrę mieszkańców i podział ludności według wyznań podaję za statystyką urzędową, gdyż statystyka kościelna wykazuje liczbę dusz katolickich znacznie większą, aniżeli spis urzędowy, uwzględniając prawdopodobnie także ludność przychodnią, bawiącą czasowo. Podział według języka ojczystego podać mogę tylko w cyfrach przybliżonych, przyjmując połowę ludności katolickiej za kaszubską, jakkolwiek według zapewnień, jakie otrzymałem od wielu osób z różnych sfer, większość mieszkańców mówi po kaszubsku. Ponieważ w r. 1890 liczba ludności katolickiej wynosiła 2.388, zatem na Kaszubów wypadałoby 1.194. Oprócz Kaszubów jest jeszcze w Oliwie kilka rodzin polskich, ogółem Polaków mniej więcej 50 osób. Pomiędzy ewangielikami wreszcie jest pięć rodzin kaszubskich, nie licząc jednostek, o których nie wie się poprostu, że są Kaszubami.

Orunia. Daty urzędowe, o ile dotyczą ogólnej liczby ludności i stosunków wyznaniowych. Natomiast podział według języka ojczystego opiera się na moich prywatnych poszukiwaniach.

Piecewo. Ogólna cyfra ludności urzędowa.

Połąki. W takiej formie podał mi nazwę tej miejscowości ks. Kryn, proboszcz oliwski i zdaje się, że ta właśnie forma jest prawidłową. U Cenôvy *(Skôrb)* Peląnki, po polsku byłoby zatem Pelanki. Ks. Frydrychowicz podaje w „Słown. gieogr." Polanki obok Pielonki.

Pruszcz. Ogólna cyfra mieszkańców urzędowa, informacyj zaś pod względem języka mieszkańców (w cyfrach tylko okrągłych) udzielił mi śp. ks. Gierszewski.

Rozembark. Obacz uwagę pod Łęgowo.

Skowarcz. Ob. uwagę pod Łęgowo.

Studzienka. Ogólna cyfra ewangielików urzędowa.

Szadółki. Ogólna cyfra ludności urzędowa. Jedna familia ewangielicka z okolicy Mirachowa jest kaszubska.

Szelmcja. Ogólna cyfra ludności urzędowa, oznaczenie zaś języka ojczystego mieszkańców polega na informacyach prywatnych.

Szenfeld nazywa się u Kętrzyńskiego Łostowice.

Ujeścisko. Ogólna cyfra ludności urzędowa.

Warcz, wieś, należy wraz z przyległościami Barembark, Krynki i Pulwernia do parafii pręgowskiej, przyległość Kaninchenberg do mierzyszyńskiej.

Zakoniczyn. Wszystkie cyfry urzędowe. Nazwę tej miejscowości podaję za Kętrzyńskim. U Cenôvy niema jej wcale.

Zukczyn. Nazwa tej miejscowości brzmiała zapewne pierwotnie Żukocin.

V. Powiat gdański miejski.

Obliczenie ludności w tak wielkiem zbiorowisku ludzi, jak Gdańsk który wraz z przedmieściami liczy przeszło 120.000 mieszkańców, jest, dla jednostki prywatnej, nie rozporządzającej aparatem urzędowym, rzeczą wręcz niemożliwą. Zadanie to byłoby o tyle jeszcze trudniejszem do wykonania, że ludność wielkich miast podlega częstszym i znaczniejszym fluktuacyom, aniżeli ludność wsi i małych miasteczek, co oczywiście przeszkadza w niemałym stopniu dokładnemu obliczeniu cyfry ludności stałej.

W takich okolicznościach nie pozostała mi inna droga wyjścia, jak poprzestać na obliczeniu jedynie ludności polskiej i kaszubskiej a co do ogólnej cyfry mieszkańców i podziału jej według wyznań oprzeć się na spisie urzędowym.

Atoli obliczenie samej choćby tylko ludności polskiej i kaszubskiej nie było również rzeczą łatwą. Gdańsk jest dzisiaj miastem zupełnie prawie niemieckiem a garść Kaszubów i Polaków, złożona przeważnie z ludzi roboczych i służebnych, choć dosyć spora, bo kilka tysięcy głów licząca, ginie tak dalece w tem morzu niemieckiem, że się z trudem tylko dopytać o nią można. Wszyscy też tutaj muszą umieć i bodaj jako tako mówić po niemiecku, bo jużci Niemcom pracodawcom ani przez myśl nie przejdzie stosować się do swoich służących i robotników, ale naodwrót ci ostatni zmuszeni są dostosowywać się do swych panów. Rzadko tedy skutkiem tego usłyszysz w Gdańsku słowo polskie czy kaszubskie na ulicy lub w lokalu publicznym: mowa ojczysta naszych ludzi tuli się w skromności i cichości głównie około ogniska domowego.

Na szczupłą kolonię inteligiencyi polskiej w Gdańsku składa się kilku dziennikarzy, pracujących około wydawnictwa „Gazety gdańskiej" (z dodatkami „Gwiazdka niedzielna" i „Anioł stróż"), kilku lekarzy i adwokatów, kilku księży i profesorów, kilkunastu urzędników, kilkudziesięciu wreszcie kupców i przemysłowców.

Nawet w kościele ludność polsko-kaszubska rzadką ma sposobność usłyszenia słowa bożego w języku ojczystym. W kościołach ewangielickich nabożeństwa odprawiają się tylko po niemiecku, w katolickich zaś każą wprawdzie czasem także po polsku, ale bardzo rzadko i to dopiero od kilku lat skutkiem natarczywych domagań się ludności.

Jedynym sposobem zliczenia ludności polskiej i kaszubskiej religii katolickiej w Gdańsku było: dowiadywać się u księży, ile też bywa rocznie osób, odbywających spowiedź w języku polskim lub kaszubskim. I to również nie było rzeczą łatwą, ale ostatecznie przy pomocy kilku duchownych a zwłaszcza śp. ks. Mieczkowskiego, proboszcza wojskowej załogi gdańskiej, powiodło mi się zebrać pewne dane, które przedstawiam poniżej. Nie są one oczywiście i nie mogą być zupełnie dokładne, różnice atoli pomiędzy niemi a faktycznym stanem rzeczy nie będą zapewne znaczne a w każdym razie nie na niekorzyść żywiołu niemieckiego.

Gdańsk z okręgiem, do którego należą przedmieścia i przyległości: Nowy Szotland *(Neu Schottland)*, Stary Szotland *(Alt Schottland)*,

Langfur *(Langfuhr)*, Swięty Wojciech *(Sankt Albrecht)* i Nowy Port *(Neufahrwasser)*, liczył dnia 1 grudnia 1890 roku 120.338 mieszkańców. W tej liczbie było 35.851 katolików, rozdzielonych między siedm parafii, do których należą jeszcze niektóre wsi z powiatu gdańskiego górskiego i powiatu gdańskiego dolnego. Nadto dwa przedmieścia Gdańska, mianowicie Nowy Szotland i Langfur, należą do parafii oliwskiej w powiecie gdańskim górskim.

Parafie, znajdujące się w obrębie granic powiatu gdańskiego miejskiego, są następujące: 1) św. Brygidy, 2) św. Józefa, 3) przy królewskiej kaplicy, 4) św. Mikołaja, 5) staroszotlandzka, 6) świętowojcieska, 7) w Nowym Porcie. Przejdziemy je po kolei, obliczając, ile w której może być Polaków i Kaszubów.

1. Parafia przy kościele św. Brygidy.

Przy spisie kościelnym w roku 1890 parafia ta liczyła 5.245 dusz (w roku 1891: 5.490). Należy do niej z powiatu gdańskiego dolnego miejscowość Holm, gdzie zapewne niema ani Kaszubów ani Polaków. W parafii tej bywa przeciętnie 500 komunikantów kaszubskich i 100 polskich, co odpowiadać ma liczbie dusz 750 i 150. Przyjmujemy tedy, że między parafianami u św. Brygidy jest 750 Kaszubów i 150 Polaków.

2. Parafia przy kościele św. Józefa.

Parafia ta liczyła w roku 1890 dusz 5.491. Z powiatu gdańskiego górskiego należą do niej dwie miejscowości, mianowicie Piecewo *(Pietzkendorf)* i Szadółki *(Schüddelkau)*. W całej parafii bywa przeciętnie 900 komunikantów kaszubskich i 150 polskich, co odpowiadałoby cyfrom dusz 1.350 i 225. A ponieważ w Szadółkach jest Kaszubów katolików 76 i Polaków 6, w Piecewie zaś samych Kaszubów 80, zatem na tę część Gdańska, którą obejmuje parafia św. Józefa, wypada 1.194 Kaszubów i 219 Polaków.

3. Parafia przy królewskiej kaplicy.

Oprócz pewnych części Gdańska należy do tej parafii 19 miejscowości w powiecie gdańskim dolnym, z któremi łącznie liczyła ona w r. 1890 dusz 3.796. Katolików na Żuławach jest wogóle bardzo mało, prawie tedy cała podana liczba katolików tej parafii mieści się w samym Gdańsku. Do spowiedzi wielkanocnej przystępuje w tym kościele rocznie mniej więcej 400 Kaszubów i 100 Polaków, co odpowiada liczbom dusz 600 i 150.

4. Parafia przy kościele św. Mikołaja.

Największa ze wszystkich parafii nie tylko w Gdańsku, ale w całej dyecezyi chełmińskiej wogóle, parafia ta liczyła w roku 1890 dusz 8.202. Należy do niej parę miejscowości z powiatu gdańskiego dolnego, w których Kaszubi i Polacy mogą żyć tylko w rozproszeniu, nadto miejscowość Emaus z powiatu gdańskiego górskiego. W parafii tej bywało do roku 1890 mniej więcej 1.000 komunikantów kaszubskich, co odpowiada liczbie dusz 1.500, i mniej więcej 200 komunikantów polskich, coby znów odpowiadało liczbie dusz 300. A ponieważ w Emaus było mniej więcej w tym czasie 330 Kaszubów i 10 Polaków katolików, zatem na część Gdańska, należącą do tej parafii, wypadałoby Kaszubów 1.170, Polaków 290.

Skutkiem napływu ludzi ze wsi ludność tej parafii wzrosła raptownie w roku 1891 o kilka tysięcy dusz, wynosiła mianowicie 14.047 i na tej mniej więcej wysokości utrzymuje się i w latach następnych. Oczywista rzecz, iż w tym przybytku ludności reprezentowanym jest głównie żywioł kaszubski, który bodaj czy nie stanowi już dzisiaj więcej, niż jednej czwartej części parafian świętomikołajskich.

5. Parafia staroszotlandzka.

W parafii tej, która w roku 1890 liczyła 5.111, a w następnym 5.291 dusz, przebywa około 900 Kaszubów i około 100 Polaków. Ponieważ zaś na należące do tej parafii miejscowości Ujeścisko *(Wonneberg)*, Starawieś *(Altdorf)*, Orunia *(Ohra)* i Cyganki *(Zigankenberg)*, położone w pow. gdańskim górskim, przypada 650 Kaszubów i 11 Polaków, zatem na sam Stary Szotland i część właściwego obszaru miejskiego, należącą do tej parafii, wypadnie 250 Kaszubów i 89 Polaków, które to cyfry, na co mi z innej strony zwrócono uwagę, są jednak prawdopodobnie za niskie.

6. Parafia świętowojcieska.

Oprócz przedmieścia Swięty Wojciech *(Sankt Albrecht)*, które nie łączy się bezpośrednio z Gdańskiem, ale stanowi enklawę pomiędzy powiatem gdańskim górskim a gdańskim dolnym, należą tutaj liczne osady z powiatów gdańskich wiejskich. Cała parafia liczyła w roku 1890 dusz 3.468, z czego jednak na sam Swięty Wojciech wypadło tylko 519 dusz. Między niemi było mniej więcej 100 Kaszubów i 20 Polaków.

7. Parafia w Nowym Porcie.

Nowy Port *(Neufahrwasser)* stanowi również enklawę pomiędzy powiatem gdańskim górskim a gdańskim dolnym, należy jednak do okręgu miejskiego. Parafia w Nowym Porcie liczyła w roku 1890 dusz 2.227, ale łącznie już z katolikami wsi nadmorskiej Brzeźno *(Brösen)*, która należy do powiatu gdańskiego górskiego. W samym Nowym Porcie przebywa do 400 Kaszubów, w miesiącach letnich nawet więcej, i około 100 Polaków (z dalszych okolic Prus zachodnich, czasem i wschod-

nich), zajętych przy budowie okrętów tudzież spełniających rozmaite posługi portowe. Są zresztą w Nowym Porcie nawet sklepy polskie.

Poza obszarem wymienionych wyżej parafii pozostają jeszcze dwa przedmieścia gdańskie, mianowicie Nowy Szotland (*Neu Schottland*) i Langfur (*Langfuhr*). Należą one do parafii oliwskiej, której kościół i siedziba proboszcza, Oliwa, tudzież główny korpus położone są w powiecie gdańskim górskim. Dat z roku 1890 nie posiadam, tylko z roku 1891. W tym ostatnim było w Nowym Szotlandzie 624 katolików, z tego mniej więcej trzecia część Kaszubów, dwie trzecie Niemców, zatem Kaszubów 208. Co do Langfuru, statystyka kościelna nie oblicza katolików tej miejscowości osobno, ale łącznie z ludnością katolicką Szelmei (*Schellmühl*) i Studzienki (*Heiligenbrunn*), wsi, położonych w powiecie gdańskim górskim. We wszystkich trzech miejscowościach było w r. 1891 katolików 1.101 a ponieważ z tej liczby potrącamy w statystyce Wyżyn gdańskich na Szelmeję 167, na Studzienkę zaś 150 dusz, zatem na sam Langfur zostaje 784. W liczbie tej ma być więcej, niż trzecia część Kaszubów, 10 Polaków, reszta Niemcy, a więc Kaszubów najmniej 261.

Z zestawienia uzyskanych w poszczególnych parafiach danych o ludności polskiej i kaszubskiej pokazuje się, że w r. 1890 (w Nowym Szotlandzie i Langfurze w roku 1891) było:

	Kaszubów	Polaków
1. W parafii św. Brygidy	750	150
2. „ „ „ Józefa	1.194	219
3. „ „ przy królewskiej kaplicy . . .	600	150
4. „ „ św. Mikołaja	1.170	290
5. „ „ staroszotlandzkiej	250	89
6. „ „ świętowojcieskiej	100	20
7. „ Nowym Porcie	400	100
8. „ Nowym Szotlandzie (par. oliwska) . .	208	—
9. „ Langfurze (par. oliwska)	261	10
Razem . .	4.933	1.028

Ogółem katolików, mówiących po polsku lub po kaszubsku, mieszka w Gdańsku stale przynajmniej 6.000, podczas gdy spis urzędowy, dokonany w roku 1890, wykazuje Kaszubów, Polaków i dwujęzycznych wyznania katolickiego razem 3.520 dusz czyli niecałe 10% ogólnej liczby katolików gdańskich, wynoszącej 35.802. Kto stosunki gdańskie, zwłaszcza po przedmieściach, zna choćby powierzchownie, dla tego jest odrazu jasnem i nie ulegającem wątpliwości, że cyfra ludności katolickiej, kaszubskiej i polskiej, wykazana przez spis urzędowy, jest stanowczo za niską.

Tyle o ludności katolickiej. Ilu może być w Gdańsku ewangielików, anabaptystów i t. d., wogóle akatolików, ale chrześcian, mówiących

po polsku lub po kaszubsku, nie mogłem obliczyć nawet w przybliżeniu. Że jednak są, tego dowodzi choćby spis urzędowy, który wykazuje 19 ewangielików Kaszubów, 115 Polaków (w tem jeden „innego wyznania“ t. j. prawdopodobnie anabaptysta) i 217 ewangielików dwujęzycznych (w tem 5 „innego wyznania“). Tych dwujęzycznych możemy całkiem bezpiecznie uznać za Kaszubów i Polaków, gdyż w Gdańsku każdy Polak i Kaszuba jest właściwie dwujęzycznym, podczas gdy Niemiec nie potrzebuje znać innego języka krajowego, tem mniej uważać go za „drugą mowę ojczystą“.

Razem byłoby tedy Kaszubów i Polaków ewangielików według spisu urzędowego w Gdańsku z przedmieściami 347, która to cyfra, jeżeli nie odpowiada rzeczywistości, to tylko dla tego, że jest bezwarunkowo za niską. Ażeby tedy uzyskać cyfrę, więcej do rzeczywistości zbliżoną, musimy przyjąć liczbę ewangielików, polskich i kaszubskich, o tyle większą, o ile stosunkowo wyższą wypadła nam poprzód cyfra ludności katolickiej, kaszubskiej i polskiej (5961 zamiast urzędowej 3520), czyli 587 zamiast 347. Biorąc zaś za podstawę stosunki językowe pośród ludności katolickiej, przyjmujemy, że zpomiędzy 587 ewangielików polsko-kaszubskich wypada na Kaszubów 486 a na Polaków 101. Cyfry te są jednak prawdopodobnie jeszcze za niskie.

Uwzględniając wyniki naszych prywatnych poszukiwań, które przedstawiliśmy powyżej a opierając się na ogólnych cyfrach ludności, uzyskanych przy spisie urzędowym w r. 1890, otrzymamy, że w wymienionym roku żyło na obszarze okręgu gdańskiego miejskiego:

Kaszubów katolików . . .	4.933 czyli	4·10%
„ ewangielików . .	486 „	0·40 „
Polaków katolików	1.028 „	0·86 „
„ ewangielików . .	101 „	0·08 „
Niemców katolików	29.841 „	24·80 „
„ ewangielików . . .	81.205 „	67·48 „
Żydów	2.535 „	2·11 „
Innych katolików	49 „	0·04 „
„ ewangielików . . .	160 „	0·13 „
Razem .	120.338 czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie było:

Kaszubów	5.419 czyli	4·50%
Polaków	1.129 „	0·94 „
Niemców	111.046 „	92·28 „
Żydów	2.535 „	2·11 „
Innych	209 „	0·17 „
Razem .	120.338 czyli	100·00%.

Pomiędzy ludnością katolicką było:

Kaszubów	4.933	czyli	13·76%
Polaków	1.028	„	2·87 „
Niemców	29.841	„	83·23 „
Innych	49	„	0·14 „
Razem	35.851	czyli	100·00%

Z powyższego wynika, że pomiędzy ludnością katolicką Kaszubi stanowili około siódmą część, Kaszubi i Polacy razem około jedną szóstą, a prawdopodobnie nawet więcej.

Pomiędzy ludnością ewangielicką zaś było:

Kaszubów	486	czyli	0·59%
Polaków	101	„	0·12 „
Niemców	81.205	„	99·10 „
Innych	160	„	0·19 „
Razem	81.952	czyli	100·00%

Kaszubi i Polacy ewangielicy nikną tedy prawie zupełnie w masie ludności niemiecko-ewangielickiej, nie stanowiąc ani jednego nawet procentu w ogóle ewangielików gdańskich.

Żydów ogółem było w roku 1890 w Gdańsku 2.535. Mowę niemiecką, jako ojczystą, zapisało 2.452, polską 27, niemiecką i polską 9, do kaszubskiej, choćby łącznie z niemiecką, nie przyznał się żaden. Żydów innego języka było 47. W Gdańsku przebywa zawsze spora garstka żydów „polskich“, t. j. pochodzących z Królestwa Polskiego, trudniących się głównie handlem zbożowym i drzewnym.

Zaznaczam wreszcie, że przy spisie urzędowym w dniu 1 grudnia 1890 roku naliczono w Gdańsku:

Kaszubów katolików	203	czyli	0·17%
„ ewangielików	19	„	0·02 „
Polaków katolików	2.593	„	2·15 „
„ ewangielików	115	„	0·09 „
„ żydów	27	„	0·02 „
Dwujęzycznych katolików	724	„	0·60 „
„ ewangielików	213	„	0·18 „
„ żydów	9	„	0·01 „
Niemców katolików	32.282	„	26·83 „
„ ewangielików	81.445	„	67·68 „
„ żydów	2.452	„	2·04 „
Innych katolików	49	„	0·04 „
„ ewangielików	160	„	0·13 „
„ żydów	47	„	0·04 „
Razem	120.338	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie miało być:

Kaszubów	222	czyli	0·19%
Polaków	2.708	„	2·24 „
Dwujęzycznych	937	„	0·78 „
Niemców	113.727	„	94·51 „
Żydów	2.535	„	2·11 „
Innych	209	„	0·17 „
Razem	120.338	czyli	100·00%

Według spisu urzędowego ludność polska i kaszubska wynosiła tedy 3.867 głów, licząc w to już i dwujęzycznych a natomiast potrącając żydów, dla których statystyka nasza posiada osobną rubrykę.

Rubryka ewangielików obejmuje już i innych chrześcian niekatolików.

VI. Powiat kościerski.

a) Wiadomości ogólne.

Drugi z rzędu pod względem obszaru w obrębie regiencyi gdańskiej, gdyż obejmuje 1.237 kilometrów kwadratowych, powiat kościerski graniczy od północy z okręgiem kartuskim, od wschodu z gdańskim górskim, tczewskim i starogardzkim, od południa ze starogardzkim i chojnickim, od zachodu z bytowskim.

Na wspomnianym obszarze znajdują się 2 miasta: Kościerzyna *(Berent)* i Skarszewy *(Schöneck)*, 108 gmin wiejskich i 71 obwodów dominialnych łącznie z leśnictwami rządowemi, razem 181 obwodów administracyjnych, nie licząc rozmaitych przysiołków, pustkowi i folwarków, które w stosunkach nieoficyalnych uważane bywają za odrębne osady i posiadają własne nazwy. Jest ich w powiecie kościerskim więcej, niż sto, i tem się tłumaczy, że moja statystyka tego powiatu obejmuje 287 pozycyi czyli o 106 więcej, aniżeli wykaz urzędowy, przyczem muszę nadmienić, że cyfra ta nie wyczerpuje jeszcze wcale wszystkich osad, znajdujących się na obszarze powiatu kościerskiego.

Zpomiędzy tych 106 osad 67 posiada w moich wykazach szczegółowych osobne daty statystyczne. Są one następujące: Białe błota, Barembark, Borki, Bartel mały, Baumgart, Borztal, Brzęczek, Bukowiec królewski, Ciecіorka, Cząstkowo, Częgardło, Czysta woda, Dąbrowa, Debrzyn, Drzewiny, Dubrsk, Dunajki (przyl. do Dziemian), Dywan, Filipy, Fingierowa huta, Graniczny dwór, Grunwałd, Grzybno, Hamerbark, Horniki dolne, Jabłuszek, Kamionek, Kloc, Knorowo, Kozłowiec, Kruszewo, Kru-

szyny, Kula, Łosinek, Laska, Milonki, Nowa karczma, Okoninki, Oksenkop niemiecki, Ostrów wdzidzki. Owśnice, Pelki, Probostwo, Przywiczno, Rów, Rybaki, Schodno, Słomionki, Słone nowe, Słone stare. Smolniki, Stara huta, Szarlota, Szczepanowo, Szklana huta lipuska, Szwedzki ostrów, Sledziowa huta, Troszewo, Turzonka, Uroża, Wierzyska, Wyrówno, Zabrody, Zajączkowo, Zamkowa góra, Zawada i Żelmirostwo.

Spis urzędowy z dnia 1 grudnia 1890 roku wykazał 45.947 mieszkańców, moje zaś obliczenia z końca grudnia 1892 roku 46.394 dusz. Na jeden kilometr kwadratowy wypadało przeciętnie 37·5 mieszkańców, z czego widać, że powiat kościerski należy do słabiej zaludnionych powiatów kaszubskich, co zresztą jest właściwem całym Kaszubom południowym, do których Kościerskie już należy, posiadającym glebę znacznie gorszą, aniżeli Kaszuby północne.

We wspomnianej wyżej liczbie 46.394 mieszkańców było:

Kaszubów katolików . . .	17.134	czyli	36·93%
„ ewangielików . .	396	„	0·85 „
Polaków katolików	9.139	„	19·70 „
„ ewangielików . . .	168	„	0·36 „
Niemców katolików	592	„	1·28 „
„ ewangielików . . .	18.295	„	39·43 „
„ żydów	657	„	1·42 „
Innych katolików	6	„	0·01 „
„ ewangielików . . .	7	„	0·02 „
Razem .	46.394	czyli	100·00%.

Bez względu na wyznanie było:

Kaszubów	17.530	czyli	37·78%
Polaków	9.307	„	20·06 „
Niemców	18.887	„	40·71 „
Żydów	657	„	1·42 „
Innych	13	„	0·03 „
Razem .	46.394	czyli	100·00%.

Kaszubi stanowią tedy blisko dwie piąte, Polacy jednę piątą, Niemcy dwie piąte części ogółu zaludnienia powiatu.

Ludność kaszubska zajmuje całą zachodnią i środkową część okręgu, nie wyłączając miasta powiatowego Kościerzyny, która jest przeważnie kaszubską. Mniej więcej od Kiszewy starej, Garczyna i Wysina, na wschód od tej linii, w miejsce lub obok ludności kaszubskiej, zaczyna się pojawiać ludność polska, w niektórych osadach bez przymieszki Kaszubów, w innych pomieszana z Kaszubami. Ci ostatni dochodzą jednak w znaczniejszej liczbie nawet do najdalej na wschód wysuniętych krańców powiatu (jak Pawłowo, Mirowo, Bączek), przyczem nadmieniam, że z kilkudziesięciu osad tej właśnie, wschodniej części powiatu nie zdołałem uzyskać dostatecznie pewnych danych o języku ludności nie-niemieckiej, skutkiem czego wszystkich Kaszubów, jacy się tam mogą znajdować, zapisałem w szczegółowym wykazie statystycznym, tak katolików, jak i ewangielików, do rubryk, przeznaczonych dla ludności polskiej.

Miejscowości te oznaczone zostały gwiazdką (*). Niektóre z nich mają (obok Niemców) ludność czysto polską, inne tylko kaszubską, inne wreszcie i polską i kaszubską. Tak np. na obszarze obwodu dominialnego Wilcze błoto (po niemiecku *Wolfsbruch*, urzędowo dzisiaj *Hoch Paleschken*) 106 osób, zapisanych przezemnie do rubryk polskich, mówi, jak mnie zapewnia właściciel tych dóbr, znany etnograf p. Aleksander Treichel, po kaszubsku.

Jak już wspomniałem, dokładne oznaczenie narzecza mieszkańców w poszczególnych osadach tej okolicy było dla mnie dotychczas niemożliwem. Opierając się jednak na licznych, z różnych stron otrzymanych informacyach, wnoszę, że pomiędzy słowiańską ludnością tych osad, oczywiście nie u każdej z osobna, ale we wszystkich razem, najmniej czwarta część mówi po kaszubsku a trzy czwarte po polsku. Należą tutaj następujące miejscowości: Bartel duży, Blumfeld, Bożepole szlacheckie, Chwarzno, Czarnocin, Czysta woda, Dęblin al. Demlin, Garczyn wieś, Garczyn obwód dominialny, Głodowo, Jaroszewy, Jąkrowy, Jezierce, Kamirowo, Kamirowskie piece, Kiszewa stara, Kleszczewo, Konarzyny, Kośmin, Lubieszyn, Lubieszyn nowy, Malary, Małkowy dolne, Małkowy górne, Pałubin, Pałubinek, Płachty, Pogódki wieś, Pogódki obw. domin. Polaszki nowe, Polaszki stare wieś, Polaszki stare obw. dom., Skarszewy, Skrzydłowo, Skrzydłówko, Szatarpy, Szczodrowo, Tomaszewo, Wiec nowy wieś, Wiec nowy obw. dom., Wiec stary, Więckowy, Wilcze błoto, Wygonin i Wysin.

Ludność tych osad, mówiąca po polsku lub po kaszubsku, wynosi 10.220 katolików i 187 ewangielików. Z liczb tych, po myśli uwag, wyrażonych wyżej, czwartą część, to jest 2.555 (katolików) i 47 (ewangielików), odpisałem w sumarycznem zestawieniu ludności całego powiatu z rubryk polskich do kaszubskich, pełne zaś trzy czwarte części pozostawiłem rubrykom dla języka polskiego, rządząc się, co zresztą przyjąłem za zasadę w całej pracy niniejszej, jaknajwiększą ostrożnością w zakreślaniu granic narzecza kaszubskiego. Z tego też powodu, bez względu na rzeczywisty udział procentowy Kaszubów w ogóle ludności poszczególnych osad, oznaczyłem na mapie całą zachodnią część powiatu kolorami, wyrażającymi najniższe procenta ludności kaszubskiej.

Prócz wymienionych wyżej miejscowości ludność polska zamieszkuje inne jeszcze osady, co do których nie miałem już żadnej wątpliwości, że (obok Niemców) przebywają w nich sami tylko Polacy. Wogóle jednak ludność, mówiąca po polsku, zajmuje tylko część wschodnią powiatu. Co do Niemców, ci mieszkają w całym powiecie pośród ludności

kaszubskiej i polskiej, tworząc także odrębne gminy czysto niemieckie, głównie w północnej i północnowschodniej części powiatu.

Zpomiędzy 248 miejscowości, których ludność obliczoną została w statystyce niniejszej powiatu kościerskiego osobno, ludność wyłącznie kaszubską miały następujące 33 miejscowości: Barłogi, Dąbrowa, Dunajki (przyległość do Dziemian), Dywan, Gołuń, Jabłuszek, Jastrzębie wieś, Kloc, Knorowo, Kozłowiec, Kruszewo, Kruszyny, Laska, Lisaki, Nowa karczma (przyległość do Kornego), Ostrów wdzidzki, Owśnice, Pelki, Płęsy, Rotembark, Rów, Rybaki, Słone nowe, Słone stare, Sluza, Szenejda, Szenhof, Szwedzki ostrów, Wdzidze kiszewskie, Wierzyska, Zabrody, Zajączkowo i Zawada (przyległość do Sluzy).

Przewagę liczebną mieli Kaszubi w następujących 71 miejscowościach: Bartoszy las, Bączek, Będomin, Borowiec, Bukowiec nowy, Czarlin, Czarnocińskie piece (połowa Kaszubów, połowa Niemców), Częgardło, Dziemiany, Filipy (połowa Kaszubów, połowa Niemców), Fingierowa huta, Foshuta, Grabówko, Grabowo obw. dom., Grzybowo, Hamerbark, Iłownica, Juszki, Kalisz, Kamionek, Klincz duży obwód domin., Klincz mały, Klincz nowy, Korne, Kościerzyna, Kula, Łosinek, Łubiana, Liniewko, Liniewo, Lipuska huta, Lipuska papiernia, Lipusz, Loreniec wieś, Lubieszyn obw. dom., Luboń, Ludwigsthal, Niedamowy wieś, Oksenkop polski, Olpuch, Piechowice, Płocice, Podlesie małe, Podlesie nowe, Podlesie wielkie, Przerębska huta, Puc, Raduń, Ruda, Schodno, Skwierawy, Sobącz, Stawiska, Stofrowa huta, Szarlota, Szczepanowo, Szydlice, Trawice, Trzebuń, Turzonka, Tuszkowska huta (5 Kaszubów, 5 Niemców), Tuszkowy, Uroża, Węglikowice, Wętwie, Wieprznica, Wojtal wieś, Wyrówno, Zielenina, Zomerbark i Zycowa huta.

Łącznie Kaszubi i Polacy mieli przewagę w następujących 39 miejscowościach: Bartel duży, Blumfeld, Bożepole szlacheckie, Chwarzcionek, Chwarzno, Czarnocin, Dubrsk (połowa Kaszubów i Polaków, połowa Niemców), Garczyn wieś, Garczyn obw. dom., Góra, Jaroszewy, Jąkrowy, Jezierce, Kiszewa stara, Kiszewski zamek, Kleszczewo, Kobyle, Konarzyny, Kośmin, Lubieszyn wieś, Malary, Małkowy dolne, Małkowy górne, Okoniny, Pałubinek, Płachty, Pogódki wieś, Pogódki obwód domin., Polaszki stare obw. dom., Skrzydłowo, Struga, Szatarpy, Szczodrowo, Tomaszewo, Wiec nowy wieś, Wiec stary, Więckowy, Wilcze błoto, Wygonin i Wysin. Odnośnie do tych miejscowości przypominam, co wyżej powiedziałem o osadach, w których nie powiodło mi się oznaczyć dokładnie stosunku liczebnego Polaków do Kaszubów.

Większość liczebną mieli Polacy w następujących 9 miejscowościach: Barki, Białe błota, Cis nowy i stary, Deka, Obozin, Okoninki, Przywiczno, Ryła i Zapowiednik.

Tylko ludność polską miały następujące 4 miejscowości: Brzęczek, Probostwo, Słomionki i Zamkowa góra.

Następujących 13 miejscowości miało ludność wyłącznie niemiecką: Będominek, Borztal, Bukowiec królewski, Dąbrowo (Pucka huta), Grenzacker, Janowo, Kierzkowo, Piekło górne, Scharshütte, Swinia buda leśnictwo, Thiloshain, Wojtal leśnictwo i Zawada wieś.

W pozostałych 79 miejscowościach większość liczebną mieli Niemcy.

Pod względem wyznania ludność powiatu kościerskiego dzieliła się w sposób następujący:

Katolików było	26.871	czyli	57·92%
Ewangielików	18.886	„	40·66 „
Żydów	657	„	1·42 „
Razem	46.394	czyli	100·00%

Pomiędzy katolikami było:

Kaszubów	17.134	czyli	63·76%
Polaków	9.139	„	34·02 „
Niemców	592	„	2·20 „
Innych	6	„	0·02 „
Razem	26.871	czyli	100·00%

Kaszubi stanowią tedy między katolikami blisko dwie trzecie, Polacy zaś nieco więcej, niż jednę trzecią część. Niemcy mają bardzo słaby udział w ogóle ludności katolickiej.

Pomiędzy ludnością ewangielicką było:

Kaszubów	396	czyli	2·10%
Polaków	168	„	0·89 „
Niemców	18.295	„	96·97 „
Innych	7	„	0·04 „
Razem	18.866	„	100·00%.

Kaszubi i Polacy stanowią zatem bardzo nieznaczny procent cyfry ogólnej ewangielików powiatu kościerskiego, jakkolwiek takich, którzy z najbliższem otoczeniem mówią wyłącznie po kaszubsku, jest między ewangielikami i w tym powiecie znacznie więcej, aniżeli powyżej wykazano.

Liczba Żydów, jak na stosunki kaszubskie, jest w powiecie kościerskim dosyć sporą, bo wynosi 657 czyli 1·42% ogółu ludności (w powiecie gdańskim górskim 0·17%, w puckim 0·28%, w chojnickim 1·80%, w człuchowskim 2·25%). Blisko dwie trzecie części ludności żydowskiej (396) przebywa w Kościerzynie, a blisko jedna czwarta (157) w Skarszewach. Reszta (104) rozproszoną jest w 17 innych miejscowościach powiatu, głównie, jak zwykle, po wsiach kościelnych.

Przy spisie urzędowym w roku 1890 naliczono 654 Żydów. Z tej liczby 652 zapisało się za Niemców, dwóch zaś podało dwie mowy oj-

czyste, wszyscy jednak mówią nie tylko po niemiecku, ale także po polsku albo po kaszubsku.

Przy wspomnianym spisie urzędowym, dokonanym dnia 1 grudnia 1890 roku, naliczono w powiecie kościerskim:

Kaszubów katolików . . .	1.713	czyli	3·72%
„ ewangielików . .	2	„	0·01 „
Polaków katolików	22.262	„	48·45 „
„ ewangielików . . .	21	„	0·05 „
Dwujęzycznych katolików .	790	„	1·72 „
„ ewangielików .	70	„	0·15 „
„ żydów	2	„	0·01 „
Niemców katolików	1.873	„	4·08 „
„ ewangielików. . .	18.541	„	40·35 „
„ żydów	652	„	1·42 „
Innych katolików	10	„	0·02 „
„ ewangielików	11	„	0·02 „
Razem .	45.947	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie byłoby według powyższego:

Kaszubów	1.715	czyli	3·73%
Polaków	22.283	„	48·50 „
Dwujęzycznych	860	„	1·87 „
Niemców	20.414	„	44·43 „
Żydów.	654	„	1·43 „
Innych	21	„	0·04 „
Razem .	45.947	czyli	100·00%

Tak tedy według statystyki urzędowej miało być w roku 1890 osób, których mową ojczystą jest kaszubszczyzna, w całym powiecie kościerskim tylko 1.715, podczas gdy w rzeczywistości jest Kaszubów w samej Kościerzynie więcej, niż dwa tysiące!

b) Statystyka szczegółowa powiatu kościerskiego.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów katolików	Kaszubów ewangiel.	Polaków katolików	Polaków ewangiel.	Niemców katolików	Niemców ewangiel.	Żydów	Innych	Ogółem
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Barembark al. Niedźwiedź (k. Barembarch al. Mjedvjedz, n. Barenberg), przyl. do ob. dom. Niedamowy .	2	—	—	—	—	4	—	—	6
2	Barenhütte, wieś	3	—	3	—	—	228	—	—	234
3	Barki (k. Barći, n. Barken przyl. do Jaroszew .	—	—	18	—	—	14	—	—	32
4	Barkocin nowy (k. Barkoeczéno nově, n. Neu Barkoschin), wieś	11	1	—	—	—	242	—	—	254
5	Barkocin stary (k. Barkoeczéno stôrè, n. Alt Barkoschin), wieś	3	—	—	—	—	258	—	—	261
6	Barłogi (k. Barłodźi, niem. Barloggen), wieś [1]) . . .	14	—	—	—	—	—	—	—	14
7	*)Bartel duży (n. Gross Bartel), obwód dom. . . .	—	—	34	—	—	20	—	—	54
8	Bartel mały (n. Klein Bartel), leśnictwo, przyl. do Okonińskiego nadleśn. .	—	—	4	—	—	5	—	—	9
9	Bartoszów las (n. Fersenau), wieś.	360	—	15	—	—	159	—	—	534
10	Baumgart (k. Bomgart, n. Baumgart, przyległ. do Pawłowa	4	—	—	—	—	56	—	—	60
11	Bączek (k. Bęczk, n. Bonschek), z przyległ. Zamoście, obw. dom. . .	87	—	—	—	—	36	—	—	123
12	Będomin (k. Bądomino, n. Gross Bendomin) z przyl. Papiernia, obw. dom. .	52	5	—	—	—	39	—	—	96
13	Będominek (k. Bądominkoe, niem. Klein Bendomin), wieś [2])	—	—	—	—	—	82	—	—	82
14	Białe błota (k. Bjéłé błota, n. Weissbruch), leśn. [3]) .	—	—	3	—	—	2	—	—	5
15	*)Blumfeld (k. Blumvelt, n. Blumfelde) z przyl. Dunajki, Kazub, Lipa, Lipska karczma i Lipski młyn, obw. dom.	—	—	161	—	10	89	—	—	260
16	Borowiec (k. Boerôvc, n. Borrowz), obwód dom. .	39	—	—	—	—	12	—	—	51

*) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Częgardło. [2]) Ob. Kula. [3]) Ob. Brzęczek. Milonki i Szczepanowo.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
17	Borztal (k. Boersztôl, niem. Borschthal), przyległ. do Dunajków, leśnictwo . .	—	—	—	—	—	6	—	—	6
18	Bożepole królewskie (niem. Königlich Boschpol), w. .	—	—	20	4	—	258	—	—	282
19	*)Bożepole szlacheckie (n. Adelig Boschpol), obwód dominialny	—	—	104	—	—	11	—	—	115
20	Brzeczek (k. Brzączk, niem. Brenschek), przyległ. do Białych błot, leśnictwo .	—	—	14	—	—	—	—	—	14
21	Bukowa góra (k. Bukocvô gòra, n. Buchberg), leśn.	2	—	—	—	—	4	—	—	6
22	Bukowiec królewski (kasz. Bukòvc królevsći, niem. Königl. Bukowitz), przyl. do Lipiej góry	—	—	—	—	—	71	—	—	71
23	Bukowiec nowy (k. Bukòvc novy, n. Neu Bukowitz), w.	75	3	13	—	—	56	—	—	147
24	Bukowiec stary (k. Bukòvc stôri, n. Alt Bukowitz), w.[1])	4	—	—	—	—	35	—	—	39
25	Bukowiec stary (k. Bukòvc stôri, n. Alt Bukowitz), obwód domin.	40	1	17	—	—	110	—	—	168
26	Burowo (niem. Burow). Ob. Szenflis szlachecki . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
27	Chwarzcionek (k. Chvôrzcankoc, niem. Elsenthal), obwód domin.	66	—	46	5	—	80	—	—	197
28	*)Chwarzno (k. Chvôrzno, n. Chwarznau), obw. domin.	—	—	90	—	—	59	—	—	149
29	Cicha (k. Céchô, n. Czichen). Ob. Łubiana	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30	Ciociorka (k. Cecorka, n. Königswalde), przyl. do Płociczna	—	—	98	6	—	141	—	—	245
31	Cis (n. Ciss), leśnictwo . .	—	—	2	—	—	7	—	—	9
32	Cis nowy i stary (niem. Alt und Neu Ciss), wieś[2]) .	—	—	143	5	—	70	—	—	218
33	Cis stary. Ob. Cis nowy .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
34	Czarlin (k. Czôrléno, niem. Czarlinen), obw. domin. .	76	16	—	—	—	—	—	4	96
35	Czarna huta (kasz. Czôrnô heta, n. Schwarzhütte), w.	18	—	—	—	3	83	—	—	104
36	*)Czarnocin (k. Czarnoczéno, n. Schwarzhof), wieś[3]) .	—	—	371	8	4	123	—	—	506
37	Czarnocińskie piece (kasz. Czarnoczinsćé pjece, n. Lindenhof), obw. dom. .	18	—	—	—	—	18	—	—	36

*) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej. [1]) Ob. Łosinek. [2]) Ob. Troszewo. [3]) Ob. Czysta woda.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
38	Cząstkowo (n. Fünfgrenzen), przyległość do Pawłowa .	—	—	1	—	4	147	—	—	152
39	Czernikowy albo Czerniki, duże i małe (k. Czerńikoevé al. Czerńići, duże é mâłe, niem. Czernikau und Klein Czernikau), o. dominialny	39	—	5	—	—	92	—	—	136
40	Czernikowy albo Czerniki małe. Ob. Czernikowy duże.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
41	Częgardło (k. Czągardło, n. Czengardlo), przyległ. do Barłogów	38	—	—	—	—	5	—	—	43
42	*)Czysta woda (kasz. Cześtô woeda, niem. Reinwasser), przyl. do Czarnocina .	—	—	11	—	—	23	—	—	34
43	Dąbrowa (niem. Dombrowa), przyległość do Przerębskiej huty.	6	—	—	—	—	—	—	—	6
44	Dąbrowo albo Pucka huta (k. Dąbrowoe al. Puckô heta, niemiec. Putzhütte), wieś.	—	—	—	—	—	68	—	—	68
45	Dębrzyn (k. Dębrzéno, n. Debrino), leśnictwo. . .	2	—	—	—	—	5	—	—	7
46	Deka (n. Decka), obw. d. .	—	—	54	—	—	20	—	—	74
47	*)Deblin al. Demlin (k. Dąbléno al. Damléno, niem. Demlin), wieś	—	—	60	2	6	466	—	—	534
48	Dębogóry (k. Dąbocgôré, n. Eichenberg), wieś . . .	48	—	—	—	—	145	—	—	193
49	Dobrogoszcz (niem. Dobrogosch), wieś	5	—	—	—	—	115	—	—	120
50	Drzewiny (n. Holzort), leśn.	—	—	1	—	—	6	—	—	7
51	Dubrsk (n. Dubrick), przyl. do Strugi	6	—	6	—	—	12	—	—	24
52	Dunajki (k. Dunajći, niem. Dunaiken), przyległ. do Dziemian	18	—	—	—	—	—	—	—	18
53	Dunajki (k. Dunajći, niem. Dunaiken), leśnictwo[1]) .	3	—	—	—	—	3	—	—	6
54	Dunajki (k. Dunajći, niem. Dunaiken). Ob. Blumfeld.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
55	Dywan (kasz. Divọn, niem. Diwan), przyległość do Trzebuni	76	—	—	—	—	—	—	—	76

*) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Borztal.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
56	Dziemiany (k. Dzemjané, n. Dzimianen), wieś[1]) . .	268	22	—	—	4	42	—	—	336
57	Englerska huta, stara i nowa (kasz. Aglerzkô heta, stôrô é novô, n. Alt und Neu Englershütte), wieś .	—	—	10	—	—	66	—	—	76
58	Englerska huta nowa. Ob. Englerska huta stara . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
59	Engsterbeński młyn (kasz. Agsterbascći młyn, niem. Angst und Bang). Ob. Szenflis szlachecki . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
60	Filipy (kasz. Filipé, n. Philippi), leśnictwo	3	—	—	—	—	3	—	—	6
61	Fingierowa huta (k. Fingrovô heta, n. Fingershütte), przyległ. do Wieprznicy .	23	—	—	—	—	10	—	—	33
62	Foshuta (k. Foesheta, niem. Fosshütte), wieś	76	—	—	—	—	71	—	—	147
63	*)Garczyn (k. Gôrczéno, n. Gartschin) z przyległość. Lipinki, wieś	—	—	265	6	1	39	11	—	322
64	*)Garczyn (k. Gôrczéno, n. Gartschin) z przyl. Garczynki, obw. dom. . .	—	—	152	—	—	81	—	—	233
65	Garczynki (k. Gôrczinći, n. Gartschonken). Ob. Garczyn	—	—	—	—	—	—	—	—	—
66	*)Głodowo (n. Gladau), w.	—	—	41	—	1	304	1	—	347
67	Gołąbkowo nowe (niem. Neu Golmkau). Ob. Dęblin .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
68	Gołuń (kasz. Goeluńô, niem. Golluhn), wieś[2])	32	—	—	—	—	—	—	—	32
69	Góra (n. Gorra), obw. dom.	11	—	137	—	—	135	—	—	283
70	Grabówko (n. Neu Grabau) wieś[3])	295	18	—	—	2	161	—	—	476
71	Grabowo (n. Alt Grabau) z przyległość. Grabowski młyn, wieś	130	15	2	—	3	233	—	—	383
72	Grabowo (n. Alt Grabau), obw. domin.	56	—	—	—	—	38	—	—	94
73	Grabowska huta (k. Graboevskô heta, n. Grabaushütte), wieś	82	4	—	—	2	126	1	—	215
74	Grabowski młyn (k. Graboevscći młyn, niem. Grabauermühle). Ob. Grabowo, wieś	—	—	—	—	—	—	—	—	—

*) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Dunajki [2]) Ob. Kruszyny i Zabrody. [3]) Ob. Kamionek.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
75	Graniczny dwór (n. Grenzhof), przyl. do Iłownicy .	4	—	—	—	—	14	—	—	18
76	Grenzacker, wieś . . . ,	—	—	—	—	—	120	—	—	120
77	Grunwałd (k. Grenvôlt, n. Grünwalde), przyległ. do Okonińskiego nadleśn. .	1	—	—	—	—	6	—	—	7
78	Grzybno (n. Gribno), leśn.	2	—	—	—	—	7	—	—	9
79	Grzybowo (k. Grzéboevoo, n. Grzibau), wieś . . .	166	—	—	—	1	3	—	—	170
80	Hamerbark (k. Hômerbarch), przyl. do Niedamów wsi.	14	—	—	—	—	13	—	—	27
81	Horniki al. Hornikowy dolne (k. Horńići al. Horńikoevé dolnè, n. Nieder Hornikau), przyległ. do Hornik górnych. . . .	19	—	—	—	1	49	—	—	69
82	Horniki al. Hornikowy górne (k. Horńići al. Horńikoevé górnè, niem. Ober Hornikau), wieś[1]) . . .	20	—	—	—	—	129	3	—	157
83	Iłownica (k. Jełowńica, n. Gillnitz), obw. dom.[2]) . .	71	—	—	3	1	44	—	—	119
84	Jabłuszek (k. Jabłuszk al. Czartovice, n. Jabluschk), przyległ. do Śluzy . . .	22	—	—	—	—	—	—	—	22
85	Janin (k. Janino, n. Janin). Ob. Obozin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
86	Janowo, przyl. do Deki . .	—	—	—	—	—	6	—	—	6
87	*)Jaroszewy (k. Jaroszevé, n. Jarischau), wieś[3]) . .	—	—	619	23	1	157	3	—	803
88	Jasiowa huta (k. Jaszovô heta, niemiec. Jaschhütte), wieś	30	—	—	—	—	113	—	—	143
89	Jastrzębie (n. Jastrzembie). Ob. Obozin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
90	Jastrzębie (k. Jastrzébjè, n. Königsdorf), wieś . . .	102	—	—	—	—	—	—	—	102
91	*)Jąkrowy (k. Jąkrové, Junkrové, n. Jungfernberg), wieś[4])	—	—	161	4	4	62	—	—	231
92	*)Jezierce (k. Jezerzéce al. Jezerce, n. Jeseritz), obw. dominialny	—	—	75	3	—	30	—	—	108
93	Juszki (k. Juszći, n. Juschken), wieś	221	—	—	—	1	3	—	—	225
94	Kaliska (k. Kalćska, niem. Beek), wieś	19	—	—	—	—	337	—	—	356

*) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Horniki dolne. [2]) Ob. Graniczny dwór i Knorowo.
[3]) Ob. Barki. [4]) Ob. Zamkowa góra.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
95	Kalisz (k. Kalész, n. Kalisch), wieś[1]	562	6	—	—	9	19	5	—	601
96	Kamionek (k. Kamjonk, n. Klein Kamin, przyległość do Grabówka	22	—	—	—	—	15	—	—	37
97	*)Kamirowo (k. Kamjerowoe al. Chamjerowoe, niem. Kamerau), wieś	—	—	81	1	36	424	—	—	542
98	*)Kamirowskie piece (kasz. Kamjerovscè al. Chamjerovscè pjece, niem. Kamerauofen) z przyl. Trzcianka, wieś	—	—	86	—	—	169	—	—	255
99	Karpno. Ob. Lipusz	—	—	—	—	—	—	—	—	—
100	Kartowo al. Chrztowo (n. Kartowen), wieś	1	—	—	—	—	105	—	—	106
101	Kazub. Ob. Blumfeld	—	—	—	—	—	—	—	—	—
102	Kaźmirowo. Ob. Obozin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
103	Kierzkowo (k. Cerzkoewoe, n. Strauchhütte), wieś	—	—	—	—	—	280	—	—	280
104	Kiszewa nowa (k. Ciszeva novô, n. Neu Kischau), w.	119	7	—	—	2	206	—	1	335
105	*)Kiszewa stara (k. Ciszeva stôrô, n. Alt Kischau), wies	—	—	630	3	10	329	14	—	986
106	Kiszewski zamek (kasz. Ciszevscì zomk, n. Schloss Kischau), obw. dom.	34	—	46	—	1	65	—	—	146
107	*)Kleszczewo (k. Kleschkau), wieś	—	—	268	24	—	154	5	—	451
108	Klincz duży (niem. Gross Klinsch), wieś	135	—	—	—	2	241	—	—	378
109	Klincz duży (niem. Gross Klinsch), obw. dom.	130	—	—	—	2	120	—	—	252
110	Klincz mały (n. Kl. Klinsch), obw. domin.	113	—	—	—	—	57	—	—	170
111	Klincz nowy (niemiec. Neu Klinsch), wieś	127	—	—	—	—	65	—	—	192
112	Kloc (n. Klotz), przyległ. do Piechowic	30	—	—	—	—	—	—	—	30
113	Knorowo (n. Knorowo al. Knorhof), przyległość do Iłownicy	11	—	—	—	—	—	—	—	11
114	Kobyle (k. Koebélè, niem. Kobilla), obw. dom.	71	1	52	—	—	35	—	—	159
115	*)Konarzyny (k. Koenarzéné, n. Konarschin), wieś	—	—	701	16	—	167	10	—	894

*) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Kruszewo, Schodno, Słone nowe, Słone stare, Szwedzki ostrów, Turzonka i Wyrówno.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
116	Konitop. Ob. Lipusz	—	—	—	—	—	—	—	—	—
117	Korne (n. Kornen), wieś[1]	268	—	2	—	—	15	—	—	285
118	Kościerska huta (kasz. Koescerszkô heta, n. Berentshütte). Ob. Kościerzyna	—	—	—	—	—	—	—	—	—
119	Kościerzyna (k. Koescerzéna, Koescerzna, niem. Berent), z przyl. Kościerska huta, miasto	2336	30	80	—	180	1291	396	4	4317
120	*)Kośmin (k. Koesmino, n. Koschmin), wieś	—	—	482	—	3	11	—	—	496
121	Kozłowice (k. Koezlòvc, n. Koslowitz), przyległ. do Płęs	4	—	—	—	—	—	—	—	4
122	Krugleniec (k. Kruglenc, n. Kruglenz). Ob. Lipusz	—	—	—	—	—	—	—	—	—
123	Kruszewo (k. Kreszewoe, n. Kruschewen), przyległ. do Kalisza	46	—	—	—	—	—	—	—	46
124	Kruszyny (k. Kreszéné, n. Kruschin, przyległość do Gołuni	47	—	—	—	—	—	—	—	47
125	Kula (n. Kulamühle), przyl. do Bedominka	11	—	—	—	—	4	—	—	15
126	Łosinek (k. Łoszinkoe, n. Lossinenthal), przyległ. do Bukowca starego wsi	30	—	—	—	—	6	—	—	36
127	Łubiana (k. Łebjanô, niem. Lubiahnen) z przyległość. Cicha, wieś	349	—	—	—	1	13	—	—	363
128	Laska, przyl. do Płęs	10	—	—	—	—	—	—	—	10
129	Liniewko (k. Léńevkoe, n. Liniewken), wieś	102	12	10	—	—	53	—	—	177
130	Liniewo (k. Léńewoe, niem. Gross Liniewo) z przyl. Liniewo małe i Rogóźno, obw. dom.	169	—	—	—	4	120	—	—	293
131	Liniewo górne (k. Léńewoe górnè, n. Hoch Liniewo), wieś	46	—	—	—	—	51	—	—	97
132	Liniewo małe (k. Léńewoe mêłe, n. Klein Liniewo). Ob. Liniewo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
133	Lipa (k. Lépa, n. Lippa). Ob. Blumfeld	—	—	—	—	—	—	—	—	—
134	Lipia góra (k. Lépjô gòra, n. Lindenberg), wieś[2]	—	—	17	—	—	102	—	—	119

*) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Nowa karczma. [2]) Ob. Bukowiec królewski.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
135	Lipinki (k. Lépinći, niem. Lippinken). Ob. Garczyn wieś.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
136	Lipska karczma (k. Lipskô karczma, n. Lippekrug). Ob. Blumfeld.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
137	Lipski młyn (kasz. Lipsći młyn, niem. Lippemühle). Ob. Blumfeld.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
138	Lipuska huta (k. Lépuskô heta, n. Lippuschhütte), wieś.	110	—	—	—	—	5	—	—	115
139	Lipuska papiernia (k. Lépuskô papjerńô, n. Lippusch Papiermühle), obw. dominialny	29	—	—	—	—	10	—	—	39
140	Lipusz (kasz. Lépusz, niem. Lippusch) z przyl. Karpno, Konitop, Krugleniec, Lubiszewo i Mechowo, w.	388	32	4	—	31	187	5	—	647
141	Lisaki (k. Lésôći, n. Lissaken), wieś	68	—	—	—	—	—	—	—	68
142	Lisiewko (k. Lésevkoe, n. Lissewken), obw. dom. .	—	—	9	—	—	12	—	—	21
143	Loreniec (k. Lorenc, niem. Lorenz) z przyl. Szludron, wieś.	105	5	—	—	—	22	—	—	132
144	Loreniec (k. Lorenc, niem. Lorenz), obw. dom. . .	1	—	—	—	—	2	—	—	3
145	*)Lubieszyn (k. Lebjeszéno, n. Gross Lipschin), w. .	—	—	98	2	—	30	—	—	130
146	Lubieszyn (k. Lebjeszéno, n. Gross Lipschin) z przyl. Lubieszynek i Horniki nowe, obw. dom. . . .	106	—	20	—	—	19	—	—	145
147	*)Lubieszyn nowy (k. Lebjeszéno nové, n. Neu Lipschin) z przyległ. Nowa karczma i Parowa, wieś.	—	—	136	1	—	377	5	—	519
148	Lubiszewo (k. Lebiszewoe, n. Lubischewo). Ob Lipusz.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
149	Luboń (k. Luboeńô, Leboeńô, niem. Lubahn), wieś.	254	7	—	—	—	89	—	—	350
150	Ludwigsthal, obw. domin. .	79	—	—	—	—	28	—	—	107
151	*)Malary (k. Malaré, niem. Mallar), obw. dom. . .	—	—	28	—	—	26	—	—	54

*) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
152	*)Małkowy dolne (k. Małkoevé dolnè, n. Nieder Mahlkau), obw. dom. . . .	—	—	40	—	—	25	—	—	65
153	*)Małkowy górne (k. Małkoevé górnè, n. Ober Mahlkau), obw. dom. . . .	—	—	46	—	2	10	—	—	58
154	Mechowo. Op. Lipusz. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
155	Milonki (k. Milonći, niem. Milonken), przyległość do Białych błot, leśnictwo .	11	—	7	—	—	68	—	—	86
156	Mirówko (k. Mjerôvkoe, n. Klein Mierau). Ob. Mirowo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
157	Mirowo (k. Mjerowoe, niem. Gross Mierau) z przyległ. Mirówko, obw. dom. . .	35	—	9	—	6	129	—	—	179
158	Niedamowy (k. Nedamoevé al. Jadamoevé, n. Niedamowo), wieś[1])	65	5	—	—	—	29	—	—	99
159	Niedamowy (k. Nedamoevé al. Jadamoevé, n. Niedamowo), obw. dom.[2]). . .	68	—	1	—	—	139	—	—	208
160	Nowa karczma (niem. Neukrug), przyl. do Kornego	17	—	—	—	—	—	—	—	17
161	Nowa karczma (n. Neukrug). Ob. Lubieszyn nowy . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
162	Nowy dwór (n. Gross Neuhof), obw. dom. . . .	38	—	—	—	2	69	—	—	109
163	Nygut (niem. Neugut), obw. dominialny	13	—	68	—	6	95	—	—	182
164	Obozin (k. Woeboezéno, n. Locken) z przyl. Janin, Jastrzębie i Kaźmirowo), obw. domin.	21	—	135	—	3	107	—	—	266
165	Okoninki (k. Woekoeńinći, n. Klein Okonin), przyl. do Płociczna.	11	—	112	—	—	11	—	—	134
166	Okoniny (k. Woekoeńiné, n. Gross Okonin), nadl.[3]) .	2	—	8	—	—	8	—	—	18
167	Oksenkop niemiecki al. Wołowe głowy niemieckie (n. Deutsch Ochsenkopf), przyległość do Oksenkopu polskiego	8	—	—	—	—	60	—	—	68
168	Oksenkop polski al. Wołowe głowy polskie (niem. Polnisch Ochsenkopf), w.[4])	28	—	—	—	—	8	—	—	36

*) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Hamerbark i Smolniki. [2]) Ob. Barembark.
[3]) Ob. Bartel mały i Grunwałd. [4]) Ob. Oksenkop niemiecki.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
169	Olpuch (k. Woelpuch, niem. Olpuch), wieś	167	—	—	—	—	6	—	—	173
170	Olszanka (k. Woelszǫnka, n. Ellerbruch), wieś . .	—	—	—	1	—	202	—	—	203
171	Orle (k. Woerlè, n. Orle), obw. dom.	65	—	30	2	6	146	—	—	249
172	Ostrów wdzidzki (k. Vdzidzċi woestrów, n. Ostrow Wdzidzen), przyległ. do Płęs	21	—	—	—	—	—	—	—	21
173	Owśnice (k. Wòvsńice, n. Owsnitz), przyległość do Wieprznicy	57	—	—	—	—	—	—	—	57
174	*)Pałubin (k. Pałubino, Pałebino, n. Gross Pallubin), wieś	—	—	52	1	—	253	—	—	306
175	*)Pałubinek (k. Pałebinkoe, n. Klein Pallubin), obw. domin.	—	—	82	—	3	21	—	—	106
176	Papjernia (k. Papjorńô, n. Papiermühle). Ob. Będomin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
177	Parowa (n. Parowo). Ob. Lubieszyn nowy. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
178	Pawłówko (n. Klein Paglau). Ob. Pawłowo. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
179	Pawłowo (n. Gross Paglau) z przyległością Pawłówko, obw. domin.[1])	20	—	—	—	6	170	—	—	196
180	Pelki (k. Pelċi, n. Pehlken), przyl. do Trzebuni . . .	32	—	—	—	—	—	—	—	32
181	Piechowice (n. Piechowitz), wieś[2])	461	—	—	—	2	—	—	—	463
182	Piekło dolne (niem. Niederhölle), wieś	9	—	—	—	11	136	—	—	156
183	Piekło górne (n. Oberhölle), wieś	—	—	—	—	—	121	—	—	121
184	*)Płachty (k. Płôchtė, niem. Plachti), wieś	—	—	99	1	—	31	—	—	131
185	Płęsy (k. Płąsé, n. Plense), wieś[3])	36	—	—	—	—	—	—	—	36
186	Płocice (k. Płocéce, n. Plotzitz), wieś	138	—	—	—	—	5	—	—	143
187	Płociczno (niem. Grünthal), wieś[4])	—	—	33	—	8	140	—	—	181
188	Podlesie małe (k. Poedlesė mêłè, n. Klein Podless), obw. dom.	76	—	—	—	—	17	—	—	93

*) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej. [1]) Ob. Baumgart, Cząstkowo, Stara huta i Żelmirostwo.
[2]) Ob. Kloc. [3]) Ob. Kozłowice, Laska, Ostrów wdzidzki i Rów.
[4]) Ob. Ciecierka i Okoninki.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
189	Podlesie nowe (k. Poedlesė novè, niem. Neu Podless), wieś	65	—	—	—	—	61	—	—	126
190	Podlesie wielkie (k. Poedlesė vjeldźė, niem. Gross Podless), obw. dom. . .	108	—	—	—	—	65	—	—	173
191	*)Pogódki al. Pogódkowy (k. Poegòdċi al. Poegòdkoevé n. Pogutken), wieś . .	—	—	318	5	2	52	4	—	381
192	*)Pogódki al. Pogódkowy (k. Poegòdċi al. Poegòdkoevé, n. Pogutken), obw. d. .	—	—	149	—	—	18	—	—	167
193	*)Polaszki nowe (k. Poelôszċi novè, n. Neu Paleschken), wieś	—	—	32	1	—	509	4	—	546
194	*)Polaszki stare (k. Poelôszċi stôrè, n. Alt Paleschken), wieś	—	—	88	—	—	182	—	—	270
195	*)Polaszki stare (k. Poelôszċi stôrè, n. Alt Paleschken), obw. domin.	—	—	75	6	—	74	—	—	155
196	Probostwo, przyległość do Skarszew	—	—	18	—	—	—	—	—	18
197	Przerębska huta (k. Przerąbskô heta, n. Englershütte), obw. dom.[1]) . .	77	—	—	—	—	5	—	—	82
198	Przywiczno (k. Przéwiczno, n. Prziawitzno), przyległ. do Wygonina. . . .	—	—	22	—	—	—	7	—	29
199	Puc (n. Putz), obw. dom. .	54	45	5	—	—	35	—	—	139
200	Raduń (k. Reduńô, n. Raduhn), wieś	356	—	—	—	—	1	4	—	361
201	Rekownica (n. Recknitz), wieś[2])	81	—	—	—	—	111	—	—	192
202	Rogóźno (n. Rogasen). Ob. Liniewo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
203	Rotembark (k. Rotambarch, n. Rottenberg), wieś . .	189	—	—	—	—	—	—	—	189
204	Rów (n. Row), przyległ. do Płęs	74	—	—	—	—	—	—	—	74
205	Równo (n. Rowen), wieś. .	30	—	—	—	—	52	—	—	82
206	Ruda (n. Rudda), obw. d. .	47	—	12	—	—	8	—	—	67
207	Rybaki (k. Rebôċi), n. Riebacken), przyl. do Zycowej huty	50	—	—	—	—	—	—	—	50
208	Ryła (k. Réła, niem. Rilla), leśnictwo	—	—	3	—	—	2	—	—	5

*) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.
[1]) Ob. Dąbrowa. [2]) Ob. Śledziowa huta.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
209	Rymanowice (k. Rémqnovice, n. Rimanowitz). Ob. Wiec nowy	—	—	—	—	—	—	—	—	—
210	Sarnowo (k. Sarnowoe al. Sarnové, n. Sarnowo al. Sarnowen), obw. dom. .	43	—	—	—	6	46	—	—	95
211	Scharshütte, wieś	—	—	—	—	—	154	—	—	154
212	Schodno, przyl. do Kalisza.	72	—	—	—	3	7	—	—	82
213	*)Skarszewy (k. Skarszevé, n. Schöneck), miasto[1]). .	—	—	1122	30	135	1360	157	2	2806
214	*)Skrzydłówko (niem. Nieder Schridlau), obw. dom. .	—	—	53	—	—	106	—	—	159
215	*)Skrzydłowo (niemiec. Ober Schridlau), wieś[2]) . . .	—	—	214	—	3	26	—	—	243
216	Skwierawy (k. Skviravé, n. Squirawen), wieś . . .	179	—	—	—	4	—	—	—	183
217	Słomionki (k. Słomjonći, n. Slomionken), przyległość do Skrzydłowa	—	—	18	—	—	—	—	—	18
218	Słone nowe (niem. Neu Slonnen) przyl. do Kalisza .	25	—	—	—	—	—	—	—	25
219	Słone stare (n. Alt Slonnen), przyległość do Kalisza .	32	—	—	—	—	—	—	—	32
220	Smolniki (k. Smoelńići, n. Theerofen), przyległ. do Niedamów.	12	—	—	—	—	30	—	—	42
221	Sobącz (n. Sobonsch), wieś .	266	11	6	—	—	29	—	1	313
222	Stara huta (k. Stôrô heta, n. Althütte, przyległ. do Pawłowa	—	—	14	—	—	45	—	—	59
223	Stawiska (n. Stawisken), w.	187	7	—	—	—	44	—	—	238
224	Stofrowa huta (k. Stofrovô heta, n. Stoffershütte), w.	82	—	—	—	—	20	—	—	102
225	Struga (kasz. Strega, niem. Strugga), obw. dom.[3]) .	10	—	11	—	—	12	—	—	33
226	Strzelki (k. Strzelkoevé al. Strzelći al. Strzelkoewoe, n. Strehlkau), wieś. . .	—	—	7	—	—	54	—	—	61
227	Sucha huta (k. Sechô heta, n. Trockenhütte), wieś .	—	—	5	—	—	343	—	—	348
228	Szarlota (n. Charlottenthal), przyległość do Szydlic .	28	—	—	—	—	5	—	—	33
229	*)Szatarpy (k. Szatarpé, n. Schatarpi), wieś . . .	—	—	293	12	8	148	—	—	461
230	Szczepanowo al. Stefanowo (n. Stephanowo), przyległ. do Białych błot, leśn. .	57	6	21	—	—	9	—	—	93

*) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Probostwo. [2]) Ob. Słomionki. [3]) Ob. Dubrsk.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
231	*)Szczodrowo (n. Schadrau) z przyległ. Szczodrowski folwark i Szczodrowski młyn, obw. dom. . . .	—	—	507	21	6	199	7	—	740
232	Szczodrowski folwark (niem. Schadrau, Gut). Obacz Szczodrowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
233	Szczodrowski młyn (niem. Schadrauermühle). Obacz Szczodrowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
234	Szenejda (n. Schönheide), w.	68	3	—	—	—	—	—	—	71
235	Szenflis królewski (n. Königlich Schönfliess), wieś .	28	—	—	—	—	118	—	—	146
236	Szenflis szlachecki (n. Adel. Schönfliess) z przyl. Burowoi Engsterbeński młyn, wieś.	12	—	—	—	—	107	—	—	119
237	Szenhof (k. Szenof, niemiec. Schönhof), obw. dom. .	47	—	—	—	—	—	—	—	47
238	Szklana huta lipuska (kasz. Sklanô heta lépuskô, n. Glasfabrik), przyległ. do Tuszkowskiej huty. . .	61	6	2	—	14	65	—	—	148
239	Szludron. Ob. Loreniec . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
240	Szpon (n. Spohn), wieś . .	65	—	—	—	—	86	—	—	151
241	Szwedzki ostrów (k. Szvedzći woestròv, n. Schwetzki Ostrow), przyl. do Kalisza	23	—	—	—	—	—	—	—	23
242	Szydlice (k. Szédléce, niem. Schidlitz) z przyl. Wójtostwo, wieś[1])	103	3	4	—	5	86	—	—	201
243	Śledziowa huta (k. Sledzevô heta, niem. Heringshütte), przyległ. do Rekownicy .	22	—	—	—	—	33	—	—	55
244	Śluza (k. Szluza, n. Schlusa), wieś[2])	80	—	—	—	—	—	—	—	80
245	Świnia buda (kasz. Svińô buda, niemiec. Schweinebude, obecnie Wiesenthal), wieś.	—	—	5	—	—	138	—	—	143
246	Świnia buda (k. Svińô buda, n. Wiesenthal), leśnictwo.	—	—	—	—	—	16	—	—	16
247	Thiloshain, leśnictwo. . .	—	—	—	—	—	7	—	—	7
248	*)Tomaszewo (n. Thomaschewen), obw. dom. . . .	—	—	47	—	—	28	—	—	75
249	Trawice (n. Trawitz), obw. dominialny	45	—	—	—	—	6	—	—	51

*) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Szarlota, Wierzyska i Wierzyska karczma. [2]) Ob. Jabłuszek i Zawada.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
250	Troszewo (niem. Trossowo), przyl. do Cisu nowego .	—	—	10	—	—	11	—	—	21
251	Trzcianka (k. Trzcąnka, n. Rohrteich). Ob. Kamirowskie piece.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
252	Trzebuń (k. Trzebuńô, n. Trzebuhn), wieś[1]) . . .	515	16	—	—	2	21	4	—	558
253	Trzepowo (n. Strippau), w.	12		—	—	—	125	—	—	137
254	Trzepowo (niem. Strippau), obwód dominialny . . .	30	—	—	—	—	131	—	—	161
255	Turzonka (n. Turschonken), przyległość do Kalisza .	44	—	—	—	—	3	—	—	47
256	Tuszkowska huta (k. Teszkoevskô heta, n. Grünthal), leśnictwo[2]) . . .	5	—	—	—	3	2	—	—	10
257	Tuszkowy (k. Teszkoevé, n. Tuschkau), wieś . . .	340	6	—	—	3	19	—	—	368
258	Uroża (k. Wurożô, n. Urose al. Grenzort), leśnictwo .	6	—	—	—	—	2	—	—	8
259	Wałdówko (n. Waldowken), obw. dominialny . . .	3	—	18	2	—	26	—	—	49
260	Wdzidze kiszewskie, (kasz. Vdzidze ćiszevscé, niem. Sanddorf), wieś	169	—	—	—	—	—	—	—	169
261	Węglikowice (k. Voglékoevice, n. Funkelkau), w. .	280	—	3	—	—	14	—	—	297
262	Wętwie (k. Vątvjè, niem. Wentfie), obw. dom. . .	11	17	—	—	—	19	—	—	47
263	*)Wiec nowy (n. Neu Fietz), wieś	—	—	108	—	—	18	—	—	126
264	*)Wiec nowy (n. Neu Fietz), z przyległ. Rymanowice, obw. dom.	—	—	72	—	—	80	—	—	152
265	*)Wiec stary (n. Alt Fietz), obw. dom.	—	—	88	—	—	52	—	—	140
266	Wieprznica (n. Bebernitz), wieś*)	26	5	—	—	—	—	5	—	36
267	Wierzyska i Wierzyska karczma (kasz. Vjerzéska é Vjeszéskô karczma, n. Wierschisken und Wierschisken krug), przyległ. do Szydlic.	20	—	—	—	—	—	—	—	20
268	Wierzyska karczma. Obacz Wierzyska.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
269	*)Więckowy (k. Vjackoevé, n. Wenzkau), wieś . . .	—	—	750	15	6	51	—	—	822

*) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej. [1]) Ob. Dywan, Pelki i Zajączkowo.
[2]) Ob. Szklana huta lipuska. [3]) Ob. Fingierowa huta i Owśnico.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
270	*)Wilczebłoto (n. Wolfsbruch, obecnie Hoch Paleschken), obwód dominialny . . .	—	—	106	—	4	47	—	—	157
271	Wojtal (n. Woithal), wieś .	125	—	—	—	—	124	—	—	249
272	Wojtal (n. Woithal), leśn. .	—	—	—	—	—	8	—	—	8
273	Wójtostwo. Ob. Szydlice .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
274	*)Wygonin (k. Végoeńino, n. Wigonin), wieś[1]). . .	—	—	171	2	—	6	—	—	179
275	Wyrówno (niem. Wirowen), przyległość do Kalisza .	34	—	—	—	—	6	—	—	40
276	*)Wysin (n. Wischin), wieś.	—	—	1054	—	1	40	9	—	1104
277	Zabrody (k. Zôbrodé, niem. Zabroddi), przyległość do Gołuni	44	—	—	—	—	—	—	—	44
278	Zajączkowo (n. Zajonczkowo), przyl. do Trzebuni .	11	—	—	—	—	—	—	—	11
279	Zamkowa góra (n. Schlossberg), przyl. do Jąkrów .	—	—	18	—	—	—	—	—	18
280	Zamoście (k. Ząmoeszcze, n. Samosch). Ob. Bączek .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
281	Zapowiednik, obwód domin.	—	—	11	—	—	10	—	—	21
282	Zawada (k. Zôvada, niem. Sawadda), wieś	—	—	—	—	—	27	—	—	27
283	Zawada (k. Zôvada, n. Sowadda), przyl. do Sługy .	6	—	—	—	—	—	—	—	6
284	Zielenina (k. Zelenina, n. Zelenin), obwód dominial.	51	3	—	—	—	50	—	—	104
285	Zomerbark (k. Zomerbarch, n. Sommerberg), leśn. .	4	—	—	—	—	2	—	—	6
286	Zycowa huta (kasz. Zécovô heta, niem. Sietzenhütte), wieś[2])	65	31	—	—	—	6	—	—	102
287	Żelmirostwo (k. Żelmjerostwoe, n. Zelmerostwo), przyległość do Pawłowa .	6	—	6	—	—	69	—	—	81
	Razem[3]) .	17134	396	9139	168	592	18295	657	13	46394

*) Ludność kaszubska tej miejscowości wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.
[1]) Ob. Przywiczno. [2]) Ob. Rybaki.
[3]) Z uwzględnieniem, że 25% ludności, zamieszkałej w miejscowościach, oznaczonych gwiazdką (*). a zapisanej wyłącznie do rubryk dla ludności polskiej, przeniesiono do rubryk dla ludności kaszubskiej. Ob. str. 125.

c) Przypiski.

Barenhütte. Wieś prawie zupełnie ewangielicka. Liczbę ludności ewangielickiej i oznaczenie jej narodowości podaję za wykazem urzędowym.

Barkocin nowy. Obacz uwagę pod Barenhütte. Fakt, że wśród tak przeważnie niemieckiego otoczenia jeden ewangielik podał przecież mowę kaszubską, jako ojczystą, zdaje się świadczyć, że Kaszubów wyznania ewangielickiego jest tam większa liczba, a tylko przyjętym zwyczajem zapisali się lub zapisani zostali, jako Niemcy. Niestety, w drodze poszukiwań prywatnych nie udało mi się uzyskać żadnej w tym względzie informacyi.

Barkocin stary. Obacz uwagi pod Barenhütte i Barkocin nowy.

Bączek. Jest to jedna z osad, najdalej na wschód w powiecie kościerskim wysuniętych. Należy do parafii kokoskiej (Kokoszki albo Kokoszkowy), położonej w powiecie starogardzkim. Patrząc na mapę, możnaby mniemać, że ludność tamtejsza, o ile nie jest niemiecką, mówi po polsku, tymczasem obok Niemców ewangielików są tam sami Kaszubi, co potwierdza i spis urzędowy z roku 1890, który wykazuje 84 Kaszubów katolików i 37 Niemców ewangielików.

Bożepole królewskie. Cyfry, dotyczące ludności ewangielickiej, zaczerpnąłem z wykazu urzędowego.

Chwarzcionek (*Elsenthal*), dobra rycerskie o obszarze 507 hektarów, nabył w roku 1896 na cele kolonizacyi niemieckiej berliński Landbank, instytucya finansowa, założona przez Towarzystwo ku popieraniu niemczyzny na kresach wschodnich.

Dąbrowo. Osada czysto ewangielicka. Liczbę ludności podaję na podstawie spisu z roku 1890.

Dęblin. Obacz Dąbrowo.

Drzewiny, Grzybno, Uroża i Wojtal, leśnictwa, należą do nadleśnictwa Huta (*Königswiese*), położonego w powiecie starogardzkim.

Dziemiany i Dunajki pustkowie, atoli bez leśnictwa w Dunajkach, które stanowi osobny obwód administracyjny, tworzą jednę gminę wiejską. Dziemiany należą jednak do parafii katolickiej w Lipuszu, podczas gdy Dunajki do parafii w Leśnie. Toż samo katolicy leśnictwa w Dunajkach należą do parafii lesieńskiej.

Englerska huta zwie się także Englerową hutą.

Fingierowa huta, folwark, należący do Wieprznicy, poszedł w roku 1897 na parcelacyę.

Głodowo. Cyfry, dotyczące ewangielików i „innych“, zaczerpnięte zostały z wykazów urzędowych.

Gołuń należy do parafii kiszewskiej, przyległości Zabrody i Kruszyny do wielewskiej.

Grzybno. Obacz uwagę pod Drzewiny.

Iłownica została w ostatnich czasach w części a może już i w całości rozparcelowaną. Na parcelach osiedli Kaszubi z Kobysewa koło Kartuz.

Jąkrowy należą do parafii pogódzkiej, przyległość Zamkowa góra do skarszewskiej.

Kaliska. Cyfra ewangielików urzędowa.

Kamirowo. U Cenôvy (*Skôrb*) Chacmjerowoe, Chamjerowoe, Kamrowoe. Cyfra, dotycząca ewangielików, urzędowa.

Kartowo. Wioska czysto ewangielicka. Cyfry urzędowe.

Kierzkowo. Obacz uwagę pod Kartowo.

Klincz duży, dobra rycerskie o obszarze 913 hektarów, nabył w roku 1896 Landbank na cele kolonizacyi niemieckiej.

Kobyle. U Cenôvy Koebéła.

Kościerzyna. Cyfry, dotyczące ewangielików, żydów i osób obcego języka, zaczerpnąłem z wykazów urzędowych z roku 1890. Natomiast cyfry, odnoszące się do ludności katolickiej, opierają się na moich prywatnych dochodzeniach.

Liniewo małe (*Klein Liniewo*), należące do Liniewa, odróżnić należy od Liniewka (*Liniewken*), które stanowi odrębną gminę wiejską.

Lubieszyn nowy należy do parafii garczyńskiej, przyległości Nowa karczma i Parowa do grabowskiej. Cyfra ewangielików urzędowa.

Ludwigsthal. Nazwa kaszubska i bliższe szczegóły, dotyczące tej osady, są mi nieznane. Cyfry urzędowe.

Oksenkop niemiecki i Oksenkop polski tworzą obecnie jednę gminę wiejską pod wspólną nazwą Oksenkop bez dawnych dodatków. Jednakowoż część wsi, mianowicie Oksenkop polski należy do parafii grabowskiej a Oksenkop niemiecki do goręcińskiej w powiecie kartuskim.

Olszanka. Wszystkie cyfry zaczerpnięte z wykazu urzędowego, tylko jednego ewangielika dwujęzycznego zapisałem do rubryki polskiej.

Pałubin. Cyfra ewangielików urzędowa.

Piekło dolne i górne. Cyfry, dotyczące ewangielików, urzędowe.

Podlesie małe, własność p. Englerowej, żony tajnego radcy pruskiego, miało pójść w r. 1896 na parcelacyę.

Pogódki. Obok Pogódki używaną jest także pisownia Pogudki albo nawet Pogutki, ale niewłaściwie. W najdawniejszych dokumentach (począwszy od roku 1258) znajdujemy tylko formy z literą *o* (Pogotechow, Pogothcow i t. p.).

Polaszki nowe. Cyfra, dotycząca ewangielików, urzędowa.

Przerębska huta. Mówią także Przerębelska huta.

Scharshütte. Wieś czysto ewangielicka i niemiecka. Cyfry urzędowe.

Skarszewy. Cyfry, dotyczące ewangielików, żydów i „innych“, podaję za statystyką urzędową.

Sucha huta. Cyfra ewangielików urzędowa.

Szenhof, dobra rycerskie o obszarze 163 hektarów, nabył w r. 1896 Landbank (instytucya finansowa t. zw. Hakatystów) za 35.000 marek na cele kolonizacyi niemieckiej.

Szydlice. Właściciel folwarku w Szydlicach, obejmującego około 200 hektarów, niejaki Bartelt (Niemiec) rozpoczął w roku 1896 parcelacyę swego majątku.

Trzebuń łącznie z Pelkami, Dywanem i Zajączkowem tworzy

jednę gminę wiejską, należy jednak do parafii lesieńskiej, podczas gdy wszystkie trzy przyległości do lipuskiej.

Trzepowo al. Strzepowo *(Strippau)*, dobra rycerskie, mające obszaru 945 hektarów, nabył w r. 1896 Landbank berliński na cele kolonizacyi niemieckiej.

Uroża. Obacz uwagę pod Drzewiny.

Wojtal leśnictwo. Obacz uwagę pod Drzewiny.

VII. Inne powiaty obwodu regiencyi gdańskiej.

W innych, mianowicie wschodnich, powiatach, należących do obwodu regiencyi gdańskiej, nie przedsiębrałem zgoła dochodzeń szczegółowych, mających na celu obliczenie rozproszonej tam ludności kaszubskiej. Byłaby to praca niezwykle trudna, wręcz przechodząca już moje siły, a ostatecznie, ze względu na małą liczbę Kaszubów w tamtych stronach, niemal zbyteczna. Skutkiem tego nie jest mi wiadomem, ażali w nieuwzględnionych tu powiatach tego obwodu istnieją lub nieistnieją osady kaszubskie albo chociażby tylko większe skupienia (np. na folwarkach) ludności kaszubskiej. Jest to możliwem np. w powiecie tczewskim lub starogardzkim, które graniczą bezpośrednio z powiatem kościerskim. Wschodnia połać tego ostatniego jest wprawdzie przeważnie polską (nie biorąc w tym wypadku w rachubę Niemców), ponieważ jednak ludność kaszubska sięga nawet najdalej w kierunku wschodnim wysuniętych krańców powiatu, jak np. w Mirowie i Bączku, przypuścić wolno, że przynajmniej w zachodnich okrainach powiatu starogardzkiego tudzież tczewskiego stosunki językowe mogą być do pewnego stopnia podobne, jak w powiecie kościerskim, ile że granice administracyjne nie odgrywają przecież przytem żadnej roli.

Informacye moje w tym względzie są tylko ogólnikowe. Tyle atoli jest mi wiadomo, że Kaszubów spotkać można po służbach i w powiecie tczewskim i w starogardzkim a poszczególne rodziny lub jednostki trafiają się nawet na Żuławach gdańskich i w Malborskiem. Postępując tedy z całą powściągliwością, sądzę, iż można śmiało przypuścić, że w całej wschodniej części obwodu regiencyi gdańskiej, obejmującej powiaty: gdański dolny, elbląski miejski, elbląski wiejski, malborski, tczewski i starogardzki, żyje w rozproszeniu najmniej 1.000 Kaszubów. Stanowiłoby to około 200 rodzin czyli przeciętnie po 30 rodzin na jeden powiat, co chyba jest ilością raczej za niską, aniżeli za wysoką.

Statystyka urzędowa wykazuje wprawdzie we wszystkich sześciu pow. wschodnich obwodu regiencyi gdańskiej tylko 74 Kaszubów, nie licząc dwujęzycznych, co do których brak mi bliższych danych, czy to byli Kaszubi, czy Polacy, ale z poprzednich ustępów pracy niniejszej wiemy już dobrze, jakiem okiem spoglądać mamy na tę cyfrę, jeżeli np. w całym powiecie kościerskim naliczono Kaszubów tylko 1.715, podczas gdy jest ich tam akurat dziesięć razy tyle. Jeżeli tedy na właściwych Kaszubach działy się takie bałamuctwa, cóż dopiero mówić o tych okolicach, w których Kaszubi żyją tylko w rozproszeniu i gdzie posługiwać się muszą w życiu potocznem językiem polskim lub niemieckim!

Ponieważ w sześciu zachodnich, szczegółowo obliczonych powiatach obwodu regiencyi gdańskiej z tysiąca dusz kaszubskich 970 przypada na katolików a 30 na ewangielików, przyjmujemy konsekwentnie, że z tysiąca dusz, jakie wyznaczamy dla powiatów wschodnich, 970 należało do kościoła katolickiego a 30 do ewangielickiego.

VIII. Ogólna liczba ludności kaszubskiej w obwodzie regiencyi gdańskiej.

Rezultat dochodzeń naszych, dokonanych w poszczególnych powiatach obwodu regiencyi gdańskiej, a mających na celu zliczenie ludności kaszubskiej, zamieszkałej w tym obwodzie, uwidacznia tabela następująca:

Nr.	Powiat	Katolików	Ewangiel.	Razem
1	Pucki	18.154	455	18.609
2	Wejherowski	26.989	941	27.930
3	Kartuski	43.991	1.293	45.284
4	Gdański górski . . .	10.303	216	10.519
5	„ miejski . .	4.933	486	5.419
6	Kościerski	17.134	396	17.530
7	Inne powiaty	970	30	1.000
	Razem .	122.474	3.817	126.291

W roku 1890 obwód regiencyi gdańskiej liczył 589.176 mieszkańców, która to cyfra wzróść mogła w przeciągu dwóch lat następnych do 600.000. Tak więc w roku 1892 wypadłoby na żywioł kaszubski 21% z ogółu zaludnienia tego obwodu.

II. Obwód regiencyi kwidzyńskiej.

I. Powiat chojnicki.

a) Wiadomości ogólne.

Okrąg ten, stanowiący razem z powiatem człuchowskim część północnozachodnią obwodu regiencyi kwidzyńskiej *(Regierungs Bezirk Marienwerder)*, graniczy od północy z powiatem bytowskim, wchodzącym już w skład prowincyi pomorskiej, i z kościerskim, należącym do obwodu regiencyi gdańskiej, dalej od wschodu z powiatem starogardzkim i tucholskim, od południa ze złotowskim *(Flatow)*, od zachodu wreszcie z człuchowskim. Nadto w granicach powiatu człuchowskiego znajdują się dwie enklawy obejmujące kilka osad, a należące również do powiatu chojnickiego.

Obszar powiatu chojnickiego wynosi 1.416 kilometrów kwadratowych. Według wykazu urzędowego z roku 1890 istniały na tym obszarze 123 osady, mianowicie 1 miasto, 74 gminy wiejskie i 48 obwodów dominialnych tudzież leśnictw. Z powodu częstego w Prusiech łączenia dwu i więcej osad w jednę gminę cyfry powyższe uległy od roku 1890 pewnym zmianom, okoliczność ta jest jednak obojętną dla statystyki niniejszej, która o ile możności, nie uwzględnia zmiennych podziałów i rozmaicie kombinowanych okręgów administracyjnych, ale stara się wyszczególnić jaknajwiększą ilość osad i ludność ich obliczyć oddzielnie, tak iż np. powiat chojnicki liczy w opracowaniu niniejszem o 132 osady więcej (z których 35 ma ludność obliczoną osobno), aniżeli wykaz urzędowy.

Na wspomnianym wyżej obszarze 1.416 kilometrów kwadratowych mieszkało w 1892 roku 52.757 osób (dwa lata poprzód według spisu urzędowego 52.483), zatem na jeden kilometr kwadratowy wypadało przeciętnie 37·26 osób, to jest mniej więcej tyle, co w sąsiednim kościerskim, który wykazuje 37·5 ludzi na jednym kilometrze (w gdańskim górskim 92, w wejherowskim 49, w kartuskim 43, w puckim 42, w bytowskim 37, w lęborskim 34, w człuchowskim 30·4).

Z ogólnej liczby 52.757 mieszkańców przypadało na:

Kaszubów katolików . . .	23.322	czyli	44·21 %
„ ewangielików . .	328	„	0·68 „
Polaków katolików	7.681	„	14·56 „
„ ewangielików . . .	111	„	0·21 „
Niemców katolików	10.198	„	19·33 „
„ ewangielików . .	10.121	„	19·18 „
Żydów	947	„	1·80 „
Innych katolików	9	„	0·01 „
„ ewangielików . . .	10	„	0 02 „
Razem .	52.757	czyli	100·00 %

Bez względu na wyznanie było:

Kaszubów	23.680	czyli	44·89 %
Polaków	7.792	„	14·77 „
Niemców	20.319	„	38·51 „
Żydów	947	„	1·80 „
Innych	19	„	0·03 „
Razem .	52.757	czyli	100·00 %

Kaszubi stanowią zatem w powiecie chojnickim około połowę ogółu ludności, Polacy jedną siódmą, Niemcy około dwie piąte części. Kaszubi zajmują całą północną i północnozachodnią część powiatu, Polacy północnowschodnią, Niemcy przeważnie południową, głównie zaś mieszkają w Chojnicach, gdzie liczba ich wynosi 8.673, zatem blisko połowę całej ludności niemieckiej powiatu.

Okrąg chojnicki jest jednym z tych trzech powiatów zachodniopruskich (gdański górski, kościerski i chojnicki), w których ludność kaszubska sąsiaduje i na pewnym obszarze pomieszaną jest z napierającą od wschodu i południa ludnością polską. Starsi ludzie pamiętają jednak jeszcze, że np. okolice Łęgu, Rytla, Czerska i t. d. były w pierwszej połowie tego stulecia, zwłaszcza przed nastaniem iście szalonej emigracyi do Ameryki, zupełnie kaszubskiemi, często też zdarzyło mi się słyszeć, że w tej albo owej wsi przed trzydziestu, czterdziestu, pięćdziesięciu laty jeszcze „kaszubiono“ (to jest mówiono po kaszubsku), ale dzisiaj już tam „polaszą“ (to jest zacinają z polska albo wręcz mówią po polsku). Jak wiadomo, granice kaszubszczyzny sięgały dawniej znacznie dalej na wschód i południe, gdyż opierały się aż o Wisłę i Noteć (w Poznańskiem).

Z powodu tego pomieszania Polaków z Kaszubami we wschodniej części powiatu chojnickiego napotkałem i tutaj, podobnie jak w powiecie kościerskim, na pewne trudności w obliczeniu ludności kaszubskiej. Podczas gdy jeden z moich współpracowników doniósł mi, że w tej albo owej wsi są (obok Niemców) sami prawie Polacy, inny utrzymywał, że Kaszubi są tam jeszcze w większości albo wręcz całą osadę uważał za kaszubską. Nie mogąc na razie zbadać dokładnie stosunków językowych tej okolicy, postąpiłem sobie podobnie, jak przy obliczeniu ludności po-

wiatu kościerskiego: w szczegółowym wykazie statystycznym wpisałem wszystką ludność słowiańską odnośnych miejscowości do rubryk, przeznaczonych dla języka polskiego, a po zsumowaniu cyfr, czwartą część zaliczyłem do Kaszubów, trzy czwarte do Polaków. Liczba Kaszubów, zamieszkałych na tym obszarze, jest jednak, o ile wnosić mogę z udzielonych mi wskazówek, znacznie wyższą.

Jako granicę pomiędzy żywiołem polskim a kaszubskim w tych stronach można przyjąć mniej więcej linię kolejową Starogard-Łęg-Czersk-Rytel-Chojnice, jakkolwiek i na południowy wschód od tej drogi napotkać można znaczniejsze grupy ludności kaszubskiej.

Miejscowości, w których zarówno Kaszubi, jak i Polacy, wpisani zostali łącznie do rubryk, przeznaczonych dla ludności polskiej, oznaczone zostały w szczegółowym wykazie statystycznym gwiazdką (*). Są one następujące: Bagna, Będźmirowice, Budziska, Czersk wieś, Czersk nadleśnictwo, Gardki, Gothelp, Gutowiec, Jaty, Junicza stara, Kamienna góra *(Bergstein)*, Kłodnia. Klaskawa, Konewka, Krzyż, Kurcze, Kwicki, Łęg, Łosiny, Łubna, Łukowo, Lasek, Legbąd, Lutom, Malachin, Mokre, Mosna, Nieżórawa, Ostrowite (przyległość do Czerskiego nadleśnictwa), Prusy, Rytel, Siennica, Stodółka (przyległość do Czerskiego nadleśnictwa), Szendorf, Szynwałd, Twarożnica, Uboga, Zapędowo i Złe mięso.

Na obszarze wymienionych miejscowości znajdowało się w 1892 r. 9.773 osób, mówiących po polsku lub po kaszubsku, mianowicie 9.638 katolików i 135 ewangielików. Czwartą część zatem tych cyfr, po myśli tego, co wyżej powiedziałem, czyli 2.409 (katolików) i 34 (ewangielików) zaliczyłem do ludności kaszubskiej, resztę zaś czyli trzy czwarte części do polskiej.

Zpomiędzy 157 miejscowości powiatu chojnickiego, których ludność w statystyce niniejszej obliczoną została osobno, 23 miało ludność wyłącznie kaszubską, 17 tylko kaszubską i polską a tylko jedna wyłącznie niemiecką.

Czysto kaszubskie są osady: Bielawy, Chłopowy, Dąbrówka (przyległość do Męcikału), Gliśno małe, Górki, Kinice, Konigort, Kosobudno, Kruszyn, Lipa, Miedzno, Parowa, Peplin, Pokrzywno, Pustki, Rudziny, Spierwia, Struga (przyległość do Męcikału), Turowiec, Warsin, Wądoły (przyległość do Rytla), Windorp i Zamość.

Częścią kaszubskie, częścią polskie, jednak bez domieszki Niemców, są następujące osady: Bagna, Borsk (164 Kaszubów, 5 Polaków), Budziska, Gardki, Klaskawa, Konewka, Krzyż, Kwicki, Łosiny, Lasek, Lutom obwód domin., Mosna, Przytarnia (466 Kaszubów, 4 Polaków), Stodółka, Struga (przyległość do Czerska), Uboga i Złe mięso. Przypominam, co wyżej powiedziałem o miejscowościach, w których nie można było obliczyć dokładnie, ilu między ludnością nie-niemiecką jest Polaków, a ilu Kaszubów.

Ludność wyłącznie niemiecka zamieszkuje jednę tylko wioskę, raczej pustkowie, Platendienst (24 dusz).

W 56 osadach przewagę miała ludność kaszubska, w 22 łącznie polska i kaszubska lub jedna z nich, w jednej polska, w 37 niemiecka.

Nadmienić mi wypada, że statystyka niniejsza uwzględnia osobno ludność następujących 35 miejscowości, które w wykazach urzędowych

mają obliczoną ludność łącznie z innemi osadami: Bagna, Chłopowy, Czyste, Dąbrówka (przy Męcikale), Gardki, Gutowiec, Kinice, Konewka, Konigort, Kosobudno, Krzyż, Kwicki, Łukowo, Lamek, Lasek, Lipa, Mosna, Olszyny, Ostrowite (przyległość do Czerskiego nadleśnictwa), Ostrowy, Parowa, Pokrzywno, Przymusowo, Rudziny, Siennica. Spierwia. Stodółka, Struga (przyległość do Czerskiego nadleśnictwa), Struga (przy Męcikale), Szendorf, Szynwałd, Turowiec, Twarożnica, Warsin i Wądoły.

Pod względem wyznaniowym ludność powiatu chojnickiego dzieliła się w roku 1892 jak następuje:

Katolików było	41.210	czyli	78·11%
Ewangielików	10.600	„	20·09 „
Żydów	947	„	1·80 „
Razem .	52.757	czyli	100·00%

Pomiędzy ludnością katolicką było:

Kaszubów	23.322	czyli	56·59%
Polaków	7.681	„	18·64 „
Niemców	10.198	„	24·75 „
Innych	9	„	0·02 „
Razem .	41.210	czyli	100·00%

Kaszubi stanowią tedy więcej, niż połowę, ogółu ludności katolickiej powiatu, Polacy niespełna jednę piątą część, Niemcy zaś niespełna jednę czwartą, Polacy i Kaszubi razem przeszło trzy czwarte części ogółu katolików.

Pośród ludności ewangielickiej zaś było:

Kaszubów	358	czyli	3·38%
Polaków	111	„	1·05 „
Niemców	10.121	„	95·48 „
Innych	10	„	0·09 „
Razem .	10.600	czyli	100·00%

Pomiędzy ewangielikami mają zatem, jak zresztą we wszystkich innych powiatach kaszubskich, przewagę Niemcy. Nie należy jednak mniemać, aby podane wyżej cyfry, wyrażające liczbę Kaszubów i Polaków wyznania ewangielickiego, odpowiadały już w zupełności stosunkom rzeczywistym, tak samo bowiem, jak w innych powiatach, tak i w powiecie chojnickim zaliczyłem w znacznej części osad, z braku odpowiednich danych, wszystkich ewangielików do Niemców.

Żydzi w powiecie chojnickim dochodzą już blisko 2% (1·80%), co na Kaszubach znaczy bardzo wiele, gdyż tylko powiat człuchowski ma ich więcej (2·25%). Ogółem liczba ludności żydowskiej w Chojnic-

kim wynosi 947, z czego jednak więcej, aniżeli połowa, odpada na same Chojnice, które liczą Żydów 502. W znaczniejszej liczbie żyją Żydzi jeszcze w Czersku (170), w Brusach (84), w Karsinie (35), w Wielu (29), w Swornigaciach (25), w Łęgu (22), w Kosobudach (14), głównie tedy we wsiach kościelnych. Reszta (66) rozproszoną jest w jedenastu innych wioskach, tak iż 236 miejscowości powiatu chojnickiego obywa się zupełnie bez Żydów.

Przy spisie urzędowym w roku 1890 jeden tylko Żyd zapisał mowę polską, jako ojczystą, 7 posiadało rzekomo dwa języki macierzyste, wszyscy inni podali się za Niemców.

Wspomniany spis urzędowy wykazuje następujące cyfry, dotyczące całej ludności powiatu chojnickiego:

Kaszubów katolików . . .	841	czyli	1·60%
„ ewangielików .	—	„	— „
Polaków katolików . . .	26.224	„	49·96 „
„ ewangielików . .	32	„	0·06 „
„ żydów	1	„	0·00 „
Dwujęzycznych katolików .	806	„	1·54 „
„ ewangielik.	96	„	0·18 „
„ żydów . .	7	„	0·01 „
Niemców katolików . . .	13.092	„	24·95 „
„ ewangielików . .	10.417	„	19·86 „
„ żydów	945	„	1·80 „
Innych katolików	11	„	0·02 „
„ ewangielików . .	11	„	0·02 „
Razem .	52.483	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie miało być:

Kaszubów	841	czyli	1·60%
Polaków	26.256	„	50·02 „
Dwujęzycznych	902	„	1·72 „
Niemców	23.509	„	44·81 „
Żydów	953	„	1·81 „
Innych	22	„	0·04 „
Razem .	52.483	czyli	100·00%

Tak tedy spis urzędowy wykazuje, że w powiecie chojnickim jest tylko 841 Kaszubów. Kto chce, niech wierzy, a kto ma wątpliwości, niech zajrzy do Brus, do Karsina, Kosobud, Swornigaci albo Wiela, pięciu wsi, położonych w powiecie chojnickim, z których każda zosobna liczy więcej Kaszubów, niż naliczono ich w całym powiecie!

b) Statystyka szczegółowa powiatu chojnickiego.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów katolików	Kaszubów ewangiel.	Polaków katolików	Polaków ewangiel.	Niemców katolików	Niemców ewangiel.	Żydów	Innych	Ogółem
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Ackerhof. Ob. Chojnice . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	Angowice (k. Agoevice, n. Hennigsdorf), wieś . . .	16	—	—	—	250	27	—	—	293
3	Antonin (k. Antonino). Ob. Chełmy małe.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	Asmus. Ob. Chełmy wielkie	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	Bachorz (niemiec. Bachorz albo Bachhorst). Obacz Jarcewo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	*)Bagna (n. Josephsberg), przyl. do Kurcza . . .	—	—	75	—	—	—	—	—	75
7	Bąk (n. Bonk), wieś . . .	155	—	—	—	—	8	—	—	163
8	*)Będźmirowice (k. Bądzémjerovice, n. Schönberg), obw. dominialny . . .	—	—	248	—	15	30	—	—	293
9	Biała góra (k. Bjélô góra, n. Bialagora). Ob. Wiele	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	Białe błoto (k. Bjélé błoto, n. Weissbruch). Ob. Objezierze	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	Bielawy (k. Bjelavé, niem. Bielawi), wieś[1])	118	—	—	—	—	—	—	—	118
12	Blumfeld (k. Blumvelt, n. Blumfelde), wieś . . .	17	1	—	—	88	66	—	—	172
13	Blumfeld (k. Blumvelt, n. Blumfelde) z przyl. Katharinenhof, obw. dom. .	85	—	—	—	20	24	—	—	129
14	Bonhausen. Ob. Chojnice .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	Borsk, wieś	164	—	5	—	—	—	—	—	169
16	Brda (niem. Braadorf). Ob. Żuków	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	Broda (n. Brodda) z przyl. Nowy młyn, obw. dom. .	76	—	—	—	—	11	—	—	87
18	Brusy (k. Brusé, Bresé, n. Bruss), z przyległ. Glinki, wieś.	1390	24	3	—	9	69	84	—	1579
19	Brzeźniaki (k. Brzeźnóći, n. Brzezniaki). Ob. Legbąd.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20	*)Budziska (k. Budzéska, n. Budziska), wieś . . .	—	—	19	—	—	—	—	—	19
21	Bukowa góra (k. Bukoevô góra, niem. Bukowagora). Ob. Łęg	—	—	—	—	—	—	—	—	—

*) Ludność kaszubska i polska wpisaną została łącznie do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Kwieki.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
22	Buschmühle. Ob. Chojnice .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
23	Cekcyn niemiecki (k. Cekcéno, n. Deutsch Cekzin), wieś.	36	—	5	—	465	2	—	—	508
24	Charlottenthal. Ob. Czerskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25	Charzykowy albo Charzyki (k. Charzékoevé al. Charzéći, n. Müskendorf), w.	28	—	—	—	232	141	5	—	406
26	Chełmy małe (k. Chełmé mełè, niem. Klein Chelm) z przyl. Antonin i Pieck), wieś.	397	—	3	—	—	2	—	—	402
27	Chełmy wielkie (k. Chełmé vjeldzè, n. Gross Chelm) z przyl. Asmus, Młynek, Płęsno i Starzec, obwód dominialny	351	7	6	—	—	45	—	1	410
28	Chłopowy (k. Chłopoevé, n. Kloppowo), przyl. do Huty brodzkiej	102	—	—	—	—	—	—	—	102
29	Chojnice (k. Choejńice, n. Konitz) z przyl. Ackerhof, Bonhausen, Buschmühle, Dunkershagen, Friedrichshof, Grunowshöhe, Heinrichsthal, Hilfe, Hoffnungskrug, Igły, Karlshof, Stendershof, Walkmühle i Wilhelmshof, miasto	766	44	100	6	3456	5217	502	16	10107
30	Chojniczki (k. Choejńiczći, n. Klein Konitz), wieś. .	41	—	—	—	70	236	—	—	347
31	Cisewie (k. Césevjè, niem. Cissewie), obw. dom. . .	57	4	2	—	—	58	—	—	121
32	Cołdanki (k. Cołdońći, niem. Zoldan), obw. domin. .	102	—	10	—	5	9	—	—	126
33	Czapiewice (n. Czapiewitz), wieś.	368	—	4	—	—	8	—	—	380
34	Czarnisz (niem. Czarniss), wieś[1])	349	—	—	—	2	—	—	—	351
35	Czarnowo, wieś	298	—	—	—	8	—	—	—	306
36	Czartołomie (niem. Zawist). Ob. Jarcewo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
37	Czernica (niem. Czernitza), obw dom.	28	24	—	—	—	11	—	—	63
38	*)Czerk, wieś, z przyl. Lubianka	—	—	2298	50	55	560	170	1	3134
39	Czersk, obw. dom. . . .	40	—	81	4	2	30	—	—	157

*) Ludność kaszubska i polska wpisaną została łącznie do rubryki dla ludności polskiej. [1]) Ob. Olszyny.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
40	*)Czersk (Cis) z przyl. Charlottenthal, Jägerthal, Juncza, Odry i Waldhaus, nadleśnictwo[2])	—	—	16	2	5	41	—	—	64
41	Czerska rzeka (n. Czerskerfliess). Ob. Rytelskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
42	Czyczkowy (k. Czéczkoevé, n. Czyczkowo), wieś . .	769	6	—	—	9	8	—	—	792
43	Czysto (k. Czéstè, n. Czyste), przyl. do Wdzidza tucholskiego	15	—	—	—	—	4	—	—	19
44	Dąbrowa (n. Dombrowo), obw. dom.	193	13	—	—	1	39	—	—	246
45	Dąbrówka (n. Dombrowken). Ob. Gliśno małe. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
46	Dąbrówka (n. Dombrowka), przyległ. do Męcikała. .	11	—	—	—	—	—	—	—	11
47	Doręgowice (kasz. Doragoevice, niem. Döringsdorf), wieś.	54	—	—	—	321	19	—	—	394
48	Drzewicz (n. Drzewitz), w.	82	—	—	—	—	7	—	—	89
49	Dunkershagen. Ob. Chojnice	—	—	—	—	—	—	—	—	—
50	Eulalin. Ob. Powałki. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
51	Friedrichsbruch. Ob. Kosobudy	—	—	—	—	—	—	—	—	—
52	Friedrichshof. Ob. Chojnice	—	—	—	—	—	—	—	—	—
53	Funkermühl, obw. dom. .	3	—	—	—	6	9	—	—	18
54	*)Gardki (k. Gôrdći, niem. Gardki), przyległ. do Zapedowa.	—	—	21	—	—	—	—	—	21
55	Giełdon (k. Dźełdon, niem. Gildon) z przyległ. Trzemeszno, wieś.	142	—	—	—	1	—	—	—	143
56	Główczewice (n. Glowczewitz), wieś	215	6	4	—	1	10	—	—	236
57	Glabus. Ob. Powałki. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
58	Glinki (k. Glinći, n. Glinken). Ob. Brusy . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
59	Gliśno małe (kasz. Glésno mełè, n. Klein Glisno) z przyl. Dąbrówka, wieś.	266	—	—	—	—	—	—	—	266
60	Gockowice al. Godkowice (k. Goeckoevice, Goeckoejce al. Goedkoevice, Goedkoejce, n. Goetzendorf), obw. dom.	13	—	—	—	54	4	—	—	71

*) Ludność kaszubska i polska wpisaną została łącznie do rubryki dla ludności polskiej. [1]) Ob. Gutowiec, Konewka, Krzyż, Łukowo, Listewka, Ostrowite, Stodółka, Struga, Szendorf, Szenwałd, i Twarożnica.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
61	*)Gothelp (k. Goethelp, n. Gotthelp), wieś	—	—	205	—	2	19	—	—	226
62	Górki (k. Górći, n. Gurki), wieś.	445	—	—	—	—	—	—	—	445
63	Gramkat (n. Gramkath). Ob. Lotyn	—	—	—	—	—	—	—	—	—
64	Granowo (n. Granau), wieś.	19	—	—	—	212	6	3	—	240
65	Grunowshöhe. Ob. Chojnice.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
66	Grunsberg. Ob. Krojanty .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
67	*)Gutowiec (k. Gutòvc, n. Guttowitz), przyległ. do Czerskiego nadleśnictwa .	—	—	112	—	2	—	—	—	114
68	Heinrichsthal. Ob. Chojnice.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
69	Hilfe. Ob. Chojnice . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
70	Hoffnungskrug. Ob. Chojnice	—	—	—	—	—	—	—	—	—
71	Huta brodzka (kasz. Heta brodzkô, niemiec. Hutta), wieś[1])	121	—	—	—	—	6	—	—	127
72	Igły (k. Jegłé, n. Giegel). Ob. Chojnice.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
73	Jabłoń (niem. Jablonn). Ob. Krojanty	—	—	—	—	—	—	—	—	—
74	Jakubowo. Ob. Lotyn . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
75	Jarcewo (niem. Zandersdorf) z przyl. Bachorz, Czartołomie i Piła, obw. dom.	42	—	—	—	162	219	—	—	423
76	Jasno (n. Jasno al. Jasnau). Ob. Jeziorki	—	—	—	—	—	—	—	—	—
77	*)Jaty (k. Jaté, n. Jatty), wieś.	—	—	47	—	—	6	—	—	52
78	Jägerthal. Ob. Czerskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
79	Jerzmionki (k. Jerzmjonći, n. Harmsdorf), wieś . .	12	—	—	—	171	—	—	—	183
80	Jeziorki (k. Jezòrći, n. Jesiorken) z przyl. Jasno, Kruszka i Młynki, obw. dominialny	146	—	—	—	61	71	—	—	278
81	Jeziorko (k. Jezòrkoe, niem. Jesiorke). Ob. Rytel wieś	—	—	—	—	—	—	—	—	—
82	Jęcznik mały (k. Jączńik mêły, n. Klein Jenznick), obw. dom.	10	—	—	—	20	26	—	—	56
83	Josephsberg. Ob. Powałki .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
84	Juńcza (k. Junczô, n. Juncza) leśn. Ob. Czerskie nadleśn.	—	—	—	—	—	—	—	—	—

*) Ludność kaszubska i polska wpisaną została łącznie do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Chłopowy i Rudziny.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
85	Juńcza nowa (kasz. Junczô novô, n. Neu Juncza). Ob. Mokre	—	—	—	—	—	—	—	—	—
86	*)Juńcza stara (k. Junczô stôrô, niem. Alt Juncza), wieś.	—	—	4	3	—	168	—	—	175
87	Kaliska (k. Kaléska, niem. Kaliska). Ob. Rytel wieś.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
88	*)Kamienna góra (k. Kamńennô gòra, n. Bergstein), wieś.	—	—	142	—	1	20	—	—	163
89	Kamionka (k. Kamńonka, n. Steinberg), obw. dom.	3	—	—	—	6	13	—	—	22
90	Kamionka (k. Kamńonka, niemiec. Kamnionka). Ob. Swornigacie	—	—	—	—	—	—	—	—	—
91	Karlshof. Ob. Chojnice . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
92	Karsin (k. Karszéno, niem. Karszin) z przyl. Mieszek i Popia góra, wieś. . .	1604	21	12	—	6	34	35	—	1712
93	Kaszuba (k. Kaszeba, niem. Kaszuba), obw. dom.[1]) .	153	—	—	—	1	5	—	—	159
94	Katharinenhof. Ob. Blumfeld	—	—	—	—	—	—	—	—	—
95	Kęsza (k. Kąszô, n. Kencza). Ob. Łęg.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
96	Kinice (kasz. Cińice, n. Kinitz), przyl. do Kosobud.	161	—	—	—	—	—	—	—	161
97	Kłodawa (n. Gross Kladau), wieś.	135	—	—	—	31	48	—	—	214
98	Kłodawa (n. Gross Kladau), folw. Ob. Powałki . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
99	Kłodawka (n. Klein Kladau). Ob. Powałki . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
100	*)Kłodnia (k. Kłodńô, niem. Klodnia), obw. dom.[2]) .	—	—	74	1	2	6	—	—	83
101	*)Klaskawa, wieś[3]) . . .	—	—	235	—	—	—	—	—	235
102	Klausenau. Ob. Powałki .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
103	Kliczki al. Kliczkowy (kasz. Kléczée al. Kléczkoevé, n. Klitzkau), obw. dom. .	70	—	—	—	—	8	—	—	78
104	Klonia (k. Klońô, n. Klonia), wieś	123	—	2	—	1	—	—	—	126
105	Klonia al. Mała Klonia (k. Klońô al. Mêłô Klońô, n. Klonn od. Klein Klonn). Ob. Rytelskie nadleśn. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—

*) Ludność kaszubska wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Warsin.

[2]) Ob. Siennica [3]) Ob. Mosna.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
106	*)Konewka (niem. Konefka), przyl. do Czerskiego nadl.	—	—	55	—	—	—	—	—	55
107	Koniec błota (n. Konzblott). Ob. Legbąd	—	—	—	—	—	—	—	—	—
108	Konigort, p. do Rytla wsi	41	—	—	—	—	—	—	—	41
109	Konigortek (k. Koeńigòrtk, n. Konigortek). Ob. Rytelskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
110	Kosobudno (k. Koesobudno, n. Kossabudno), przyl. do Męcikału	13	—	—	—	—	—	—	—	13
111	Kosobudy (k. Koesobudé, n. Kossabude) z p. Friedrichsbruch, wieś[1]	901	19	—	—	2	41	14	—	977
112	Kosowa niwa (k. Koesovô ńiva, niem. Niederheide). Rytelskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
113	Krojanty (k. Krojąté, niem. Krojanten), wieś	5	5	—	—	—	56	—	—	66
114	Krojanty (k. Krojąté, niem. Krojanten) z przyl. Grunsberg, Jabłoń i Sandkrug, obw. domin.	43	—	4	—	102	140	—	—	289
115	Kruszka (k. Kreszka, niem. Kruschke). Ob. Jeziorki	—	—	—	—	—	—	—	—	—
116	Kruszyn (k. Kreszéno, niem. Kruszyn), wieś	147	12	—	—	—	—	—	—	159
117	*)Krzyż (k. Krziż, n. Johannesberg), przyl. do Czerskiego nadleśnictwa	—	—	167	—	—	—	—	—	167
118	*)Kurcze, wieś[2]	—	—	261	—	—	7	—	—	268
119	*)Kwicki (k. Kvjeći, niem. Kwieki), przyl. do Bielaw.	—	—	184	—	—	—	—	—	184
120	*)Łęg (k. Łąg, niem. Long) z przyległ. Bukowa góra, Kęsza, Łęska kolonia, Łęg folwark, Lipki i Wądoły, wieś	—	—	1571	30	29	60	22	—	1712
121	Łęg, folwark. Ob. Łęg wieś.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
122	Łęska kolonia albo Łęskie parcele (kasz. Łąskô koelońijô al. Łąsće parcele, niem. Colonie Long). Ob. Łęg wieś	—	—	—	—	—	—	—	—	—
123	*)Łosiny (k. Łoszéné, niem. Lossini), wieś	—	—	158	—	—	—	—	—	158
124	*)Łubna (n. Lubna), wieś	—	—	304	—	1	4	—	—	309

*) Ludność kaszubska wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Kinice. [2]) Ob. Bagna.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
125	*)Łukowo (niem. Lukowo), przyl. do Czerskiego nadleśnictwa	—	—	154	—	—	12	—	—	166
126	Lamek (kasz. Lamk, niem. Lamk), przyl. do Lubni	54	—	—	—	—	4	—	—	58
127	*)Lasek (kasz. Lôsk, niem. Lassek), przyl. do Legbądu	—	—	13	—	—	—	—	—	13
128	Laska stara (kasz. Lôska stôrô, niem. Alt Laska), obw. domin.	18	—	—	—	—	8	—	—	26
129	*)Legbąd (niem. Legbond) z przyległ. Brzeźniaki, Koniec błota, Niwki, Ostrówki i Struga, wieś[1])	—	—	712	—	—	7	4	—	723
130	Lendy (k. Lądé, n. Lendi), wieś[2])	117	10	—	—	—	21	—	—	148
131	Leśno (k. Lesno), obw. d.	289	12	16	—	14	12	4	—	347
132	Lichnowy (k. Lichnové, n. Lichnau), wieś	75	—	—	—	744	40	6	—	865
133	Lipa (k. Lépa, n. Lippa), przyległ. do Wdzidza tucholskiego	48	—	—	—	—	—	—	—	48
134	Lipki (kasz. Lipći, niem. Lipki). Ob. Łęg	—	—	—	—	—	—	—	—	—
135	Lipinice (k. Lépinice, niem. Lipinitza). Ob. Pawłów	—	—	—	—	—	—	—	—	—
136	Listewka (niem. Elisenthal), przyległ. do Czerskiego nadleśnictwa	—	—	1	—	—	7	—	—	8
137	Lotyn (n. Lottyn) z przyl. Gramkat, Jakubowo, Nicponia i Sternowo, obwód dominialny	126	—	11	—	61	128	—	—	326
138	Lubianka. Ob. Czersk	—	—	—	—	—	—	—	—	—
139	Lubnie (n. Lubnia), wieś[3])	489	11	2	—	1	18	—	—	521
140	*)Lutom n. Luttom), obw. dominialny	—	—	8	—	—	—	—	—	8
141	Lutom, wieś (n. Luttom), Ob. Zapędowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
142	Lutomski most (k. Lutomści, Letomści moest, n. Luttomerbrück). Ob. Zapędowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
143	Lutomskie leśnictwo (niem. Försterei Luttom). Obacz Rytelskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—

*) Ludność kaszubska wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Lasek. [2]) Ob. Przymusowo [3]) Ob. Lamek.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
144	*)Malachin, wieś	—	—	414	1	12	336	—	—	763
145	Melanowo (k. Melonowoe, n. Melanowo). Ob. Ogorzeliny obw. d.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
146	Melanówko (k. Melonòvkoe, niem. Melanenhof). Ob. Ogorzeliny obw. dom. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
147	Mecikał (k. Mącikół, niem. Menczykal), wieś[1]) . . .	246	—	—	—	—	7	—	—	253
148	Mękowy (k. Mąkocvé, niem. Mankau), obw. dom. . .	2	—	—	—	10	34	—	—	46
149	Miedzno, wieś	120	—	—	—	—	—	—	—	120
150	Miedzno. Ob. Odry . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
151	Mieszek (k. Mjeszk, niem. Mjeschke). Ob. Karsin .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
152	Mühlhof (k. Milof). Ob. Rytelskie nadleśnictwo . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
153	Młynek (k. Młynk, niem. Mlynek al. Mielken). Ob. Chełmy wielkie	—	—	—	—	—	—	—	—	—
154	Młynki (k. Młynći, niem. Mielken). Ob. Jeziorki .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
155	*)Mokre (k. Moekrè, niem. Mockrau) z przyl. Jańcza nowa, wieś	—	—	183	24	—	116	—	—	323
156	*)Mosna, przyległość do Klaskawy	—	—	140	—	—	—	—	—	140
157	Moszczenica (n. Mosnitz), wieś.	38	—	2	—	151	29	—	—	220
158	Nicponia (k. Nicpoeńô). Ob. Lotyn	—	—	—	—	—	—	—	—	—
159	*)Nieżórawa (niem. Iserau), obw. dom.	—	—	17	—	1	13	—	—	31
160	Niwki (k. Nivći, n. Niwken). Ob. Legbąd . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
161	Nowa cerkiew królewska (k. Novô cerkvjô królevskô, n. Königlich Neukirch), w.	445	—	40	—	190	125	4	—	804
162	Nowa cerkiew szlachecka (kasz. Novô cerkvjô szlachecko, niemiec. Adelig Neukirch), obwód dominialny	54	—	—	—	5	3	—	—	62
163	Nowa wieś (k. Novô vjes, n. Annafeld), wieś . . .	11	—	—	—	81	10	—	—	102
164	Nowy dwór (niem. Neuhof), obw. dom.	60	—	—	—	20	14	—	—	94

*) Ludność kaszubska wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Dąbrówka, Kosobudno, Parowa, Pokrzywno, Spierwia, Struga i Turowiec.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
165	Nowy młyn (n. Neumühl). Ob. Broda.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
166	Nowy młyn (n. Neumühl). Ob. Powałki	—	—	—	—	—	—	—	—	—
167	Nowy młyn (n. Neumühl). Ob. Zapędowo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
168	Objezierze (k. Woebjezerzè, n. Butzendorf) z przylegl. Białe błoto, obw. dom. .	18	—	3	—	40	53	—	—	114
169	Odry (k. Woedré, n. Odry), z przyl. Miedzno i Wojtalski młyn, wieś . . .	274	21	—	—	—	260	—	—	555
170	Odry (k. Woedré, n. Odry), leśnictwo. Ob. Czerskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
171	Ogorzeliny (k. Woegoerzelénè, n. Gersdorf), wieś .	66	—	6	—	389	6	4	—	471
172	Ogorzeliny (k. Woegoerzelénè, n. Gersdorf) z folwarkami Melanowo i Melanówko, obw. dom. . .	196	—	11	—	77	23	—	—	307
173	Okręglik (k. Wockrąglék, niem. Elisenbruch), obw. domin.	54	20	—	—	—	101	—	1	176
174	Olszyny (k. Woclszénè, n. Olszini), przyl. do Czarnisza	65	—	—	—	—	3	—	—	68
175	Orlik (kasz. Woerlék, niem. Orlik), obw. dom. . .	129	—	—	—	1	—	—	—	130
176	Osowo (k. Wocsowoe, niem. Ossowo), wieś . . .	801	—	—	—	—	—	11	—	812
177	Ostrowite (k. Woestrovitè, n. Osterwick), wieś. .	69	—	—	—	782	71	—	—	922
178	*)Ostrowite (k. Woestrovitè, n. Ostrowitte), przyl. do Czerskiego nadleśnictwa .	—	—	143	—	1	5	—	—	149
179	Ostrowy (k. Woestrové, n. Ostrowo) leśnictwo, przyległość do Rytelskiego nadleśnictwa	—	—	—	—	—	—	—	—	—
180	Ostrówki (k. Woestròvći, n. Ostrowken). Ob. Legbąd.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
181	Parowa, przyległ. do Mecikału	14	—	—	—	—	—	—	—	14
182	Parzyn (k. Parzéno, niem. Parszyn), obw. dom . .	52	—	—	—	7	7	—	—	66
183	Paulinenaue. Ob. Zamarte .	—	—	—	—	—	—	—	—	—

*) Ludność kaszubska wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
184	Pawłowo (n. Gross Paglau) z przyl. Pawłówko i Lipinice, obw. dom. . . .	147	9	—	—	111	103	—	—	370
185	Pawłówko (n. Klein Paglau). Ob. Pawłowo.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
186	Peplin (k. Pepléno, niem. Peplin), obw. dom. . .	89	—	—	—	—	—	—	—	89
187	Piątkowo (k. Pjątkoewoe, n. Piontkowo). Ob. Wiele	—	—	—	—	—	—	—	—	—
188	Pieck (niem. Pietzko). Ob. Chełmy małe.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
189	Piła (niem. Pillamühl). Ob. Jarcewo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
190	Płecna (niem. Plötzno). Ob. Rytelskie nadleśnictwo .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
191	Platendienst, wieś. . . .	—	—	—	—	14	10	—	—	24
192	Platendienst, obw. dom. .	4	—	—	—	14	37	—	—	55
193	Płęsno (k. Płąsno, n. Plensno). Ob. Chełmy wielkie.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
194	Pokrzywno (k. Pockrzivno, n. Pokrziwno), przyl. do Męcikału	36	—	—	—	—	—	—	—	36
195	Popiagóra (k. Pôpjôgòra, n. Popiagorra). Ob. Karsin .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
196	Powałki (k. Pôvêłći, niem. Powalken) z przyległość. Glabus, Eulalin, Josephsberg, Klausenau, Nowy młyn, Kłodawa i Kłodawka, obw. domin. . . .	42	—	—	—	96	136	—	—	274
197	Prusy nowe (k. Presé novè, n. Neu Prussi). Ob. Prusy stare	—	—	—	—	—	—	—	—	—
198	*)Prusy stare i nowe (kasz. Presé stôrè é novè, niem. Alt und Neu Prussi, obecnie Prussi), obw. dom. .	—	—	147	—	—	20	—	—	167
199	Przyjaźń (k. Przejazńô, n. Przÿasania), wieś . . .	89	—	20	—	—	9	—	—	118
200	Przymusowo (k. Przémusowoe, niem. Zwangshof), przyl. do Lend	8	12	—	—	—	15	—	—	35
201	Przytarnia (k. Przétarńô, n. Wildau), wieś	466	—	4	—	—	—	—	—	470
202	Przyżarcz (k. Przéżôrcz, n. Przyzarcz). Ob. Rytelskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—

*) Ludność kaszubska wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
203	Pustki (k. Pustći, n. Pustki), wieś.	211	—	—	—	—	—	—	—	211
204	Racławki (k. Recłôvći, n. Rackelwitz), obw. dom. .	32	2	3	—	53	23	—	—	113
205	Rolbik (n. Rolbick), wieś .	218	—	—	—	—	5	—	—	223
206	Rudziny (k. Rudzéné, Redzéné, n. Rudzini), przyl. do Huty brodzkiej . . .	148	—	—	—	—	—	—	—	148
207	*)Rytel (kasz. Rétel, niem. Rittel), z przyl. Jeziorko i Kaliska, wieś) . . .	—	—	548	12	20	31	10	—	621
208	Rytelski dworzec (k. Rételsći dwòrc, niem. Bahnhof Rittel). Ob. Rytelskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
209	Rytelskie nadleśnictwo (k. Rételscé nadlesnictwoe, n. Rittel Oberförsterei) z p. Czerska rzeka, Klonia, Konigortek, Kosowa niwa, Lutom, Mühlhof, Ostrowy, Płecna, Przyżarcz, Rytelski dworzec i Suszek	87	—	43	—	10	74	—	—	214
210	Sandkrug. Ob. Krojanty. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
211	*)Siennica (k. Senńica, n. Stellmacher), przyległ. do Kłodni	—	—	41	—	—	8	—	—	49
212	Silno (k. Sélno, n. Frankenhagen), wieś. . . . ,	105	—	15	—	442	86	—	—	648
213	Skoszewo (n. Skoschewo), w.	155	14	—	—	1	12	—	—	182
214	Sławęcin (k. Sławącéno, n. Schlagenthin), wieś. . .	81	—	—	—	696	11	8	—	796
215	Spierwia (k. Spirvjô, niem. Spierwia), przyl. do Męcikału	22	—	—	—	—	—	—	—	22
216	Starzec (k. Starc, n. Starc). Ob. Chełmy wielkie . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
217	Standershof. Ob. Chojnice .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
218	Sternowo (n. Sternau). Ob. Lotyn	—	—	—	—	—	—	—	—	—
219	*)Stodółka (niem. Stodolka), przyl. do Czerskiego nadleśnictwa	—	—	79	—	—	—	—	—	79
220	*)Struga (k. Strega, niem. Struga), przyl. do Czerskiego nadleśnictwa . .	—	—	159	—	—	—	—	—	159

*) Ludność kaszubska wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Konigort i Wądoły.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
221	Struga (k. Strega, n. Struga), przyl. do Męcikału .	29	—	—	—	—	—	—	—	29
222	Struga (k. Strega, n. Struga). Ob. Legbąd . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
223	Suszek (k. Suszk, n. Friedenthal). Ob. Rytelskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
224	Swornigacie (kasz. Swoerńigace, niem. Schwornigatz) z przyl. Kamionka, Swornigacie małe i Wączos,w.	1272	—	—	—	6	18	25	—	1321
225	Swornigacie małe al. Swornigacie nowe (k. Swoernigace mãłé aboe Swoerńigace novè, niem. Klein od. Neu Schwornigatz). Ob. Swornigacie. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
226	*)Szendorf (k. Szendorp, n. Schöndorf), przyległ. do Czerskiego nadleśnictwa .	—	—	140	—	—	7	—	—	147
227	Szenfeld (k. Szenvelt, niem. Schönfeld), obw. dom. .	177	—	10	—	16	19	—	—	222
228	*)Szynwałd al. Huta (kasz. Szenvêłt, Szemêłt, al. Heta, n. Schönwalde) przyl. do Czerskiego nadleśn. .	—	—	21	—	—	10	—	—	31
229	Trzemeszno. Ob. Giełdon .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
230	Turowiec (k. Turòvc, niem. Turowitz), przyległość do Męcikału	57	—	—	—	—	—	—	—	57
231	*)Twarożnica (k. Tvôrôżńica, niem. Twarosnitza), przyległość do Czerskiego nadleśnictwa	—	—	2	—	—	6	—	—	8
232	*)Uboga (k. Wuboegô, n. Wörth), obw. dom. . .	—	—	33	—	—	—	—	—	33
233	Waldhaus. Ob. Czerskie nadleśnictwo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
234	Walkmühle. Ob. Chojnice .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
235	Warsin (k. Varszéno, niem. Warszyn), przyległość do Kaszuby	12	—	—	—	—	—	—	—	12
236	Wączos (k. Vęczos, niem. Wonczoss). Ob. Swornigacie	—	—	—	—	—	—	—	—	—
237	Wądoły (n. Vądołé, niem. Wondoli). Ob. Łęg. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—

*) Ludność kaszubska wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
238	Wądoły (k. Vądołé, niem. Wendolli), p. do Rytla w.	92	—	—	—	—	—	—	—	92
239	Wdzidze tucholskie (kasz. Vdzidzè techoelsćè: niem. Weitsee), wieś[1]). . . .	296	—	6	—	—	1	—	—	303
240	Widno, wieś.	94	—	—	—	9	6	—	—	109
241	Wiele (n. Wielle) z przyl. Białagóra, Piątkowo i Wielewski młyn, wieś .	1055	2	13	—	6	3	29	—	1108
242	Wielewski młyn, (niemiec. Wiellermühle). Ob. Wiele.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
243	Wilhelmshof. Ob. Chojnice .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
244	Windorp, wieś	96	15	—	—	—	—	—	—	111
245	Wojtalski młyn (n. Woythalermühle). Ob. Odry .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
246	Wysoka zaborska (k. Vésokô zaboerzkô, n. Wysokazaborska), wieś	82	—	—	—	3	—	—	—	85
247	Zalesie (k. Zaleszè, n. Zalesie), wieś.	527	—	—	—	—	3	—	—	530
248	Zamarte (k. Zômartè, niem. Jakobsdorf) z przyległ. Paulinenaue, obw. dom. .	16	—	4	—	185	59	—	—	264
249	Zamość (k. Zômoeszczè, n. Zamosz), obw. domin. .	40	—	—	—	—	—	—	—	40
250	*)Zapędowo (k. Zôpądowoe, n. Zappendowo) z przyl. Lutom, Lutomski most i Nowy młyn, wieś[2]) . .	—	—	381	12	22	140	—	—	555
251	Zarzecze (niem. Karlsbraa), obw. dom.	87	1	—	—	—	12	—	—	100
252	Zbinin (k. Zbińino, niem. Zbenin), obw. dom. . .	14	—	1	—	22	61	—	—	98
253	*)Złemięso (k. Złèmjąso, n. Bösenfleisch), wieś . . .	—	—	107	—	—	—	—	—	107
254	Żabno (n. Zabno), obw. d.	85	9	—	—	1	31	—	—	126
255	Żuków (k. Żekoewoe, niem. Zuckau) z przyl. Brda, obw. domin.	71	—	—	—	4	34	—	—	109
	Razem[3]) .	23322	358	7681	111	10198	10121	947	19	52757

*) Ludność kaszubska wpisaną została łącznie z polską do rubryki dla ludności polskiej.

[1]) Ob. Czyste i Lipa. [2]) Ob. Gardki.

[3]) Z uwzględnieniem, że 25% ludności, zamieszkałej w miejscowościach, oznaczonych gwiazdką (*), a zapisanej wyłącznie do rubryk dla ludności polskiej, przeniesiono do rubryk dla ludności kaszubskiej. Ob. str. 149 — 150.

c) Przypiski.

Angowice. U Cenôvy *(Skôrb)* Jangoevice, u Kętrzyńskiego *(Nazwy)* Henigowice, Hangowice al. Janowo. Miejscowy, to jest chojnicki organista, p. Konkolewski, podał mi tę nazwę w formie Łęgowice

Będźmirowice. Folwark ten został w ostatnich latach rozparcelowany, stosunki tamtejsze uległy zatem niewątpliwie znacznym zmianom.

Blumfeld. Ma tu być parę rodzin kaszubsko-ewangielickich, ale niemam o nich bliższych szczegółów. Spis urzędowy z r. 1890 wykazuje tylko jednego ewangielika dwujęzycznego, jego więc jedynie wpisałem do rubryki dla mowy kaszubskiej.

Budziska. Obacz uwagę pod Łubna.

Cekcyn niemiecki. U Cenôvy Czekoecéno, u Kętrzyńskiego i w „Słown. gieogr.“ Ciechocin. W prasie zachodniopruskiej jest w użyciu wyłącznie forma Cekcyn.

Liczba Kaszubów jest tu niewątpliwie większą, niż podaję w wykazie szczegółowym na podstawie jednej, jaką mogłem uzyskać, informacyi.

Charlottenthal. Nazwa polska jest mi nieznaną.

Charzykowy. U Cenôvy Choerzikoevé.

Chełmy wielkie. Własność rodziny Sikorskich.

Chojnice. Liczbę ogólną ludności przyjmuję w wysokości, jaką wykazuje spis urzędowy z roku 1890, natomiast oznaczenie narodowości opiera się na moich prywatnych dochodzeniach. Według jednych liczba osób, posługujących się językiem kaszubskim lub polskim, wynosi w Chojnicach i należących do tego miasta wioskach (wybudowaniach) jednę szóstą, według drugich jednę czwartą ogółu ludności katolickiej. Przyjmuję cyfrę pośrednią t. j. jednę piątą czyli 866 (według spisu urzędowego 553). Zważywszy, że nawet przy spisie urzędowym 553 osoby podały mowę polską lub kaszubską, jako ojczystą, a nieprzyznawanie się do języka ojczystego praktykowało się w miastach na znacznie większą skalę, aniżeli pośród ludności wiejskiej, musi się uznać cyfrę 866 na oznaczenie liczby katolików polskich i kaszubskich w Chojnicach, jako minimalną. Kto zna stosunki chojnickie, temu wiadomo dobrze, ile to wśród służby i ludności roboczej znajduje się Kaszubów, tylko że zliczenie ich dokładne jest rzeczą niezwykle trudną, gdyż językiem potocznym w Chojnicach jest wyłącznie mowa niemiecka. Z podanej wyżej cyfry 866 potrącić należy mniej więcej 100 na Polaków, reszta t.j. 766 przypada Kaszubom.

Oprócz katolików polskich i kaszubskich jest jeszcze z 50 Polaków i Kaszubów wyznania ewangielickiego. Przy spisie urzędowym w roku 1890 zapisało się ich 19.

Chojniczki. Cyfra ewangielików urzędowa.

Ciscwie. Nazwę tej miejscowości zmieniono w roku 1895 na *Eibenfelde*.

Cołdanki. Własność Polaka p. Wolszlegiera.

Czartołomie, po niemiecku *Zawist*. Inne formy niemieckie, które napotkałem na mapach lub w dziełach: *Zawüst, Sawist, Sawüst*.

Czersk, wieś. Wszystkie starania moje, zmierzające do obliczenia tutejszej ludności kaszubskiej, nie odniosły pożądanego skutku, jak wogóle na całem prawie pograniczu kaszubsko-polskiem w parafii czerskiej. Parafia ta, jedna z największych na Kaszubach, rozciąga się na obszarze około sześciu mil kwadratowych i liczy niespełna 9.000 dusz. Część północnozachodnia zamieszkałą jest przez Kaszubów, część południowowschodnią zajmują przeważnie Polacy. W samym Czersku znajduje się jeszcze bardzo wiele osób „kaszubiących“, nie mogąc jednak podać dokładnej ich cyfry, zapisałem wszystkich tutejszych katolików nie-Niemców do rubryki polskiej. Ewangielików polskich ma być mniej więcej 50. Ogólne cyfry, dotyczące ludności ewangielickiej i żydowskiej, zaczerpnąłem z wykazów urzędowych.

Czersk albo Cis, nadleśnictwo, obejmujące około dwie mile kwadratowe obszaru, przeważnie w obrębie parafii czerskiej, a w małej części także w granicach parafii wielewskiej, mieści w sobie dziewięć większych osad (wiosek) i dziewięć leśnictw. Do pierwszych należą: Gutowiec, Krzyż *(Johannesberg)*, Konewka, Łukowo, Ostrowite, Szendorf, Szynwałd, Stodółka i Struga.

Huta brodzka z przyległością Rudziny należy do parafii wielewskiej, przyległość Chłopowy do bruskiej.

Jägerthal. Nazwa kaszubska jest mi nieznaną.

Jęcznik mały. U Cenôvy na str. 54. „Skarbu“ Jęnsnik a zaś na str. 84 Jutrzanka, Junczanka. Jęcznik, Mękowy i Platendienst stanowią dwie enklawy powiatu chojnickiego w powiecie człuchowskim a należą do parafii człuchowskiej.

Josephsberg. Nazwa kaszubska jest mi nieznaną.

Juńcza stara. Cyfry urzędowe z r. 1890.

Kamienna góra *(Bergstein)*. Obacz uwagę pod Łubna.

Kaszuba. Na mapie sztabu gieneralnego *Kaszubamühle*.

Kłodnia. O liczbie Kaszubów w tej miejscowości nie mogłem się dowiedzieć niczego pewnego. Z jednej strony zapewniano mnie, że ludność tamtejsza jest przeważnie kaszubską, ale wiadomość ta nie zgadzała się z innemi informacyami, co przypisuję okoliczności, że jak na wielu innych folwarkach, tak i tutaj, ludność robocza zmienia się często. Właścicielem Kłodni jest p. Kliński z kaszubskiej rodziny szlacheckiej, wywodzącej się z Klińcza.

Klausenau. Nazwy kaszubskiej nieznam.

Kliczki. Obok tej formy także Kliczkowo.

Koniec błota, po niemiecku *Konzblott*, na mapie sztabu gieneralnego *Kumstplott!*

Konigort. U Cenôvy Konigart.

Konigortek. U Cenôvy Konigartk.

Łęg. Informacye moje, dotyczące języka tutejszej ludności nie niemieckiej, nie zgadzają się z sobą. Jeden z moich współpracowników naliczył w Łęgu niecałą setkę „prawdziwych“ Kaszubów, inne zaś źródło twierdzi, że przynajmniej czwarta część mieszkańców Łęgu mówi po kaszubsku. Sam w Łęgu za krótko bawiłem, abym mógł zoryentować

się należycie w stosunkach miejscowych, odkładając tedy rozstrzygnięcie tej kwestyi na później, zaliczam na razie w wykazie szczegółowym wszystkich Łężan nie-Niemców do rubryki dla języka polskiego.

Łubna, Budziska i Kamienna góra *(Bergstein)* połączone zostały w r. 1895 w jednę gminę.

Lubnie. U Cenôvy Lubnia. Lubnie i Lamek stanowią jedną gminę wiejską, Lubnie należą jednak do parafii bruskiej, Lamek do lesieńskiej.

Malachin. Cyfra, dotycząca ludności ewangielickiej, urzędowa.

Melanowo, własność p. Wolszlegiera z Cołdanek, ma być a może już jest rozparcelowane.

Męcikał z przyległościami Dąbrówka, Kosobudno, Pokrzywno, Spierwia, Struga i Turowiec należy do parafii bruskiej, Parowa zaś do nowocerkiewskiej.

Mękowy razem z Jęcznikiem stanowią enklawę w powiecie człuchowskim. Ogólna liczba mieszkańców urzędowa.

Moszczenica. U Cenôvy Moestńica.

Objezierze należy do parafii ostrowickiej, przyległość Białe błoto do nowocerkiewskiej.

Orlik został w ostatnich latach rozparcelowany, być może zatem, że stosunki ludnościowe mogły się tam zmienić do pewnego stopnia.

Płecna. U Cenôvy Plecno. Po niemiecku w „Gemeindelexicon“ *Flötzno*, na mapie sztabu gieneralnego *Pletzno*.

Platendienst, wieś i obwód dominialny, stanowi enklawę w powiecie człuchowskim. Cyfry dla gminy wiejskiej urzędowe.

Powałki z przyległościami Glabus, Josephsberg, Klausenau i Nowy młyn należą do parafii chojnickiej, przyległości Eulalin, Kłodawa i Kłodawka do nowocerkiewskiej.

Prusy stare i nowe. Mniej więcej połowa katolickich mieszkańców Prus ma mówić po kaszubsku, połowa po polsku. Ilu między ewangielikami jest nie-Niemców, nie mogłem się dowiedzieć. Statystyka urzędowa podaje 19 ewangielików Niemców i jednego dwujęzycznego.

Racławki. Liczbę Kaszubów ewangielików podaję za statystyką urzędową. U Kętrzyńskiego i w „Słowniku gieograficz.“ (ks. Fr.) Rocławki.

Rytelskie nadleśnictwo tudzież jego przyległości: Rytelski dworzec, Klonia, Konigortek, Suszek, Milhof, Kosowa niwa i Przyżarcz należą do parafii nowocerkiewskiej, przyległości zaś: Czerska rzeka, Lutomskie leśnictwo, Ostrowy i Płecna do czerskiej. Liczba ewangielików urzędowa.

Szenfeld. Spotykałem się także z formą Szynfeld. Folwark ten, własność niegdyś Wolszlegierów, został w ostatnich latach rozparcelowany.

Szynwałd. Mówią i piszą także Szenwałd.

Zarzecze, folwark, obejmujący około 675 hektarów, został w latach 1894—95 w znacznej części rozparcelowany.

Zbinin. U Cenôvy Zbiliné.

II. Powiat człuchowski.

a) Wiadomości ogólne.

Powiat człuchowski graniczy od wschodu z powiatem chojnickim, od strony południowej ze złotowskim, od zachodu i północy z Pomorzem.

Powiat ten obejmuje 2.136 kilometrów kwadratowych. Na obszarze tym znajduje się 5 miast, 79 gmin wiejskich i 59 obwodów dominialnych tudzież leśnictw, razem 143 odrębne okręgi administracyjne, nie licząc „wybudowań“ czyli „pustkowi“ tudzież folwarków i przysiołków, które w życiu nieoficyalnem dziś jeszcze uchodzą za osady odrębne.

Spis urzędowy z dnia 1 grudnia 1890 roku wykazuje w powiecie człuchowskim 64.946 mieszkańców, moje zaś, częściowo późniejsze obliczenia 64.907, zatem mniej o 39 dusz. Wytłumaczenie tego zjawiska znajdzie czytelnik niżej.

Powiat człuchowski jest pod względem obszaru największym ze wszystkich powiatów kaszubskich w Prusiech zachodnich, natomiast najsłabiej zaludnionym. Na jeden kilometr kwadratowy przypadało zaledwie 30·4 osób (w lęborskim 34, w bytowskim 37, chojnickim 37·26 kościerskim 37·5, puckim 42, kartuskim 43, wejherowskim 49, w gdańskim górskim 92).

Z ogólnej liczby 64.907 mieszkańców było:

Kaszubów katolików . . .	11.662	czyli	17·97%
„ ewangielików . .	314	„	0·49 „
Polaków katolików	29	„	0·05 „
„ ewangielików . .	—	„	—·— „
Niemców katolików	16.871	„	25·99 „
„ ewangielików . . .	34.561	„	53·25 „
Żydów	1.464	„	2·24 „
Innych katolików	1	„	0·00 „
„ ewangielików . . .	5	„	0 01 „
Razem .	64.907	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie było:

Kaszubów	11.976	czyli	18·46%
Polaków	29	„	0·05 „
Niemców	51.432	„	79·24 „
Żydów	1.464	„	2·24 „
Innych	6	„	0·01 „
Razem .	64.907	czyli	100·00%.

Kaszubi stanowią zatem blisko jednę piątą, Niemcy około cztery piąte części ogólnego zaludnienia. Kaszubi zajmują zbitą masą stronę północną i północno-wschodnią powiatu. Wszyscy prawie katolicy w parafii borzyszkowskiej i konarskiej, tudzież we wsiach, należących do parafii ugoskiej na Pomorzu i lesieńskiej w powiecie chojnickim, są Kaszubami. Dalej na południe, ku Koczale *(Flötenstein)*, Przechlewom i Człuchowu, żywioł kaszubski rzednie coraz bardziej, osad kaszubskich w tych stronach niema już prawie wcale i tylko pośród ludu roboczego, zwłaszcza na folwarkach, jest jeszcze dość znaczny procent Kaszubów. Część południowa i południowo-zachodnia powiatu, w okolicy Lędyczka *(Landeck)*, Czarnego *(Hammerstein)*, Ferstnowa i Baldenburga, jest zupełnie niemiecką. Nieliczne zaledwie jednostki błąkają się tu i owdzie po służbach, w każdym jednak razie jest ich tam niewątpliwie znacznie więcej, aniżeli wykazuje spis urzędowy, tak iż łączną liczbę Kaszubów w powiecie człuchowskim można przyjąć całkiem bezpiecznie w wysokości przynajmniej 13.000.

Zpomiędzy 151 miejscowości powiatu, których ludność w statystyce niniejszej obliczoną została osobno, jedynie niektóre pustkowia t. j. przysiołki — niektóre z nich liczą jednak do 100 mieszkańców — zamieszkałe były wyłącznie przez Kaszubów. Jest ich siedm, mianowicie: Dzięgiel, Hamer, Kłoniecznica, Modrzejewski, Rudnik, Sątoczno i Stoltmany. Nadto gmina wiejska Luboń jest także czysto kaszubską.

W 23 osadach, mianowicie w gminach wiejskich: Borowy młyn, Borzyszkowy, Brzeźno szlacheckie, Gliśno, Kiedrowice, Kiełpinek, Konarzynki, Konarzyny, Łąkie, Lipienice, Mielno, Ostrowite, Prądzona, Prądzonka, Wojsk, Zapceń i Zielona Chocina, w obwodach dominialnych: Czarnice, Konarzynki, Konarzyny, Osusznica i Żychce, wreszcie na pustkowiu Nierzostowo przewagę liczebną mieli Kaszubi.

Pozostałych 120 osad miało ludność wyłącznie lub przeważnie niemiecką.

Dokonane przezemnie obliczenie ludności powiatu człuchowskiego obejmuje 44 miejscowości więcej, aniżeli wykazy urzędowe. Pochodzi to stąd, że ludność ośmiu pustkowi i folwarków (są nimi: Dzięgiel, Hamer, Kłoniecznica, Modrzejewski, Nierzostowo, Rudnik, Sątoczno i Stoltmany) obliczyłem osobno a nadto pewna ilość osad, wcielonych obecnie do sąsiednich obwodów administracyjnych, stanowi u mnie pozycye odrębne.

Z powodu, że powiat człuchowski jest przeważnie niemieckim i zbieranie dat statystycznych w okolicach niemal czysto niemieckich było dla mnie rzeczą zbyt trudną, a ostatecznie dla celów pracy niniejszej, mającej na oku głównie obliczenie ludności kaszubskiej, niezbyt wdzięczną, zmuszony byłem przy opracowaniu powiatu niniejszego skorzystać z użyczonego mi przez król. Biuro statystyczne w Berlinie materyału w mierze znacznie większej, aniżeli przy sposobności obliczania ludności w powiatach innych. Statystyka tego powiatu zestawioną tedy została w sposób następujący:

1. Wszystkie podane przezemnie cyfry, odnoszące się do miejscowości, położonych w obrębie parafii katolickich: borzyszkowskiej, ugoskiej, lesieńskiej, konarskiej, chojnickiej i częściowo człuchowskiej, opierają się na materyale statystycznym, zebranym w drodze prywatnej.

2. Dla miejscowości, objętych granicami parafii katolickich: człuchowskiej tudzież częściowo koczalskiej i przechlewskiej, które pod względem językowym są jeszcze tu i owdzie mieszane, zdołałem uzyskać przeważnie tylko cyfry, dotyczące ludności katolickiej, wobec czego brakujące mi dane o ludności ewangielickiej i żydowskiej zmuszony byłem czerpać z wykazów rządowych.

3. O miejscowościach wreszcie, położonych w okolicy czysto niemieckiej, mianowicie w obrębie parafii katolickich: henrykswałdzkiej, ferstnowskiej, hamersztyńskiej i ekfirskiej a częściowo także koczalskiej i przechlewskiej, nie potrafiłem zebrać — prócz informacyj ogólnych — żadnych dat szczegółowych. Lukę tę uzupełniłem cyframi, zaczerpniętemi i powtórzonemi bez wszelkich zmian z wykazów król. Biura statystycznego.

Tym sposobem część podanych przezemnie cyfr w szczegółowym wykazie statystycznym powiatu człuchowskiego pochodzi z roku 1890 i to są daty urzędowe, a zaś część z roku 1892 — te ostatnie zebrane przy pomocy osób prywatnych. Okoliczność, że materyał statystyczny gromadzony był w różnych terminach, nie wpływa jednak wcale na obniżenie wartości cyfr sumarycznych, wynikająca bowiem stąd nieścisłość jest tak nieznaczną, iż nie psuje bynajmniej całości przedstawionych tutaj stosunków ludnościowych. Nasamprzód różnica czasu pomiędzy jednym a drugim terminem jest bardzo małą, choćby tedy ludność w przeciągu tego czasu wzrosła, przybytek jej byłby bardzo nieznaczny. Rzecz jednak ma się zgoła odwrotnie, ile że cyfra ludności powiatu człuchowskiego nie tylko w tym czasie się nie podniosła, ale owszem nieco nawet obniżyła, wobec czego przypuszczalna niedokładność redukuje się do rozmiarów minimalnych. Według moich bowiem obliczeń powiat człuchowski liczył 64.907 mieszkańców a zaś spis urzędowy z roku 1890 wykazuje cyfrę 64.946, to jest o 39 osób więcej. Zamiast spodziewanego przyrostu naturalnego nastąpiło zatem obniżenie cyfry ludności w powiecie człuchowskim, który pod tym względem zajmuje stanowisko wyjątkowe pomiędzy powiatami kaszubskimi.

Przyczyny faktu tego szukać należy w silniejszym może, niż gdzieindziej, a w ostatnich latach spotęgowanym prądzie wychodźczym. Tak np. z parafii borzyszkowskiej wyszło w roku 1891 „na Saksé“ (do Saksonii) t. j. wogóle na zachód do prowincyi czysto niemieckich) 597 osób! W tem było 271 mężczyzn a 326 kobiet. Z samego Brzeźna *(Adel. Briesen)* poszło 142 ludzi. Miejscowość ta liczy 1.436 mieszkańców, poszło tedy szukać lepszego zarobku między obcymi blisko 10% ludności. Mówię „lepszego“, gdyż przy powszechnym na Kaszubach braku rąk do pracy zarobek znaleść można bardzo łatwo i na miejscu, mniejszy jednak niż w zachodnich prowincyach niemieckich, gdzie wobec silniej rozwiniętego przemysłu fabrycznego ludność miejscowa nie może podołać popytowi większych właścicieli ziemskich na robotnika rolnego.

Ze wspomnianej wyżej liczby 597 osób, które w roku 1891 wyszły były za zarobkiem z parafii borzyszkowskiej, było 74 mężczyzn

żonatych i 12 kobiet zamężnych, reszta młodzież nieżonata i niezamężna.

Przeważna większość wychodźców wraca w strony rodzinne zwykle tego samego jeszcze roku, wielu jednak zostaje w Niemczech, osiedla się, żeni i — niemczeje zwolna. Z wychodźców, którzy opuścili parafię borzyszkowską w roku 1891, nie powróciły już całkiem 63 osoby.

Ten odpływ i przypływ ludności powtarza się co roku, a że fala powracająca jest zawsze mniejszą, dlatego pomimo niezwykle silnego rozradzania się Kaszubów i ich długowieczności (co stwierdzonem zostało urzędowo) ludność stosunkowo słabo wzrasta a w niektórych latach ubywa jej nawet. Uwagi niniejsze stosują się przeważnie do części kaszubskiej t. j. północnej i północno - wschodniej powiatu człuchowskiego w której położoną jest także parafia konarska, podobne stosunki panują jednak — o ile wiem — i w innych okolicach tego powiatu.

Z parafii konarskiej wywędrowało w roku 1891 „na Saksé“, „do Pomrów“ i t. d. 96 osób, stosunkowo zatem mniej, niż z parafii borzyszkowskiej albo sąsiedniej ugoskiej na Pomorzu, — mówię wyłącznie o ludności katolickiej. Natomiast większa część wychodźców nie powróciła już do kraju, ale pozostała w głębi Niemiec. Opowiadano mi, że wielu z nich przeszło na protestantyzm i zniemczyło się.

Wyszło także z parafii konarskiej trochę ludzi do Królestwa Polskiego, gdzie osiedlili się na stałe. W które okolice Królestwa pociągnęli jednak ci Kaszubi, nie mogłem się dopytać.

Emigracya do Ameryki zmniejszyła się obecnie nieco, dawniej atoli opuszczały kraj znaczne masy ludzi, zwłaszcza bezrolnych, siedzących „pod panem“ lub na służbie u mniejszych właścicieli t. j. u „gburów“ i drobnej szlachty kaszubskiej, która w tych stronach tworzy całe zaścianki, jak np. Gliśno (skąd się wywodzą rozmaite familie Gliszczyńskich), Borzyszkowy (Borzyszkowscy), Brzeźno (Brzezińscy), Karpno (Karpińscy), Prądzona i Prądzonka (Prądzyńscy) i t. d. Takie same zaścianki znajdują się także w sąsiednich parafiach, ugoskiej i niezabyszewskiej na Pomorzu, jako to: Trzebiatkowy (skąd ród swój wiodą Trzebiatowscy), Połczyn (Połczyńscy), Kłączyn (Kłączyńscy), Studzienice (Studzieńscy), Rekowo (Rekowscy), Modrzejewo (Modrzejewscy) i inne.

Jak już wyżej nadmieniłem, własne moje dane statystyczne odnoszą się tylko do miejscowości, położonych w obrębie parafii katolickich: borzyszkowskiej, ugoskiej, lesieńskiej, konarskiej, chojnickiej i częściowo człuchowskiej. Z innych parafii nie udało mi się uzyskać wszystkich dat, dostatecznie pewnych i dokładnych. Są to parafie: koczalska, przechlewska, frydlandzka, henrykswałdzka, ferstnowska, hamersztyńska (Czarne) i ekfirska. W granicach tych parafii żyło w 1890 roku 12.775 katolików, między którymi spis urzędowy wykazuje 12.497 Niemców a tylko 278 Polaków i Kaszubów. Nie należą tu jedynie obwody dominialne Czarnice *(Bergelau)* i Nowa Brda *(Neu Braa)* tudzież nadleśnictwo Żelazny most *(Eisenbrück)*, dla których wystarałem się o dane statystyczne ze źródeł prywatnych.

Chcąc uzyskać cyfry, odpowiadające stosunkom rzeczywistym, należy z podanej wyżej cyfry 12.775 strącić nie 278, ale przynajmniej

10% t. j. jakie 1.277 głów na Kaszubów, gdyż niektóre z miejscowości, położonych w wymienionych parafiach, jak np. w koczalskiej i przechlewskiej, są w znacznej części kaszubskie. Nikt przecież, znający stosunki miejscowe choćby powierzchownie, nie zechce seryo utrzymywać, że w takiej np. Koczale na 1.851 mieszkańców (z tego 1.563 katolików) jest tylko 7 nie-Niemców (5 Polaków i 2 Kaszubów), w Ekfirze na 1.124 mieszkańców (z tego 953 katolików) tylko jeden Polak a w Czarnem czyli Hamersztynie na 2.986 mieszkańców tylko 6 Polaków czy Kaszubów, jak to wykazuje spis urzędowy z roku 1890. Wszystko to jest taką samą prawdą, jak i to na przykład, że w Konarzynach, gminie wiejskiej, żyje 242 Niemców katolików, podczas gdy w rzeczywistości znajduje się tam zaledwie parę familii niemieckokatolickich. Konarzyny nie za światem i każdy o tem przekonać się może łatwo na miejscu.

Aby tedy cyfry zbliżyć do prawdy, należy z ogólnej liczby katolików, żyjących na obszarze parafii koczalskiej, przechlewskiej, frydlandzkiej, henrykswałdzkiej, ferstnowskiej, hamersztyńskiej i ekfirskiej, a mianowicie w miejscowościach, oznaczonych w moim wykazie gwiazdką (*), strącić przynajmniej 10% t. j. liczbę 1.277 (zamiast urzędowo wykazanej 278) na rzecz Kaszubów, co też uczyniłem w sumarycznem zestawieniu ludności całego powiatu.

Co do liczby ewangielików kaszubskich, żyjących na obszarze wymienionych parafii, tej ani w przybliżeniu nie jestem w możności oznaczyć. Spis urzędowy wykazuje ich zaledwo 20 (nb. jako Polaków) a ponieważ na obszarze tym żyło wtedy wogóle 25.662 ewangielików, nie wypadałoby zatem ani 1‰ *(pro mille!)* na Kaszubów. Jest to cyfra wręcz nieprawdziwa, nie mając jednak na razie innej, zmuszony byłem w wykazie moim trzymać się ściśle statystyki urzędowej.

W rzeczywistości jest w powiecie człuchowskim jakich 12.500 dusz katolickich i przynajmniej 500 ewangielickich, razem 13.000, które zaliczyć można do narodowości kaszubskiej. Cyfra ta odpowiadałaby 20 procentom ogółu ludności tego powiatu. Do obliczeń naszych przyjmujemy już jednak tylko cyfrę 11.976, opierając się na przedstawionym wyżej rachunku.

Pod względem wyznania ludność powiatu człuchowskiego dzieliła się w sposób następujący:

Katolików było	28.563	czyli	44·01%
Ewangielików	34.880	„	53·74 „
Żydów	1.464	„	2·25 „
Razem .	64.907	czyli	100·00%

Ludność katolicka w powiecie człuchowskim równoważy się tedy niemal z ewangielicką, ta ostatnia atoli przeważa.

Pomiędzy katolikami było:

Kaszubów.	11.662	czyli	40·83%
Polaków	29	„	0·10 „
Niemców	16.871	„	59·07 „
Innych	1	„	0·00 „
Razem .	28.563	czyli	100·00%

Jak widać z powyższego, powiat człuchowski jest jednym z trzech powiatów kaszubskich (gdański miejski, gdański górski i człuchowski), w których pomiędzy ludnością katolicką przeważa żywioł niemiecki. Z ogółu ludności katolickiej przypadają tutaj dwie piąte części Kaszubom, trzy piąte Niemcom.

Pomiędzy ludnością ewangielicką było:

Kaszubów	314	czyli	0·90%
Polaków	—	„	—·— „
Niemców.	34.561	„	99·09 „
Innych	5	„	0·01 „
Razem .	34.880	„	100·00%.

Według powyższego zestawienia żywioł kaszubski nie stanowił tedy w gronie ludności ewangielickiej nawet jednego pełnego procentu, niewątpliwie jednak przewyższa go w rzeczywistości. Pomimo tego liczba Kaszubów ewangielików jest w powiecie człuchowskim w stosunku do liczby ich współwyznawców niemieckich bardzo skromną.

Ze wszystkich powiatów kaszubskich powiat człuchowski obfituje najwięcej w Żydów. Jest ich tutaj 1.464 a cyfra ta stanowi 2·25% o ółu ludności. Oczywiście, cyfra powyższa jest jednak jeszcze bardzo umiarkowaną wobec tych, jakie wykazuje statystyka ziem polskich i ruskich albo Litwy, gdzie w niektórych powiatach ludność żydowska stanowi nawet 20% w ogóle zaludnienia.

Z ogólnej cyfry 1.464 Żydów powiatu człuchowskiego przypada na miasta 1.066 a tylko 398 na gminy wiejskie i obwody dominialne, z czego znowu na okolicę czysto kaszubską 92 (5 w Borowym młynie, 12 w Borzyszkowach, 18 w Brzeźnie szlacheckiem, 25 w Konarzynach wsi, 24 w Łąkiem i 8 w Prądzonie).

Przy spisie urzędowym w r. 1890 jedynie cztery osoby pochodzenia żydowskiego zapisały język polski, jako swój ojczysty, jedna osoba podała jakiś obcy język, jako rodzinny, cała zaś reszta zapisała się do rubryki dla języka niemieckiego.

Według obliczeń, dokonanych na podstawie spisu urzędowego z d. 1 grudnia 1890 roku, znajdowało się w powiecie człuchowskim 64.946 osób, a mianowicie:

Kaszubów katolików . . .	1.105	czyli	1·70%
„ ewangielików . .	4	„	0·01 „
Polaków katolików	7.553	„	11·63 „
„ ewangielików . . .	48	„	0·07 „
„ żydów	4	„	0·01 „
Niemców katolików	19.888	„	30·62 „
„ ewangielików . . .	34.879	„	53·71 „
„ żydów	1.457	„	2·24 „
Innych katolików.	3	„	0·00 „
„ ewangielików . . .	4	„	0·01 „
„ żydów	1	„	0·00 „
Razem .	64.946	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie miało być tedy:

Kaszubów	1.109	czyli	1·71%
Polaków	7.601	„	11·70 „
Niemców.	54.767	„	84·33 „
Żydów	1.462	„	2·25 „
Innych	8	„	0·01 „
Razem .	64.946	czyli	100·00%.

Z powyższego zestawienia okazuje się, że do rubryki dla języka polskiego zapisało się lub zapisano (nie licząc 4 Żydów) 7.601 osób. Są to jednak sami prawie Kaszubi, w całym bowiem powiecie człuchowskim niema ani jednej wsi polskiej a mową polską włada zaledwie kilkadziesiąt jednostek, które przywędrowały tutaj z innych okolic.

Jako fakt znamienny podnieść nam jeszcze należy okoliczność, że w powiecie człuchowskim nie przyznała się ani jedna osoba do dwóch języków ojczystych, jakkolwiek wszystkie sąsiednie powiaty wykazały po kilkaset albo i więcej osobników, należących do tej, bądź co bądź dziwnej kategoryi ludzi. Najlepszy to dowód, że przyznawanie się do dwóch albo i trzech (!) języków ojczystych miało źródło we wpływach postronnych, których przypadkowo brakło w powiecie człuchowskim.

b) Statystyka szczegółowa powiatu człuchowskiego.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Babilon (karczma). Ob. Ciecholewy	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	*)Baldenburg (kasz. Bala), miasto	—	1	—	—	38	2236	83	—	2358
3	Barkenfelde, wieś	22	—	—	—	368	435	6	—	831
4	*)Bärenwalde, obw. dom. .	—	—	—	—	31	316	—	—	347
5	*)Bielsk (n. Bölzig), wieś .	—	1	—	—	256	301	18	—	576
6	Binduga (k. Binduga, niem. Bindugga). Ob. Kiełpinek	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	Biskupnica (niem. Bischofswalde), wieś	10	—	—	—	183	661	12	—	866
8	Borowy młyn (niem. Heidemühl) z przyl. Wierzchocina i Upiłka, wieś . .	1081	26	—	—	6	146	5	—	1264
9	Borzyszkowy (k. Boerzészći al. Boerzészkoevé, niem. Borczyskowo), wieś. . .	380	—	2	—	1	9	12	—	404
10	*)Breitenfelde, wieś . . .	—	—	—	—	—	235	7	—	242
11	*)Breitenfelde, obw. dom. .	—	—	—	—	12	212	—	—	224
12	Brzeźno królewskie (kasz. Brzezno królevsćė, niem. Deutsch Briesen) z przyl. Ottoshof, wieś	12	—	—	—	106	175	—	—	293
13	Brzeźno szlacheckie (kasz. Brzezno szlachecćė, niem. Adelig Briesen). wieś . .	1029	39	—	—	22	328	18	—	1436
14	*)Brzeźnica (niem. Briesnitz) wieś.	—	—	—	—	3	332	—	—	335
15	*)Bukolc (n. Buchholz), w.	—	2	—	—	356	382	5	—	745
16	Chociński młyn (k. Chocczinsći młyn, n. Chotzenmühl), Ob. Hohenkamp .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	Christfelde (k. Kristvelt), wieś.	23	—	—	—	389	235	5	—	652
18	Ciecholewy (k. Cechoclevé, n. Zechlau) z przyl. Babilon i Czosnowo, obwód dominialny	103	1	—	—	8	126	—	—	238
19	*)Czarne al. Hamersztyn (k. Czôrnė al. Hômersztin, n. Hammerstein), miasto .	—	—	—	—	277	2570	139	—	2986
20	*)Czarne al. Hamersztyn (k. Czôrnė al. Hômersztin, n. Adelig Hammerstein), ob. dominialny	—	—	—	—	48	442	—	—	490
21	Czarnice (k. Czôrnice, niem. Bergelau), obw. dom. . .	185	8	—	—	32	41	—	—	266

*) Wszystka ludność katolicka wpisaną została łącznie do rubryki dla języka niemieckiego.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
22	Czarze (niem. Czarsen). Ob. Hohenkamp	—	—	—	—	—	—	—	—	—
23	Człuchów (k. Człochoewoe, n. Schlochau), miasto. .	100	20	20	—	1061	1439	436	1	3077
24	Czosnowo (n. Zossno). Ob. Ciecholewy	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25	*)Darżyn (k. Darżéno, niem. Darsen), wieś.	—	—	—	—	—	62	—	—	62
26	*)Darżyn (k. Darżéno, niem. Darsen), obw. dom. . .	—	—	—	—	20	55	—	—	75
27	*)Dąbrówka (n. Damerau), wieś.	—	—	—	—	312	77	5	—	394
28	*)Dąbrówka (n. Damerau), obw. dom.	—	—	—	—	82	81	—	—	163
29	*)Demin (k. Domino, Damino, n. Demmin), wieś.	—	—	—	—	—	135	—	—	135
30	*)Demin (k. Domino, Damino, n. Demmin), obwód dominialny	—	—	—	—	—	60	—	—	60
31	Dębnica (k. Dąbńica, niem. Damnitz), wieś	17	—	—	—	301	324	—	—	642
32	*)Dickhof, wieś.	—	—	—	—	35	410	—	—	445
33	*)Domosław (n. Domslaff), wieś.	—	—	—	—	—	76	5	—	81
34	*)Domosław (n. Domslaff), obw. dom.	—	6	—	—	6	267	—	—	279
35	*)Düsterbruch, obw. dom. .	—	—	—	—	3	47	—	—	50
36	Dziegiel (k. Dządźel, niem. Dzangel), przyległość do Zielonej Chociny . . .	95	—	—	—	—	—	—	—	95
37	*)Ebersfelde, obw. dom. .	—	—	—	—	1	85	—	—	86
38	*)Eggebrechtsmühle, ob. d. .	—	—	—	—	—	21	—	—	21
39	*)Ektür (n. Eickfier), wieś .	—	—	—	—	953	164	7	—	1124
40	*)Elznowo (n. Elsenau), w.	—	—	—	—	5	156	—	—	161
41	*)Elznowo (niem. Elsenau), obw. dominialny. . . .	—	—	—	—	12	121	1	—	134
42	*)Engsee, obw. domin. . .	—	—	—	—	17	32	—	—	49
43	*)Falkenwalde, wieś . . .	—	—	—	—	4	393	1	—	398
44	*)Fernheide, wieś	—	—	—	—	24	238	—	—	262
45	*)Ferstnowo (n. Förstenau), wieś.	—	—	—	—	714	233	15	—	962
46	*)Frydland (k. Frédlęd, n. Preussisch Friedland), miasto	—	5	—	—	719	2632	242	—	3598
47	Frydrychowo (n. Friedrichshof), obw. dom.	—	—	—	—	9	97	—	—	106
48	*)Geglenfelde, wieś . . .	—	—	—	—	—	76	—	—	76

*) Wszystka ludność katolicka wpisaną została łącznie do rubryki dla języka niemieckiego.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
49	*)Geglenfelde, obw. domin.	—	—	—	—	12	130	—	—	142
50	Giemły (k. Dźemłé, niem. Gemel), obw. dom. . .	65	—	—	—	22	49	—	—	136
51	Głuche (k. Głeché, niem. Gluchy). Ob. Hohenkamp.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
52	Gliśno (k. Glésno, n. Glisno), wieś	278	12	—	—	2	30	—	—	322
53	*)Gockowo (niem. Gotzkau), obw. dom.	—	—	—	—	1	128	—	—	129
54	Gostuda (n. Gostude). Ob. Hohenkamp	—	—	—	—	—	—	—	—	—
55	*)Grabowo (n. Grabau), w.	—	—	—	—	—	191	—	—	191
56	*)Grabowo (niem. Grabau), obwód dominialny . . .	—	—	—	—	6	151	—	1	158
57	*)Hamer (k. Hómer, niem. Hammer), obw. dom. . .	—	—	—	—	92	101	—	—	193
58	Hamer (k. Hómer, n. Hammermühle), przyległ. do Luboni	77	—	—	—	—	—	—	—	77
59	*)Hansfelde, wieś	—	—	—	—	80	303	5	—	388
60	*)Hasły (kasz. Hasłé, niem. Hasseln), obw. dom. . .	—	—	—	—	51	63	—	—	114
61	*)Henrykswałd (k. Henrikswelt, n. Heinrichswalde), wieś	—	2	—	—	270	416	14	—	702
62	Hohenkamp z przyległość. Chociński młyn, Czarze, Głuche, Gostuda, Kupfermühl i Sztyporc, obwód dominialny	66	—	—	—	39	97	—	—	202
63	*)Jęcznik duży (k. Jączńik duži al. Jączonka dużo, n. Gross Jenznick), wieś.	—	—	—	—	430	132	7	—	569
64	Jonki (k. Jońći, n. Jonken). Ob. Żychce	—	—	—	—	—	—	—	—	—
65	Kałdowo (n. Kaldau), wieś.	45	10	—	—	370	806	19	—	1250
66	*)Kaliska (k. Kaléska, niem. Schönberg), wieś . . .	—	—	—	—	4	244	—	—	248
67	Karpno. Ob. Mielno . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
68	Kępina (k. Kąpina, niem. Gross Kempin). Obacz Żychce	—	—	—	—	—	—	—	—	—
69	Kępinka (k. Kąpinka, niem. Klein Kempin). Obacz Żychce	—	—	—	—	—	—	—	—	—
70	Kiedrowice (k. Cedrovice, n. Kiedrau), wieś . . .	511	—	—	—	—	17	—	—	528

*) Wszystka ludność katolicka wpisaną została do rubryki dla ludności niemieckiej.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
71	Kiełpinek (k. Cełpinkoe, n. Kelpin) z przyl. Kiełpinek szlachecki, Binduga, Nowa karczma i Nowy dwór, wieś	261	24	—	—	42	227	—	—	554
72	Kiełpinek szlachecki (kasz. Cełpinkoe szlachecée, n. Adelig Kelpin). Ob. Kiełpinek	—	—	—	—	—	—	—	—	—
73	Kłonicznica (n. Klonisnitza), przyległość do Zapcenia	15	—	—	—	—	—	—	—	15
74	Klausfelde, wieś	6	—	—	—	—	67	—	—	73
75	Klausfelde, obwód domin. .	5	1	—	—	5	76	—	—	87
76	*)Koczała (n. Flötenstein), wieś.	—	—	—	—	1563	281	7	—	1851
77	Kokoszka (k. Kockoeszka, n. Kokoska). Ob. Konarzynki wieś	—	—	—	—	—	—	—	—	—
78	Konarzynki (k. Koenarzinći, niem. Klein Konarczyn) z przyległość. Kokoszka, wieś.	163	6	—	—	—	16	—	—	185
79	Konarzynki (k. Koenarzinći, n. Klein Konarczyn), obw. dominialny	126	—	—	—	—	18	—	—	144
80	Konarzyny (k. Koenarzéné, niem. Gross Konarczyn), wieś.	434	17	2	—	10	147	25	1	636
81	Konarzyny (k. Koenarzéné, niem. Gross Konarczyn) z przyległ. Szklana huta konarska i Niepszczołąg, obw. dom.	150	1	—	—	4	97	—	2	254
82	*)Krępsk (k. Krąpsk, niem. Kramsk), wieś	—	—	—	—	534	134	6	—	674
83	*)Krummensee, wieś . . .	—	—	—	—	16	237	9	—	262
84	*)Krummensee, obw. dom.	—	—	—	—	14	255	—	—	269
85	*)Łąki (k. Łąći, n. Lanken), wieś.	—	—	—	—	359	118	—	—	477
86	Łąkie (k. Łąćé, n. Lonken), wieś.	585	20	—	—	5	214	24	—	848
87	*)Łoza (n. Loosen), wieś .	—	—	—	—	—	176	4	—	180
88	*)Łoza (n. Loosen), obw. d.	—	—	—	—	—	119	—	—	119
89	*)Lędycki młyn (k. Lędzći młyn, niem. Landeckermühle), obw. dom. . .	—	—	—	—	—	43	—	—	43

*) Wszystka ludność katolicka wpisaną została łącznie do rubryki dla ludności niemieckiej.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
90	*)Lędyckie nadleśnictwo (k. Lędzéò nadlesnictwoe, n. Landecker Oberförsterei).	—	—	—	—	13	26	—	—	39
91	*)Lędyczek (k. Lędk, niem. Landeck), miasto . . .	—	—	—	—	28	764	166	—	958
92	Lichnowy (k. Lichnové, n. Lichtenhagen), wieś . .	45	—	—	—	379	187	—	—	611
93	Lipia góra (k. Lépjô gòra, n. Lindenberg), nadleśn.	4	—	—	—	29	65	—	—	98
94	Lipienice (k. Lépjeńice, n. Liepnitz) z przyległość. Smołdziny, wieś. . . .	435	9	—	—	3	35	—	—	482
95	*)Lisiewo (k. Lésewoe, n. Lissau), wieś.	—	—	—	—	88	97	—	—	185
96	Luboń (k. Luboceò, niem. Lubon), wieś[1])	136	2	—	—	—	—	—	—	138
97	*)Marienfelde (k. Marvelt), wieś.	—	—	—	—	—	226	15	—	241
98	*)Marienfelde (k. Marvelt), obw. dom.	—	—	—	—	51	146	—	—	197
99	Mielno (n. Mellno) z przyl. Mielonek, Modziel, Mogiel, Karpno, Parszczenica i Śluza, wieś. . . .	611	20	—	—	2	46	—	—	679
100	Mielonek (k. Mjelonkoe, n. Klein Mellno). Ob. Mielno.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
101	Modrzejewski al. Modrzejewskie (k. Moedrzejevsći), przyl. do Luboni . . .	23	—	—	—	—	—	—	—	23
102	Modziel (k. Moedzel, niem. Modziel). Ob. Mielno . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
103	Mogiel (k. Moedźel, n. Mogiel). Ob. Mielno . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
104	Moszyn (k. Moeszćno, niem. Mossin), wieś.	41	6	—	—	221	384	4	—	656
105	Niepszczołąg (n. Niepszczelong). Ob. Konarzyny, ob. dominialny	—	—	—	—	—	—	—	—	—
106	Nierzostowo (n. Nierostaw), przyległość do Zielonej Chociny	302	—	—	—	4	—	—	—	306
107	Nieżywieć (k. Nežévjąc, n. Niesewanz) z przyległość. Nowy świat, wieś . . .	36	—	—	—	367	139	—	—	542
108	Nowa Brda (k. Novô Brda, niem. Neubraa), obwód dominialny	40	1	—	—	52	128	—	—	221

*) Wszystka ludność katolicka wpisaną została łącznie do rubryki dla ludności niemieckiej.

[1]) Ob. Hamer, Modrzejewski, Rudnik i Stoltmany.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
109	Nowa karczma (kasz. Novô karczma, niem. Neukrug). Ob. Kiełpinek	—	—	—	—	—	—	—	—	—
110	Nowa wieś (k. Novô vjes, n. Neuguth), wieś . . .	29	15	—	—	180	272	6	—	502
111	Nowy dwór (niem. Neuhof), obw. dom.	88	7	—	—	28	91	—	—	214
112	Nowy dwór (niem. Neuhof), Ob. Kiełpinek	—	—	—	—	—	—	—	—	—
113	Nowy świat (n. Neuwelt) Ob. Nieżywięć	—	—	—	—	—	—	—	—	—
114	Osowo (k. Woesowoe, niem. Gross Ossowo). Ob. Osuszница	—	—	—	—	—	—	—	—	
115	Osówek (k. Woesòvkoe, n. Klein Ossowo). Ob. Osuszница.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
116	Ostrowite (k. Woostrovitè, n. Ostrowitt) z przyległ. Podostrowite, wieś . . .	319	—	—	—	—	3	—	—	322
117	*)Ostrze (k. Woestrzè, niem. Wusters), obw. dom. . .	—	—	—	—	—	50	—	—	50
118	Osusznica (k. Woesceszńica, n. Ossusnitza) z przyległ. Nowa Osusznica, Osowo, Osówek i Owsne Ostrowy, obw. dom.	246	4	—	—	2	41	—	—	296
119	Osusznica nowa (k. Novô Woeseszńica, niem. Neu Ossusnitza). Ob. Osuszница.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
120	Ottoshof. Ob. Brzeźno królewskie.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
121	Owsne Ostrowy (k. Wòvsnè woestrové, n. Haberberg). Ob. Osusznica	—	—	—	—	—	—	—	—	—
122	*)Pakodolsk (n. Pagdanzig), obw. domin.	—	—	—	—	137	95	—	—	232
123	Parszczenica (k. Pôrszczeńica, n. Parschesnitza). Ob. Mielno	—	—	—	—	—	—	—	—	—
124	*)Pawłówko (n. Pagelkau), wieś.	—	—	—	—	49	277	3	—	329
125	*)Pawłówko (n. Pagelkau), obw. dom.	—	—	—	—	89	243	—	—	332
126	*)Peterswałd (n. Peterswalde), wieś	—	—	—	—	69	654	7	—	730

*) Wszystka ludność katolicką wpisaną została łącznie do rubryki dla ludności niemieckiej.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
127	*)Pękuła (n. Penkuhl), w. .	—	—	—	—	637	223	11	—	871
128	*)Płastermühl, nadleśnictwo	—	—	—	—	19	88	—	—	107
129	Pietrzykowy małe (k. Pjetrzékoevé mêlè, n. Klein Peterkau). Ob. Pietrzykowy wielkie.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
130	Pietrzykowy wielkie (kasz. Pjetrzékoevé vjeldzè, n. Gross Peterkau) z przyl. Pietrzykowy małe, obwód dom.	11	6	—	—	—	449	—	—	466
131	*)Płaszczyce (k. Płôszczéce, n. Platzig), obw. dom. .	—	—	—	—	101	58	—	—	159
132	Podostrowite (k. Poedwoestrovitè, n. Unter Ostrowitt). Ob. Ostrowite . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
133	*)Polnice królewskie (kasz. Poelnice krôlevscè, niem. Königlich Pollnitz), wieś.	—	—	—	—	686	330	5	—	1021
134	*)Polnice szlacheckie (kasz. Poelnice szlachecce, niem. Adel.Pollnitz), obw. dom.	—	—	—	—	39	19	—	—	58
135	Popielewo. Ob. Żychce . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
136	Prądzona (n. Prondzonna), wieś.	424	13	—	—	1	60	8	—	506
137	Prądzonka (n. Prondzonka), wieś.	165	—	—	—	—	8	—	—	173
138	*)Prycenwałd (n. Prützenwalde), wieś	—	1	—	—	32	481	—	—	514
139	*)Przechlewy (k. Przechlevé, n. Prechlau), wieś . . .	—	—	—	—	830	585	46	—	1461
140	*)Przechlewski młyn (kasz. Przechlevsci młyn, niem. Prechlauermühle), obwód dominialny	—	—	—	—	27	127	—	—	154
141	*)Pulvermühl, obw. dom. .	—	—	—	—	1	49	2	—	52
142	*)Richenwalde, obw. dom. .	—	—	—	—	49	112	—	—	161
143	*)Rittersberg, obw. dom. .	—	—	—	—	18	88	—	—	106
144	*)Rosenfelde, wieś. . . .	—	—	—	—	79	405	1	—	485
145	Rowista. Ob. Żychce . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
146	Rudnik (n. Rudnick), przyl. do Luboni.	39	—	—	—	—	—	—	—	39
147	*)Ruthenberg, wieś . . .	—	—	—	—	—	15	—	—	15
148	*)Ruthenberg, obw. dom. .	—	—	—	—	10	226	—	—	236
149	Rychny albo Rychnowy (k. Richné al. Richnové, n. Richnau), wieś	35	—	—	—	303	343	—	—	681

*) Wszystka ludność katolicka wpisaną została łącznie do rubryki dla ludności niemieckiej.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
150	Sątoczno (k. Sątoczno, niem. Sontoczno), przyległ. do Zapcenia	38	—	—	—	—	—	—	—	38
151	Schildberg, obw. dom. . .	2	—	—	—	24	126	—	—	152
152	*)Schönau, wieś.	—	—	—	—	—	39	—	—	39
153	*)Schönau, obw. dom. . .	—	—	—	—	1	257	—	—	258
154	*)Schönwerder, obw. dom. .	—	—	—	—	19	193	—	—	212
155	Sępolno (k. Sąpocino, niem. Sampohl), wieś	150	—	—	—	61	105	—	—	316
156	Sępolno (k. Sąpocino, niem. Sampohl), obw. dom. . .	66	—	—	—	66	107	—	—	239
157	Smołdziny (k. Smocłdzéné, n. Smoldzyn). Ob. Lipienice	—	—	—	—	—	—	—	—	—
158	*)Stara Brda (kasz. Stôrô Brda, n. Altbraa), obwód dominialny	—	—	—	—	44	147	—	—	191
159	*)Starzyn (kasz. Starżéno, Stôrzno, niemiec. Starsen), wieś.	—	—	—	—	214	43	—	—	257
160	Stoltmany (k. Stoltmané, n. Stoltmann), przyległość do Luboni	48	—	—	—	—	—	—	—	48
161	*)Stolzenfelde, obw. dom. .	—	—	—	—	24	127	—	—	151
162	*)Strzecona (niem. Stretzin), wieś.	—	1	—	—	182	675	6	—	864
163	*)Strzemlewo (n. Stremlau), wieś.	—	—	—	—	26	127	—	—	153
164	*)Szczytno (niem. Ziethen), obw. dom.	—	—	—	—	141	174	—	—	315
165	Szklana huta konarska (k. Kocnarzkô Sklanô heta, n. Glashütte Gross Konarczyn). Ob. Konarzyny obw. dom.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
166	*)Sztegry (n. Stegers). wieś.	—	—	—	—	1236	665	21	1	1923
167	*)Sztymborn (k. Sztémboerno, n. Steinborn), wieś .	—	—	—	—	228	338	—	—	566
168	*)Sztyngwort (k. Sztingvôrt, n. Steinforth), wieś. . .	—	—	—	—	108	165	—	—	273
169	Sztyporc (k. Sztépoerc, n. Styports). Obacz Hohenkamp	—	—	—	—	—	—	—	—	—
170	Śluza (n. Slusa). Ob. Mielno.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
171	Upiłka (k. Wupiłka, niem. Upilka). Obacz Borowy młyn	—	—	—	—	—	—	—	—	—

*) Wszystka ludność katolicka, zamieszkała w tej miejscowości, wpisaną została do rubryki dla ludności niemieckiej.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
172	*)Wehnershof, wieś . . .	—	—	—	—	79	679	9	—	767
173	Wierzchocina (k. Vjerzchoecéna, n. Oberchotzen). Ob. Borowy młyn . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
174	*)Wierzchowy (k. Vjerzchoevé, n. Firchau), wieś . .	—	—	—	—	294	201	—	—	495
175	*)Witfeld (k. Vitvelt, niem. Gross Wittfelde), wieś .	—	—	—	—	—	333	—	—	333
176	*)Witfeld (k. Vitvelt, niem. Klein Wittfelde), obw. d.	—	—	—	—	7	52	—	—	59
177	Wojsk (kasz. Woejsk, niem. Woysk), wieś	285	—	—	—	3	7	—	—	295
178	*)Woltersdorf, wieś . . .	—	—	—	—	9	16	—	—	25
179	*)Woltersdorf, obw. dom. .	—	—	—	—	107	116	—	—	223
180	*)Zanderbrück, nadleśn. .	—	—	—	—	16	60	—	—	76
181	Zapceń (k. Zapceńė, niem. Sobczin) wieś[1])	257	—	—	—	2	13	—	—	272
182	*)Zawada (k. Zôvada, niem. Zawadda), obw. dom. . .	—	—	—	—	39	79	5	—	123
183	Zielona Chocina (k. Zelonô Choecéna, niem. Grünchotzen), wieś[2])	301	—	—	—	—	7	—	—	308
184	*)Ziemnice (k. Zemńice, n. Semnitz), wieś	—	—	—	—	7	135	—	—	142
185	*)Żelazny młot (n. Eisenhammer), wieś	—	—	—	—	202	96	7	—	305
186	Żelazny most (k. Żelôzny moest, niem. Eisenbrück), nadleśnictwo	66	—	—	—	17	126	—	—	209
187	Żychce (kasz. Żéchce, niem. Sichts) z przyległ. Jonki, Kępina, Kępinka, Popielewo i Rowista, obw. d.	323	26	—	—	5	170	—	—	524
	Razem[3]) . .	11662	314	29	—	16871	34561	1464	6	64907

*) Wszystka ludność katolicka, zamieszkała w tej miejscowości, wpisaną została do rubryki dla ludności niemieckiej.

[1]) Ob. Kłoniecznica i Sątoczno. [2]) Ob. Dzięgiel i Nierzostowo.

[3]) Z uwzględnieniem, że 10% ludności, zamieszkałej w miejscowościach, oznaczonych gwiazdką (*), a zapisanej wyłącznie do rubryki, przeznaczonej dla ludności niemiecko-katolickiej, przeniesiono do rubryki dla ludności kaszubsko-katolickiej. Ob. str. 172.

c) Przypiski.

Binduga. U Cenôvy Vinduga.

Brzeźno królewskie należy do parafii chojnickiej, przyległość Ottoshof do człuchowskiej.

Czarnice. Właścicielem tego folwarku jest p. Władysław Sztrel. W roku 1896 ogłoszono w gazetach, że majątek ten ma być rozparcelowany.

Człuchów. Odnośnie do ludności kaszubskiej i polskiej powiodło mi się uzyskać tylko cyfry okrągłe.

Darżyn. Mówiono mi w r. 1891, że wszyscy katolicy na folwarku darżyńskim są Kaszubami.

Dąbrówka, wieś. Spis urzędowy z roku 1890 wykazuje Kaszubów katolików 11, Niemców katolików 312, Kaszubów jest jednakowoż najmniej 50.

Dąbrówka, obwód dominialny. Tu już spis urzędowy z r. 1890 nie wykazał (na 82 katolików) ani jednego Kaszuby. Tak jednak nie jest, gdyż w r. 1892 było kilka rodzin kaszubskich, które mieszkały na obszarze dworskim już w r. 1890.

Dzięgiel. Nazwę tej miejscowości pisze się urzędowo po niemiecku *Dziengel*, okoliczny lud niemiecki mówi jednak z kaszubska *Dzangiel*, *Dzanjel* a nawet *Dzandźel*. Wogóle w powiatach: człuchowskim, chojnickim i złotowskim Niemcy miękczą *k i g*, podobnie jak Kaszubi, w tych razach, w których Polacy i Niemcy górni wymawiają je twardo. Jest to jedna z najwięcej charakterystycznych właściwości narzecza tak zwan. Koschneidrów, szczepu niemieckiego, którym skolonizowano część puszczy tucholskiej.

Ferstnowo. Spis urzędowy z roku 1890 wykazuje 13 Polaków i jednego Kaszubę (katolika).

Frydland. Spis urzędowy z r. 1890 wykazuje 47 Polaków katolików, 5 ewangielików.

Jęcznik duży. U Cenôvy *(Skôrb)* na str. 54 Jęnsnik, podczas gdy na str. 84 Jutrzanka, Junczanka. Spis urzędowy z roku 1890 wykazuje 27 Polaków katolików.

Kiełpinek. Główna wieś nazywa się Kiełpinkiem królewskim dla odróżnienia od Kiełpinka szlacheckiego.

Mielno z Mielonkiem, Karpnem i Modzielem należy do parafii borzyszkowskiej, reszta zaś przyległości (Mogiel, Śluza i Parszczenica) do konarskiej.

Mogiel. U Cenôvy Moegiła t. j. Moedźiła.

Nierzostowo. U Cenôvy mylnic Nierosław, u Kętrzyńskiego Nierosławy.

Nowa wieś. Cyfra ewangielików urzędowa.

Ostrze. U Kętrzyńskiego Ostrza, może przez omyłkę.

Osusznica. Rozległe dobra, obejmujące do 1.000 hektarów, własność kaszubskiego rodu Ruców (Rutz).

Pękuła. U Cenôvy Pękule. Miejscowość tę nazywa ks. Fankidejski Pieniężnica *(Słown. gieogr.)*.

Pietrzykowy. U Cenôvy Pjetrzéchoevé.

Prądzona. Ż Prądzony wiedzie swój ród familia Prądzyńskich.

Przechlewy. Według spisu urzędowego z r. 1890 było pomiędzy katolikami 795 Niemców a tylko 35 Kaszubów i Polaków.

Stara Brda. Połowa katolików miała być w r. 1891 kaszubską. Przy spisie urzędowym w r. 1890 naliczono ich jednak tylko 7, podczas gdy Niemców katolików 37.

Strzecona. W „Słowniku geograficznym“ (ks. Frydrychowicz) i u Kętrzyńskiego Strzeczona, u Cenôvy Stréćéno.

Sztegry. Ks. Frydrychowicz podaje w „Słown. geogr.“ nazwę tej miejscowości Rzeczęca. U Kętrzyńskiego znajdujemy osobno Sztegry (niem. *Stegers)*, osobno Rzeczyca (nie Rzeczęca) bez podania nazwy niemieckiej.

Wierzchowy. Według spisu urzędowego z r. 1890 było tutaj 15 Kaszubów katolików.

Zapceń. U Cenôvy mylnie Żabjeń. W miejscowej kronice kościelnej (borzyszkowskiej) z r. 1751 znalazłem Zabcenie.

III. Inne powiaty obwodu regiencyi kwidzyńskiej.

W obliczeniach moich szczegółowych, odnoszących się do ludności kaszubskiej w obwodzie regiencyi kwidzyńskiej, uwzględniłem jedynie powiaty chojnicki i człuchowski.

Atoli i w innych powiatach, zwłaszcza w powiecie tucholskim i złotowskim, a nawet za Wisłą, żyją Kaszubi, podobnie jak we wschodnich powiatach obwodu regiencyi gdańskiej, rozproszeni po służbach na folwarkach, przy większych robotach fiskalnych i t. p. Upewniano mnie nawet, że w północnej części powiatu złotowskiego istnieją większe grupy ludności kaszubskiej, zarówno po wsiach gburskich, jak i dworskich, sam jednak osobiście stosunków tamtejszych na miejscu nie badałem, wobec czego powiat złotowski pominięty został zupełnie w mojej statystyce. O Kaszubach, którzy przy parcelacyi jakiegoś większego majątku osiedli w powiecie świeckim, słyszałem w parafii wielewskiej.

Przy spisie urzędowym w r. 1890 zapisało jednak w całym obwodzie regiencyi kwidzyńskiej poza granicami powiatu chojnickiego i człuchowskiego zaledwie 60 osób język kaszubski, jako swój ojczysty. Nie wliczam w to dwujęzycznych, co do których źródła moje nie podają, jaką jeszcze mowę obok niemieckiej uważali za macierzystą. Nie ulega jednak żadnej wątpliwości, że tych Kaszubów *in diaspora*, choćby w owych stronach nie było ani jednej osady kaszubskiej, jest, jeśli nie więcej, to

przynajmniej tysiąc, to jest tyleż, ileśmy ich przyjęli w sześciu powiatach wschodnich obwodu regiencyi gdańskiej, przekładając omyłkę *in minus* ponad usterkę *in plus*.

Niskiej cyfrze urzędowej nie będziemy się wcale dziwić, jeśli zważymy, że w powiecie chojnickim i człuchowskim naliczono przy spisie oficyalnym zaledwie i to niespełna 2.000 Kaszubów, aczkolwiek jest ich tam przeszło 35.000 czyli ośmnaście razy tyle.

Z tego tysiąca Kaszubów, rozproszonych po trzynastu innych powiatach obwodu regiencyi kwidzyńskiej, zapisujemy 981 do wyznania religii katolickiej a 19 do wyznania ewangielickiego, ponieważ taki stosunek istnieje pomiędzy temi wyznaniami pośród ludności kaszubskiej powiatu chojnickiego i człuchowskiego.

IV. Ogólna liczba ludności kaszubskiej w obwodzie regiencyi kwidzyńskiej.

Poszukiwania nasze, przedsięwzięte w poszczególnych powiatach obwodu regiencyi kwidzyńskiej a mające na celu oznaczenie liczby ludności kaszubskiej, zamieszkałej w tym obwodzie, dają rezultat, który uwidacznia tabela następująca:

Nr.	Powiat	Katolików	Ewangiel.	Razem
1	Chojnicki	23322	358	23680
2	Człuchowski . . .	11662	314	11976
3	Inne powiaty . . .	981	19	1000
	Razem .	35965	691	36656

Spis urzędowy, dokonany w r. 1890, wykazał 844.505 mieszkańców w obwodzie regiencyi kwidzyńskiej. Cyfra ta mogła wzróść w przeciągu dwóch lat następnych do 860.000, wobec czego Kaszubi stanowiliby w 1892 r. 4·26% ogółu ludności (w obwodzie regiencyi gdańskiej 21%).

III. Sumaryczne zestawienie liczby ludności kaszubskiej w Prusiech zachodnich.

Dochodzenia nasze odnośnie do liczby ludności kaszubskiej w obydwóch obwodach regiencyjnych, gdańskim i kwidzyńskim, z których składa się prowincya zachodniopruska, dają rezultat następujący:

Nr.	Obwód regiencyjny	Katolików	Ewangiel.	Razem
1	Gdański	122474	3817	126291
2	Kwidzyński	35975	681	36656
	Razem .	158449	4498	162947

Według spisu z roku 1890 Prusy zachodnie liczyły 1.433.681 mieszkańców. W dwa lata później, to jest w roku 1892, cyfra ta wynosić mogła najwyżej 1.460.000, wobec czego ludność kaszubska w tym roku stanowiłaby 11·16% ogółu zaludnienia tej prowincyi.

B.

Pomorze.

Nazwa Pomorza, służąca niegdyś bez porównania większemu obszarowi, zachowaną została w dzisiejszej terminologii urzędowej jedynie dla tego kawałka ziemi nadbałtyckiej, który mieści się pomiędzy t. zw. Prusami zachodniemi, Brandeburgią i księstwami meklemburskiemi. Pomorze, w dzisiejszych swych granicach, podzielone jest na trzy obwody regiencyjne: koszaliński *(Köslin)*. szczeciński *(Stettin)* i sztralzundzki *(Stralsund)*. Pierwszy liczy 12, drugi 13, trzeci tylko 4 powiaty. Ludność całej prowincyi wynosiła w dniu 1 grudnia 1890 roku 1.520.889 głów.

Pomorze obecnie rozpościera się na obszarze 30.110 kilometrów czyli około 550 mil kwadratowych. Z obszaru tego, biorąc cały niemal powiat lęborski, cały prawie bytowski i przyległe części słupskiego, przypada zaledwie 40 mil kwadratowych na krainę kaszubską, t. j. okolicę, w której choćby w najmniejszych szczątkach zachowała się jeszcze ludność kaszubska. Kawałki zaś tego kraju, w których Kaszubi mieszkają w masie więcej zbitej, bodaj jednak czy obejmują wiele więcej ponad 12 mil kwadratowych. Osady kaszubskie znajdują się bowiem jedynie w obwodzie regiencyi koszalińskiej; w dwóch pozostałych obwodach żyją Kaszubi tylko w rozproszeniu, choć tu i owdzie stanowią stałą osadę folwarczną. Do t. zw. Kaszub zaliczyć można tedy w dzisiejszych czasach jedynie powiaty: lęborski, bytowski i wschodnie okrawki słupskiego, gdyż tylko w tych powiatach znajdują się jeszcze wsi kaszubskie, zamieszkałe przez ludność wiejską, samodzielną.

Na obszarze tym żyje niespełna 80.000 ludzi a w tem około 14.000 Kaszubów.

Nadmienić jednak należy, że podobnie jak w Prusiech zachodnich, tak samo też i na Pomorzu niema już dzisiaj ani jednego powiatu, w którym nie byłoby Kaszubów. Liczba ludności kaszubskiej wzrasta z każdym rokiem, zasilana corocznym przypływem tak zwan. „obieżysasów“, z których część nie wraca już do domu, znajdując po skończonych robotach polnych zatrudnienie w zakładach przemysłowych.

Spis urzędowy z roku 1895 nie uwzględnił już wprawdzie, jak w roku 1890, narodowości mieszkańców, ale porównywając cyfry, dotyczące

katolików, którzy na Pomorzu są prawie wyłącznie Kaszubami lub Polakami, można sobie wyrobić wcale dokładny obraz liczebnego wzrostu tej ludności. Dość spojrzeć na miasta. Taki np. Słupsk, który w roku 1885 liczył 542 katolików, posiadał ich w dziesięć lat później około 1.300, w Kołobrzegu liczba katolików wzrosła z 548 na 1.114, w Starogrodzie z 651 na 2.553, w Szczecinie z 2.881 na 7.283, w Pasewalku z 401 na 1.220, nawet w odległym Sztralzundzie z 998 na 1.410.

Przeważnie jednak ta „napływowa“ ludność słowiańska, będąca w rzeczywistości tylko „powrotną falą“, bo przecież Pomorzanin kaszubski jest na całem Pomorzu u siebie w domu, pracuje około uprawy roli na wielkich dobrach junkrów pomorskich, którzy w braku Niemców, szukających lepszego zarobku w innych zawodach, sprowadzają sobie służbę, potrzebną do prowadzenia gospodarstwa rolnego, ze wschodnich prowincyi monarchii pruskiej. Tak np. pomiędzy Starogardem a Szczecinem było w roku 1895 tej ludności roboczej około 3.500 dusz, w okolicy Kamienia 2.800, w powiecie nakielskim *(Anklam)* do 2.000, około miasta Bergen na Rugii 240, w okolicy Sztralzundu 4.300 itd.

A wszystkie te cyfry odnoszą się tylko do ludności stałej, która z wiosną wzrasta jeszcze w dwójnasób, gdy nadciągną nowe pułki rzeszy roboczej, przybywającej wyłącznie na roboty letnie. Część tych czasowych przybyszów zostaje także na Pomorzu. Większość wraca wprawdzie do domu, ale z każdego tysiąca 50 do 100 osób idzie do miast albo godzi się w służbę na folwarkach, która tutaj jest lepiej płatną, aniżeli na Kaszubach. W ten sposób zostają ludzie na rok, potem na drugi, trzeci itd., częstokroć żenią się i wychodzą za mąż, między sobą lub pośród Niemców, i tak zwolna przywykają do nowego otoczenia, aż w końcu i rozstają się z myślą powrotu w strony rodzinne. Wielu z nich wynaradawia się oczywiście, jeśli nie oni sami, to ich dzieci, w ich miejsce pojawiają się jednak nowi przybysze ze wschodu.

Ze względu na tych czytelników, którzy nieobznajomieni są ze stosunkami agrarnymi, istniejącymi w Prusiech, wypada mi nadmienić, że każdy właściciel tak zwanego dominium (dóbr rycerskich) lub folwarku, po galicyjsku „obszaru dworskiego“, musi posiadać na swym gruncie mniejszą lub większą ilość chat i zagród, formalną wioskę, w której oprócz służby folwarcznej mieszkają także ludzie, żyjący „pod panem“. Ci ostatni są to czynszownicy, obowiązani w zamian za mieszkanie, opał i kawał pola odrabiać pewną ilość dni na pańskich łanach. Bez takiej „wsi dworskiej“ gospodarstwo folwarczne byłoby w tamtych stronach wręcz niemożliwem, ponieważ gminy wiejskie, zamieszkałe przeważnie przez zamożnych włościan, posiadających zwykle po kilkadziesiąt morgów roli, do której uprawienia potrzebują sami donajmować robotnika, nie są w stanie dostarczyć dworowi sił roboczych, jak to się dzieje w krajach więcej ludnych, np. w Galicyi, Królestwie polskiem i indziej, gdzie wszelka praca na obszarze dworskim dokonywaną bywa prawie bez wyjątku przez najmowanych codzień zosobna drobnych włościan, których własna rola nie może wyżywić.

Stosunki agrarne w Prusiech przypominają tedy do pewnego stopnia dawną pańszczyznę, z tą tylko różnicą, że dzisiejsza opiera się na umowie dobrowolnej.

Czynszownicy tacy, o jakich mówiłem wyżej, zawierają ugodę na jeden rok, zwykle jednak pozostają dłużej, nieraz jednak aż do samej śmierci. Zależy to oczywiście od mniej lub więcej korzystnych warunków, od przyzwyczajenia itd. Lepiej płatni a oszczędni, uciuławszy na obczyźnie trochę grosza, „okupują się“ następnie w kraju t. j. nabywają na własność grunta w większych majątkach, których w Poznańskiem i Prusiech zachodnich coraz więcej idzie na parcelacyę. W tym ruchu kolonizacyjnym Kaszubi biorą żywy udział, są bowiem niezwykle „chciwi na ziemię“.

I. Obwód regiencyi koszalińskiej.

I. Powiat lęborski.

a) Wiadomości ogólne.

Jednym z trzech powiatów prowincyi pomorskiej, w których utrzymały się do dziś dnia niedobitki pierwotnej ludności słowiańskiej, jest powiat lęborski. Najdalej na wschód wysunięty, ścianą wschodnią przytyka on do Prus zachodnich, opierając się o powiaty: pucki, wejherowski i kartuski. Od południa i od zachodu graniczy z powiatem słupskim a od północy oblewa go na całej linii morze Bałtyckie.

Powiat lęborski obejmuje 1.283 kilometrów kwadratowych. Spis urzędowy z roku 1890 wykazał 43.517 mieszkańców, na jeden kilometr kwadratowy wypadało zatem 34 osób. Dla porównania przytaczam cyfry z innych powiatów: w gdańskim górskim 92, w wejherowskim 49, w kartuskim 43, w puckim 42, w bytowskim 37, podobnie w kościerskim i chojnickim, w człuchowskim 30·4. Powiat lęborski należy tedy do najmniej ludnych na Kaszubach.

Uderzającą jest w tym powiecie przewaga posiadłości dominialnej, folwarcznej, nad włościańską. Obok 69 gmin wiejskich, obejmujących 25.930 hektarów, z ludnością 13.752 osób znajduje się 112 obwodów dominialnych z obszarem 89.959 hektarów i ludnością 19.781 dusz. Dwa miasta (Lęborg i Łeba) liczą 9.984 mieszkańców na obszarze 6.961 hektarów. Tak nieproporcyonalnego stosunku nie znajdujemy w żadnym innym powiecie kaszubskim, a już drugi powiat pomorski, mianowicie bytowski, wykazuje na 63 okręgi administracyjne tylko 18 gmin dworskich, podczas gdy gmin wiejskich jest 44. Pierwsze liczą 2.841 mieszkańców na 23.998 hektarach, drugie 15.860 mieszkańców na 34.826 hektarach.

Usiłowania moje, mające na celu zebranie dat statystycznych, odnoszących się do języka i wyznania ludności powiatu lęborskiego, natrafiły na znaczne trudności. Powiat ten zamieszkały jest przeważnie przez ludność niemiecką i to ewangielicką, wobec czego w niektórych okolicach gromadzenie materyału statystycznego było dla mnie, jako człowieka, obcego pochodzeniem i wyznaniem, rzeczą prawie niemożliwą. Dlatego też to, co zebrać zdołałem, odnosi się przeważnie tylko do ludności katolickiej, która stanowi zaledwie 8·71% ogólnego zaludnienia, o ludności zaś ewangielickiej jedynie tu i owdzie wydostać mogłem daty pewne i szczegółowe. Odnoszą się one głównie do tych osad, które leżą niedaleko granicy zachodniopruskiej.

Tak np. w Wierzchucinie (w gminie wiejskiej, a być może, że tak samo na folwarku) jest kilka familii ewangielickich, posługujących się w kółku domowem mową kaszubską, toż samo w Bychowie, Gniewinie, Osickach, Chynowii, Bożempolu, podobnie w Chmieleńcu, Osieku, Łowczu, Paraszynie, Łabuni, a nawet w Wielistowie i t. d. W stolicy powiatu, Lęborgu, jak zapewniono mnie ze strony wiarygodnej, jest najmniej dziesięć familii kaszubsko-ewangielickich, zatem osób jakie 50, jeżeli nie więcej. Są to oczywiście ludzie, należący do klasy najbiedniejszej, przeważnie przybysze z okolic rdzennie kaszubskich, bo ci, co tutaj siedzą z dziada pradziada, zniemczyli się już dawno. To samo stanie się może i z temi, później przybyłemi tu rodzinami.

W głębi powiatu, na północ od Lęborga, ewangielik, mówiący albo choćby tylko rozumiejący po kaszubsku, staje się coraz większą rzadkością i dopiero bliżej morza, w parafiach ewangielickich: charbrowskiej, łebskiej i osieckiej natrafić znowu można na Kaszubów ewangielików, pozornie nie różniących się niczem od sąsiadów Niemców, (którzy zresztą jedno, dwa, trzy pokolenia wstecz także byli Kaszubami), rozmawiających z otoczeniem pozadomowem po niemiecku, z najbliższymi swoimi jednak jeszcze po kaszubsku i prawdziwie cieszących się, jeśli się ich zagadnie w mowie ich ojczystej. Ale dzieci ich mówią już nieraz źle po kaszubsku, a niektóre tylko po niemiecku. Dziwić się temu trudno, gdyż niema nikogo, coby o tych rozbitkach pomyślał, a wobec tego, że od kilkudziesięciu lat wyrugowano z tamtejszych kościołów język kaszubski, odnośnie polski (zależało to od tego, czy pastor nauczył się mówić i kazał po polsku, czy po kaszubsku), cudem prawie nazwać można, że mowa kaszubska utrzymała się dotąd w niektórych, acz nielicznych już familiach.

W życiu społecznem język niemiecki panuje oczywiście w całej tej okolicy wszechwładnie a władze uważają już wszystkich Kaszubów wyznania ewangielickiego za Niemców. Oni sami mają tylko słabe poczucie odrębności narodowej, nieraz i przyznać się nie chcą do swojej kaszubskości, prawdziwie też zdumiewającem jest dla mnie, że w takiej wioszczynie, jak Szenurze *(Schönehr)*, mila od Łeby, aż sześciu Kaszubów ewangielików miało odwagę podać przy spisie urzędowym w roku 1890 także mowę kaszubską (oczywiście obok niemieckiej!), jako swoją mowę ojczystą.

Nie tylko jednak w Szenurzem, ale we wszystkich prawie osadach od Wierzchucina i Białej góry *(Wittenberg)* do miasta Łeby i wsi Gacie *(Speck)* znajdzie się po kilka, czasem i kilkanaście familii, w których bodaj starsze pokolenie mówi albo przynajmniej rozumie po kaszubsku. Osobiście nie miałem możności poznania stosunków tamtejszych z całą dokładnością — trzebaby tam pobyć chyba z kilka miesięcy — ale z tego co mi opowiadali ludzie, nie mający najmniejszego interesu w tendencyjnem na korzyść żywiołu słowiańskiego przedstawieniu stanu rzeczy, wynika, że wspomniany wyżej pas nadbrzeżny od Białej góry (nie mówiąc już o prawie zupełnie kaszubskim Wierzchucinie) wzdłuż morza do Łeby i wsi Gacie nie jest jeszcze całkowicie zniemczony.

Zdanie moje potwierdzają w zupełności spostrzeżenia, zebrane na miejscu przez pisarza kaszubskiego, Hieronima Derdowskiego, który przedsięwziął w r. 1880 umyślną wycieczkę „na Kabatki“ wzdłuż brzegu morskiego w powiecie lęborskim i słupskim celem poznajomienia się z tamtejszymi Kaszubami. Wrażenia swoje z tej podróży opowiadał mi p. D. w r. 1881 a w parę lat później napomknął o stosunkach kaszubskich na Pomorzu w artykule p.t. „O Kaszubach“ *(Przegląd polski*, 1883, tom 67, str. 360 — 381). Według niego osady Gacie i Babidół nad jeziorem łebskiem były w r. 1880 prawie zupełnie kaszubskie. „Mieszka też jeszcze sporadycznie — powiada p. Derdowski we wspomnianym artykule — po kilkadziesiąt rodzin kaszubskich w parafiach ewangielickich: łebskiej, charbrowskiej i osieckiej“. Jest to właśnie ten pas nadbrzeżny, którego granice oznaczyłem wyżej.

Tymczasem przy spisie urzędowym w r. 1890 doliczono się zaledwie kilkunastu Kaszubów ewangielików w tej nadmorskiej części powiatu lęborskiego, w całym zaś powiecie tylko czterdziestu ośmiu, wliczając już w tę cyfrę i dwujęzycznych. W rzeczywistości jest ich jednak co najmniej tysiąc, a dobrze poszukawszy, znalazłoby się jeszcze więcej. Jako jeden z dowodów, popierających moje twierdzenia, przytoczę jeszcze fakt, że w sądzie lęborskim urzędnicy Niemcy z ludźmi „od Szpjeku“ (Gacie, po niemiecku *Speck)* do dziś dnia — tak było przynajmniej w roku 1892 — nie potrafią porozumieć się bez tłumacza.

Nie mogąc o ludności ewangielickiej, która stanowi przeważną część, bo przeszło 90% ogółu ludności, zebrać szczegółowych danych — udało mi się to tylko w kilkunastu miejscowościach — postanowiłem przy opracowaniu statystyki powiatu lęborskiego przyjąć za podstawę wyniki spisu urzędowego z roku 1890, pozostawiając sobie jedynie oznaczenie mowy ojczystej u katolików, do czego dane moje były zupełnie wystarczające. Odnośnie do ludności ewangielickiej nie mogłem tego uczynić przy każdej osadzie zosobna; aby jednak obliczenia moje, o ile możności, przybliżyć do prawdy, odtrącam w sumarycznych zestawieniach jeden tysiąc od cyfry Niemców ewangielików na rzecz ludności kaszubsko-ewangielickiej, z pełnem przeświadczeniem, że operacyą tą nie skrzywdzę Niemców (i zniemczonych już zupełnie Kaszubów) ani o jedną duszę.

Stosunki językowe i wyznaniowe przedstawiają się zatem w powiecie lęborskim, jak następuje:

Kaszubów katolików . . .	3.179	czyli	7·31%
„ ewangielików . .	1.048	„	2·41 „
Polaków katolików	11	„	0·03 „
„ ewangielików . . .	—	„	— „
Niemców katolików	595	„	1·36 „
„ ewangielików. . .	38.277	„	87·96 „
Żydów.	393	„	0·90 „
Innych katolików	5	„	0·01 „
„ ewangielików	9	„	0·02 „
Razem .	43.517	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie było:

Kaszubów	4.227	czyli	9·72%
Polaków	11	„	0·03 „
Niemców	38.872	„	89·32 „
Żydów.	393	„	0·90 „
Innych	14	„	0·03 „
Razem .	43.517	czyli	100·00%

Kaszubi stanowią tedy około 10% ogólnego zaludnienia powiatu, Niemcy około 90%. Ludność kaszubska kupi się głównie w osadach, położonych nad granicą zachodniopruską, gdzie jest niemal wyłącznie katolicką, podczas gdy resztki Kaszubów ewangielickich rozproszone są przeważnie w północnej części powiatu, przytykającej do morza i jeziora łebskiego.

Pomiędzy ludnością katolicką przeważają i tutaj, jak we wszystkich innych powiatach, Kaszubi. Było mianowicie:

Kaszubów	3.179	czyli	83·88%
Polaków	11	„	0·29 „
Niemców	595	„	15·70 „
Innych.	5	„	0·13 „
Razem .	3.790	czyli	100·00%

W powiecie lęborskim są tylko dwie parafie katolickie: rozłaska i lęborska, przyczem kilkadziesiąt osad należy do rozmaitych pogranicznych parafii w Zachodnich Prusiech. Natomiast do parafii rozłaskiej należą położone w powiecie wejherowskim Okalice i Kętrzyn.

Pomiędzy ludnością ewangielicką było:

Kaszubów	1.048	czyli	2·67%
Niemców	38.277	„	97·31 „
Innych	9	„	0·02 „
Razem .	39.334	czyli	100·00%

Żydów było w r. 1890 w powiecie lęborskim 393, z tej liczby w samym Lęborgu 309, w Łebie 11; reszta, t. j. 73, rozproszoną była w 16 innych osadach. Przy spisie urzędowym tylko jeden żyd zapisał obok niemieckiej także mowę kaszubską, jako ojczystą.

Na 181 miejscowości powiatu lęborskiego[1]) ani jedna osada niema ludności wyłącznie kaszubskiej. Przeważnie kaszubskiemi są: tylko jedna gmina wiejska (Wierzchucin) i cztery obwody dominialne (Chmielenice, Osiek, Paraszyn i Wierzchucin). Wszystkie inne osady miały ludność wyłącznie lub przynajmniej przeważnie niemiecką.

Nadmieniam wreszcie, że według spisu urzędowego z roku 1890 powiat lęborski liczył:

Kaszubów katolików	156	czyli	0·36%
„ ewangielików . .	2	„	0·00 „
Polaków katolików	1.860	„	4·28 „
„ ewangielików . . .	13	„	0·03 „
Dwujęzycznych katolików . .	249	„	0·58 „
„ ewangielików . . .	33	„	0·08 „
„ żydów	1	„	0·00 „
Niemców katolików	1.520	„	3·49 „
„ ewangielików . . .	39.277	„	90·25 „
„ żydów	392	„	0·90 „
Innych katolików	5	„	0·01 „
„ ewangielików . . .	9	„	0·02 „
Razem .	43.517	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie było według spisu urzędowego:

Kaszubów	158	czyli	0·36%
Polaków	1.873	„	4·31 „
Dwujęzycznych	282	„	0·66 „
Niemców	40.797	„	93·74 „
Żydów	393	„	0·90 „
Innych	14	„	0·03 „
Razem .	43.517	czyli	100·00%

Z powyższego okazuje się, że w powiecie lęborskim jest przeszło dwa razy tyle Żydów, co Kaszubów. Zaprawdę dziwnych rzeczy można się czasami dowiedzieć ze statystyki urzędowej...

[1]) Powiat lęborski liczy właściwie 183 obwody administracyjne, dwa z nich jednak, mianowicie Jezioro łobskie (część) i Nadleśnictwo słupskie (część), nie mają na swym obszarze żadnej ludności.

b) Statystyka szczegółowa powiatu lęborskiego.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Albek (n. Ahlbeck), obwód dominialny	22	—	—	—	1	23	—	—	46
2	Babi dół (n. Babidoll). Ob. Gacie	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	Bargiędzin (k. Bargądzéno, n. Bergensin), obw. dom.	—	—	—	—	—	196	—	—	196
4	Bąsiewice (k. Bosevice al. Boszéce, niem. Bonswitz), obw. dom.	—	—	—	—	—	94	—	—	94
5	Biała góra (k. Bjêłô gòra, n. Wittenberg), wieś . .	12	—	—	—	—	144	4	—	160
6	Biała góra (k. Bjêłô gòra, n. Wittenberg), obw. d. .	3	—	—	—	—	122	—	—	125
7	Białogród (k. Bjêłgarda, n. Belgardt), wieś	—	—	—	—	—	322	—	—	322
8	Bismarka (n. Bismark), w.	39	—	—	—	—	345	—	—	384
9	Bobrowo (kasz. Boebrowoe, Bjebrowoe, n. Bebbrow), obw. dom.	—	—	—	—	—	89	—	—	89
10	Bochów (n. Bochow), obwód dominialny	10	1	—	—	—	139	—	—	150
11	Borkowo (n. Gross Borkow). obw. dom.	1	—	—	—	—	142	—	—	143
12	Borkówko (niem. Klein Borkow), obw. dom. . . .	—	4	—	—	—	94	—	—	98
13	Bór (n. Boor). Ob. Rozłazin.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	Bożepole małe (niem. Klein Boschpol), wieś	11	—	—	—	—	61	—	—	72
15	Bożepole małe (niem. Klein Boschpol), obw. dom. . .	90	—	—	—	11	158	—	—	259
16	Bożepole wielkie (n. Gross Boschpol), obw. dom. . .	25	1	—	—	—	261	—	—	287
17	Brzeźno (k. Brzezno, niem. Bresin) z przyl. Dąbrowa, wieś.	—	—	—	—	—	432	—	—	432
18	Budowanie (n. Budowannie). Ob. Dąbrowa.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19	Bukowina (n. Buckowin), w.	7	—	—	—	—	56	—	—	63
20	Bukowina (niem. Buckowin), obw. dom.	64	—	—	—	—	115	—	—	179
21	Bychów (k. Bichoowoe, n. Bychow), obw. dom. .	10	4	—	—	—	163	—	—	177
22	Cewice (n. Zewitz), wieś .	2	—	—	—	—	291	—	—	293
23	Cewice (n. Zewitz), obw. d.	1	—	—	—	—	170	—	—	171
24	Charbrów (niem. Charbrow), wieś.	—	—	—	—	—	170	5	—	175
25	Charbrów (niem. Charbrow), obw. dom.	—	—	—	—	—	468	—	1	469

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
26	Chmieleniec (k. Chmjelinc, n. Chmelenz) z przyległ. Lasek i Mokry bór, obw. domin.	159	—	1	—	—	97	—	—	257
27	Chocielewo (k. Choecelewoe, n. Chotzlow), obw. dom.	28	—	—	—	—	109	—	—	137
28	Choczewko (n. Chottschewke), obw. dom.	4	—	—	—	—	129	—	—	133
29	Choczewo (n. Chottschow), wieś	—	—	—	—	1	150	3	—	154
30	Choczewo (n. Chottschow), obw. dom.	5	—	—	—	—	164	—	—	169
31	Chynowia (k. Chinovjô, n. Chinow), obw. dom.	85	—	—	—	—	138	—	—	223
32	Czekocin (k. Czekoecéno, n. Zackenzin), wieś	—	—	—	—	—	142	—	—	142
33	Czekocin (k. Czekoecéno, n. Zackenzin), obw. dom.	1	—	—	—	—	236	—	—	237
34	Dąbrowa al. Dąbrówka (n. Gross Damerkow) z przyl. Budowanie i Gostkowski, obw. dom.	30	—	—	—	—	123	—	—	153
35	Dąbrowa (n. Damerau). Ob. Brzeźno	—	—	—	—	—	—	—	—	—
36	Dąbrówka (n. Klein Damerkow), wieś	—	—	—	—	—	91	—	—	91
37	Dąbrówka (n. Klein Damerkow), obw. dom.	3	—	—	—	—	75	—	—	78
38	Dziechlin (k. Dzechléno, n. Dzechlin), obw. dom.	—	—	—	—	—	119	—	—	119
39	Dzięcielec (k. Dzącelc, n. Dzincelitz), wieś	10	—	—	—	—	112	—	—	122
40	Dzięcielec (k. Dząccle, n. Dzincelitz), obw. dom.	47	—	—	—	—	116	—	—	163
41	Gacie (k. Gaco al. Szpèk, n. Speck), wieś	—	—	—	—	—	67	—	—	67
42	Gacie (k. Gaco al. Szpèk, n. Speck) z przyl. Babi dół, obw. dom.	—	—	—	—	—	206	—	—	206
43	Gans, wieś	—	—	—	—	—	35	—	—	35
44	Gans, obw. dom.	—	—	—	—	—	153	—	—	153
45	Garczygórz (k. Garczegoerzo n. Garzigar), wieś	13	—	—	—	—	416	1	—	430
46	Gardkowice (k. Gardkoevice, Gardkoejce, niem. Gartkewitz), obw. dom.	—	1	—	—	—	143	—	—	144
47	Gniewin (k. Gnevino, niem. Gnewin), wieś	6	—	—	—	4	185	10	—	205
48	Gniewin (k. Gnevino, niem. Gnewin), obw. dom.	31	—	—	—	—	166	—	—	197
49	Gniewinck (k. Gnevinkoe, n. Gnewinke), wieś	—	—	—	—	—	31	—	—	31

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
50	Gniewinck (k. Gnevinkoe, niem. Gnewinke), obwód dominialny	—	—	—	—	—	70	—	—	70
51	Godętów (k. Goedątowoe al. Goejtowoe, niem. Goddentow), obw. dom.	7	—	—	—	—	189	—	—	196
52	Gostkowski (k. Goestkoevséi, n. Gostkowskenhof). Ob. Dąbrowa	—	—	—	—	—	—	—	—	—
53	Jacków (k. Jackoewoe, n. Jatzkow), wieś	—	—	—	—	—	67	—	—	67
54	Jacków (k. Jackoewoe, n. Jatzkow), obw. dom.	1	—	—	—	—	173	—	—	174
55	Janowice małe (k. Janovice al. Janojce mêłè, niem. Klein Jannewitz), wieś	—	—	—	—	—	81	—	—	81
56	Janowice małe (kasz. Janovice al. Janojce mêłè, n. Klein Jannewitz), obwód dominialny	15	—	—	—	—	256	—	—	271
57	Janowice wielkie (k. Janovice al. Janojce vjeldżè, n. Gross Jannewitz), obw. dominialny	1	—	—	—	—	422	—	—	423
58	Jeżów (k. Jeżewoe, niem. Jezow), obw. dominialny.	58	—	—	—	—	95	—	—	153
59	Jęczowo (niemiec. Enzow) z przyl. Płaczewo, obwód dominialny	34	—	—	—	—	98	—	—	132
60	Kaczewo (niem. Kattschow), wieś	—	—	—	—	1	347	—	—	348
61	Karolinenthal, obwód dominialny	—	2	—	—	—	109	—	—	111
62	Kębłów (kasz. Kąboeła al. Kąbłowoe, n. Kamelow), wieś	18	—	—	—	4	204	—	—	226
63	Kierzków (k. Cerzkoewoe, niem. Kerschkow), ob. d.	8	—	—	—	—	126	—	—	134
64	Kisów (k. Cisewoe, niem. Küssow), obw. dom.	—	—	—	—	—	192	—	—	192
65	Komoszewo dolne (niemiec. Nieder Komsow), obw. d.	3	—	—	—	—	56	—	—	59
66	Komoszewo górne (n. Ober Komsow), obw. dom.	—	—	—	—	—	77	—	—	77
67	Kopalin (k. Koepaléno, n. Koppalin), wieś	1	—	—	—	—	122	—	—	123
68	Kopalin (k. Koepaléno, n. Koppalin), obw. dom.	—	1	—	—	—	90	—	—	91
69	Kopaniewo (k. Koepońewoe, n. Koppenow), obw. d.	2	—	—	—	—	152	—	—	154
70	Krahnsfelde, wieś	—	—	—	—	—	83	—	—	83

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
71	Krahnshof, wieś	—	—	—	—	—	28	—	—	28
72	Krępa (k. Krąpô, n. Krampe), wieś	1	—	—	—	—	73	3	—	77
73	Krępa (kasz. Krąpô, niem. Krampe), obw. dom. . .	32	—	—	—	—	185	—	—	217
74	Krępkowice (k. Krąpkoevice, Krąpkocjce, niem. Krampkewitz), obw. d. .	5	—	—	—	—	320	—	—	325
75	Kurów (k. Kurowoe, niem. Kurow), obw. domin. . .	4	—	—	—	—	131	—	—	135
76	Łabieniec (k. Łebinc, niem. Labenz), wieś	—	—	—	—	—	402	5	—	407
77	Łabień (k. Łebiń, niem. Labehn), wieś	—	—	—	—	—	725	—	—	725
78	Łabuń (k. Łebuńô, niem. Labuhn), wieś	20	—	—	—	—	250	6	—	276
79	Łabuń (kasz. Łebuńô, niem. Labuhn), obwód dominialny	24	3	—	—	—	259	—	1	287
80	Łeba (n. Leba) z przyległ. Żarnowska, miasto. . .	14	—	—	—	6	1899	11	4	1934
81	Łęczyce (k. Łączéce, niem. Lanz), wieś	3	1	—	—	—	385	—	—	389
82	Łętowo (k. Łątowoe, niem. Lantow), obw. dom. . .	2	—	—	—	—	218	—	—	220
83	Łowicz dolny (kasz. Łôvcz dolny, n. Nieder Lowitz), obw. domin.	13	4	—	—	—	24	—	—	41
84	Łowicz środni (kasz. Łôvcz strzedny, n. Mittel Lowitz), obw. domin. . .	62	—	—	—	3	82	—	—	147
85	Ługi (k. Łedźi al. Lugviza, n. Luggewiese) z przyl. Rybnik, wieś.	49	—	—	—	8	751	—	—	808
86	Lasek (k. Lôsk, n. Lassig). Ob. Chmieleniec. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
87	Leśnice (k. Lesńice, niem. Lischnitz), obw. dom. .	26	—	—	—	1	497	—	—	524
88	Lęborg al. Lawenburg (k. Ląbòrg, Ląbòrch, niem. Lauenburg), miasto . .	261	9	10	—	512	6944	309	5	8050
89	Lędziechów (k. Lądzechoewoe, n. Landechow), obw. dominialny	3	—	—	—	—	230	—	—	233
90	Lisiewo (k. Lésewoe, niem. Lissow), obw. dom. . .	43	—	—	—	—	66	—	—	109
91	Lubiatów (k. Lebjôtowoe al. Lebtowoe, niem. Lübtow), wieś.	—	—	—	—	—	48	—	—	48
92	Lubiatów (k. Lebjôtowoe al. Lebtowoe, n. Lübtow). obw. dom.	1	1	—	—	—	83	—	—	85

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
93	Lublewo małe (k. Leblewoe mêłè, niem. Klein Lüblow), obw. dom. . .	4	—	—	—	—	170	—	—	174
94	Lublewo wielkie (k. Leblewoe vjeldźè, niem. Gross Lüblow), obw. dom. . .	2	—	—	—	—	135	—	—	137
95	Małoszyce (kasz. Małoszéce, niem. Mallschütz), obwód dominialny	66	—	—	—	5	176	—	—	247
96	Maszewko (n. Klein Massow), wieś	—	—	—	—	—	95	1	—	96
97	Maszewko (n. Klein Massow), obw. dom. . . .	—	—	—	—	—	154	—	—	154
98	Maszewo (n. Gross Massow), obw. dom.	28	—	—	—	—	184	—	—	212
99	Mierzyn (k. Mjerzéno, n. Mersin), wieś	—	—	—	—	—	53	—	—	53
100	Mierzyn (k. Mjerzéno, niem. Mersin), obw. dom. . .	13	—	—	—	—	167	—	1	181
101	Mierzynek (k. Mjerzinkoe, niem. Mersinke), obwód dominialny	—	—	—	—	—	120	—	—	120
102	Mokry bór (n. Mokriboor), Ob. Chmieleniec. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
103	Nawicz (kasz. Nôvcz, niem. Nawitz), obw. dom. . .	59	—	—	—	4	78	—	—	141
104	Niebędzin al. Obędzin al. Nieobędzin (k. Nebądzéno al. Woebądzéno al. Newoebądzéno, niemiec. Wobensin al. Niebensin), wieś.	—	—	—	—	—	75	—	—	75
105	Niebędzin al. Obędzin al. Nieobędzin (k. Nebądzéno al. Woebądzéno al. Newoebądzéno, n. Wobensin al. Niebensin), obw. dominialny	4	—	—	—	—	180	—	—	184
106	Nieznachów (k. Neznachoewoe, niem. Nesnachow), wieś.	—	—	—	—	—	9	—	—	9
107	Nieznachów (k. Neznachoewoe, n. Nesnachow), obw. dominialny	—	—	—	—	—	109	—	—	109
108	Nowa wieś (k. Novô vjes, n. Neuendorf), wieś . .	12	—	—	—	9	919	—	1	941
109	Nowa wieś (k. Novô vjes, niem. Neuendorf), obwód dominialny	—	—	—	—	—	120	—	—	120
110	Nowy dwór (n. Neuhof), w.	—	—	—	—	—	65	—	—	65
111	Nowy dwór (niem. Neuhof), obw. dom.	—	—	—	—	—	216	—	—	216

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
112	Obliwice (k. Woeblévice, n. Obliwitz), obw. dom. .	—	—	—	—	—	191	—	—	191
113	Osiek (k. Woesek, niemiec. Osseck), obw. dom. . .	68	—	—	—	6	51	—	—	125
114	Osieki (k. Woescéi, niem. Ossecken), obw. domin. .	4	—	—	—	—	424	—	—	428
115	Osowo (k. Woesowoe, niem. Wussow), obw. dom. . .	50	—	—	—	—	316	—	—	366
116	Paraszyn (k. Paraszéno, n. Paraschin), obw. dom. .	99	—	—	—	5	59	—	—	163
117	Perlin (k. Perléno, niem. Gross Perlin), obwód dominialny	—	—	—	—	—	81	—	—	81
118	Perlinek (kasz. Perlinkoe, niem. Klein Perlin), obw. dominialny	—	—	—	—	—	93	—	—	93
119	Płaczewo (n. Platschow). Ob. Jęczewo	—	—	—	—	—	—	—	—	—
120	Pobłocie (k. Poebłocé, niem. Poblotz). Ob. Wierzchucin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
121	Pogorszewo (niem. Puggerschow), obw. dom. . . .	12	—	—	—	6	216	—	—	234
122	Popów (k. Poepoewoe, niem. Poppow), wieś	15	—	—	—	—	85	—	—	100
123	Popów (k. Poepoewoe, niem. Poppow), obw. dom. . .	10	—	—	—	—	48	—	—	58
124	Przebędów (k. Przebądowoe, n. Prebendow), wieś . .	—	—	—	—	—	16	—	—	16
125	Przebędów (k. Przebądowoe, niem. Prebendow), obwód dominialny	—	—	—	—	—	139	—	—	139
126	Pużyce (k. Pużéce, niem. Pusitz), wieś	—	—	—	—	—	148	—	—	148
127	Radkowice (k. Redkoevice, Redkoejce, n. Rettkewitz), wieś	—	—	—	—	—	101	—	—	101
128	Radkowice (k. Redkoevice. Redkoejce, n. Rettkewitz), obw. dom.	8	1	—	—	—	205	—	—	214
129	Radystowo (k. Redéstowoe, niem. Reddestow), obwód dominialny	24	—	—	—	—	73	—	—	97
130	Rekowo (niemiec. Reckow), wieś.	1	—	—	—	—	333	—	—	334
131	Roszczyce (k. Roszczéce, n. Roschütz), wieś	—	—	—	—	—	155	3	—	158
132	Roszczyce (kasz. Roszczéce, niem. Roschütz), obwód dominialny	—	—	—	—	—	157	—	—	157
133	Rozgórz (k. Rozgoerzè, n. Rosgars), wieś	—	—	—	—	—	16	—	—	16

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
134	Rozgórz (k. Rozgoerzè, n. Rosgars), obw. dom. . .	—	—	—	—	—	186	—	—	186
135	Rozłaski młyn (n. Roslasiner Mühle). Ob. Rozłazin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
136	Rozłazin (k. Rozłazéno, n. Roslasin) z przyległ. Bór i Rozłaski młyn, wieś .	126	—	—	—	6	388	—	—	520
137	Rozłazin nowy (k. Rozłazéno nové, n. Neu Roslasin), obw. dom.	16	—	—	—	—	63	—	—	79
138	Rybienko (k. Rébinkoe, n. Rybienke), wieś. . . .	138	—	—	—	—	217	—	—	355
139	Rybnik (n. Rybinek). Ob. Ługi.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
140	Sarbsk (k. Sôrbsk, n. Sarbske), wieś	—	—	—	—	—	77	—	—	77
141	Sarbsk (k. Sôrbsk, n. Sarbske), obw. domin. . . .	—	—	—	—	—	139	—	—	139
142	Sasin (k. Saséno, n. Sassin), wieś, ...	2	—	—	—	—	208	6	—	216
143	Sasin (k. Saséno, n. Sassin), obw. dom.	1	—	—	—	—	270	—	—	271
144	Siemirowice al. Szymrowice (k. Semirovice al. Szémrovice, Szémrojce, niemiec. Schimmerwitz), obw. d. .	12	—	—	—	—	644	—	—	656
145	Sławików (k. Sławikoewoe, Słajkoewoe, n. Slaikow), obw. dom.	5	—	—	—	—	93	—	—	98
146	Sławuszewo (niem. Schlaischow), wieś	—	—	—	—	—	54	9	—	63
147	Sławuszewo (niem. Schlaischow), obw. dom. . . .	1	—	—	—	—	116	—	—	117
148	Słuchów (k. Słechoewoe, n. Schlochow), obw. dom. .	33	—	—	—	—	79	—	—	112
149	Słuszewo (k. Słeszewoe, n. Schluschow), obw. dom. .	53	—	—	—	—	78	—	—	131
150	Solin (k. Soléno, n. Saulin), wieś.	—	—	—	—	—	112	—	—	112
151	Solin (k. Soléno, n. Saulin), obw. dom.	2	—	—	—	—	68	—	—	70
152	Solinek (k. Solinkoe, niem. Saulinke), wieś	—	—	—	—	—	80	—	—	80
153	Solinek (k. Solinkoe, niem. Saulinke), obw. dom. . .	—	—	—	—	—	58	—	—	58
154	Starbienin albo Strzebienin (k. Starbjeńino, n. Sterbenin), obw. dom. . . .	1	—	—	—	—	66	—	—	67
155	Strzelęcin (k. Strzelécéno, niem. Strellentin), obwód dominialny	—	—	—	—	—	116	—	—	116

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
156	Strzeżów (k. Strzeżewoe, n. Stresow), obw. dom. . .	—	—	—	—	—	190	—	—	190
157	Szenurze (niem. Schönehr), wieś	1	—	—	—	—	184	3	—	188
158	Szenurze (niem. Schönehr), obwód dom.	1	6	—	—	—	187	—	—	194
159	Świechów (k. Swichoewoe, niem. Gross Schwichow), wieś	—	—	—	—	1	107	—	—	108
160	Świechów (k. Swichoewoe, niem. Gross Schwichow), obwód dominialny . . .	2	—	—	—	—	105	—	—	107
161	Świechówek (k. Svichòvkoe, niem. Klein Schwichow), wieś	—	—	—	—	—	45	—	—	45
162	Świechówek (k. Svichòvkoe, niem. Klein Schwichow) obwód dominialny . . .	—	—	—	—	—	55	—	—	55
163	Świetlin (k. Svitléno, niem. Schweslin), wieś. . . .	2	1	—	—	—	514	—	—	517
164	Tadzin (k. Tadzéno, niem. Tadden), wieś.	5	—	—	—	—	52	—	—	57
165	Tawęcin (k. Tavącéno al. Tawucéno, n. Tauenzin), obw. dom.	4	—	—	—	—	385	—	—	389
166	Ulinia (k. Wulénô, niem. Uhlingen), wieś	—	—	—	—	—	41	—	—	41
167	Ulinia (k. Wulénô, niem. Uhlingen), obw. dom. .	13	—	—	—	—	350	—	—	363
168	Unieszyn (k. Wuńeszéno, n. Gross Wunneschin), obw. dominialny	—	—	—	—	—	222	—	—	222
169	Unieszynek A. B. (k. Wuńeszinkoe, niem. Klein Wunneschin A. B.), obw. dominialny	—	—	—	—	—	165	4	—	169
170	Unieszynek C. D. (k. Wuńeszinkoe, niemiec. Klein Wunneschin C. D.), obw. dominialny	—	—	—	—	—	67	—	—	67
171	Wick (n. Vietzig), wieś . .	—	1	—	—	—	205	—	—	206
172	Wick (n. Vietzig), obw. d.	—	2	—	—	—	305	—	1	308
173	Wielistowo (k. Vjeléstowoe, niemiec. Felstow), obwód dominialny	89	5	—	—	—	178	—	—	272
174	Wierzchucin (k. Vjerzchucéno, niem. Wierschutzin) z przyl. Pobłocie, wieś .	597	—	—	—	—	150	—	—	747
175	Wierzchucin (k. Vjerzchucéno, niem. Wierschutzin) z przyległ. Zdrój, obwód dominialny	69	—	—	—	—	35	—	—	104

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
176	Wilków (kasz. Vélkoewoe, Vilkoewoe, n. Villkow), wieś	—	—	—	—	—	334	—	—	334
177	Witoraz al. Witroza (kasz. Vitorôz al. Vitroza, niem. Vitröse), wieś	—	—	—	—	—	15	—	—	15
178	Witoraz al. Witroza (kasz. Vitorôz al. Vitroza, niem. Vitröse), obw. dom. . .	22	—	—	—	—	171	—	—	193
179	Wódka (n. Wodtke), obw. dominialny	1	—	—	—	—	168	—	—	169
180	Wrzeszcz królewski (niem. Königlich Freist), wieś .	—	—	—	—	—	364	6	—	370
181	Wrzeszcz szlachecki (niem. Adelig Freest), wieś . .	—	—	—	—	—	5	—	—	5
182	Wrzeszcz szlachecki (niem. Adelig Freest), obw. dom.	5	—	—	—	—	200	—	—	205
183	Wysokie pole (kasz. Vésoćè poele, n. Hohenfelde), w.	—	—	—	—	1	286	—	—	287
184	Zdrzewno (niem. Zdrewen), wieś	—	—	—	—	—	14	—	—	14
185	Zdrzewno (niem. Zdrewen), obw. dom.	—	—	—	—	—	159	—	—	159
186	Zdrój (n. Forsthaus Springheide al. Zdroy). Obacz Wierzchucin	—	—	—	—	—	—	—	—	—
187	Zwartów (k. Zwartowoe, n. Schwartow), obw. dom. .	2	—	—	—	—	435	—	—	437
188	Zwartówek (k. Zvartòvkoe, n. Schwartowke), wieś .	—	—	—	—	—	243	4	—	247
189	Zarnowska (n. Czarnowske al. Zarnowitz). Ob. Łeba.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
190	Żarzewo (n. Scharschow), wieś.	—	—	—	—	—	7	—	—	7
191	Żarzewo (n. Scharschow), obw. dominialny. . . .	—	—	—	—	—	100	—	—	100
192	Żelazna (k. Żelôznô, niem. Zelasen), obw. dom. . .	—	—	—	—	—	225	—	—	225
193	Zelnów (k. Żelnowoe, niem. Sellnow), wieś	67	—	—	—	—	72	—	—	139
194	Żolnica (k. Sollnitz), wieś .	—	—	—	—	—	26	—	—	26
	Razem[1]) . .	3179	1048	11	—	595	38277	393	14	43517

[1]) Ob. str. 194

c) Przypiski.

Bąsiewice. U Cenôvy Bącznica.

Białogród. Po kaszubsku Bjełgarda, także Bjełgôrd. U Cenôvy Bjełôgarda.

Bochów. U Cenôvy, może przez omyłkę, Buchoewoe.

Bukowina. U Cenôvy Bukoeviné.

Czekocin. Z niemiecka po kaszubsku Cokącéno. U Kętrzyńskiego mylnie Zakoniczyno.

Godętów. U Cenôvy i Kętrzyńskiego Goejtowoe.

Kaczewo. U Cenôvy Kaczkoewoe.

Kopaniewo. U Cenôvy Koepnowoe.

Krępa. U Cenôvy Krępkoewoe.

Łabieniec. Po kaszubsku Łebinc, u Cenôvy Lébinc.

Łabień. Po kaszubsku Łebiń, u Cenôvy Lébino.

Łowicz. Po kaszubsku Łôvcz. u Cenôvy Łôvc.

Ługi. U Cenôvy także Ługi. Kętrzyński pominął tę miejscowość zupełnie, ja zaś na miejscu słyszałem tylko Lugwiza, z niemieckiego *Luggewiese*, co oczywiście powstało znowu z kaszubskiego ług (łąka podmokła) i niemieckiego *Wiese* (łąka)!

Lubiatów. Po kaszubsku Lebjôtowoe albo Lebtowoe. Ta druga forma powstała oczywiście pod wpływem niemieckiej nazwy *Lübtow*.

Nawicz. Po kaszubsku Nôvcz, u Cenôvy Nôvc.

Nowy dwór, obwód dominialny. Statystyka urzędowa z r. 1890 wykazuje 216 mieszkańców, samych Niemców ewangielików. Atoli według informacyi, udzielonej mi na miejscu przez ks. Diettricha, proboszcza parafii rozłaskiej, do której Nowy dwór należy, folwark ten wraz z Mokrym borem liczył w 1892 roku 36 dusz kaszubsko-katolickich a w roku 1893 (według wykazu statystycznego, nadesłanego mi z konsystorza pelplińskiego) 33.

Pogorszewo. U Cenôvy Poegoerzewoe.

Rozgórz, kasz. Rozgoerzè, u Cenôvy Rozgôrz (po polsku zatem Rozgarz).

Siemirowice, dawniej także Siemirowo. Forma Szymrowice powstała oczywiście pod wpływem przekręconej niemieckiej.

Ulinia. U Kętrzyńskiego Wieleń.

Unieszyn. U Cenôvy Woeneszéno.

Wierzchucin. Przyległość Pobłocie i Zdrój nazywają się też Wierzchuckiemi pustkami.

Witoraz. U Kętrzyńskiego Witoradz.

Żarnowska. Po niemiecku na mapie Handtkego Czarnowitz, w „Gemeindelexicon“ Czarnowske, w innych źródłach niemieckich Czarnowski (w nazwach tych *cz* czytać należy, jak *c*). Oczywiście miejscowość ta nazywa się lub nazywała po kaszubsku i Żarnovskô i Żarnovscí i Żarnovscé i Żarnovice, stosownie do tego, jak ją lud urabiał i przekształcał. Podobny proces obserwować można i na innych nazwach miejscowych kaszubskich.

II. Powiat bytowski.

a) Wiadomości ogólne.

Wciśnięty dwoma bokami w Prusy zachodnie, graniczy powiat bytowski od wschodu z powiatem kościerskim i kartuskim, od południa z chojnickim i człuchowskim, od wschodu z miastkowskim (Miastko, niem. *Rummelsburg*), od północy ze słupskim.

Spis urzędowy z dnia 1 grudnia 1890 r. wykazał liczbę ludności powiatu bytowskiego, w sumie 23.712 dusz, a ponieważ obszar tego powiatu wynosi 11·06 mil czyli 637 kilometrów kwadratowych, zatem na jednę milę wypadało 2.155, na jeden kilometr kwadratowy 37 mieszkańców (w człuchowskim 30·4, w lęborskim 34, w chojnickim 37·26. w kościerskim 37·5, w puckim 42, w kartuskim 43, w wejherowskim 49, w gdańskim górskim 92). Powiat bytowski należy tedy do słabiej zaludnionych powiatów kaszubskich.

Podobnie, jak w powiecie lęborskim, poszukiwania moje statystyczne natrafiły i w Bytowskiem na znaczne trudności z tego powodu, że przeważną część ludności tego okręgu stanowią Niemcy ewangielicy, którzy z ogólnej cyfry mieszkańców zajmują dla siebie około 80%. Jest to stosunek dla ludności katolickiej bez porównania korzystniejszy, aniżeli w powiecie lęborskim, bądź co bądź jednak wobec tak znacznej przewagi żywiołu niemiecko-ewangielickiego, pośród którego nie łatwo przyszło znaleść zrozumienie i poparcie celów i zadań niniejszej pracy, nie zdołałem zebrać danych statystycznych, do tyla we wszystkich kierunkach szczegółowych i dokładnych, iżby stanowić mogły całość samoistną bez uciekania się o pomoc do wyników spisu urzędowego.

Co się tyczy ludności katolickiej, tak obliczenie, jak i oznaczenie języka jej ojczystego dokonane być mogło wobec szczupłej stosunkowo ilości dusz i większego, niż w powiecie lęborskim, skupienia katolików z względną łatwością; odnośnie jednak do ludności ewangielickiej zebrany przezemnie materyał statystyczny nie przekracza prawie granic tej części powiatu, która jest przeważnie katolicką, zatem części południowej i wschodniej.

Tym sposobem więcej, niż połowa obszaru powiatu bytowskiego, nie została objętą moim spisem i dlatego, chcąc uniknąć częściowego zapożyczania dat ze statystyki urzędowej, skutkiem czego jedne dane pochodziłyby z r. 1891 i 1892 (moje), a zaś drugie (urzędowe) z roku 1890, postanowiłem, podobnie jak przy opracowaniu powiatu lęborskiego, oprzeć się i w statystyce powiatu bytowskiego na spisie urzędowym. To zapożyczenie ze spisu urzędowego odnosi się atoli jedynie do ogólnej liczby mieszkańców i podziału ich według wyznań, natomiast oznaczenie języka ojczystego ludności polega na informacyach, zebranych przezemnie na drodze prywatnej.

Ta sama wszakże trudność, co w powiecie lęborskim, wyłoniła się i tutaj, mianowicie przy oznaczeniu mowy ojczystej ewangielików, pomiędzy którymi posługuje się stosunkowo dość jeszcze spora garstka językiem kaszubskim. Są to oczywiście takie same niedobitki, jakie

napotkać można w okolicy jeziora łebskiego i dalej nad morzem z niezmiernie słabem zazwyczaj poczuciem przynależności szczepowej do reszty Kaszubów, od których oddziela ich wyznanie. Trudno ich jednak uważać za Niemców, skoro z pochodzenia są Kaszubami i mówią między sobą po kaszubsku, a tylko skutkiem nacisku giermanizacyjnego, który tutaj był może jeszcze silniejszym, niż w powiecie lęborskim, uważają się oficyalnie za Niemców, do czego popycha ich w dodatku powszechnie na Kaszubach wyznawana zasada, że „co luter, to Niemiec".

Zliczenie wszystkich ewangielików powiatu bytowskiego, mówiących po kaszubsku, było dla mnie czystem niepodobieństwem. Spis urzędowy z r. 1890 wykazuje ich tylko 12 i to razem z tymi, których Bóg dobrotliwy obdarzył aż dwoma językami ojczystymi. Myślę jednak, że ich jest jednak w powiecie bytowskim co najmniej 500, a to z następujących powodów. W Studzienicach, gdzie w roku 1890 było 339 katolików (samych Kaszubów) i 119 ewangielików, wszystka prawie ludność, nawet żydzi, których tam jest 5, rozumie i mówi po kaszubsku, chociaż i między katolikami są tacy, którzy lubią popisywać się niemczyzną. W Ugoszczu znajduje się parę familii kaszubsko-ewangielickich, toż samo w Niezabyszewie, a w Połczynie, Rekowie, Piaszynie, w Płotowie wielkiem, Płotowie małem i Grabacinie istnieją stosunki podobne, co w Studzienicach. Niema prawie wsi — z wyjątkiem niektórych osad północnozachodniej części powiatu — gdzieby bodaj w jednej familii przynajmniej starsi, nie mówili jeszcze po kaszubsku. A nikt tam oczywiście nie uczył się tej mowy, ani z musu, ani z potrzeby, ale tylko odziedziczył ją po ojcach, którzy jeszcze byli Kaszubami.

Można tedy przyjąć całkiem bezpiecznie za pewnik, że przynajmniej 500 do 600 jeszcze ewangielików powiatu bytowskiego włada językiem kaszubskim, jako swoim ojczystym. Z tego założenia wychodząc, odtrącam liczbę 500 od urzędowo wykazanej cyfry Niemców ewangielików i dopisuję ją do rubryki kaszubskiej, skutkiem czego wypadnie, że w roku 1890 było w powiecie bytowskim:

Kaszubów katolików . . .	4.285	czyli	18·07%
„ ewangielików .	512	„	2·21 „
Polaków katolików . . .	23	„	0·10 „
„ ewangielików . .	—	„	—·— „
Niemców katolików . . .	267	„	1·13 „
„ ewangielików . .	18.258	„	76·95 „
Żydów	364	„	1·53 „
Innych katolików	1	„	0·00 „
„ ewangielików . .	2	„	0·01 „
Razem .	23.712	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie było:

Kaszubów	4.797	czyli	20·28%
Polaków	23	„	0·10 „

Niemców	18.525	czyli	78·08 „
Żydów	364	„	1·53 „
Innych	3	„	0·01 „
Razem .	23.712	czyli	100·00%

Kaszubi stanowią tedy $^1/_5$, Niemcy około $^4/_5$ ogółu mieszkańców powiatu bytowskiego. Ludność kaszubska zajmuje głównie wsi południowej i wschodniej części, nadto rozproszoną jest po folwarkach całego prawie okręgu.

W całym powiecie jedna tylko wieś posiadała ludność wyłącznie kaszubską i wyłącznie katolicką. Jest nią gmina wiejska Przywóz w parafii ugoskiej, licząca 232 mieszkańców. Na 64 miejscowości, których ludność obliczoną została tutaj osobno, Kaszubi mieli przewagę tylko w 10 wsiach (Czarna dąbrowa, Grabacin, Jeleńcz, Kłęczyn, Osława dąbrowa, Piaszyn, Płotowo małe, Płotowo wielkie, Rekowo i Studzienice) tudzież w jednym obwodzie dominialnym (Jeleńcz) i w jednym przysiołku (Osówek ad Buchwałd).

Pomiędzy ludnością katolicką przeważali Kaszubi, co, jak już wiemy, jest regułą w powiatach kaszubskich. Pomiędzy 4.576 katolikami było mianowicie:

Kaszubów	4.285	czyli	93·64%
Polaków	23	„	0·50 „
Niemców	267	„	5·84 „
Innych	1	„	0·02 „
Razem .	4.576	czyli	100·00%

Katolicy mają w powiecie bytowskim trzy parafie: w Bytowie, Niezabyszewie i Ugoszczu. Nadto kilka osad należy do parafii gowidlińskiej w Prusiech zachodnich, natomiast Prądzonka z powiatu człuchowskiego wchodzi w skład parafii ugoskiej.

Pośród ludności ewangielickiej zaś było:

Kaszubów	512	czyli	2·73%
Polaków	—	„	—·— „
Niemców	18.258	„	97·26 „
Innych	2	„	0·01 „
Razem .	18.772	czyli	100·00%

Zpomiędzy Żydów podał tylko jeden, że posiada dwie mowy ojczyste (niemiecką i kaszubską), wszyscy inni zapisali się, jako Niemcy.

Było ich ogółem 364 głowy; z tej liczby w samym Bytowie 334, reszta (30) rozproszoną była w 8 innych miejscowościach.

Przytaczam wreszcie cyfry statystyki urzędowej, według której powiat bytowski liczył dnia 1 grudnia 1890 roku:

Kaszubów katolików . . .	534	czyli	2·25%
„ ewangielików . .	—	„	—·— „
Polaków katolików	2.549	„	10·75 „
„ ewangielików . . .	5	„	0·02 „
Dwujęzycznych katolików .	38	„	0·16 „
„ ewangielików .	7	„	0·03 „
„ żydów	1	„	0·00 „
Niemców katolików	1.454	„	6·14 „
„ ewangielików . .	18.758	„	79·11 „
„ żydów	363	„	1·53 „
Innych katolików	1	„	0·00 „
„ ewangielików . . .	2	„	0·01 „
Razem .	23.712	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie miało być:

Kaszubów	534	czyli	2·25%
Polaków	2.554	„	10·77 „
Dwujęzycznych	45	„	0·19 „
Niemców	20.212	„	85·25 „
Żydów	364	„	1·53 „
Innych	3	„	0·01 „
Razem .	23.712	czyli	100·00%

W wykazie powyższym zwraca na siebie uwagę rubryka dwujęzycznych, licząca tylko 45 osób, podczas gdy w innych powiatach (z wyjątkiem człuchowskiego) pochłonęła ona setki a nawet tysiące ofiar... własnej nieświadomości.

b) Statystyka szczegółowa powiatu bytowskiego.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Borzytuchom (k. Boerzetechoemjè, n. Borntuchen), wieś	1	—	—	—	—	757	—	—	758
2	Borzytuchom (k. Boerzetechoemjè, n. Borntuchen), leśnictwo	5	—	—	—	—	84	—	—	89
3	Buchwałd al. Mydlita (kasz. Bukolt, niem. Buchwalde) z przyległość. Nowa huta i Stara huta, obw. dom[1]).	32	—	—	—	1	287	—	—	320
4	Bytów (k. Bétowoe, niem. Bütow), miasto	328	7	20	—	160	4160	334	2	5011
5	Bytów (k. Bétowoe, n. Bütow), obw. dom. . . .	32	—	—	—	—	154	—	—	186
6	Ciemno (k. Cemno, n. Zemmen), wieś.	76	—	—	—	10	286	—	—	372
7	Czarna dąbrowa (k. Czôrnô dąbrova, n. Czarndamerow), wieś	138	—	—	—	—	70	—	—	208
8	Dąbrówka królewska (niem. Königlich Damerkow), w.	5	—	—	—	—	364	—	—	369
9	Dąbrówka szlachecka (niem. Adelig Damerkow), obw. dom.	1	—	—	—	—	139	—	—	140
10	Dąpie (n. Dampen), wieś .	12	—	—	—	5	223	—	—	240
11	Gostków (k. Goestkoewoe, n. Gross Gustkow), wieś.	22	—	—	—	—	637	—	—	659
12	Gostkówek (k. Goestkòvkoe, n. Klein Gustkow), o. d.	13	—	—	—	—	150	—	—	163
13	Grabacin al. Rabacin (k. Grabaczèno al. Rabaczéno, n. Gröbenzin), wieś.	132	—	—	—	—	104	—	—	236
14	Grzmieniec (k. Grzémine, n. Gramentz), wieś. . . .	—	—	—	—	—	193	—	—	193
15	Jabłończ (n. Jablonez). Ob. Łąkie	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16	Jasień (k. Jasqńô, n. Jassen), obw. dom. . . .	9	—	—	—	—	385	6	—	400
17	Jeleńcz (n. Jellentsch al. Hirschfeldo), wieś. . .	20	—	—	—	—	17	—	—	37
18	Jeleńcz (n. Jellentsch al. Hirschfelde), obw. dom. .	56	—	—	—	—	18	—	—	74
19	Katków (k. Kôtkoevé al. Kôtkoewoe, n. Kathkow), wieś.	3	—	—	—	—	484	1	—	488
20	Kłęczyn (kaszub. Kłączéno, Kłęczno, n. Klonczen), w.	347	—	—	—	—	33	—	—	380

[1]) Ob. Osówek.

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
21	Kłosy (k. Kłosé, n. Klössen), wieś	—	—	—	—	—	64	—	—	64
22	Krośniewo (n. Krossnow), wieś	1	—	—	—	—	406	—	—	407
23	Łąkie (k. Łąćé, n. Lonken) z przyl. Jabłończ i Lubieniec, wieś	49	—	—	—	—	133	—	—	182
24	Lubieniec (k. Lebinc, niem. Libienz). Ob. Łąkie . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25	Lupowsko albo Lupowskie (k. Lepoevsk al. Lepoevscé, niemiec. Lupowske), wieś	12	—	—	—	—	185	—	—	197
26	Masowice (n. Massowitz), leśnictwo	—	—	—	—	—	8	—	—	8
27	Masowice małe (n. Klein Massowitz), wieś . . .	8	—	—	—	—	204	—	—	212
28	Masowice wielkie (n. Gross Massowitz), wieś. . . .	27	—	—	—	4	199	—	—	230
29	Mądrzechów (kasz. Mądrzechoewoe al. Mądrzechoevice, niemiec. Mangwitz), wieś	33	—	—	—	—	308	—	—	341
30	Modrzejewo A. C. D. (niem. Moddrow A. C. D.), obw. dom.	—	—	—	—	—	165	—	—	165
31	Modrzejewo B. (n. Moddrow B.), obw. dom.	10	—	—	—	—	125	—	—	135
32	Mosztern (n. Morgenstern), wieś	1	—	—	—	—	458	—	—	459
33	Niedarzyn (k. Nedarżéno, Nedarzno, n. Meddersin), wieś	2	—	—	—	—	336	—	—	338
34	Niezabyszewo (k. Nezabćszewoe, niem. Damsdorf), wieś	152	2	1	—	15	565	—	—	735
35	Nowa huta (k. Novô heta, n. Neuhütte). Ob. Buchwałd.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
36	Nowa wieś (k. Novô vjes, n. Neuendorf), wieś . .	—	—	—	—	—	145	—	—	145
37	Nowe huty (k. Novè heté, n. Neuhütten), wieś . .	4	—	—	—	—	182	—	—	186
38	Osieki (kaszub. Woeseći, n. Königlich Wusseken), wieś.	—	—	—	—	—	252	—	—	252
39	Osieki (k. Woeseći, niem. Adelig Wusseken), obw. dom.	12	—	—	—	—	79	—	—	91
40	Osława dąbrowa (k. Woesława dobrova, n. Oslawdamerow), wieś	316	—	—	—	—	27	—	—	343

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
41	Osówek (k. Woesòvkoe, n. Wussowke), przyległ. do Buchwałdu	46	—	—	—	4	4	—	—	54
42	Petersdorp (n. Petersdorf), obw. dominialny. . . .	22	—	—	—	—	83	—	—	105
43	Piaszyn (k. Pjaszéno, Pjôszno, n. Pyaschen), wieś.	271	—	—	—	9	117	—	—	397
44	Płotowo małe (niem. Klein Platenheim), wieś . . .	167	—	—	—	—	34	—	—	201
45	Płotowo wielkie (n. Gross Platenheim), wieś . . .	75	—	—	—	—	60	—	—	135
46	Pomysk mały (kasz. Méły Poemésk, n. Klein Pomeiske), wieś.	11	1	—	—	—	333	1	—	346
47	Pomysk mały (kasz. Méły Poemésk, niemiec. Klein Pomeiske), obw. dom. .	7	—	—	—	—	44	—	—	51
48	Pomysk wielki (k. Vjeldźi Poemésk, niemiec. Gross Pomeiske), wieś . . .	2	—	—	—	—	471	—	—	473
49	Pomysk wielki (k. Vjeldźi Poemésk, n. Gross Pomeiske), obw. dom. . .	7	—	—	—	—	238	—	—	245
50	Połczyn (k. Pełczéno, Pełczno, n. Polczen), wieś . .	126	1	—	—	10	146	—	—	283
51	Prądzonka (n. Prondzonka). Ob. Przywóz	—	—	—	—	—	—	—	—	—
52	Przywóz (k. Przéwòz, niem. Przywoss) z przyl. Prądzonka i Rynszt, wieś .	232	—	—	—	—	—	—	—	232
53	Rekowo (n. Reckow), wieś .	461	—	—	—	—	219	—	—	680
54	Róg (n. Sonnenwalde). Ob. Sierzno nadleśnictwo . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
55	Rynszt (k. Rinszt, niemiec. Rinscht). Ob. Przywóz .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
56	Sierzno królewskie (kaszub. Serzno królevscé, niem. Königlich Zerrin), wieś .	25	—	—	—	—	332	—	—	357
57	Sierzno szlacheckie (kaszub. Serzno szlachecćé, niem. Adelig Zerrin), obwód dominialny	20	—	—	—	—	59	—	—	79
58	Sierzno (k. Serzno, niemiec. Zerrin), z przyległ. Róg, nadleśnictwo	66	—	—	—	—	164	—	—	230
59	Sominy (k. Sominé, niemiec. Sommin), wieś	70	—	—	—	—	318	—	1	389
60	Stara huta (k. Stôrô heta, n. Althütte. Ob. Buchwałd	—	—	—	—	—	—	—	—	—
61	Strzeszewo (niem. Strussow), wieś.	1	—	—	—	—	241	—	—	242

Nr.	Miejscowość	Kaszubów		Polaków		Niemców		Żydów	Innych	Ogółem
		katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.	katolików	ewangiel.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
62	Studzienice (k. Stedzeńice, Stedzence, n. Stüdnitz), wieś	339	—	—	—	—	119	5	—	463
63	Tągowie (n. Tangen), wieś.	8	—	—	—	—	370	1	—	379
64	Trzebiatkowy (k. Trzebjôtći al. Trzebjôtkoevé, n. Trzebiatkow), wieś . .	190	—	—	—	18	630	9	—	847
65	Tuchom królewski (kaszub. Techoemjò królevsćè, n. Königlich Gross Tuchen), wieś.	73	—	—	—	10	561	6	—	650
66	Tuchom szlachecki (kaszub. Techoemjè szlachecćè, n. Adelig Gross Tuchen), obwód dominialny . . .	3	—	—	—	—	128	—	—	131
67	Tuchomek (k. Techòmkoe, n. Klein Tuchon), wieś .	4	—	—	—	—	511	—	—	515
68	Udorp (k. Wudorp, niem. Hygendorf), wieś . . .	30	—	—	—	4	392	—	—	426
69	Ugoszcz (k. Wugoeszcz, n. Bernsdorf), wieś. . . .	147	1	2	—	14	540	—	—	704
70	Ząbienowice (n. Gersdorf), wieś	3	—	—	—	1	106	—	—	110
71	Ząbienowice (n. Gersdorf), obwód dominialny . . .	20	—	—	—	2	152	1	—	175
	Razem*) . .	4285	512	23	—	267	18258	364	3	23712

*) Ob. str. 208.

c) Przypiski.

Buchwałd. Osada ta, do niedawna będąca w rękach kaszubskich, jest dziś przeważnie niemiecką. Jedynie przyległość Osówek ma większość kaszubską, gdyż na 54 mieszkańców, jacy się tam znajdowali w roku 1892, było 46 Kaszubów katolików, 4 Niemców katolickich i 4 Niemców ewangielików.

Dąpie. U Cenôvy może przez omyłkę Dąbie.

Grzmieniec. U Cenôvy Grzmica, u Kętrzyńskiego Grzmiąca. Mnie podał nazwę tej miejscowości ks. dziekan Gierszewski, proboszcz ugoski.

Krośniewo. U Cenôvy Krosnowo.

Łąkie (rodz. nij.). U Cenôvy i Kętrzyńskiego mylnie Łąki.

Lubieniec. U Cenôvy Łébjenc.

Masowice. U Cenôvy mylnie Masłovice.

Mosztern. U Kętrzyńskiego także Jutrzenka.

Płotowo. U Cenovy także Pustkoevjè.

Przywóz. U Kętrzyńskiego i Cenôvy Przewóz.

Strzeszewo. U Cenôvy Strészewoe, u Kętrzyńskiego Struszewo.

Tągowie. U Cenôvy oczywiście przez omyłkę Togoerńe.

Ząbienowice. U Cenôvy mylnie Zębienica, u Kętrzyńskiego Zębinowice.

III. Powiat słupski.

Wiadomości moje o ludności kaszubskiej w powiecie słupskim nie są ani szczegółowe ani wyczerpujące. Oprócz danych ogólnikowych, pochodzących przeważnie z czasów dawniejszych, brak zarówno w literaturze polskiej, jak i niemieckiej, jak wreszcie w której bądź innej, jakichkolwiek szczegółów cyfrowych o tym, najdalej na zachód wysuniętym odłamku szczepu pomorskiego. Cenna książka Hilferdinga*) daje tylko ogólny obraz stosunków i jest już dzisiaj przestarzałą, przedstawia bowiem stan rzeczy z przed lat czterdziestu, a artykuł Derdowskiego, o którym wspomniałem wyżej w statystyce powiatu lęborskiego, skreślony na podstawie niedługiego przyglądania się ludziom i okolicy, dostarcza nam niewątpliwie równie wiarygodnych informacyi, ale jeszcze mniej, niż u Hilferdinga, wyczerpujących. W literaturze niemieckiej brak również jakichkolwiek dat szczegółowych o Słowieńcach i Kaszubach nadłebskich. Nieliczne artykuły, przedmiotu tego dotyczące, które udało mi się wyłowić w potopie setek roczników rozmaitych czasopism niemieckich, wychodzących w Prusiech zachodnich i na Pomorzu, nie zawierają również szczegółów pożądanych a natomiast wiele niedokładności. To wreszcie, co sam zebrać zdołałem, przy słabej i niewydatnej pomocy innych osób, odnosi się głównie do niektórych miejscowości na pograniczu Prus zachodnich i do ludności katolickiej wogóle, podczas gdy o całej okolicy nadmorskiej, zwanej w Prusiech zachodnich „Kabatkami“, notaty moje statystyczne są skąpe i ogólnikowe, nie zawierają bowiem dat szczegółowych o wszystkich mieszkańcach każdej miejscowości zosobna, ale tylko cyfry okrągłe o samej ludności kaszubskiej.

Należy bowiem wiedzieć, że gdzie, jak gdzie, ale właśnie w tym zapadłym kącie krainy pomorskiej tudzież w przyległych częściach powiatu lęborskiego poszukiwania, mające na celu zebranie dat statystycznych o narodowości mieszkańców, natrafiają na jaknajwiększe trudności.

*) *Ostatki Slavjan na južnom bjeregu baltijskavo morja.* Petersburg, 1856.

Wobec częściowo już zatartych, częścią z nieubłaganą siłą zacierających się znamion odrębności narodowej wypadałoby chyba zajrzeć tutaj do każdej niemal chaty zosobna i pytać się, a pytać dobrze, kto jest Kaszubą czy Słowieńcem albo raczej kto mówi po słowieńsku lub po kaszubsku.

Podkreśliłem słowa „pytać dobrze“ nie bez racyi, spotkać się bowiem można w tych stronach bardzo często ze smutnym objawem, że ludzie wstydzą się czy boją przyznać do swego pochodzenia. Oryentowanie się w stosunkach miejscowych jest jeszcze o tyle trudniejszem, że każdy Słowieniec czy Kaszuba nadłebski, niemal bez wyjątku, mówi prawie równie dobrze po niemiecku (gwarą dolno-niemiecką), jak po kaszubsku. A ponieważ tą obcą mową posługuje się poza domem, zwłaszcza w miejscach publicznych lub wobec ludzi obcych, nie łatwo odróżnić go od „Pomra“ to jest Niemca pomorskiego. Przed Niemcem, jeżeli ten w dodatku jest jeszcze urzędnikiem, nie przyzna się taki nasz Pomorczyk za żadną cenę, że mówi także po kaszubsku. To samo może również spotkać Polaka, jeżeli niezręcznie weźmie się do rzeczy i nieznа ani gwary ani obyczajów kaszubskich. Nasłuchałem się o tem dosyć.

A właśnie na tych „Kabatkach“, jak ten kąt ziemi pomorskiej na Kaszubach zachodniopruskich nazywają, żywioł słowiański, jakkolwiek znacznie przerzedzony i otoczony naokół Niemcami, utrzymał się do dzisiaj w zwartszej masie. Obszar, na którym żyją te niedobitki pomorskie, odcięte niemal zupełnie od reszty swego narodu i oddane na łaskę Opatrzności, obejmuje łącznie z jeziorami i piachami nadmorskimi niespełna ośm mil kwadratowych. Jest to szmat ziemi, położony pomiędzy jeziorem gardzieńskiem a łebskiem i rzeką Łebą, od strony północnej przytykający do morza. Słowian tutejszych Niemcy nazywają Wendami lub (częściej) Kaszubami, oni sami siebie Słowieńcami (koło jeziora gardzieńskiego) i Kaszubami (koło Łeby) a zaś mowę swoją słowieńską albo kaszubską. Część tych ostatnich nazywają także Kabatkami, co jednak zdaje się być przezwiskiem, gdyż oni sami nie przyznają się do tej nazwy. Wszyscy bez wyjątku, Słowieńcy i Kaszubi tutejsi, należą do kościoła ewangielickiego.

Było tu niegdyś inaczej! Jeszcze przed stu laty, więcej niż połowa powiatu słupskiego była przeważnie kaszubską, a że obszar tego okręgu wynosi 40·46 mil kwadratowych, zatem kaszubskim był jeszcze cały kawał ziemi, równający się obszarowi powiatu lęborskiego. W dwunastu parafiach, mianowicie w gardzieńskiej, rowskiej (niem. *Rowe*), smołdzińskiej, główczyckiej, cecenowskiej, stojęcińskiej, skurzewskiej (niemiec. *Schurow*), dębińskiej (niem. *Dammen*), lupowskiej, michrowskiej, nożyńskiej (niem. *Nossin*) i budowskiej, przeważna część mieszkańców mówiła po kaszubsku*). Z tego powodu pastorzy tych parafii prawili kazania i inne nauki religijne nie tylko w niemieckim, ale i w kaszubskim języku. Działo się to jednak coraz rzadziej, zaczęto bowiem wtedy szerzyć giermanizacyę w sposób gwałtowny nie tylko za pośrednictwem szkoły, ale i przy pomocy kościoła. Już w roku 1790 ustały kazania

*) Wutstrack. *Beschreibung von Vor-und Hinterpommern.* Stettin, 1793.

kaszubskie w kościele smołdzińskim, w 1816 w stojęcińskim, w 1827 w gardzieńskim, podobnie w rowskim i t. d. Najdłużej zatrzymano kazania i nabożeństwo kaszubskie w parafii cecenowskiej i główczyckiej, jednak w Cecenowie zniesiono je ostatecznie w roku 1876, w Główczycach zaś zaniechano ich prawdopodobnie także zupełnie, gdyż w ostatnich czasach odbywała się tam kaszubska służba Boża tylko kilka razy do roku, pomimo że do parafii główczyckiej należy wielka wieś Izbice, zamieszkała przez samych prawie Kaszubów.

Żywioł kaszubski utrzymał się wogóle tylko w północnowschodniej części powiatu, mianowicie w parafiach: gardzieńskiej, smołdzińskiej, główczyckiej i cecenowskiej; przeważna część ludności, należącej do tych parafii, mówi już jednak wyłącznie po niemiecku, co najwyżej tylko rozumiejąc po kaszubsku. Zebranie dat szczegółowych o języku ojczystym mieszkańców tamtejszych w każdej miejscowości zosobna było dla mnie pomimo ofiarowanej mi łaskawie pomocy ze strony ks. Neumeistra, pastora smołdzińskiego, tudzież p. Stodtmeistra, nauczyciela w Klukach, za co im składam winną podziękę — dotąd niemożliwem, z tych atoli danych, jakie zdołałem uzyskać w cyfrach okrągłych, wynika, że liczba Kaszubów i Słowieńców, żyjących pomiędzy jeziorem gardzieńskiem a łebskiem, wynosiła do niedawna jeszcze (przynajmniej około roku 1890) trzy do cztery tysiące dusz. Ale są między nimi tacy, których dzieci mówią już tylko po niemiecku. A tymczasem starzy wymierają...

Z ciężkiem, goryczą i żalem, a nie tylko względem obcych, wezbranem sercem myślę zawsze o losie tej opuszczonej garstki, o jej przyszłości...

Stosunkowo najsilniej trzymają się Kaszubi w Izbicach, wsi i folwarku tegoż nazwiska, należących do parafii główczyckiej, gdzie na tysiąc niespełna mieszkańców niema dotąd nawet stu Niemców, skutkiem czego kaszubszczyzna pomimo dresury szkolnej nie utraciła tu jeszcze charakteru języka potocznego *(Umgangssprache)*, jak w innych, sąsiednich osadach, w których mowa niemiecka wzięła już górę nad kaszubską w życiu towarzyskiem mieszkańców a kaszubszczyzna znajduje przytułek tylko u ogniska rodzinnego niewielu chat. Atoli wbrew temu faktycznemu stanowi rzeczy zapisano przy spisie urzędowym w roku 1890 niemal wszystkich Izbiczan, zatem około 1.000 Kaszubów, jako Niemców. Nic dziwnego, że w podobny sposób postąpiono także z innemi osadami, w których Kaszubi stanowią znacznie mniejszy procent w ogóle ludności miejscowej.

W rzeczywistości ludność słowieńska i kaszubska utrzymuje się jeszcze w większych lub mniejszych grupach w następujących miejscowościach*):

*) Wszystkie podane niżej cyfry pochodzą z lat 1889—1890. Miejscowości oznaczone drukiem rozstrzelonym, liczą znaczniejszy procent Kaszubów. Nazwy kaszubskie, jak w ogóle w całej książce, podaję dla jednostajności w brzmieniu narzecza Kaszub środkowych, bez uwzględnienia właściwości wymowy słowieńskiej.

a) Parafia gardzieńska.

1.	Wielka Garna (k. Vjelgô Garnô, n. *Gross Garden*), wieś, liczy około	400	Kaszubów.
2.	Mała Garna (k. Mełô Garnô, niem. *Klein Garden*), wieś	200	„
3.	Stojęcin (k. Stojcéno, n. *Stohentin*), wieś .	200	„
4. i 5.	Czysta (k. Czéstô, niem. *Wittbeck*), wieś i folwark	50	„
6. i 7.	Wysoka (k. Vésokô, niem. *Wittstock*), wieś i folwark	30	„
8. i 9.	Rotowo (n. *Rotten*), wieś i folwark . . .	20	„
10.	Inne osady, należące do parafii gardzieńskiej.	30	„
	Razem około .	930	Kaszubów.

b) Parafia smołdzińska.

1. i 2.	Smołdzin (k. Smôłdzéno, niem. *Schmolsin*), wieś i folwark, liczy około	100	Kaszubów.
3.	Holzkathen, wieś, składająca się z kilku odrębnych osad rybackich, jako to: Las (n. *Lassen*), Radek (k. Rôdk, n. *Radtke*), Czołpin (k. Czélpino, n. *Scholpin*) it.d. .	150	„
4.	Kluki (k. Kleći, Kleczéce, n. *Klucken*), w., z pustkowiem Pawełek (k. Pavêłk, n. *Pawelke*).	250	„
5.	Człochów (k. Człochoewoe, n. *Schlochow*), wieś, Zelcze, (niem. *Selesen*), wieś i folwark, z Klukami zeleskiemi (n. *Seleser Klucken*), tudzież inne osady, należące do tej parafii.	200	„
	Razem około .	700	Kaszubów.

c) Parafia cecenowska.

1. i 2.	Cecenów (k. Cecenowoe, niem. *Zezenow*), wieś i folwark, liczy około	300	Kaszubów.
3. i 4.	Pobłocie (k. Pobłocé, n. *Poblotz*), wieś i folwark	200	„
	Razem około .	500	Kaszubów.

d) Parafia główczycka.

1. i 2.	Główczyce (n. *Glowitz*), wieś i folwark, liczą około.	100	Kaszubów.

3. i 4.	Izbice (niem. *Giesebitz*), wieś i folwark, z przyległością Pażątka (n. *Paris*) . .	800	Kaszubów.
5. i 6.	Klęcin (k. Klicéno al. Knicéno, n. *Klenzin*), wieś i folwark	50	„
7. i 8.	Rzuszcze (n. *Ruschütz*), wieś i folwark.	150	„
9.	Inne osady, należące do parafii główczyckiej, jak: Skórzyn, Warblin, Ciemin, Kluki ciemińskie, Siodlin, Szczepkowice, Wykosów	200	„
	Razem około .	1300	Kaszubów.

Zestawienie.

a)	Parafia gardzieńska liczy około	930	Kaszubów.
b)	„ smołdzińska „ „	700	„
c)	„ cecenowska „ „	500	„
d)	„ główczycka „ „	1300	„
	Razem około .	3430	Kaszubów.

Wymienione wyżej cztery parafie obejmują około ośmiu mil kwadratowych obszaru (razem już z powierzchnią jezior, błot i piasków przymorskich) i liczą około 14.000 mieszkańców. Kaszubów i Słowieńców byłoby tedy między nimi, jak wynika z powyższego zestawienia, około 25%.

Sporadycznie ludność kaszubsko-ewangielicka znajduje się jeszcze w parafii stojęcińskiej (po niemiecku *Stojentin*, nie *Stohentin*, który to ostatni należy do parafii gardzieńskiej, podczas gdy pierwszy położony jest na południe od Główczyc i Cecenowa), dalej na pograniczu zachodniopruskiem a wreszcie także i w innych stronach powiatu. Tych uzbiera się więcej, niż 100 rodzin t. j. mniej więcej 500 dusz. Ogółem liczbę Kaszubów ewangelików w powiecie słupskim można przyjąć dla roku 1890 w wysokości 4.000 dusz. Cyfra ta uległa jednak prawdopodobnie w ostatnich czasach znacznemu obniżeniu.

Nadto w kącie powiatu słupskiego, wciśniętym pomiędzy powiaty lęborski a bytowski tudzież Prusy zachodnie, żyje paręset Kaszubów katolików. I tak w roku 1891 było w Karwach (k. Karvé, n. *Karwen*) 3 katolików kaszubskich, w Damerkowie *recte* Dąbrówce (n. *Damerkow*) 6, w Rokitach i Rokitkach (k. Roćité é Roćitći, n. *Gross und Klein Rakitt*) 16, w Rokickim lesie (n. *Wildbergshof und Wilhelminenthal*) 57, w Nowym dworze (n. *Neuhof*) 47, w Odnodze (k. Woetnoga, niem. *Wottnogge*) 36, razem 165. Miejscowości wymienione należą oficyalnie do parafiii słupskiej, obejmującej cały powiat, ze względu jednak na znaczną odległość od Słupska ludność tych osad uczęszcza do kościoła w Gowidlinie w Prusiech zachodnich i też dane moje o niej pochodzą od księdza proboszcza gowidlińskiego.

Oprócz tych niespełna dwustu jest jeszcze więcej Kaszubów katolików, rozproszonych po służbach na folwarkach powiatu słupskiego.

Cały powiat liczył w r. 1890 katolików 1.146 a z tej liczby najmniej trzy czwarte części stanowili Kaszubi. Obecnie jest ich tam znacznie więcej, gdyż w samym Słupsku liczba katolików wzrosła na 1.300 dusz (1895 r.) a wychodztwo Kaszubów z Prus zachodnich na Pomorze nie tylko się nie zmniejsza, ale owszem wzmaga się z każdym rokiem.

Według spisu urzędowego z dnia 1 grudnia 1890 roku powiat słupski liczył 98.762 mieszkańców. Z uwzględnieniem tedy wykazanych wyżej danych o ludności kaszubskiej stosunki językowe i wyznaniowe przedstawiają się jak następuje:

Kaszubów katolików było .	860	czyli	0·87%
„ ewangielików . .	4.000	„	4·05 „
Niemców katolików	281	„	0·28 „
„ ewangielików . . .	92.541	„	93·71 „
Żydów	1.051	„	1·06 „
Innych katolików	5	„	0·01 „
„ ewangielików . . .	24	„	0·02 „
Razem .	98.762	czyli	100·00%

Bez względu na wyznanie było:

Kaszubów	4.860	czyli	4·92%
Niemców	92.822	„	93·99 „
Żydów	1.051	„	1·06 „
Innych	29	„	0·03 „
Razem .	98.762	czyli	100·00%.

Kaszubi stanowią zatem niecałe 5% czyli zaledwie dwudziestą część ogółu ludności powiatu słupskiego.

Pomiędzy katolikami było:

Kaszubów.	860	czyli	75·04%
Niemców	281	„	24·52 „
Innych	5	„	0·04 „
Razem .	1.146	czyli	100·00%

Kaszubi stanowią zatem trzy czwarte części a prawdopodobnie nawet więcej ogółu ludności katolickiej, ile że w tych stronach, podobnie jak i na Kaszubach zachodniopruskich, Niemców katolików jest bardzo mało, zwłaszcza że katolicką ludność tutejszą składają przeważnie przybysze z Prus zachodnich, tymi zaś są sami niemal Kaszubi.

Pomiędzy ewangielikami było:

Kaszubów	4.000	czyli	4·14%
Niemców	92.541	„	95·83 „
Innych	24	„	0·03 „
Razem .	96.565	„	100·00%.

Pozostaje nam jeszcze wspomnieć o gęstości zaludnienia powiatu słupskiego. Powiat ten obejmuje 2.267 kilometrów kwadratowych, zatem w roku 1890 mieszkały na jednym kilometrze kwadratowym przeciętnie 44 osoby, na t.zw. jednak Kabatkach czyli w krainie Słowieńców i Kaszubów nadłebskich znacznie mniej, najwyżej 34 (w powiecie gdańskim górskim 92, w wejherowskim 49, w kartuskim 43, w puckim 42, w kościerskim 37·5, w chojnickim 37·26, w człuchowskim 30·4 a na Pomorzu: w powiecie bytowskim 37, w lęborskim 34).

Przytaczam wreszcie daty spisu urzędowego z roku 1890, według którego miało się wówczas znajdować w powiecie słupskim:

Kaszubów katolików . . .	3	czyli	0·00% (!!)
„ ewangielików . .	4	„	0·01 „ (!!)
Polaków katolików	307	„	0·31 „
„ ewangielików . . .	1	„	0·00 „
„ żydów	1	„	0·00 „
Dwujęzycznych katolików . .	74	„	0·08 „
„ ewangielików .	42	„	0·04 „
Niemców katolików	757	„	0·76 „
„ ewangielików . . .	96.494	„	97·70 „
„ żydów	1.043	„	1·06 „
Innych katolików	5	„	0·01 „
„ ewangielików . . .	24	„	0·02 „
„ żydów	7	„	0·01 „
Razem .	98.762	czyli	100·00%.

Bez względu na wyznanie byłoby tedy:

Kaszubów	7	czyli	0·01% (!!)
Polaków	308	„	0·31 „
Dwujęzycznych	116	„	0·12 „
Niemców	97.251	„	98·46 „
Żydów	1.051	„	1·07 „
Innych	29	„	0·03 „
Razem .	98.762	czyli	100·00%.

Jakim sposobem stało się, że w powiecie słupskim, w którym ludność kaszubska liczy się jeszcze na tysiące, spis urzędowy wykazał tylko 7 (wyraznie: siedmiu!) Kaszubów, nie będziemy już wyjaśniać, aby nie powtarzać tego wszystkiego, cośmy przy obliczaniu ludności w innych powiatach tudzież w przedmowie i we wstępie niejednokrotnie poprzednio powiedzieli. Ale to chyba podnieść nam trzeba, że statystyka powiatu słupskiego poucza najdosadniej, jaką wartość przedstawiają dane urzędowe o języku ojczystym ludności. Bo choćbyśmy, rektyfikując mylną nomenklaturę, uznali za Kaszubów i te osoby, które niewłaściwie wpisano do rubryki, przeznaczonej dla Polaków i dwujęzycznych otrzymalibyśmy zaledwie cyfrę 433 to jest niespełna dziesiątą część rzeczywistej liczby ludności kaszubskiej w powiecie słupskim. Tymczasem w samych tylko Izbicach jest prawdziwych Kaszubów drugie tyle, co tych wszystkich „urzędowych“ Kaszubów, Polaków i dwujęzycznych razem! Przyznają to i Niemcy, co prawda, nieurzędowi, stwierdza to nawet nauczyciel miejscowy, również Niemiec, p. Nimz, którego świadectwo drukowane znajdujemy w książce Ottona Knoopa p.t. „Volkssagen aus dem östlichen Hinterpommern“ (Poznań, 1885).

„Izbice — czytamy tam na str. VI — liczą przeszło 950 mieszkańców, między którymi żyje jakich dwadzieścia rodzin niemieckich. Pominąwszy te ostatnie, mówią wszyscy Izbiczanie zwyczajnie po kaszubsku, a według wiadomości, udzielonej mi przez nauczyciela p. Nimza, było między nimi przed sześciu laty pięć familii, które zgoła nie znały języka niemieckiego“.

Licząc tedy według przyjętej przez statystyków normy pięć osób na rodzinę, wypadłoby, że w Izbicach było w roku 1880 obok jakich stu Niemców mniej więcej 850 Kaszubów, samych ewangielików, podczas gdy spis urzędowy naliczył w całym powiecie słupskim w dziesięć zaledwie lat później 4 ewangielików kaszubskich, jednego Polaka i 42 dwujęzycznych, razem 47 osób!...

IV. Inne powiaty obwodu regiencyi koszalińskiej.

Z całego obwodu regiencyi koszalińskiej jedynie jeszcze trzy powiaty a to: lęborski, bytowski i słupski, posiadają osady kaszubskie. Poza tymi trzema powiatami żyje jednak ludność kaszubska w rozproszeniu we wszystkich innych powiatach rzeczonego obwodu. Sama statystyka urzędowa wykazuje, że w granicach tej regiencyi — po potrąceniu powiatu lęborskiego, bytowskiego i słupskiego — było w r. 1890 [1]).

---

[1]) Cyfry powyższe czerpię z dzieła p. t. „Preussische Statistik (AmtlichesQuellenwerk). Herausgegeben vom Königl. statistischen Bureau in Berlin. 121. Zweiter Theil. Die endgültigen Ergebnisse der Volkszählung im preussischen Staate vom 1 Dezember 1890, Berlin, 1893 str. 155—311: Ergebnisse der Volkszählung vom 1 Dezember 1890 im Staate, in den Prowinzen und Regierungsbezirken nach dem Stande der Landeseintheilung vom 1 Dezember 1890, betreffend die Muttersprache der Bevölkerung.

Kaszubów katolików	2
„ ewangielików	— (!!) [1])
Polaków katolików.	863
„ ewangielików	36
Dwujęzycznych katolików	105
„ ewangielików	49
Razem .	1055

W liczbie powyższej mieści się 970 katolików, 85 ewangielików. Są to z nielicznymi wyjątkami sami prawie Kaszubi, częścią miejscowi, t. j. urodzeni w prowincyi pomorskiej, częścią przybysze z Prus zachodnich. Polaków między nimi trafia się bardzo mało, gdyż ci, co wychodzą z kraju za zarobkiem na zachód, ciągną głównie nad Ren, do Brandenburgii i Saksonii. Polacy przebywający w tych stronach i wogóle w prowincyi pomorskiej, są to przeważnie urzędnicy niższych kategoryi (kolejowi, pocztowi, telegraficzni, skarbowi itd.) lub rzemieślnicy. Wobec tego z wykazanej wyżej cyfry 1.055 Kaszubów, Polaków i dwujęzycznych potrącić wypada najwyżej 10% na Polaków (wyłącznie katolików), tak iż na Kaszubów pozostałoby 950 (w tem 865 katolików, 85 ewangielików).

Są to oczywiście cyfry... urzędowe, które bez najmniejszej kwestyi dają w najlepszym razie zaledwie połowiczny wyraz siły liczebnej ludności kaszubskiej w tamtych stronach. Kto zna stosunki kaszubskie, temu wiadomo bardzo dobrze, jak to corocznie rozjeżdżają się ajenci z Pomorza po powiatach kaszubskich i werbują robotnika do służby lub czasowej roboty polnej na rozległych dobrach pomorskich, które stale chorują na brak rąk do pracy. Tysiącami też ciągną Kaszubi rok w rok „na Poemré“, a gdy przyjdzie lato, mowa kaszubska rozbrzmiewa po całem Pomorzu i usłyszysz ją wtedy nawet na Rugii koło Rojgardu lub Arkony, jak za dawnych słowiańskich czasów, kiedy to na Rojgardzie panowali jeszcze książęta a w Arkonie bogowie pomorscy...

Wykazana tedy wyżej na podstawie dat urzędowych liczba 950 Kaszubów, rozsianych w różnych stronach obwodu regiencyi koszalińskiej (z wyłączeniem trzech powiatów wschodnich) okazuje się wobec powyższego przedstawienia stanowczo za nizką i musimy ją powiększyć przynajmniej w dwójnasób, jeżeli chcemy zbliżyć się do prawdy. Uczyniwszy to, otrzymamy rezultat, że oprócz ludności kaszubskiej, znajdującej się na obszarze powiatu lęborskiego, bytowskiego i słupskiego, żyje jeszcze w innych okolicach obwodu koszalińskiego 1.900 Kaszubów, między którymi w stosunku do cyfr urzędowych byłoby 1.730 katolików i 170 ewangielików.

---

[1]) Według zacytowanego wyżej źródła było w roku 1890 w całym obwodzie koszalińskim tylko 5 Kaszubów ewangielików, podczas gdy nadesłane mi materyały wprost z Biura statystycznego w Berlinie wykazują, że sam powiat lęborski liczył Kaszubów ewangielików 2, słupski 4, razem 6. W opracowaniu wspomnianem znajduje się zatem widoczna niedokładność.

Dla lepszego uzasadnienia uskutecznionej tu podwyżki cyfr urzędowych odsyłamy czytelnika, aby się ciągle nie powtarzać, do ustępu rozpoczynającego statystykę ludności kaszubskiej w prowincyi pomorskiej (str. 189 i nast.). Podwyżka ta okaże się zresztą bardzo skromną, jeżeli sobie uprzytomnimy, jak to spis urzędowy umniejszył liczbę Kaszubów nawet w powiatach wschodnich. np. w powiecie słupskim, gdzie ludność kaszubską, żyjącą przecież w masie więcej zbitej a więc trudniej utaić się dającą, zredukowano do jednej dziesiątej części t. j. do cyfry 433, którą objęliśmy już i „Polaków“ i „dwujęzycznych“, bo samych Kaszubów naliczono tam tylko... siedmiu.

V. Ogólna liczba ludności kaszubskiej w obwodzie regiencyi koszalińskiej.

Poszukiwania nasze, przedsięwzięte w trzech wschodnich powiatach obwodu regiencyi koszalińskiej celem oznaczenia liczby Kaszubów, osiadłych tamże w skupieniach większych, łącznie z domniemaną cyfrą ludności kaszubskiej, rozproszonej po innych powiatach tego obwodu, uwidacznia tabela następująca:

Nr.	Powiat	Katolików	Ewangiel.	Razem
1	Lęborski	3179	1048	4227
2	Bytowski	4285	512	4797
3	Słupski	860	4000	4860
4	Inne powiaty . . .	1730	170	1900
	Razem .	10054	5730	15784

Spis urzędowy z dnia 1 grudnia 1890 roku wykazał 563.569 mieszkańców w obwodzie regiencyi koszalińskiej. Cyfra ta mogła wzróść w przeciągu dwóch lat następnych do 575.000, wobec czego Kaszubi stanowiliby w roku 1892 zaledwie 2·75% ogółu ludności tego obwodu (w obwodzie regiencyi gdańskiej 21%, w obwodzie kwidzyńskim 4·26%).

II. Obwód regiencyi szczecińskiej.

Podobnie, jak w obwodzie koszalińskim, a mianowicie w części jego zachodniej, gdzie osad kaszubskich niema już wcale, mają się rzeczy z ludnością kaszubską także w dwóch innych obwodach regiencyjnych prowincyi pomorskiej, szczecińskim i sztralzundzkim. Tą samą też metodą, jakiej użyliśmy w rozdziale poprzednim, musimy się posłużyć, chcąc dojść, jaką może być minimalna cyfra Kaszubów w środkowem i zachodniem Pomorzu.

Statystyka urzędowa wykazuje, że w dniu 1 grudnia 1890 roku, zatem w pełnej zimie, kiedy „obieżysasi“ opuścili już te strony, powróciwszy do ognisk rodzinnych, było w obwodzie regiencyi szczecińskiej:

Kaszubów katolików	1
„ ewangielików . . .	2
Polaków katolików	2896
„ ewangielików	297
Kaszubo-Niemców katolików . .	1
„ ewangielików .	13
Polako-Niemców katolików. . .	357
„ ewangielików .	138
Razem .	3705

W tej liczbie 3.255 katolików, 450 ewangielików.

Nikt oczywiście, komu stosunki tamtejsze są chociaż cokolwiek znane, nie przypuści, aby w tej krainie, której ludność słowiańska jest *kat'exochen* kaszubską, było istotnie Polaków 3.688 a Kaszubów tylko 17 (licząc w to już i dwujęzycznych) czyli na 217 Polaków jeden Kaszuba. Podobniejszym do prawdy byłby raczej stosunek wręcz odwrotny, gdyż, jak to już zaznaczyliśmy poprzednio, ludność polska, wychodząca

z kraju, wyjątkowo tylko skierowuje się ku morzu; natrafiając bowiem tutaj na konkurencyę ze strony bliższych okolicom tym Kaszubów, szuka zarobku przeważnie w środkowych i zachodnich prowincyach monarchii pruskiej i cesarstwa niemieckiego. Kierując się atoli jaknajwiększą ostrożnością, odtrącamy z wykazanej urzędowo cyfry 3.705 osób, mówiących po polsku lub po kaszubsku, tym razem aż 20% to jest 741 głów na Polaków, pozostawiając 2.964 Kaszubom. Cyfrę 741, odpisaną na rzecz Polaków, potrącamy zaś wyłącznie z liczby ludności katolickiej, tak iż między Kaszubami byłoby 2.514 katolików i 450 ewangielików.

Z tych samych wreszcie względów, które przedstawiliśmy przy obliczeniu ludności kaszubskiej w obwodzie regiencyi koszalińskiej, należy nam już bez ponownego motywowania, którego powtarzanie wydaje nam się zbytecznem, zwiększyć cyfry powyższe przynajmniej w dwójnasób. W ten sposób otrzymamy minimalną cyfrę Kaszubów katolików w obwodzie regiencyi szczecińskiej w wysokości 5.028, ewangielików 900, razem 5.928.

III. Obwód regiencyi sztralzundzkiej.

Według spisu urzędowego z dnia 1 grudnia 1890 roku znajdowało się w granicach obwodu regiencyi sztralzundzkiej:

Kaszubów katolików	—
„ ewangielików	1
Polaków katolików	1035
„ ewangielików	40
Kaszubo-Niemców katolików . .	—
„ ewangielików .	3
Polako-Niemców katolików . . .	54
„ ewangielików .	35
Razem .	1168

W tej liczbie 1.089 katolików, 79 ewangielików, a zaś według języka: 1.164 Polaków i.. 4 Kaszubów. Stajemy wobec podobnego zjawiska, jakie mieliśmy już sposobność obserwować w obwodzie szczecińskim. Im dalej na zachód, tem częściej wprawdzie obok kaszubskiej pojawia się na Pomorzu ludność, przybyła z okolic czysto polskich; nie znaczy to jednak wcale, aby podział powyższy był choćby zbliżonym do prawdy. W rzeczywistości ludności polskiej w obwodzie sztralzundzkim może być w przytoczonej wyżej liczbie najwyżej 20%, jak to wnoszę z opowiadań ludzi, świadomych rzeczy, dla wszelkiego już atoli bezpieczeństwa potrącam z cyfry powyższej całą trzecią część na Polaków.

Odpisując tedy z wykazanej urzędowo cyfry 1.168 Polaków i Kaszubów (łącznie już z tymi, którzy cieszą się dwoma językami ojczystymi) 33% na ludność polską, przyjmujemy, że Kaszubów katolików byłoby według statystyki urzędowej 726, ewangielików 53, razem 779. Jeżeli do tych cyfr, podobnie jak w obliczeniach, dotyczących obwodu koszalińskiego i szczecińskiego, i z tych samych powodów dodamy drugie tyle, okaże się, że w obwodzie regiencyi sztralzundzkiej żyje stale najmniej 1.558 Kaszubów, między którymi znajduje się 1.452 katolików i 106 ewangielików.

IV. Sumaryczne zestawienie liczby ludności kaszubskiej na Pomorzu.

Rezultat dochodzeń naszych odnośnie do liczby ludności kaszubskiej, żyjącej na obszarze obwodów regiencyjnych: koszalińskiego, szczecińskiego i sztralzundzkiego, z których składa się obecna prowincya pomorska, przedstawia się jak następuje:

Nr.	Obwód regiencyjny	Katolików	Ewangiel.	Razem
1	Koszaliński	10054	5730	15784
2	Szczeciński	5028	900	5928
3	Sztralzundzki. . . .	1452	106	1558
	Razem .	16534	6736	23270

Cyfry powyższe, zwłaszcza odnoszące się do obwodu regiencyi szczecińskiej i sztralzundzkiej, podają tylko w przybliżeniu liczbę ludności kaszubskiej w tamtych stronach. Według innych obliczeń liczba ludności polskiej i kaszubskiej, żyjącej na Pomorzu poza granicami powiatu lęborskiego, bytowskiego i słupskiego, dochodzi do 20.000 a są to przecież przeważnie Kaszubi. Według naszego zaś, zanadto niewątpliwie ostrożnego rachunku przedstawia się cyfra Kaszubów poza granicami wspomnianych trzech powiatów, które liczą 13.884 głów ludności kaszubskiej, tylko w wysokości 9.386 osób.

Według spisu urzędowego z dnia 1 grudnia 1890 roku prowincya pomorska liczyła 1.520.889 mieszkańców; Kaszubi stanowiliby tedy dzisiaj zaledwie 1·53% ogółu ludności Pomorza.

C.
Inne kraje
monarchii pruskiej i cesarstwa niemieckiego.

I. W. Księstwo Poznańskie.

Prawdziwą niespodzianką było dla mnie, gdym się dowiedział, że w Księstwie Poznańskiem żyje dosyć spora stosunkowo garstka Kaszubów i to ewangielików, których liczba według danych urzędowych dochodzi do tysiąca głów, a w rzeczywistości cyfrę tę niewątpliwie przekracza. W prasie polskiej nie znalazłem dotychczas o nich żadnej wzmianki; istnienie ich odkrył dla szerszego ogółu dopiero spis urzędowy z dnia 1 grudnia 1890 roku.

Kiedy, z jakiego powodu i z której okolicy zawędrowali ci Kaszubi do Wielkopolski? Na pytanie to niemam dotąd żadnej odpowiedzi. Z wykazów urzędowych, jakie zdołałem otrzymać, wiadomo mi tylko tyle, że w dniu 1 grudnia 1890 roku było w W. Ks. Poznańskiem 636 Kaszubów, w tej liczbie 23 katolików a 613 ewangielików. Prócz tego znajdowało się w prowincyi poznańskiej 101 Kaszubów dwujęzycznych (t. j. uważających także język niemiecki za swój ojczysty), mianowicie 11 katolików i 90 ewangielików. Razem należących do obydwu kategoryi 737 osób, między nimi tylko 34 katolików a 703 ewangielików.

Z tej urzędowo wykazanej liczby Kaszubów przypada więcej, niż połowa, bo 437 na powiat średzki, 125 na obornicki, 56 na mogilnicki. Reszta, t. j. 141 osób, rozproszoną była po innych powiatach Księstwa. Z tego okazuje się, że ludność kaszubska w Wielkopolsce znajduje się w zwartszej masie tylko w powiecie średzkim i obornickim i prawdopodobnie tworzy tam osady włościańskie, pochodzące z dawniejszego jakiegoś czasu. Trudno mi bowiem nawet przypuścić, żeby to byli ludzie, służący na folwarkach, i żeby ktoś sprowadzał sobie do roboty specyalnie Kaszubów i to niemal wyłącznie wyznania ewangielic-

kiego. Wobec drobnej stosunkowo liczby Kaszubów ewangielików na właściwych Kaszubach taki fakt gromadnego zwerbowania i przesiedlenia znacznej ich części do innej prowincyi, o ileby się to stało w nowszych czasach, byłby powszechnie znany i niewątpliwie byłby się obił o moje uszy, zwłaszcza, że o tego rodzaju rzeczy wypytywałem się jaknajtroskliwiej. Zdaje się tedy nie ulegać wątpliwości, że ci Kaszubi przesiedlili się lub też przesiedleni zostali do Wielkopolski w dawniejszych jeszcze czasach, przyczem to jest wielce zastanawiającem, że pomimo otoczenia czystopolskiego zachowują swą odrębność.

Oczywista rzecz, iż tak samo, jak w innych prowincyach, przytoczone wyżej cyfry nie stanowią jeszcze żadnego dowodu, że liczba ludności kaszubskiej w Księstwie Poznańskiem wynosi tylko 737 głów. Jest ich tam niewątpliwie więcej, ale, jak wszędzie indziej, zapisaną została bądź to do rubryki dla języka polskiego, bądź też dla niemieckiego.

Byłoby wielce pożądanem, aby ktoś z miejscowych, obeznany ze stosunkami, podał o tych Kaszubach wielkopolskich bliższą wiadomość.

II. Inne prowincye monarchii pruskiej.

Jak wysoką jest liczba ludności kaszubskiej, która wywędrowała ze stron ojczystych do środkowych i zachodnich prowincyi królestwa pruskiego tudzież na Śląsk i do Prus wschodnich, tego z całą dokładnością nie dowiemy się nigdy. Różnice językowe zacierają się bowiem na obczyźnie w znacznie jeszcze większym stopniu, aniżeli w kraju i dlatego ludność kaszubska, rozproszona po dalszych krainach niemieckich, wciągniętą została przeważnie do rubryki dla języka polskiego. Ilu zaś Kaszubów, osiadłych w głębi Niemiec, przerobiono przytem na Niemców, pozostanie również tajemnicą.

Spis urzędowy z d. 1 grudnia 1890 roku dostarcza następujących danych o ludności kaszubskiej w innych prowincyach pruskich (wciągam tu już także i W. Ks. Poznańskie):

Nr.	Prowincya	Katolików	Ewangiel.	Żydów	Razem
1	W. Ks. Poznańskie . . .	23	613	—	636
2	Prusy wschodnie	11	20	—	31
3	Miasto Berlin	17	61	—	78
4	Brandenburgia	17	28	1	46
5	Śląsk	6	5	1	12
6	Saksonia pruska	10	12	—	22
7	Szlezwik-Holsztyn	6	14	—	20
8	Hanower	2	13	—	15
9	Westfalia	14	14	—	28
10	Hesya-Nasawia	4	6	1	11
11	Nadrenia	22	9	—	31
12	Hohenzollern	1	—	—	1
	Razem . .	133	795	3	931

Prócz tego, podobnie jak na Kaszubach, znajdowali się i w innych prowincyach Prus „Kaszubo-Niemcy“ czyli Kaszubi dwujęzyczni, to jest tacy, którym zdawało się, że obok mowy kaszubskiej także język niemiecki jest ich ojczystym. Wykaz ich podajemy tutaj za statystyką urzędową:

Nr.	Prowincya	Katolików	Ewangiel.	Żydów	Razem
1	W. Ks. Poznańskie . . .	11	90	—	101
2	Prusy wschodnie	4	57	—	61
3	Miasto Berlin	14	74	1	89
4	Brandenburgia	4	47	—	51
5	Śląsk	14	21	—	35
6	Saksonia pruska	4	27	—	31
7	Szlezwik-Holsztyn	1	4	—	5
8	Hanower	2	20	1	23
9	Westfalia	13	13	—	26
10	Hesya-Nasawia	9	17	1	27
11	Nadrenia	38	25	4	67
12	Hohenzollern	—	—	—	—
	Razem . .	114	395	7	516

Po złączeniu tych wykazów w jeden otrzymamy cyfry następujące:

Nr.	Prowincya	Katolików	Ewangiel.	Żydów	Razem
1	W. Ks. Poznańskie . . .	34	703	—	737
2	Prusy wschodnie	15	77	—	92
3	Miasto Berlin	31	135	1	167
4	Brandenburgia	21	75	1	97
5	Śląsk	20	26	1	47
6	Saksonia pruska	14	39	—	53
7	Szlezwik-Holsztyn	7	18	—	25
8	Hanower	4	33	1	38
9	Westfalia	27	27	—	54
10	Hesya-Nasawia	13	23	2	38
11	Nadrenia	60	34	4	98
12	Hohenzollern	1	—	—	1
	Razem . .	247	1190	10	1447

Tak mówi statystyka urzędowa. Ja jednak wiem na podstawie zapisków ks. proboszcza Sucharskiego, że sama jedna katolicka parafia borzyszkowska posiada „na Sasach“ więcej ludzi, aniżeli tutaj wykazano katolików z całych Kaszub. Trudno zatem przywiązywać w tym względzie jakąkolwiek wagę do wykazów urzędowych, skoro parafia borzyszkowska nie jest wcale pod względem prądu wychodźczego odosobnioną, a parafii katolickich jest na Kaszubach przeszło sześćdziesiąt. Z notat, robionych po urzędach parafialnych, przyszedłem do przekonania, że tych wychodźców kaszubskich, wyłącznie katolików, którzy osiedli na „Sasach“, to jest w głębi Niemiec, przyczem odtrącam tych, co siedzą „na Pomrach“, to jest w prowincyi pomorskiej, której ludność obliczyliśmy osobno, jest najmniej 10.000 dusz, a że ewangielików będzie przynajmniej 2.000, to również nie ulega żadnej wątpliwości, skoro przy ogromnym braku uświadomienia narodowego zapisało się ich bądź co bądź przy spisie urzędowym 1.190. Zaznaczam przytem jeszcze raz z całym naciskiem, że jakkolwiek cyfry powyższe nie są, bo i nie mogą być żadną miarą dokładne, w każdym jednakowoż razie posiadają tę wartość, że nie są wygórowane, ale owszem o połowę może niższe od rzeczywistych.

Należy bowiem wiedzieć, że wychodztwo ludności z prowincyi wschodnich monarchii pruskiej do zachodnich, mające już dzisiaj charakter iście żywiołowy, wzrasta ogromnie z każdym rokiem. Według obliczeń Niemca Dixa, opierającego swe dane na wyniku spisu ludności z roku 1895 — za podstawę służyły mu cyfry, dotyczące katolików, pochodzących z prowincyi wschodnich — przebywa obecnie stale Polaków katolików (oczywiście łącznie z Kaszubami):

w Westfalii . . .	około	50.000
w Saksonii pruskiej	„	75.000
w prow. nadreńskich	„	34.000
w Berlinie	„	60.000

razem 219.000, którą to cyfrą nie jest jeszcze objęta ludność, udająca się tylko na letnie roboty do Niemiec.

Także w prowincyi hanowerskiej, Hesyi i Nasawii, w Brandenburgii, Szlezwiku i Holsztynie są liczne osady polsko-katolickie, tak iż liczbę Kaszubów i Polaków religii katolickiej, przebywających poza granicami Prus Wschodnich i Zachodnich, Pomorza, Poznańskiego i Śląska, ale w obrębie monarchii pruskiej, przyjąć można bezpiecznie na 250.000 dusz.

Kapitalnym przykładem wzmagania się wychodztwa z roku na rok jest np. powiat świecki w Prusiech Zachodnich, który według spisu urzędowego z roku 1890 liczył 78.487 mieszkańców. Otóż w roku 1894 wyszło stamtąd na Sasy około 2.000 ludzi, którzy wprawdzie wrócili w przeważnej części na zimę do domu, ale nie wszyscy. Gdyby z tej liczby tylko 2% pozostało w Niemczech, ubyłoby już powiatowi 40 osób, młodych i zdrowych, w jednym roku. Na tem jednak nie koniec. W roku następnym t. j. 1895 wyszło z powiatu świeckiego na Zachód znowu 2.000 ludzi, w roku 1896 już 3.000 a w 1897 aż 8.000. To znaczy, że w ciągu tych lat czterech ubyło powiatowi świeckiemu, najlżej licząc, przynajmniej 300 osób w najlepszym wieku, a równocześnie, również przynajmniej o tyle osób, powiększył się ów osad polski w głębi Niemiec.

To są daty z jednego tylko powiatu i tylko z kilku lat. Podobne wędrówki ludu, przypominające dawne gminoruchy, wydają się w innych dzielnicach Polski nieprawdopodobnemi, w Prusiech atoli są zjawiskiem, powtarzającem się każdej wiosny.

Jest uwagi godną rzeczą, że statystyka urzędowa wykazuje pomiędzy ludnością kaszubską, osiadłą w głębi dzisiejszych Prus i Niemiec, blizko pięć razy tyle ewangielików, co katolików, jakkolwiek na Kaszubach stosunek Kaszubów ewangielików do Kaszubów katolików przedstawia się, jak 1 : 16. Ponieważ zaś w żadnej stronie Kaszub nie słyszałem (a pytałem o to na każdym kroku), aby prąd wychodźczy objawiał się silniej pomiędzy ewangielikami, aniżeli pomiędzy ludnością katolicką, znajduję w cyfrach powyższych nowe potwierdzenie parokrotnie już zaznaczonego faktu, że — zwłaszcza na obczyźnie — Kaszubi katolicy brani są pod jeden mianownik z Polakami, podczas gdy „lutrzy“ kaszubscy uważani są za coś odrębnego. To także było powodem, że przy spisie urzędowym w roku 1890 liczba Kaszubów ewangielików okrojoną została nie tyle jeszcze na rzecz ludności polsko-ewangielickiej, ile raczej na korzyść Niemców.

Co się tyczy ludności ewangielickiej, wyłącznie polskiej, ta emigruje stosunkowo silniej jeszcze, aniżeli Polacy katolicy. Idą na zachód zwłaszcza Mazurzy z Prus Wschodnich. Ewangielicka „Gazeta ludowa“ liczy ewangielików polskich w samym Berlinie na 10.000 a w Westfalii na 20.000. Ogółem w zachodnich prowincyach królestwa pruskiego będzie ich mniej więcej 50.000, tak iż łączna liczba wychodztwa polsko-kaszubskiego w tamtych stronach wynosiłaby 300.000 dusz. Biorąc za miarę stosunek liczebny Kaszubów do Polaków (w królestwie pruskiem), należałoby z cyfry powyższej wydzielić na rzecz Kaszubów do 20.000, rządząc się jednak tą samą, co i w poprzednich rozdziałach pracy niniejszej, ostrożnością, przyjmuję do obliczeń moich tylko cyfrę 12.000, z czego na katolików wypada 10.000, na ewangielików 2.000.

III. Inne kraje cesarstwa niemieckiego.

Podobnie, jak do środkowych i do zachodnich prowincyi królestwa pruskiego, ciągną także Kaszubi, szukając pracy i zarobku, i do innych państw i państewek niemieckich. Najwięcej stosunkowo idzie ich do Meklemburgii, idą jednak także do królestwa saskiego a i w innych krajach znajdują się pojedyńczo lub w mniejszych grupach. Obliczyć ich niepodobna, statystyka urzędowa krajów odnośnych milczy bowiem pod tym względem najzupełniej. Uzbierałoby się ich niewątpliwie z parę tysięcy, bo w samym Hamburgu liczą ich kilkuset, w księstwach meklemburskich będzie ich z pół tysiąca, jeśli nie więcej, spotykano ich w Bremie, koło Budziszyna i Drezna a nawet w Monachium; do rachunku przyjmuję jednak tylko tysiąc, jako cyfrę pewną, z której jakie 90% wypadnie na katolików a 10% na ewangielików.

D.

Inne kraje Europy.

Granice polityczne Niemiec dzisiejszych nie stanowią żadnej zapory dla wychodztwa kaszubskiego. Szukając lepszego bytu, kaszubska ludność robocza wędruje za zarobkiem do państw ościennych, jak np. do Danii, gdzie nawet musiano ustanowić dla niej osobnego księdza, znającego język jej ojczysty. Z samego powiatu puckiego wyjechało tam parę set osób a niektóre z nich przebywają w królestwie duńskiem już od szeregu lat i bodaj czy powrócą kiedy do kraju.

Garść Kaszubów z powiatu człuchowskiego poszła znowu w przeciwną stronę, bo do Królestwa polskiego. Kaszubi ci pokupowali tam grunta i przyjęli podobno poddaństwo rosyjskie a więc widocznie osiedli tam na stałe i nie wrócą już do swoich ciemnych borów i jałowych wrzosowisk, które rząd pruski wykupuje od nich po pięć talarów za morgę! Taka bo tam ziemia nieużyta, a jednak są tacy, co ją kochają...

O wychodztwie Kaszubów do innych, prócz wymienionych, krajów europejskich nie słyszałem wcale. Oczywista, rozproszonych pojedyncze napotkać można w Austryi i zapewne także gdzieindziej. Ja sam, szukając i pytając o nich, poznałem w Galicyi kilkunastu osobiście. Zaznaczyć mi jeszcze należy, że pomiędzy osobami, które przy spisie urzędowym w Prusiech w r. 1890 podały język kaszubski, jako swój ojczysty, znajdowało się pięciu poddanych rosyjskich i jeden obywatel monarchii austro-węgierskiej.

Wszystkich Kaszubów, rozproszonych po Europie, poza granicami cesarstwa niemieckiego, będzie niewątpliwie więcej, niż tysiąc (w samej Danii kilkuset); przyjmuję jednak do obrachunku równy tysiąc, z którego przypuszczalnie wypadnie 90% na katolików, 10% na ewangielików.

E.

Ameryka.

Kaszubi, rozproszeni po Europie poza granicami Kaszub dzisiejszych, stanowią zaledwie małą cząstkę ludności kaszubskiej na wychodztwie. Przeważna ich liczba znajduje się za Atlantykiem, w Ameryce, dokąd Kaszubi emigrują już od pół wieku. Ci z małymi, bardzo nielicznymi wyjątkami nie wracają i już zapewne nie wrócą do ojczyzny nigdy.

Wychodźcy kaszubscy udają się głównie do Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej, gdzie osiedlają się na stałe i przyjmują obywatelstwo amerykańskie. Drugą przystanią dla Kaszubów jest Kanada, trzecią wreszcie Brazylia.

Kaszubi amerykańscy trudnią się przeważnie rolnictwem a także ulubionem w starym kraju rybołówstwem. Wielu pracuje po fabrykach i zakładach przemysłowych a zaś bardzo mała stosunkowo liczba w kopalniach. Mając ku temu wrodzony zmysł, imają się chętnie, podobnie zresztą, jak na Kaszubach, handlu i przemysłu.

Podanie dokładniejszej cyfry ludności kaszubskiej w Stanach Zjednoczonych i wogóle w Ameryce, bodaj w cyfrach okrągłych, było dla mnie do niedawna rzeczą wręcz niemożliwą. Nikt się bowiem nie znalazł dotąd, coby pomyślał o zebraniu jakichkolwiek dat w tym kierunku, a ja jedynie na podstawie notat (niekompletnych zresztą), gromadzonych po parafiach kaszubskich, przyszedłem do przekonania, że liczba Kaszubów w Ameryce, z uwzględnieniem naturalnego przyrostu ludności, wynosi przynajmniej 60.000 dusz. Taką też cyfrę, chroniąc się przed zarzutem przesady, podałem w tymczasowem obliczeniu ludności kaszubskiej, zamieszczonem w słowniku moim przed kilku laty[1]).

Okazało się jednak, że przypuszczenia moje, iż liczba Kaszubów amerykańskich jest znacznie wyższą, były całkiem uzasadnione. W roku

[1]) Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego (Kraków, 1893), str. XXI.

zeszłym bowiem (1897) udało mi się wreszcie po licznych staraniach uzyskać garść informacyi i dat więcej szczegółowych o ludności kaszubskiej w Ameryce, w cyfrach wprawdzie bardzo okrągłych, niemniej jednak pewnych i cennych, gdyż zebranych bezpośrednio na gruncie amerykańskim i to przez osobę, od której żadna może inna nie była więcej powołaną do tej czynności. Wiadomości tych dostarczył mi mianowicie znany poeta kaszubski, p. Hieronim Derdowski (Jarosz Derdovści), redaktor „Wiarusa polskiego“, wychodzącego w Winonie. Bawiąc już od kilkunastu lat w Ameryce i biorąc żywy udział w życiu publicznem, p. D. miał wiele sposobności do poznania stosunków tamtejszych a będąc sam Kaszubą i redaktorem pisma, czytywanego przeważnie przez Kaszubów, jest niewątpliwie w stanie udzielić nam możliwie najlepszych i najpewniejszych informacyi o liczbie i położeniu ludności kaszubskiej na drugiej półkuli.

Owóż z listów, jakie od p. Derdowskiego otrzymałem, wypływa, że liczba Kaszubów w samych tylko Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej, dochodzi do 100.000. Dla obznajomionych lepiej ze stosunkami kaszubskimi cyfra ta nie wyda się wcale przesadzoną. Wszakże bywały lata, w których Kaszubi tysiącami wynosili się za morze, a niema parafii na Kaszubach, z którejby przynajmniej parę setek ludzi, nie wyszło do Ameryki. Najstraszliwsze szczerby poczyniła emigracya w powiecie bytowskim. Tam są wsi, w których połowa mieszkańców opuściła chaty rodzinne.

Emigrowali zaś nie tylko katolicy, ale i te biedne niedobitki słowieńskie znad jeziora gardzieńskiego w powiecie słupskim, tudzież resztki ewangielików kaszubskich od Bytowa, Lęborga i Łeby, których obok giermanizacyi i z tego jeszcze powodu już tylko chyba ze świecą znaleść można w tamtych stronach. Szli ludzie wogóle z całych Kaszub, najwięcej jednak emigrantów dostarczyły Kaszuby południowe, uboga kraina piasków i wrzosów, t. j. powiaty kościerski, chojnicki i człuchowski w Prusiech Zachodnich, tudzież bytowski w prowincyi pomorskiej. Niektóre wsi a nawet okolice całe formalnie pustoszały i dziś jeszcze są słabiej zaludnione, pomimo że w miejsce Kaszubów, szukających szczęścia za morzem, przybywali wraz Niemcy, którzy znowu szukali szczęścia — na Kaszubach.

Ruch emigracyjny rozpoczął się około r. 1848 i trwał bez przerwy, objawiając się raz z mniejszą, to znów z jeszcze bardziej wzmożoną energią, lat około czterdzieści. Na szczęście gorączka ta minęła. Od jakich lat dziesięciu prąd wychodźczy zaczął raptownie maleć i emigracya do Ameryki zeszła już dzisiaj na Kaszubach do rzędu zjawisk społecznych mniejszego znaczenia. Powodem tej zmiany na lepsze, choć jeszcze nie na zupełnie dobre, jest zapewne z jednej strony znaczny ubytek ludności uboższej, z drugiej wzmożenie się niepomierne t. zwan. „obieżyświatwa“ to jest przesiedlania się na pewien czas w głąb Niemiec, którego rezultatem jest ów osad kilkunastotysięczny, mający wsiąknąć z czasem w narodową glebę niemiecką, o którym mówiliśmy w ustępach poprzednich.

Daję teraz głos p. Derdowskiemu, który tak pisze:

„Pierwszymi kolonistami w Ameryce, pochodzącymi z ziem polskich, byli Kaszubi. Około roku 1848 zaczęli się uwijać po Kaszubach pierwsi agienci Towarzystwa żeglugi morskiej w Hamburgu i począwszy od tego czasu, wywabiali corocznie tysiące biedniejszego ludu wiejskiego za morze. Udawało im się to tem łatwiej, ile że aż coś do roku 1860 podróż przez Ocean nic nie kosztowała.

„Z Kaszub północnych mniej stosunkowo ludzi poszło na lep agientów. Przeważna część emigrantów kaszubskich w Ameryce pochodzi z Kaszub południowych, gdzie była większa bieda pomiędzy ludem. Z samego powiatu bytowskiego wyemigrowało około 1.500 rodzin, tak iż w powiecie tym pozostało już niewielu Kaszubów.

„Kaszubów protestantów znajduje się w Ameryce, o ile wiedzieć mogę, mała liczba. Tu w Winonie znałem jednego, pochodzącego ze Sumina w powiecie kartuskim. Mówił równie biegle po niemiecku, jak i po kaszubsku i Niemcy uważali go za swego ziomka, ale on wolał obracać się pomiędzy Kaszubami katolikami, którzy go też bardzo lubili. Pomimo tego miał on siebie zawsze za opuszczonego, za sierotę[1])...

„Czystych Kaszubów mieszka w Stanach Zjednoczonych przynajmniej 90.000, w Kanadzie około 25.000, w Brazylii około 15.000, a więc już blisko połowa potomków Mszczuga przeniosła się na drugą półkulę. Oto miejscowości, w których mieszkają gromadnie:

„I. Stan Nowy York.

„W mieście Buffalo, liczącem do pięćdziesięciu tysięcy Polaków, znajduje się przynajmniej 5.000 Kaszubów. Całe Buffalo liczy przeszło 270.000 mieszkańców. Polacy i Kaszubi zamieszkują zbitą masą całą jedną część miasta, mają swoje towarzystwa, sklepy, szkoły i pięć parafii katolickich[2]).

„II. Stan Michigan.

„W mieście Detroit, liczącem około 220.000 mieszkańców, żyje przeszło 5.000 Kaszubów, przeważnie w parafii św. Kazimierza[3]). Kaszuba, p. Żyńda, posiada tutaj jeden z największych browarów w Ameryce.

---

[1]) Ta sama zatem historya, co w starym kraju, powtarza się i w Ameryce. Protestanci kaszubscy jak gdyby zawiśli w powietrzu pomiędzy współwyznawcami niemieckimi, od których dzieli ich język i pochodzenie, a współrodakami katolikami, od których znowu różnią się wyznaniem. Nic dziwnego, że się uważają za „opuszczonych“, bo niema nikogo, coby się zajął temi „sierotami“...

Liczba Kaszubów ewangielików w Ameryce nie jest tak małą, jak przypuszcza p. D. O ile wiem, samych Słowieńców i Kabatków wyszło z powiatu słupskiego kilkaset rodzin, tyleż najmniej z bytowskiego i lęborskiego a oprócz tego wielu protestantów z Prus Zachodnich. Tylko że i w Ameryce uważani są za Niemców. (Przyp. autora).

[2]) Skądinąd mi wiadomo, że w stanie nowojorskim, mianowicie w samem mieście Nowym Yorku, gdzie przebywa około trzydzieści a może i więcej tysięcy Polaków, znajduje się parę tysięcy Kaszubów. (Przyp. autora).

[3]) Są tutaj cztery parafie polskie a Polaków do 30.000. Jeden z wychodźców, który wrócił do kraju, opowiadał mi, że Kaszubi detroiccy trzymają się zdala od Pola-

„III. Stan Minnesota.

„Winona, miasto liczące 20.000 mieszkańców, między którymi znajduje się tysiąc czystych Polaków a cztery tysiące Kaszubów[1]). Jakkolwiek inne miasta mają w swoich murach więcej żywiołu kaszubskiego, jednak Winona uchodzi za stolicę Kaszubów amerykańskich. Tu bowiem zachowały się jeszcze w całej czystości starodawne zwyczaje kaszubskie, jak np. „rôczbé“ (prośby) na wesela, „puste noce“ przy ciałach umarłych, procesye przed „domći“ w Boże ciało, „dégus“(śmigus) i rozmaite ceremonie kościelne, właściwe tylko ludowi kaszubskiemu.

„Mamy tu śliczny kościół, zbudowany przed dwoma laty kosztem stu tysięcy dolarów, w stylu romańskim. Przeważna część Kaszubów mieszka na przedmieściu, zwanem „czwarta warda“, a warda ta obejmuje czwartą część miasta. Stanowią oni tutaj pewną potęgę, wybierają sobie swoich trzech rajców miejskich, swego reprezentanta do rady powiatowej, mają czasem do siedmiu policmanów, własną straż ogniową itd. W ostatnich czasach rozwinął się bardzo przemysł w naszej dzielnicy. Sklepy mięsne w czwartej wardzie są prawie wszystkie w ręku Kaszubów, nadto kilkanaście *„saloonów“* (szynków), kilka handli wiktuałów, handel mebli, kilka składów gotowego ubrania i obuwia, pracownie krawieckie, szewskie itp. Głównem źródłem zarobku są atoli dla Kaszubów trzy olbrzymie piły parowe, zatrudniające do dwóch tysięcy robotników.

„Rzadko też można znaleść taką miejską osadę kaszubską w Ameryce, z którąby się łączyły i farmy nasze. Tu od nas z Winony można iść trzydzieści mil angielskich, spotykając po drodze farmy, wyłącznie przez Kaszubów lub Górnoślązaków zamieszkałe. Niedaleko Winony znajduje się czysto-kaszubska parafia w Pine Creek, w sąsiedztwie zaś parafie North Creek i Independence, zamieszkałe przez Ślązaków.

„Prócz wymienionych znajduje się w stanie Minnesota przeszło 400 Kaszubów w Sturgeon Lake i tyleż w Little Fals. Cały stan liczy przeszło 6.000 Kaszubów.

„IV. Stan Illinois.

„W stolicy stanu Chicago, mieście półtoramilionowem, żyje przeszło 100.000 Polaków i dlatego miasto to uchodzi za stolicę Polonii amerykańskiej. Z podanej jednak cyfry prawie trzecia część odpada

---

ków i obchodów polsko-narodowych, co zapewne było powodem mylnej informacyi, udzielonej prof. Dunikowskiemu, jakoby Kaszubi tamtejsi byli „przeważnie zgermanizowani, tak że sami uważają się za Niemców i żyją pomiędzy Polakami tylko dlatego, aby należeć do rzymsko-katolickiej parafii“. (Dr. E. Dunikowski. „Wśród Polonii w Ameryce“, Lwów, 1893, str. 55.). (Przyp. autora).

[1]) Już przed dwudziestu laty było ich tutaj kilka tysięcy. Obacz Sygurda Wiśniowskiego „Kolonizacya na drugiej półkuli“. (*Wędrowiec*, Warszawa, 1877, nr, 16, 39, 40 i 41.). (Przyp. autora).

na Kaszubów. Mieszkają oni zbitą masą głównie dokoła ulic Noble i Division *(Noble street* i *Division street)*.[1]).

„V. Stan South Dacota.

„Obok Polaków w Dakotejskiej Warszawie, najbogatszej w całej Ameryce polskiej osadzie farmerskiej, znajduje się przeszło tysiąc Kaszubów. Kaszubskim jest Dakotejski Puck w powiecie Whaubay, osada farmerska, licząca 500 Kaszubów.

„VI. Stan Massachusets.

„W miejscowości Webster znajduje się mniej więcej 200 Kaszubów.

„VII. Stan Missouri.

„W mieście St. Louis znajduje się kilkuset Kaszubów. Dokładnej cyfry nie mogę podać[2]).

„VIII. Stan Wisconsin.

„Obok stanu Illinois stan Wisconsin liczy najwięcej Kaszubów. Żywioł kaszubski kupi się głównie w stolicy stanu Milwaukee, mieście przeszło półmilionowem, w którem obok niespełna 20.000 Polaków znajduje się przeszło 20.000 Kaszubów. Najbogatsi rodacy nasi w Milwaukee, jak również w Chicago, to właśnie Kaszubi. Brali się oni od początku do handlu i przemysłu. W Milwaukee mają handle gotowych ubrań, utrzymują restauracye, są rzeźnikami, przedsiębiorcami pogrzebowymi, mają wypożyczalnie koni i powozów, handlują realnościami itd.

„W tym samym stanie miasto Stevens Point i okolica liczą do 10.000 Kaszubów. W samem mieście liczba ludności kaszubskiej nie przekracza tysiąca, ale za to na okolicznych farmach[3]) mieszkają tysiące Kaszubów. Całe hrabstwo *(county)* czyli powiat Portage jest przeważnie kaszubski. Prócz tego w dwóch innych powiatach Kaszubi mają większość. W Stevens Point Kaszubi są przeważnie robotnikami. Dorobiwszy się grosza, porzucają miasto i kupują lub zakładają nowe farmy w okolicy[4]).

---

[1]) Łączną liczbę Polaków i Kaszubów w Chicago podają inni na 150.000, wobec czego i cyfra, przypadająca na Kaszubów, byłaby wyższą. (Przyp. autora).

[2]) W tym samym stanie znajduje się prócz tego w miejscowości Herman kilkuset Kaszubów ewangielików. (Przyp. autora).

[3]) Farma to tyle, co u nas gospodarstwo. Gmin wiejskich niema tutaj, natomiast każde gospodarstwo stanowi osobny folwark, obejmujący średnio 80 akrów. W Dakocie są jednak w naszem ręku farmy, mierzące po 1.000 akrów. Choć tu grunta jeszcze bajecznie tanie, taka farma warta przecież 60.000 dolarów. Podobną, dużą farmę nazywają Amerykanie *big farm* (duża farma). (Przyp. p. Derdowskiego).

[4]) Nadto na półwyspie Jones Island, o czem będzie jeszcze mowa w „Dodatkach“ do niniejszej statystyki, znajduje się wielka osada rybacka, czysto kaszubska. (Przypisek autora).

„IX. Inne stany.

„W rozproszeniu żyje w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej najmniej 10.000 Kaszubów, np. w Pittsburgu (stan Pennsylwalnia), w Baltimore (stan Maryland) i w wielu, wielu innych miejscach“.

Tyle p. Derdowski. Zestawiwszy podane przez niego cyfry, uzupełnione wiadomościami, zaczerpniętemi skądinąd, otrzymamy następujące dane statystyczne o ludności kaszubskiej w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej:

1.	Stan Nowy York liczy najmniej . .	7.000	Kaszubów.
2.	„ Michigan „ „ . .	5.000	„
3.	„ Minnesota „ „ . .	6.000	„
4.	„ Illinois „ „ . .	30.000	„
5.	„ South Dacota „ „ . .	1.500	„
6.	„ Massachusets „ „ . .	200	„
7.	„ Missouri „ „ . .	1.000	„
8.	„ Wisconsin „ „ . .	30.000	„
9.	Inne stany „ „ . .	10.000	„
	Razem najmniej . .	90.700	Kaszubów.

W stosunku 1:14 (jak w Europie) przypadłoby z cyfry powyższej 84.653 na katolików, 6.047 na ewangielików.

Nadto według informacyi, udzielonej mi przez p. Derdowskiego, znajduje się w Kanadzie angielskiej około 5 tysięcy rodzin kaszubskich t. j., licząc pięć osób na familię, około 25.000 dusz. Najwięcej mieszka ich gromadnie w Wilnie (poczta Renfrew) w prowincyi Ontario. Jest to osada farmerska.

Kaszubów wreszcie, którzy przesiedlili się do Brazylii, oblicza p. Derdowski na 15.000. O ile wiem skądinąd, wielu z nich figuruje pod nazwą Niemców w koloniach „niemieckich“. Emigracyi z ziem polskich do Ameryki południowej, podobnie jak do Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej, początek dali Kaszubi.

Ogólna liczba Kaszubów w Ameryce wynosiłaby tedy według powyższych danych 130.700 dusz. Biorąc za podstawę stosunki wyznaniowe pośród Kaszubów w Europie, gdzie na 14 Kaszubów katolików przypada jeden ewangielik, należałoby z podanej wyżej cyfry wyznaczyć na katolików 121.986, na ewangielików 8.714.

F.

Sumaryczne zestawienie liczby ludności kaszubskiej.

Zmierzamy do końca. Wypada nam już tylko zestawić wyniki dochodzeń naszych, co uwidocznią tabele następujące:

Nr.	Państwa, kraje, obwody regiencyjne, powiaty	Katol.	Ewan.	Razem
A.	Prusy Zachodnie:			
	I. Obwód regiencyi gdańskiej:			
	1. Powiat pucki	18154	455	18609
	2. „ wojherowski	26989	941	27930
	3. „ kartuski	43991	1293	45284
	4. „ gdański górski	10303	216	10519
	5. „ „ miejski	4933	486	5419
	6. „ kościerski	17134	396	17530
	7. Inne powiaty obwodu regiencyi gdańskiej.	970	30	1000
	II. Obwód regiencyi kwidzyńskiej:			
	1. Powiat chojnicki	23322	358	23680
	2. „ człuchowski	11662	314	11976
	3. Inne powiaty obwodu regiencyi kwidzyńskiej	981	19	1000
	Pomorze:			
B.	I. Obwód regiencyi koszalińskiej:			
	1. Powiat lęborski	3179	1048	4227
	2. „ bytowski	4285	512	4797
	3. „ słupski	860	4000	4860
	4. Inne powiaty obwodu regiencyi koszalińskiej	1730	170	1900

Nr.	Państwa, kraje, obwody regencyjne, powiaty	Katol.	Ewan.	Razem
	II. Obwód regencyi szczecińskiej	5028	900	5928
	III. Obwód regencyi sztralzundzkiej . . .	1452	106	1558
C.	Inne prowincye królestwa pruskiego	10000	2000	12000
D.	Inne kraje cesarstwa niemieckiego	900	100	1000
E.	Inne państwa europejskie	900	100	1000
F.	Stany Zjednoczone Ameryki północnej	84653	6047	90700
G.	Kanada	23333	1667	25000
H.	Brazylia	14000	1000	15000
	Ogółem . .	308761	22156	330917

Zestawiwszy pozycye powyższe w większe grupy, otrzymamy cyfry następujące:

A.	Prusy Zachodnie:			
	I. Obwód regencyi gdańskiej	122476	3815	126291
	II. Obwód regencyi kwidzyńskiej	35965	691	36656
B.	Pomorze:			
	I. Obwód regencyi koszalińskiej	10054	5730	15784
	II. Obwód regencyi szczocińskiej	5028	900	5928
	III. Obwód regencyi sztralzundzkiej . . .	1452	106	1558
C.	Inne prowincye królestwa pruskiego	10000	2000	12000
D.	Inne państwa cesarstwa niemieckiego	900	100	1000
E.	Inne państwa europejskie	900	100	1000
F.	Stany Zjednoczone Ameryki północnej	84653	6047	90700
G.	Kanada	23333	1667	25000
H.	Brazylia	14000	1000	15000
	Ogółem . .	308761	22156	330917

czyli:

Państwa, kraje, prowincye:

A.	Prusy Zachodnie	158441	4506	162947
B.	Pomorze	16534	6736	23270
C.	Inne prowincye królestwa pruskiego	10000	2000	12000
D.	Inne kraje cesarstwa niemieckiego	900	100	1000
E.	Inne państwa europejskie	900	100	1000
F.	Stany Zjednoczone Ameryki północnej	84653	6047	90700
G.	Kanada	23333	1667	25000
H.	Brazylia	14000	1000	15000
	Ogółem . .	308761	22156	330917

czyli:

Nr.	Państwa	Katol.	Ewan.	Razem
A.	Królestwo pruskie	184975	13242	198217
B.	Inne kraje cesarstwa niemieckiego.	900	100	1000
C.	Inne państwa europejskie.	900	100	1000
D.	Stany Zjednoczone Ameryki północnej	84653	6047	90700
E.	Kanada	23333	1667	25000
F.	Brazylia	14000	1000	15000
	Ogółem . .	308761	22156	330917

czyli:

Nr.	Części świata	Katol.	Ewan.	Razem
A.	Europa	186775	13442	200217
B.	Ameryka	121986	8714	130700
	Ogółem . .	308761	22156	330917

Z powyższych zestawień wynika zatem, że liczba ludności kaszubskiej w Europie przekracza jedną piątą część miliona, łącznie zaś z ludnością kaszubską w Ameryce dochodzi jednej trzeciej części miliona a według wszelkiego prawdopodobieństwa nawet przewyższa tę cyfrę.

Zakończenie.

Skończyliśmy wreszcie nasze obrachunki. Z trudem niemałym zebrane — o wielu z nich możemy powiedzieć niemal: zdobyte — tysiące cyfr szczegółowych ułożyliśmy w zbiorowe kolumny, które mają w sposób matematyczny przedstawić obraz obecnego położenia ludu kaszubskiego ku rozwadze współczesnych i nauce przyszłych pokoleń. Cyfry mówią same przez się, kto tedy umie czytać w liczbach, da sobie z nimi sam rady.

Moglibyśmy więc zamknąć już naszą księgę, dorzucimy jednak jeszcze słów kilka, które dyktuje myśl, biegnąca w przyszłość...

Z obliczeń naszych wynika, że blisko połowa obecnej ludności kaszubskiej żyje w rozproszeniu pośród obcych. Więcej niż trzecia część Kaszubów znalazła się na drugiej półkuli, a los ich nietrudny do przewidzenia. Pierwej czy później, choćby mowę swoją zachowali do dziesiątego pokolenia, ulegną niewątpliwie pożerającej wszelkie obce pierwiastki etniczne sile asymilacyjnej rasy anglo-saskiej, lub innych, sąsiednich żywiołów.

To samo, tylko że w czasie jeszcze krótszym, stanie się z tymi, co rozproszywszy się między Niemcami, porzucili już, niestety, zamiar powrotu w ojczyste strony.

Jakakolwiek jednak czeka przyszłość tych i tamtych, pozostanie jeszcze lud kaszubski na Kaszubach a chociaż warunki jego życia duchowego są nad wyraz ciężkie i smutne, nie zatraci on chyba nigdy swej odrębności. Padną jeszcze setki i tysiące Pomorzan pod toporem kultury obcej, tysiące pójdą w świat, szukając doli lepszej, ale w ich miejsce staną nowe zastępy, bo ten lud, żyjący w rzadkiej czystości obyczajów, rozradza się znacznie szybciej i dłużej żyje, aniżeli jego sąsiedzi. Tyle wieków, tyle nieprzyjaznych czynników pracowało nad jego zagładą, a przecież się ostał, chyba tedy się już ostanie i nadal a mowa kaszubska rozbrzmiewać będzie nad Bałtykiem w długie jeszcze, w najdalsze wieki, jak rozbrzmiewała tam przed lat tysiącem...

Dla czyjego umysłu oschła mowa cyfr zbyt mało jest ponętną i zrozumiałą, ten snadniej może odczuje słowa pieśniarza. Mało dotąd

śpiewano o krainie pomorskiej, chociaż tak pięknej, zapomniano o jej przeszłości dziejowej, choć tak sławnej, a mowa kaszubska poszła w poniewierkę nie tylko u obcych, ale i u swoich. Tem więcej godne zapamiętania to, co powiedział poeta polski, Wiktor Gomulicki, w „Pieśni o Gdańsku". Trafił on w sedno rzeczy. Rozglądając się po ziemi kaszubskiej i rozmyślając nad jej „słowiańską przeszłością", pokrytą dzisiaj jakby obcym „pokostem", tak wróży:

„Jednak nie zmarła pod pokostem!
I nie wyzionie ducha, *póki*
Mowa kaszubska będzie mostem,
Co z gniazdem dziadów łączy wnuki.

. . . . . .

O tej przeszłości Bałtyk śpiewa
I gwarzą w lasach stare drzewa".

. . . . . .

Spiewajże więc, Bałtyku, pieśń swą kaszubską, wtórujcie mu stare bory pomorskie, a ty, ludu kaszubski, kochaj i szanuj swą piękną mowę, tę najcenniejszą po przodkach spuściznę, skoro w obronie jej krew przelewali i nie wstydzili się nią mówić sławni wodzowie i książęta twoi, których prochy, złożone na wieczny sen w Oliwie, otaczasz czcią należną i wdzięcznem wspomnieniem!

KONIEC.

DODATKI.

A.

Objaśnienia do mapy etnograficznej Kaszub.

Na dołączonej do niniejszej książki mapie etnograficznej uwzględniłem tylko jedenaście powiatów, mianowicie: 1) pucki, 2) wejherowski, 3) kartuski, 4) gdański górski, 5) gdański miejski, 6) kościerski, 7) chojnicki i 8) człuchowski w Prusiech zachodnich tudzież 9) lęborski, 10) bytowski i 11) słupski na Pomorzu. Przedstawione na niej stosunki językowe, wyrażone czterema odcieniami koloru czerwonego, objaśnia zamieszczona u spodu notatka.

Uważnemu badaczowi, który mapę tę zechce porównywać z moimi szczegółowymi wykazami statystycznymi, wyda się może tu i owdzie, jakoby to, co przedstawia karta etnograficzna, niezupełnie zgadzało się z danemi, zawartemi w statystyce. Niezgodność ta jest tylko pozorną, spowodowaną tem, że wobec małych stosunkowo rozmiarów karty etnograficznej niejedna miejscowość, choćby pod względem językowym wyróżniała się wybitnie od swego otoczenia, utonąć w niem musiała na mapie, już to ze względu na mały swój obszar, już też z uwagi na szczupłą liczbę mieszkańców.

Trzeba bowiem wiedzieć, że poszczególne osady na Kaszubach różnią się pomiędzy sobą niezwykle pod względem rozległości. Nierzadko zdarza się, że obok osady, obejmującej kilkadziesiąt zaledwie hektarów, pomimo tego atoli stanowiącej odrębną całość administracyjną, znajduje się w bezpośredniem sąsiedztwie obwód dominialny albo i gmina wiejska, rozciągająca się na obszarze kilku tysięcy hektarów, mająca się zatem do pierwszej, jak 100 do 1.

Te i inne względy musiały być brane w rachubę przy sporządzaniu mapy a to z uwagi na całość obrazu przedstawionych stosunków.

Winienem jeszcze dodać, że strona wschodnia Kaszub nie została na mapie z całą dokładnością wykonana. Niektóre mianowicie skrawki południowej części powiatu gdańskiego górskiego, tudzież okolice wschodnie powiatu kościerskiego i chojnickiego, gdzie ludność kaszubska pomieszana jest z polską, oznaczone zostały kolorem jaknajbledszym, choć tu i owdzie należało użyć niewątpliwie odcienia silniejszego. Pochodzi to stąd, że nie ze wszystkich miejsc tych okolic zdołałem uzyskać pewne dane o języku ojczystym ludności miejscowej, nie chcąc zaś wzbogacać Kaszubów kosztem ludności polskiej, zapisałem jednych i drugich do rubryki polskiej, co jednak nie znaczy wcale, iżby Kaszubów tam nie było lub znajdowali się w tak małej ilości, jak to na mapie uwidoczniono. Sądziłem zaś, że gdyby ktoś ze znających lepiej odemnie stosunki miejscowe chciał mapę moją w tym względzie uzupełnić i sprostować łatwiej mu przyjdzie nałożyć miejsce odnośne kolorem ciemniejszym, aniżeli odwrotnie.

B.

Uwagi o nazwach miejscowości kaszubskich.

Niemal wszystkie osady, znajdujące się na Kaszubach, posiadają także nazwy kaszubskie, chociażby i nie były już dzisiaj przez Kaszubów zamieszkałe, ale przez Niemców lub zniemczoną ludność kaszubską.

Niektóre jednak, nieliczne zresztą miejscowości, głównie w powiecie człuchowskim, kościerskim i gdańskim górskim, oznaczone zostały w wykazach moich tylko nazwą niemiecką. Nie znaczy to przecież wcale, iżby w każdym poszczególnym wypadku nazwa kaszubska nie istniała zupełnie, ale że nie mogłem się o nią dopytać ani też w książkach jej nie znalazłem. Dlatego to przy każdej takiej osadzie, o której przypuszczam, że ma także nazwę kaszubską, zaznaczam w przypiskach, iż nazwa ta jest mi nieznaną.

Łatwo zrozumieć, że w tak znaczną ilość nazw mogła się zakraść jakaś omyłka. W przypuszczeniu tem, pozwalam sobie upraszać osoby, ze stosunkami miejscowymi obeznane, o publikowanie lub nadsyłanie mi sprostowań, które przy innej sposobności zostaną z podziękowaniem uwzględnione. Pożądaną jest każda odmianka podanych przezemnie nazw, z wyraźnem jednak nadmienieniem, gdzie i przez kogo (przez Kaszubów, Polaków lub Niemców) jest używaną, czy w użyciu jest obecnie czy też używaną była dawniej (w dokumentach, księgach kościelnych, listach, zapiskach domowych, w tradycyi ludu itp.).

Nadmieniam jeszcze, że dla zachowania jednolitości przytaczam nazwy kaszubskie w brzmieniu narzecza Kaszub środkowych (którem mówi przeważna część Kaszubów), zatem bez uwzględnienia drobnych, lokalnych odmian gwarowych, których uwydatnienie na tem miejscu nie tylko wydawało mi się niepotrzebnem, ale nadto mogłoby wprowadzić niejakie zamieszanie. Zamiast Lebcz (jak mówią miejscowi Bylacy) piszę tedy Łebcz, podobnie Kusvelt zamiast (po rybacku Kųysvelt, Kleczéce zamiast Klaczice (jak mówią zamieszkujący tę osadę Słowieńcy) itp. Piszę również tylko *ć*, *dź* (np. Glinći, Cerzkoewoe, Dłudźi rzǫd, Dźemłé), jakkolwiek zamiast tych brzmień napotyka-

my — stosownie do okolicy — *cz, tj, kj*; *dż, dj, gj*. Od zasady tej odstąpiłem przez przeoczenie w nielicznych tylko wypadkach, pisząc np. „młin“ zamiast „młyn“, co zresztą nie przedstawia znaczniejszej różnicy, gdyż kaszubskie dźwięki *i* i *y* brzmią prawie jednakowo.

Przy transskrybowaniu nazw kaszubskich trzymałem się w zasadzie pisowni polskiej. Wprowadziłem więc tylko kilka najkonieczniejszych zmian i nowych znaków dla wyrażenia specyalnych brzmień kaszubskich, których język polski nie posiada. Są one następujące:

ą oznacza brzmienie nosowe *ǫn*: Bądomino (Będomin), Kąbłowoe (Kęble), Kątrzéno (Kętrzyn), Krąpe (Krępiec). Wobec tego zaś, że *ą* musi oznaczać w kaszubszczyźnie inną głoskę, aniżeli w języku polskim, należało wprowadzić znak:

ǫ, który służy do oznaczenia brzmienia polskiego, wyrażanego przez *ą*: Bǫczk (Bączek), Bǫsôk (Bonzak, niem. *Bohnsack*), Łǫćé (Łąkie), Mǫdrzechoejce (Mądrzechowice), Woesłǫńino (Osłanin).

oe jest dwugłoską, w której słychać najprzód *o*, potem *e*. W niektórych okolicach dyftong ten brzmi jak *ue* lub *ue*: Boerôvce (Borowiec), Człuchoewoe (Człuchów), Goerączéno (Goręcin), Koepaléno (Kopalin), Moesté (Mosty), Woedargoewoe (Odargowo).

ô brzmi, jak długie *o*. Zamiast niego pojawia się w niektórych narzeczach kaszubskich *ó* (= *u*, jak w polskiem): *Boerôvc* (Borowiec), Bôrk (Borek), Łôvcz (Łowicz).

ô i ê brzmią podobnie, jak niemieckie *ö* lub francuskie *eu*: Karvjô (Karwia), Domôtowoe (Domatów), Kôrlékoewoe (Karlików), Kôrtoszéno (Kartoszyn), Pjôszńica (Piaśnica), Pêłczéno (Połczyn), Pêłchôvkoe (Połchówek).

è wyraża długie *e*: Krèńći (Krynki), Poebłoce (Pobłocie).

é służy do oznaczenia krótkiego *e* : Bétowoe (Bytów), Koeszaléno (Koszalin), Nénkoevé (Nynkowy), Woeksévjé (Oksywie), Seléćéce (Sulice, właściw. Sulicice), Seléczéno (Sulęcin). W wyrazach wielozgłoskowych *é* niknie często zupełnie, tak iż słyszy się Koescerzna zamiast Koescerzéna (Kościerzyna), Woepalno zamiast Woepaléno (Opalin) itp.

w brzmi, jak wargowe *ł*, angielskie i w niektórych wypadkach łużycko serbskie *w*, jak *u* w dwugłosce *au*: Sławutowoe (niemal jak Słałutołe z wargowem wymawianiem *ł*. Sławutowo), Woerle (niemal jak Łerle, Worle), Woebłeżé (Obluż) Wustarboewoe (Ustarbowo). Wobec tego zaś, że *w* = *u*,

v służy do oznaczenia brzmienia polskiego *w*, łacińskiego *v*: Vidowoe (Widów), Vjelgô vjes (Wielka wieś).

Inne właściwości fonetyczne mowy kaszubskiej nie zostały w książce niniejszej uwzględnione.

Przemiana nazw kaszubskich na polskie dała się pod względem brzmieniowym uskutecznić z całą oczywiście łatwością. Pewną trudność sprawiało natomiast w wielu wypadkach oznaczenie rodzaju nazw, zakończonych w języku kaszubskim na *—owoe* i *—ôvkoe* tudzież na *—ino* lub *—éno* i *—inkoe*.

Muszę bowiem zaznaczyć, że kaszubszczyzna nie posiada prawie wcale nazw miejscowości z przyrostkiem *—ov* rodzaju męskiego (w ję-

zyku polskim—*ów*). Są one niemal bez wyjątku rodzaju nijakiego i mają odpowiednie zakończenie, podczas gdy u Polaków, zamieszkałych na Kaszubach lub w sąsiedztwie Kaszub, jest widoczną dążność do zmiany rodzaju nijakiego tych nazw na męski. Polacy mówią tedy Bytów a nie Bytowo, Kębłów, Mirachów, Żuków itd. zamiast Kęblowo, Mirachowo, Żukowo itd., przyczem oczywiście nazwy miejscowości mniej znanych zatrzymują przeważnie formę pierwotną tj. kaszubską i dlatego w statystyce mojej pojawia się raz ta, to znów owa forma. Zależy to zresztą od okolicy. Tak np nie słyszałem nigdy, aby kto mówił Łęgów zamiast Łęgowo, Parchów zamiast Parchowo itd.

Formy na *—ewoe* pozostają i w ustach Polaków niezmienione: Bolszewo, Dorgolewo, Kczewo, Sławuszewo itp.

Dążność do zamiany rodzaju nijakiego nazw kaszubskich na męski występuje jeszcze silniej przy nazwach, zakończonych na *—ino* lub *—éno*, jak Lezéno, Barłomino, Bądomino, Pepléno, Goeseéeéno, Woetalżéno, Przetoczéno, Seléczéno itp. Nazwy miejscowości tego typu przybierają w ustach Polaków prawie bez wyjątku formę męską i brzmią: Luzin, Koszalin, Barłomin, Będomin, Pelplin, Gościcin, Otalżyn, Przetoczyn, Sulęcin itd. zamiast, Luzino, Koszalino, Barłomino, Będomino, Pelplino (właściwie: Peplino), Gościcino, Otalżyno, Przetoczyno, Sulęcino itd.

To samo, cośmy powiedzieli o nazwach na *—owoe* i *—ino* (*—éno*), dotyczy także form zdrobniałych na *—ovkoe* i *—inkoe*: Pêłchòvkoe, Zvartòvkoe, Żekòvkoe, Bądominkoe, Ćełpinkoe, Sławoeszinkoe itp. Polacy przerabiają je na *—ówek* i *—inek*: Połchówek, Zwartówek, Żukówek, Będominek, Kiełpinek, Sławoszynek itd.

Dążność do zamieniania form nijakich na męskie spostrzegać się daje także przy takich nazwach, jak: Poegoerzè, Zôgoerzè, Dąboegoerzè, Woebleżè itp., które w ustach Polaków brzmią: Pogórz, Zagórz, Dębogórz, Obluż itp.

Wogóle jednak wszystkie typów powyższych nazwy osad i innych miejscowości mają w języku polskim, o ile rzecz dotyczy Kaszub, rodzaj dotąd nieustalony. Formy, jak *—ówko* i *—ówek*, walczą jeszcze ciągle w ustach Polaka o pierwszeństwo, co zauważyć można także w prasie zachodnio-pruskiej. Wyrazem tej chwiejności jest i niniejsza statystyka, w której atoli starałem się zawsze baczyć na to, aby podać formę więcej używaną. Piszę więc Bytów a nie Bytowo, ale Wejherowo a nie Wejherów, choć zrzadka można się już spotkać i z tą ostatnią formą.

Na mapie znajdzie może czytelnik częściej formy pierwotne t. j. kaszubskie, zwłaszcza te na — *owo* i *ówko*, gdyż pracowałem nad nią wówczas, gdy jeszcze nie zdecydowałem się ostatecznie na większe uwzględnienie form polskich.

Muszę jeszcze wspomnieć o niemieckich nazwach miejscowości, które w statystyce niniejszej zostały również uwzględnione. Nazwy te starałem się podać zawsze w brzmieniu pisowni urzędowej, przy czem służyły mi za źródło mapy poszczególnych powiatów, wykonane na podstawie zdjęć gieneralnego sztabu pruskiego z lat 1862 — 1888, tudzież wydawnictwo król. Biura statystycznego w Berlinie p.t. „*Gemeindelexikon für das Konigreich Preussen*“ (Berlin, 1887—1888, specyalnie „*Gemeindelexikon für die Provinz Westpreussen*“ i „*Gemeindelexicon für die Prov. Pommern*“). Inne mapy i wydawnictwa, jako nieurzędowe, służyły mi tylko do porównania. Tu i owdzie uwzględniłem także wymowę miejscowego ludu niemieckiego.

Winienem jednak nadmienić, że nie tylko pisownia niemieckich nazw miejscowości kaszubskich, ale i same nazwy podlegają jeszcze nieustannym modyfikacyom i niewiadomo, czy i kiedy to się wreszcie skończy. Wynikają z tego powodu rozliczne niedogodności a nawet bałamuctwa, przynoszące szkodę ludności, o czem byłoby wiele do powiedzenia. Niechajby wreszcie już raz obmyślono jakieś stosowne praniemieckie nazwy dla tych wiosek i pustkowi kaszubskich, a nie chrzczono ich, że tak powiem, na raty, jak to się dotychczas nieraz jeszcze praktykuje. Bo zazwyczaj tak to się dzieje: jakiś, dajmy na to, Babidół zwie się zrazu po niemiecku Babidoll. zwolna jednak przedzierga się chyłkiem na jakiejś mapie w Babenthal a zanim jeszcze nadeszła dla nowej nazwy sankcya urzędowa, dowiadujemy się, że miejscowość ta nazywa się właściwie Hexengrund, ponieważ jednak i ta ostatnia nazwa jest tylko tłumaczeniem pierwotnej, kaszubskiej, kończy się ta metamorfoza ostatecznie na *Henriettenruhe*.... Brzmi to wprawdzie trochę z francuska, ale za to nie po kaszubsku!

C.

Kilka słów
z powodu książki p. A. Parczewskiego.

Już po wykończeniu pracy niniejszej w rękopisie ukazała się książka p. Alfonsa Parczewskiego p.t. „Szczątki kaszubskie w prowincyi pomorskiej. Szkic historyczno-etnograficzny“. (Poznań, 1896). W opracowaniu tem, oprócz zarysu dziejowego wschodnich powiatów dzisiejszego Pomorza, znajdują się także dane o stanie narodowości kaszubskiej w tamtych stronach. Pochodzą one z r. 1880, zatem zprzed lat ośmnastu; niemniej jednak, choć tak spóźnione, przedstawiają dla nas wartość dla ocenienia stosunków obecnych. Autor poświęcił parę tygodni czasu na zwiedzenie powiatu lęborskiego, bytowskiego i słupskiego, w których jak wiadomo, utrzymały się do dziś dnia jeszcze niedobitki ludu pomorskiego. Stan narodowości kaszubskiej w prowincyi pomorskiej przedstawił się p. Parczewskiemu, jak zresztą nie mogło być inaczej, w świetle nad wyraz opłakanem, a pod względem liczebnym gorzej nawet, niż to wynika z naszego przedstawienia rzeczy, co właśnie powoduje mnie do zabrania głosu w tej mierze.

Nie mogąc wdawać się w szczegóły, przytaczam to, co autor mówi w konkluzyi (str. 70—71)[1]):

„Informacye w czasie podróży mej zebrane doprowadziły mnie do następującego rezultatu. W roku 1880 jako wsie przeważnie kaszubskie uchodzić mogły Izbica i Kleki, w części pewnej Cecenów i Pobłoc; nadto w Wielkiej Gardnej, Główczecach, Ruszczecach, Skorzyniu, Szmołdzeńskim lesie, Żelazu, Wielkiejwsi, Rounem i Wesokiej żyła także pewna ilość starszych ludzi, mówiących po kaszubsku. Podług dat statystycznych z roku 1871, które w ciągu lat dziesięciu zasadniczej zmianie nie uległy, z powyższych wsi miały ludności wogóle: Kleki 270, Izbica 482, Cecenów 406, Pobłoc 389. W dwóch pierwszych zaliczając połowę ludności do Kaszubów, wypada $\frac{270+482}{2}=376$, w dwóch drugich trzecia część zaliczona dla Kaszubów daje cyfrę: $\frac{406+389}{3}=265$. W Wielkiej Gardnej na ogólną ilość mieszkańców 1.028 zaliczano na miejscu trzecią część czyli około 330 jako mówiących po słowińsku, z tych zatem przynajmniej 200 można było istotnie do Kaszubów zaliczyć; wreszcie było conajmniej 50 kaszubskich starych ludzi, rozproszonych we wsiach sąsiednich. Doliczywszy pewną ilość Kaszubów we wsiach położonych na granicy Prus Zachodnich, mianowicie w Rokitach, Rokitkach i Rokickim lesie, przyjąć można, że w latach 1880—1890 był jeszcze w powiecie słupskim bez mała jeden tysiąc kaszubsko-polskiej ludności. Razem w trzech wschodnich powiatach obwodu Koszaleńskiego, Słupskim, Bytowskim i Lęborskim żyło w tym czasie około 8500 ludzi, mówiących po kaszubsku. Ramułt (Słownik języka pomorskiego, XXI) przyjmuje zbyt wysoką cyfrę około 14.000 dusz“.

[1]) Cytuję z zachowaniem pisowni nazw miejscowych i wogóle ortografii autora.

Twierdzenia i obliczenia, zawarte w przytoczonym wyżej ustępie, domagają się odpowiedzi z mojej strony, choćby z uwagi na zarzut podania „zbyt wysokiej cyfry“. Ale i bez względu na tę okoliczność, a tylko w interesie prawdy, poczuwam się do obowiązku sprostowania rachunków autora, nie widzę bowiem powodu, dla którego by nad wyraz smutny stan narodowości kaszubskiej na Pomorzu miał być przedstawiany w świetle—jeszcze gorszem. Sprostowanie to będzie dla mnie tem łatwiejszem a dla czytelnika tem wiarygodniejszem, że zostanie dokonanem na podstawie cyfr urzędowych i na podstawie tego, co p. Parczewski sam podaje — na innych stronicach swojej książki, na co widocznie nie zwrócił uwagi.

Zaznaczyć muszę przedewszystkiem, że p. P. opiera się wprawdzie na spostrzeżeniach i informacyach, zebranych przez siebie w roku 1880, za podstawę obliczania cyfrowego przyjmuje jednak dane, jakie wykazuje spis urzędowy z roku 1871, zatem daty, starsze od jego pobytu w tamtych stronach o lat dziewięć a dla dzisiejszego czytelnika zbyt już sędziwe, bo oddalone od nas o przeszło ćwierć stulecia. Dlaczego autor tak uczynił, kiedy mógł był uczynić inaczej, — nie wiem.

Ja wolę, opierając się zresztą na informacyach autora, przyjąć za podstawę obliczenia cyfrowego daty urzędowe z roku 1885, jako znacznie bliższe dacie jego spostrzeżeń a zarazem bliższe naszym czasom o całych lat 14. Owóż według p. P. rachunek przedstawia się w następujący sposób: w roku 1871 Izbice liczyły 482 (?) mieszkańców, z tego połowę stanowili Kaszubi, zatem w roku 1880 (przypuszczając, że w ciągu lat dziewięciu „daty nie uległy zasadniczej zmianie“) było ich 241.

Mój zaś rachunek, jeśli za podstawę wezmę tak samo spostrzeżenia autora, tylko daty spostrzeżeniom tym znacznie bliższe, będzie taki: podczas spisu urzędowego w roku 1885 Izbice liczyły 885 mieszkańców. Z tego według p. Parczewskiego połowę stanowili Kaszubi, byłoby ich zatem 442 czyli blisko dwa razy tyle, ile wyrachował autor „Szczątków“. A przypominam, że już nie ja, ale Niemiec Knoop podaje cyfrę Kaszubów izbickich na mniej więcej 850, to jest

więcej od cyfry p. Parczewskiego o 609 dusz czyli o 250%! Nadmieniam przytem, że Knoop opiera się na informacyi nauczyciela miejscowego, znającego chyba dobrze stosunki swojej wioski, a również Niemca nie mającego zatem najmniejszego powodu do fałszywego na korzyść Kaszubów przedstawiania rzeczy.

W podobny sposób sprostować należy rachunek p. P. co do innych miejscowości.

A teraz druga sprawa. Trzymając się już ściśle tylko tego, co p. Parczewski pisze i podaje, otrzymujemy cyfry następujące:

w Klukach było według niego .	135	Kaszubów.
w Izbicach	241	„
w Cecenowie	135	„
w Pobłociu	130	„
w Wielkiej Garnie	200	„
Razem	841	Kaszubów.

Na ewangielików kaszubskich, rozproszonych po innych osadach, wyznacza autor cyfrę 50, niecałe zaś 100 na Kaszubów katolików i dochodzi do wniosku, że ludność kaszubska w powiecie słupskim wynosi „bez mała jeden tysiąc". A więc nawet tylko „bezmała"!..

Wszystkie te cyfry wymagają znowu sprostowania a sprostuje je najlepiej — sam autor. Z tego bowiem, co czytamy u niego na stron. 56—59, dowiadujemy się, że w r. 1880 było Kaszubów w samej Małej Garnie „około setki", a więc już drugie tyle, co autor przeznaczył dodatkowo na wszystkie inne wioski; informujemy się dalej, że w Stojęcinie (koło Garny) „nawet mali *knôpi*, choć *lacho*, *mogli* jeszcze po kaszubsku", a ponieważ w roku 1885 było tam 464 mieszkańców, możemy przecież przyjąć, że przynajmniej część czwarta ludności (t. j. osób 116) była kaszubską. Toby już były dwie setki czyli cyfra, cztery razy większa od podanej przez p. P. na str. 71. W Smołdzinie i Smołdzińskim lesie było według niego przeszło 60 Kaszubów. Dodawszy do tego, co autor powiada o miejscowościach Rzuszcze, Zaratin (w których w czasie jego bytności trafiały się nawet dzieci, mówiące po kaszubsku), dalej Ciemin, Wykosów, Skórzyn, Klęcin, Szczepkowice, Rów, Wysoka i Czysta, dochodzimy do wniosku, wyłącznie na podstawie wskazówek p. Parczewskiego, że w wyliczonych wyżej czternastu wioskach, położonych poza Klukami, Izbicami, Cecenowem, Pobłociem i Wielką Garną, znajdowałoby się nie 50, ale najmniej 500 Kaszubów ewangielików. W rzeczywistości było ich tam jednak wówczas znacznie więcej.

Podobnie ma się rzecz z ludnością kaszubsko-katolicką. Autor wspomina o katolikach kaszubskich tylko w Rokitach, Rokitkach i Rokickim lesie, obliczając ich na niespełna 100 osób. Tymczasem zaraz już w sąsiednich wioskach i folwarkach, mianowicie w Dąbrówce *(Damerkow)*, Nowym dworze *(Neuhof)*, Karwach *(Carwen)* i Odnodze *(Wotnogge)* było (cyfry z roku 1891) 92 Kaszubów katolików, zaczem nieomal drugie tyle. Ale to jeszcze nie wszystko, gdyż w powiecie słupskim niema prawie folwarku, na którym nie byłoby Kaszubów i to Kaszubów katolików, nie licząc tych, którzy przybywają tutaj całemi gromadami z Prus zachodnich na roboty polne w miesiącach letnich. W roku 1890 powiat słupski (w grudniu!) liczył 1.146 katolików. Byli to — z wyjątkiem niektórych rodzin w Słupsku — sami prawie Kaszubi, a ja tylko dlatego, aby, broń Boże, nie przesadzić cyfry ludności kaszubskiej, zaliczyłem do niej w mojej statystyce tylko trzy czwarte części wymienionej liczby. Toć sami Niemcy naliczyli przy spisie urzędowym w r. 1890 samych tylko Kaszubów i Polaków katolików, nie licząc dwujęzycznych, a więc wyłącznie Kaszubów i Polaków „pełnej krwi" — 310 czyli przeszło trzy razy tyle, co p. Parczewski!

Tyle o powiecie słupskim. O powiatach, lęborskim i bytowskim, nie wspominam już, ile że ogólne informacye, jakie p. Parczewski zebrał o tej części Pomorza, nie wiele różnią się od danych mojej statystyki szczegółowej. Z tego jednak, co wyżej powiedziałem o powiecie słupskim, okazuje się niezbicie, że w wymienionych trzech powiatach liczba Kaszubów wynosiła w roku 1890 nie 8.500, jak wbrew swoim własnym danym twierdzi p. P., ale przynajmniej 14.000, jak to jeszcze w roku 1893 ogłosiłem.

Szanowny autor „Szczątków kaszubskich w prowincyi pomorskiej" za krótko bawił w tamtych stronach, nie zbierał zresztą szczegółowych dat statystycznych, aby praca jego mogła być w tym kierunku dokładną. W moich, dwukrotnie a specyalnie dla celów statystycznych przedsiębranych wędrówkach po prowincyi pomorskiej nie zdołałem również zebrać dostatecznie wyczerpującego materyału, uzupełniły go jednak w znacznej mierze liczne informacye, nadesłane mi w odpowiedzi na setki moich listów i kwestyonarzy. Dopomógł także pod niejednym względem służący mi do dyspozycyi materyał urzędowy statystyczny.

Uwagami powyższemi nie miałem zgoła zamiaru obniżyć wartości pracy p. Parczewskiego. Zabrałem głos jedynie w interesie prawdy, wyzwany do tego przez samego autora, który zbyt lekko podał w wątpliwość wiarygodność moich cyfr, z ciężkim trudem i znojem zgromadzonych.

D.

Odpowiedź p. Nadmorskiemu-Łęgowskiemu.

W artykule p.t. „Die Sprache der baltischen Slaven“, zamieszczonym w Nr. 6—9 czasopisma *Blätter für pommersche Volkskunde* z roku 1896, wystąpił p. Nadmorski, tym razem pod własnem nazwiskiem Łęgowskiego, z nowemi datami statystycznemi o Kaszubach. Nie są to cyfry szczegółowe ani zebrane samodzielnie, ale ogólne, dotyczące całych powiatów, oparte zresztą na ogłoszonych już drukiem rezultatach spisu urzędowego z roku 1890, w dodatku — mylne. Nie przedstawiają one zatem dla nas żadnego interesu i nie wspomniałbym tu nawet o tej kilkudziesięciowierszowej notatce, gdyby nie to, że p. N. uznał za stosowne zaczepić przy tej sposobności moje daty o ludności kaszubskiej, podane dla tymczasowej wiadomości ogółu w „Słowniku języka pomorskiego czyli kaszubskiego“ w r. 1893.

Twierdzenia p. Nadmorskiego, acz wypowiedziane w tonie bardzo stanowczym i wyniosłym, są wprawdzie gołosłowne, niemniej jednak poczuwam się do obowiązku udzielenia na nie odpowiedzi, aby już nie było żadnej wątpliwości co do tego, jaką wartość przedstawiają prace statystyczne p. N. i uwagi jego o rezultatach cudzego trudu, o jakim on, operując wyłącznie tylko drukowanym materyałem statystycznym, niema nawet wyobrażenia. Dziś, gdy puszczam w świat książkę niniejszą, obowiązek mój odparcia uczynionych mi zarzutów staje się jeszcze większym, czytelnik bowiem ma prawo i powinien wiedzieć, kto z nas dwóch wprowadza go w błąd, czyniąc to, mniejsza o to, rozmyślnie czy—lekkomyślnie.

Zarzutów wspomnianych nie mogę pominąć milczeniem tem więcej, że redakcya *Blätter für pommersche Volkskunde* nie raczyła mi użyczyć miejsca na odpowiedź, odmowę swoją motywując między innemi tem (str. 88 tego pisma z r. 1896), że p. Nadmorski musi chyba znać dobrze stosunki kaszubskie, skoro „urodził się w powiecie sztumskim a więc na Kaszubach“. Tak oto nie dopuszczono mnie do głosu, odcięto, przynajmniej chwilowo, możność obrony, nie odebrano jednak przekonania, że urodzenie na Kaszubach nie pasuje jeszcze nikogo na „kassubiologa“, zwłaszcza jeżeli ten ktoś urodził się w powiecie sztumskim, który znajduje się... po przeciwnej od Kaszub stronie Wisły i do Kaszub nigdy nie należał...

Nadmieniając jeszcze, że na uwagi swoje o moim „Słowniku“, jako nie należące tu do rzeczy, znaleść może p. N. odpowiedź gdzieindziej, przystępuję do zarzutów, zwróconych wyłącznie przeciwko moim datom statystycznym.

Przedewszystkiem tedy twierdzi p. Nadmorski, że podana przezemnie ogólna cyfra ludności kaszubskiej jest za wysoką; na poparcie twierdzenia tego przytacza atoli jeden tylko argument, którego zupełną bezzasadność wykażę zresztą zaraz niżej. Cóż tu zatem odpowiedzieć na tak ogólnikowy zarzut, zwłaszcza że surowy mój sędzia do postawienia go miał chyba bardzo mało prawa? Toć przecież p. N. nie zadał sobie trudu obliczenia ludności bodaj w jednym przysiołku, wszystko bowiem, co pisał o liczbie Kaszubów, czy to było w r. 1889, czy 1896, polega wyłącznie na kombinowaniu cyfr urzędowych z dodatkiem własnych domysłów, jak gdyby chodziło o ludność, żyjącą na obczyźnie w rozproszeniu.

Jak dalece zaś kombinacyom tym brakło ścisłości a domysłom trafności, świadczy dowodnie omówiona w przedmowie do książki niniejszej (str. 3) praca p. Nadmorskiego p.t. „Ludność polska w Prusach zachodnich“. Błędy tego opracowania, w którem autor *myli się o całe powiaty i o całe dziesiątki tysięcy dusz*, pozwoliłem sobie wytknąć w moim „Słowniku“. P. N. jednak, zamiast, jak ja to czynię obecnie, usprawiedliwić się z zarzutów, uczynionych specyalnej jego pracy statystycznej, pomija je dyplomatycznem milczeniem a w zamian za to, w myśl znanej zasady Tiedemanna: *„die beste Deckung ist der Hieb“*, wskazuje na upatrzony przez siebie, w rzeczywistości nie istniejący błąd w mojem, tymczasowem zresztą obliczeniu, zamieszczonem we wstępie do pracy zgoła niestatystycznej.

Że zaś zarzuty moje były słuszne, dowodem tego najlepszym są cyfry, które sobie p. N. wykombinował obecnie na podstawie statystyki urzędowej z roku 1890. Tak np. pisał on w roku 1889, że w powiecie chojnickim i starogardzkim znajduje się tylko 2.000 Kaszubów, obecnie w samym chojnickim ma ich być według niego 27.000 czyli trzynaście razy tyle! W r. 1889 nic mu jeszcze nie było wiadome o istnieniu Kaszubów w powiecie człuchowskim, dziś cyfrę ich podaje na 6.200...

Samo już zestawienie obok siebie cyfr, podanych przez p. Nadmorskiego w roku 1889, z cyframi, które ogłasza obecnie, mogłoby mnie zwolnić najzupełniej od dalszego dysputowania z nim na temat statystyki ludności kaszubskiej. Okazuje się atoli, że p. N., podobnie jak w roku 1889, tak też i teraz, nie cytuje sumiennie nawet cyfr cudzych. Oto bowiem, opierając się rzekomo na spisie urzędowym z roku 1890 i zaznaczając wyraźnie, że w powiecie człuchowskim wszystka ludność słowiańska jest kaszubską, twierdzi, iż w powiecie tym znajduje się 6.200 Kaszubów, gdy tymczasem spis urzędowy wykazuje 8.714 Kaszubów i Polaków czyli o 2.514 dusz więcej. W powiecie chojnickim ma być według p. N. 27.000 Kaszubów a 13.500 Polaków, razem 40.500; przy spisie urzędowym w roku 1890 naliczono jednak tylko 28.007 Kaszubów i Polaków łącznie już z dwujęzycznymi, to jest o 12.507 dusz mniej! W podobny sposób obszedł się p. N. z innymi także powiatami.

Zaiste, trudno dalej posunąć lekkomyślność w opracowywaniu cudzego, gotowego już, bo nawet wielokrotnie drukowanego materyału!... A jednak, jak pomimo tego, wymagającym jest p. N. dla tych, co nie zadowalając się cyframi urzędowemi, zapragnęli własnym, ciężkim trudem zdobyć prawdę! „Jak mało Ramułt—oznajmia p. N. wyniośle—obeznany jest ze stosunkami kaszubskimi, wynika z tego, że dla powiatu kartuskiego przyjmuje około 50.000 Kaszubów, jakkolwiek w roku 1885, powiat ten liczył tylko 43.098 katolików, z których nadto mała część jest niemiecką, a Kaszubów ewangielików niema tam wcale".

Na to odpowiadam p. Nadmorskiemu, że co było w roku 1885, nie obchodzi mnie zgoła w tym wypadku, gdyż moje wykazy odnoszą się do roku 1892, w którym to czasie samych Kaszubów katolików było w powiecie kartuskim około 44.000. Dodawszy ewangielików kaszubskich, których istnieniu przeczy wprawdzie p. N. z całą stanowczością, których jednak w powiecie tym znajduje się parę tysięcy, choć wszystkich szczegółowa statystyka niniejsza nie mogła wykazać, byłem chyba zupełnie uprawnionym do napisania, że liczba ludności kaszubskiej w powiecie kartuskim wynosi około 50.000.

Tak oto przedstawia się ów zabójczy a jedyny argument, którym p. N. chciał mnie zmiażdżyć. Cios chybił jednak celu najzupełniej. Gdyby p. N. znał przedmiot lepiej, byłby znalazł inne, istotne niedokładności w mojej tymczasowej notatce, byłby skonstatował przedewszystkiem, że podana przezemnie cyfra ludności kaszubskiej jest za nizką a nie — jak mniema — za wysoką. Zródłem tych usterek, które jednak nie mogą chyba iść w porównanie z błędami p. N., płynącymi z zasadniczej nieznajomości rzeczy, jest okoliczność, że w roku 1893 to jest w chwili wydania „Słownika", materyał mój statystyczny nie był jeszcze kompletny i z konieczności musiałem go sztukować wykazami rządowymi.

Co się wreszcie tyczy Kaszubów ewangielików, nie będę powoływał się na własne spostrzeżenia ani nawet na informacye innych osób, choćby Niemców, bo p. Nadmorski gotów zaprzeczyć wszystkiemu gołosłownie; wystarczy jednak może, gdy mu powiem, o czem on widocznie nie wie, a co mnie jest wiadomem z aktów konskrypcyjnych, że *ludność kaszubską wyznania ewangielickiego wykazuje w powiecie kartuskim nawet spis urzędowy* z roku 1890 i że np. w jednej tylko miejscowości Zgorzałe na 86 ewangielików 85 podało mowę kaszubską, jako swoją ojczystą.

„Jak mało tedy obeznanym jest ze stosunkami kaszubskimi!"—ale kto?... Co do mnie, skromnym dowodem przynajmniej dobrych chęci poznania ziemi Kaszubów niechaj będzie książka niniejsza. Zrobiwszy wszystko, co tylko leżało w mojej mocy, puszczam ją w świat z tem przeświadczeniem, że przynajmniej pod względem formalnym nikt nie zarzuci mi lekceważenia przedmiotu i... nieumiejętności rachowania. Panu Łęgowskiemu zaś pozostawiam swobodę dalszego atakowania prac moich we właściwy sobie sposób, w tych zwłaszcza pismach, które dadzą mu zapewnienie, że motywowaną odpowiedź moją na jego gołosłowne zarzuty — rzucą do kosza. *Est modus in rebus...*

E.

Rybacy kaszubscy na półwyspie Jones Island w Ameryce północnej.

Ciekawą kartę w historyi Kaszubów amerykańskich tworzyć będzie bezwątpienia ustęp o rybakach kaszubskich na półwyspie Jones Island, wysuniętym w jezioro Michigan niedaleko miasta Milwaukee. Przybysze kaszubscy, osiadłszy na bezludnym, piaszczystym skrawku ziemi, do którego nikt nie rościł sobie prawa, utworzyli tam zrazu jakby niepodległe państewko i nie płacili nikomu podatków. Stan ten trwał długi szereg lat; o półwysep nikt się nie upominał, w końcu jednak przy regulacyi stosunków miejscowych przyłączono kraik kaszubski do miasta Milwaukee z zachowaniem zresztą praw własności, nabytych „prawem pierwszego" przez Kaszubów.

Stało się to bez not dyplomatycznych i bez krwi rozlewu.

Na tem jednak nie koniec, bo oto w roku 1895 kompania „Illinois Steel", która w pobliżu ma wielkie lejarnie żelaza, zapotrzebowała kawałka półwyspu kaszubskiego pod kolej a uzyskawszy przyznanie prawa własności w sądzie niższym, wzięła się do wyrzucania osadników kaszubskich z ich nowej ojczyzny. Pokazało się atoli, że z Kaszubami nie tak łatwa sprawa. Uzbroiwszy się w drągi i siekiery, wystąpili oni solidarnie w obronie swoich praw i odparli zwycięsko napastników. Sprawa oparła się następnie o sąd wyższy a Kaszubi uzyskali na razie tyle, że wykonanie zarządzenia sądu niższego zostało wstrzymane. Dalsze losy tego zajścia są mi na razie nieznane, nadmieniam tylko, że za Kaszubami oświadczyła się cała prawie prasa amerykańska, co na drugiej półkuli znaczy bardzo wiele.

Zajmującą notatkę o rybakach kaszubskich na Jones Island znalazłem w książce prof. E. Dunikowskiego p. t. „Wśród Polonii w Ameryce". Czytamy tam na str. 87 — 88:

„Na piaskach stoi grupa domków, ułożonych bez symetryi, bez ulic i placów. Gdzieniegdzie przed domkiem kilka nikłych kwiatków stara się wydobyć z piasku trochę życia i barw dla siebie, na płotach wiszą

olbrzymie sieci, snać to ludek rybacki. Lecz cóż to za język, który uderza o moje uszy? Niby polski, niby nie polski, wsłuchuję się lepiej i poznaję wreszcie. „*Widzita, ti ledze, to bélne knöpé, to naszi Kaszebi!*“ Tak, to nasi poczciwi Kaszubi. Ci z Michiganu zrobili sobie Bałtyk i osiedlili się na pustej wysepce, o którą się przedtem nikt nie troszczył. Obecnie niechcą miastu (Milwaukee) płacić podatków, bo twierdzą, że ta wyspa nie należy do miasta, tylko do Stanów Zjednoczonych, te ostatnie atoli tak się troszczą o posiadanie wysepki kaszubskiej, jak my np. o kraje podbiegunowe, więc szczęśliwi Kaszubi tworzą udzielne państwo i potrzeba tylko, aby sobie wybrali króla, a byłoby już na ziemi królestwo kaszubskie.“

„Wszyscy bez wyjątku przywiązani są bardzo do kościoła a należą do parafii, którą zarządza ks. Rogoziński. A jakkolwiek w Michiganie nie mają ani „flondry“ ani swego ulubionego „zelanda“, to przecież mają szczupaki, karpie, okonie itp., które im zapewniają życie. Zresztą są dokoła fabryki, w których można zarobić ładny grosz“.

SPIS NAZW MIEJSCOWOŚCI.

A.
Nazwy polskie.

W spisie niniejszym figurują i te nazwy niemieckie, które w braku odpowiednich polskich zamieszczone zostały w statystyce szczegółowej na pierwszem miejscu, np. Ackerhof, Geglenfelde, Silberhammer i inne. Liczba obok nazwy oznacza stronicę, na której należy szukać szczegółów o danej miejscowości.

A.

Ackerhof 153.
Albek 197.
Amalienfelde 44.
Amalienthal 77.
Angowice 153.
Antonin 153.
Arciszewo 109.
Asmus 153.
Augustowo 77.

B.

Babi dół (Krug Babenthal) 77.
Babi dół (Ziegelei Babenthal) 77.
Babi dół 197.
Babilon 176.
Babi skok 77.
Bachorz 153.
Bagienica 56.
Bagno 153.
Baldenburg 176.
Banin 77.
Bankowa 109.
Bardlin 109.
Barembark 109.
Barembark 129.
Barenhütte 129.
Bargiędzin 197.
Barkenfelde 176.
Barki 129.
Barkocin nowy 129.
Barkocin stary 129.
Barłogi 129.
Barłomin 56.
Barniewice 77.
Bartel duży 129.
Bartel mały 129.
Bartoszów las 129.
Barwik 78.
Baumgart 129.
Bawerndorf 77.
Barenwalde 176.
Bącka huta 77.
Bącz 77.
Bączek 129.
Bąk 153.
Bąsiewice 197.
Beka 44.
Belgard ob. Białogród.
Bernardowo 56.
Bernorda 56.
Będargowo 56.
Będomin 129.
Będominek 129.
Będzieszyn 109.
Będźmirowice 153.
Biała 56.
Biała góra 153.
Biała góra, ob. d., 197.
Biała góra, wieś 197.
Białe błota 129.
Białe błoto 153.
Białogród 197.
Białorzeka 56.
Bieguszewo ob. Bigusewo.
Bielawa 56.
Bielawka ob. Bielawki.
Bielawki 77.
Bielawy, przyl. do Szarloty, 77.
Bielawy 153.
Bielkowo 109.
Bielkówko 109.
Bielsk 176.
Biesowo 109.
Bieszki 44.
Bieszkowice, fol. 56.
Bieszkowice, wieś 56.

Bieszkowo 56.
Bieszkówko ob. Bieszkowo.
Bigusewo 77.
Biguszewo ob. Bigusewo.
Binduga 176.
Biskupnica 176.
Bismarka 197.
Błądzikowo 44.
Blumfeld 129.
Blumfeld, ob. d., 153.
Blumfeld, wieś 153.
Bobrowo 197.
Bochów 197.
Bojan 56.
Bolszewo, obw. dom. 57.
Bolszewo, wieś 56.
Bonhausen 153.
Borcz 77.
Borek, obw. dom. 57.
Borek, przyl. do Dąbrówki 57.
Borek, wieś, 77.
Borek, przyl. do Sulęcina, 77.
Borek, przyl. do Żukowa, 77.
Borecin 109.
Borgfeld, ob. d. 109.
Borgfeld, wieś, 109.
Borkowo 197.
Borkowo królewskie 77.
Borkowo szlacheckie 77.
Borkówko 197.
Borowiec, przyl. do Będargowa, 57.
Borowiec, obw. dom.. 78.
Borowiec, przyl. do Węsior, 78.
Borowiec 129.
Borowo, przyl. do Wejherowskiego zamku 57.
Borowo 78.
Borowy las 78.
Borowy młyn 176.
Borsk 153.
Borucin 78.
Borucin ob. Borecin.
Borztal 130.
Borzystowo 78.
Borzystowska huta 78.
Borzytuchom, ob. d., 211.
Borzytuchom, wieś, 211.
Borzyszkowy 176.
Bożanka 57.
Bożejewo 57.
Boże pole król. 130.
Boże pole małe, obw. d., 197.
Boże pole małe, wieś, 197.
Boże pole szlach. 130.
Boże pole wielkie 197.
Bór 44.
Bór 78.
Bór 197.
Brda 153.
Breitenfelde, ob. d., 176.
Breitenfelde, wieś, 176.
Brętowo 109.
Broda 153.
Brodnica dolna 78.
Brodnica górna 78.
Brunsdorp 109.
Brusy 153.
Bruździewo 44.
Brünhausen 44.
Brzeziny 78.
Brzeźniaki 153.
Brzeźnica 176.
Brzeźno, obw. dom. 44.
Brzeźno, wieś, 44.
Brzeźno 109.
Brzeźno 197.
Brzeźno królewskie 176.
Brzeźno szlacheckie 176.
Brzęczek 130.
Brzozowa góra 57.
Brzozowa karczma 109.
Brzozówka 57.
Buchwałd 211.
Budowanie 197.
Budziska 153.
Bukole 176.
Bukowa góra 78.
Bukowa góra 130.
Bukowa góra 153.
Bukowiec królewski 130.
Bukowiec nowy 130.
Bukowiec stary, obw. d., 130.
Bukowiec stary, wieś, 130.
Bukowina, obw. d., 197.
Bukowina, wieś, 197.
Bukowinki 78.
Bukowo 78.
Bulkowskie 57.
Bulkówki ob. Bulkowskie.
Burchardztwo 78.
Burowo 130.
Buszkowo ob. Buszkowy.
Buszkowy dolne 78.
Buszkowy górne 78.
Buschmühle 154.
Buterfas 79.
Bychów 197.
Bytów, obw. dom., 211.
Bytów, miasto, 211.
Bzin 57.

C.

Cecenów, obw. d., 218.
Cecenów, wieś, 218.
Cegielnia, przyl. do Kielna, 57.
Cegielnia 109.
Cekcyn niemiecki 154.
Celbowo 44.
Cetnowo 44.
Cewice, obw. d., 197.
Cewice, wieś, 197.
Chałupa 79.
Chałupy 44.
Charbrów, obw. d., 197.
Charbrów, wieś, 197.
Charlottenthal 154.
Charwatynia, przyl. do Będargowa, 57.
Charwatynia, przyl. do Kębłowa, 57.
Charzyki ob. Charzykowy.
Charzykowy 151.
Chełmy małe 154.
Chełmy wielkie 154.
Chłapowo 44.
Chłopowy 154.
Chmieleniec 198.
Chmieleńskie leśnictwo 79.
Chmielno 79.
Chmielonek 79.
Chocielewo 198.
Chociński młyn 176.
Choczewko 198.
Choczewo, ob. d., 198.
Choczewo, wieś, 198.
Chojna 79.
Chojnice 154.
Chojniczki 154.
Chośnica 79.
Chośnickie leśnictwo 79.
Christfelde 176.
Chróstowo, przyległ. do Przewozu 79.
Chróstowo, przyl. do Stężycy szlach., 79.
Chrztowo ob. Kartowo.
Chwarzcionek 130.
Chwarzno 58.
Chwarzno 130.
Chwaszczyn, obw. dom., 57.
Chwaszczyn, wieś, 57.
Chwaszczyńskie pustki 57.
Chylonia 57.
Chylońskie nadleśnictwo 57.
Chylońskie pustki 57.
Chylowa huta 79.
Chynowia 198.
Cicha 130.
Ciechocin ob. Cekcyn niemiecki.
Ciechocin, obw. dom.. 58.
Ciechocin, wieś, 58.
Ciecholewy 176.
Ciechomie 79.
Cieciorka 130.
Ciemin 219.
Ciemno 211.
Cieplewo 109.
Cierznia 58.
Cieszenie 79.
Cieszonki 79.
Cis ob. Czersk. nadleśn.
Cis, leśn., 130.
Cis nowy 130.
Cis stary 130.
Cisewie 154.
Cisowia 58.
Cołdanki 154.
Copoty ob. Sopoty.
Cyganki 109.
Czapielki królewskie ob. Czapielsk wielki.
Czapielki małe ob. Czapielsk mały.
Czapielki szlacheckie ob. Czapielsk szlacheki.
Czapielsk królewski ob. Czapielsk wielki.
Czapielsk mały 79.
Czapielsk szlachecki 79.
Czapielsk wielki 79.
Czapielski młyn 80.
Czapiewice 154.
Czaple 109.
Czaple nowe 80.
Czaple stare 80.
Czarlin, przyległ. do Węsiorów, 80.
Czarlin 130.
Czarna dąbrowa, przyl. do Przetoczyna, 58.
Czarna dąbrowa 211.
Czarna góra 58.
Czarna huta 80.
Czarna huta 130.
Czarna rzeka 80.
Czarne, miasto, 176.
Czarne, obw. dom., 176.
Czarnice 176.
Czarnisz 154.
Czarnocin 130.
Czarnocińskie piece 130.
Czarnowo 154.
Czarnowski młyn ob. Czarny młyn.
Czarny młyn 44.
Czartołomie 154.
Czarze 177.
Cząstkowo 131.
Cząstkowo 58.
Czechy 44.
Czeczewo 80.
Czekocin, ob. d., 198.
Czekocin, wieś, 198.
Czernica 154.
Czerniewko 110.
Czerniewo, obw. dom., 110.
Czerniewo, wieś, 110.
Czerniki ob. Czernikowy.
Czernikowy duże 131.
Czernikowy małe 131.
Czersk, obw. d., 154.
Czersk, wieś, 154.
Czersk (Cis), nadleśn., 155.
Czerska rzeka 155.
Częgardło 131.
Częstkowo ob. Cząstkowo 58.
Częstkowo 80.
Człochów 218.
Człuchów 177.
Czołpin 218.
Czosnowo 177.
Czyczkowy 155.
Czymanowo 58.
Czysta, ob. d., 218.
Czysta, wieś, 218.
Czysta woda 80.
Czysta woda 131.
Czyste 155.

D.

Damerkowo 219.
Dana 44.
Dargolewo 58.
Darślub ob. Darzlub.
Darzlub 44.
Darzlubskie nadleśnictwo 44.
Darżyn, obw. dom., 177.
Darżyn, wieś, 177.
Dąbrowa, przyl. do Świecina 44.
Dąbrowa, przyl. do Bojana, 58.
Dąbrowa 131.
Dąbrowa 155.
Dąbrowa (Dąbrówka) ob. d., 198.
Dąbrowa, przyl. do Brzeźna, 198.
Dąbrowo, przyl. do Borzystowa, 80.
Dąbrowo, przyl. do Kartuskiego nadleśnictwa, 80.
Dąbrowo, przyl. do Klukowej huty, 80.
Dąbrowo, przyl. do Miszewka, 80.
Dąbrowo, przyl. do Puzdrowa, 80.
Dąbrowo 131.
Dąbrowski młyn 58.
Dąbrówka obacz Damerkowo.
Dąbrówka, wieś, 58.
Dąbrówka, przyl. do Grabowa, 80.
Dąbrówka, przyl. do Glińa małego, 155.
Dąbrówka, przyl. do Męcikału, 155.
Dąbrówka, obw. dom., 177.
Dąbrówka, wieś, 177.
Dąbrówka ob. Dąbrowa, ob. d., 198.
Dąbrówka, obw. d., 198.
Dąbrówka, wieś, 198.
Dąbrówka królewska 211.
Dąbrówka szlachecka 211.
Dąpie 211.
Debrzyn 131.
Deka 80.
Deka 131.
Demin, ob. d., 177.
Demin, wieś, 177.
Demlin ob. Dęblin 131.
Dębcki 44.
Dębiak 58.
Dęblin 131.
Dębnica 58.
Dębnica 177.
Dębniak 81.
Dębnik 58.
Dębogórz, leśn. 45.
Dębogórz, obw. dom., 45.
Dębogórz, wieś, 45.
Dębogóry 131.
Dębowa góra, przyl. do Chylońskich pustek, 58.
Dębowa karczna 58.
Dęptowo 59.
Dickhof 177.
Długi kierz 80.
Długi rząd duży 80.
Długi rząd mały 81.
Dmuchowa 45.
Doba 81.
Dobrogoszcz 131.
Dobrzewino 59.
Dolna huta 81.
Domachowo 81.
Domachowo 110.
Domatowo 45.
Domatówko 45.
Domosław, ob. d., 177.
Domosław, wieś, 177.
Donimirz wielki 59.
Dominirz mały 59.
Doręgowice 155.
Drozdowo 81.
Drzewicz 155.
Drzewiny 131.

Dubowo 81.
Dubrsk 131.
Dunajki, leśn., 131.
Dunajki, przyl. do Blumfeldu, 131.
Dunajki, przyl. do Dziemian, 131.
Dunkershagen 155.
Dünsterbruch 177.
Dywan 131.
Dziechlin 198.
Dziemiany 132.
Dzierzążno 81.
Dzięcielec, ob. d., 198.
Dzięcielec, wieś, 198.
Dzięgiel 177.

E.

Ebersfelde 177.
Eggebrechtsfelde 177.
Egiertowa huta 81.
Egiertowo ob. Egiertowa huta.
Ekfir 177.
Elznowo, ob. dom., 177.
Elznowo, wieś, 177.
Emaus 110.
Emilienhof 81.
Engsee 177.
Englerowa huta ob. Englerska huta.
Englerska huta nowa 132.
Englerska huta stara 132.
Engsterbeński młyn 132.
Eschfeld 59.
Eulalin 155.

F.

Falkenwalde 177.
Fernheide 177.
Ferstnowo 177.
Filipy 132.
Fingierowa huta 132.
Fiszerhuta ob. Fiszerowa huta.
Fiszerowa huta 81.
Fiszerowo ob. Fiszerowa huta.
Fliesshof 81.
Foshuta 132.
Freudenthal 110.
Friedrichsbruch 155.
Friedrichshof 81.
Friedrichshof 155.
Frydland 177.
Frydrychowo 177.
Funkermühl 155.
Fuspetrowa huta ob. Fustpetrowa huta.
Fuspetrowo ob. Fustpetrowa huta.
Fustpetrowa huta 81.
Fustpetrowo ob. Fustpetrowa huta.

G.

Gacie, ob. d., 198.
Gacie, wieś, 198.
Galicya 45.
Gans, ob. d., 198.
Gans, wieś, 198.
Gapowo 81.
Garcz 81.
Garczygórz 198.
Garczyn, obw. dom., 132.
Garczyn, wieś, 132.
Garczynki 132.
Garczyska 81.
Gardki 155.
Gardkowice 198.
Garna mała ob. Mała Garna.
Garna wielka ob. Wielka Garna.
Gdańsk 117.
Gdynia 59.
Gdynia nowa 59.
Geglenfelde, ob. d., 178.
Geglenfelde, wieś, 177.
Giełdon 155.
Gielatkowo 110.
Giemły 178.
Giszkowo, ob. Juszkowo.
Gładzikowo ob. Gielatkowo.
Głębokie 110.
Głodowo, przyl. do Bojana, 59.
Głodowo, przyl. do Smażyna, 59.
Głodowo 132.
Głodówko 59.
Główczyce, ob. d., 218.
Główczyce, wieś, 218.
Główczewice 155.
Głuche 178.
Głusin 81.
Głuszewo 45.
Głuszyn ob. Głusin.
Glabus 155.
Gletkowo ob. Gielatkowo.
Glincz górny ob. Glincz stary.
Glincz nowy 81.
Glincz stary 82.
Glinka 82.
Glinki 45.
Glinki 82.
Glinki 155.
Glinna 59.
Glinna góra, przyl. do Przyjaźni, 82.
Glinna góra, przyl. do Szarloty, 82.
Glinów ob Glinka.
Gliśno 178.
Gliśno małe 155.
Glukowo 110.
Gluzin ob. Głusin.
Gniewin, ob. d., 198.
Gniewin, wieś, 198.
Gniewinek, ob. d., 199.
Gniewinek, wieś, 198.
Gniewowo 59.
Gniewowskie nadleśnictwo 59.
Gnieżdżewo 45.
Gockowice 155.
Gockowo 178.
Godetów 199.
Godkowice ob. Gockowice.
Gogolewo 82.
Gogowce 82.
Gołąbkowo 110.
Gołąbkowo nowe 132.
Gołuń 132.
Golcewo 82.
Golubie 82.
Gora 59.
Goręcin 82.
Goręczyn ob. Goręcin.
Gostkowski 199.
Gostków 211.
Gostkówek 211.
Gostomie 82.
Gostomek 82.
Gostuda 178.
Goszczyn 45.
Goszczyn 110.
Gościcin, przyl. do Bolszewa, 59.
Gościcin, wieś, 59.
Gothelp 156.
Gowidlin 82.
Gowin, fol., 60.
Gowin, wieś, 59.
Gowinek 60.
Góra 132.
Górki 156.
Górna huta 82.
Grabacin 211.
Grabowiec 60.
Grabowin 60.
Grabowo 82.
Grabowo, obw. dom., 132.
Grabowo, wieś, 132.
Grabowo, ob. d., 178.
Grabowo, wieś, 178.
Grabowska huta 132.
Grabowski młyn 132.
Grabówka 60.

Grabówko 132.
Gradolewo 82.
Gramkat 156.
Graniczna wieś 110.
Granicznik 60.
Graniczny dwór, przyl. do Chośnickiego leśnictwa, 82.
Graniczny dwór, przyl. do Zgorzałego, 82.
Graniczny dwór 133.
Granowo 156.
Grasdorf 60.
Grenzacker 133.
Grezłów 60.
Grunowshöhe 156.
Grunsberg 156.
Grunwałd 133.
Grzebieniec 82.
Grzmieniec 211.
Grzybno, leśn., 133.
Grzybno dolne 82.
Grzybno górne 83.
Grzybno stare 83.
Grzybno średnie 83.
Grzybowo 133.
Gutowiec 156.

H.

Hamer, ob. d., 178.
Hamer, przyl. do Luboni, 178.
Hamerbark 133.
Hamersztyn ob. Czarne.
Hamowana 60.
Hangowice ob. Angowice.
Hansfelde 178.
Haska 83.
Hasły 178.
Heinrichsthal 156.
Hejtus 83.
Hel 45.
Helenenhof 83.
Helskie leśnictwo 45.
Henigowice ob. Angowice.
Henriettenthal 83.
Henrykswałd 178.
Hilfe 156.
Hoffnungskrug 156.
Hohenkamp 178.
Holędry ob. Karwieńskie błoto 51.
Holzkathen 218.
Hopowo 83.
Hopy 83.
Horniki dolne 133.
Horniki górne 133.
Horniki nowe 136.
Hornikowy ob. Horniki.
Huta ob. Szynwałd 164.
Huta brodzka 156.

I.

Igły 156.
Iłownica 133.
Izbice, ob. d., 219.
Izbice, wieś, 219.

J.

Jabłoń 156.
Jabłończ 211.
Jabłuszek 133.
Jacków, ob. d., 199.
Jacków, wieś, 199.
Jagatowo 110.
Jagatówko 110.
Jakóbowo 110.
Jakubowo 156.
Jamno 83.
Jamski bór 83.
Jamski młyn 83.
Jangowice ob. Angowice.
Janin 133.
Jankowo 110.
Janowice małe, ob. dom., 199.
Janowice małe, wieś, 199.
Janowice wielkie 199.
Janowo 60.
Janowo 133.
Janowo ob. Angowice.
Jarcewo 156.
Jaroszewy 133.
Jasień 211.
Jasiowa huta 133.
Jasno 156.
Jastarnia 45.
Jastarnia gdańska ob. Bór 44.
Jastarnia pucka ob. Jastarnia.
Jastrzębie, wieś, 133.
Jastrzębie, przyl. do Obozina, 133.
Jaśki ob. Juszkowo.
Jaty 156.
Jäcknitz 83.
Jägerberg 60.
Jägerhof 60.
Jägersburg 83.
Jägerthal 156.
Jąkrowy 133.
Jegmuc ob. Jäcknitz.
Jeldzin 45.
Jelenowo 83.
Jeleńcz, ob. dom., 211.
Jeleńcz, wieś, 211.
Jeleńska huta 60.
Jelonek 83.
Jerzmionki 156.
Jezierce 133.
Jeziorka 83.
Jeziorki 156.
Jeziorko 156.
Jeżów 199.
Jęczewo 199.
Jęcznik duży 178.
Jęcznik mały 156.
Johannisdorf ob. Janowo.
Johannisthal 110.
Jonki 178.
Josephsberg 156.
Józefowo 60.
Józefowo 83.
Juńcza, leśn., 156.
Juńcza nowa 157.
Juńcza stara 157.
Junczanka ob. Jęcznik.
Juszki 133.
Juszkowo 110.
Jutrzenka ob. Mosztern.

K.

Kablowo ob. Borowy las.
Kac 60.
Kack 60.
Kacki 110.
Kaczewo 199.
Kałdowo 178.
Kalbszagel 83.
Kalbudy dolne, przyl. do Bielkowa, 110.
Kalbudy dolne, przyl. do Lublewa, 111.
Kalbudy górne 83.
Kaliska 83.
Kaliska 84.
Kaliska 133.
Kaliska 157.
Kaliska 178.
Kalisz 134.
Kalka 84.
Kamela 84.
Kamienica 84.
Kamienica królewska 84.
Kamienica szlachecka ob. Kamienica (Niedeck).
Kamienicki młyn 84.
Kamienna góra, przyl do Gdyni, 60.
Kamienna góra 157.
Kamień 60.
Kamionek 134.
Kamionka ob. Kamień.
Kamionka, ob. dom., 84.
Kamionka, przyl. do Brodnicy, 84.
Kamionka, obw. d., 157.
Kamionka, przyl. do Swornigaci, 157.

Kamirowo 134.
Kamirowskie piece 134.
Kaninchenberg 111.
Kapel ob. Kapellenhütte.
Kapellenhütte 84.
Karczemki 61.
Karczemki 111.
Karczewki ob. Karczewko.
Karczewko 84.
Karłowo, przyl. do Parchowa, 84.
Karłowo, przyl. do Tuchlina, 84.
Karlikowo 45.
Karlików 61.
Karlshof 84.
Karlshof 157.
Karolinenthal 199.
Karpno 134.
Karpno 178.
Karsin 157.
Kartoszyn 45.
Kartowo 134.
Kartuskie nadleśnictwo 84.
Kartuzy 84.
Karwacya 84.
Karwia 45.
Karwieński dwór 45.
Karwieńskie błoto 45.
Karwy 219.
Kaszuba 157.
Katarzynki 84.
Katharinenhof 157.
Katków 211.
Kawle 84.
Kazimierz 45.
Kazub 134.
Kaźmirowo 134.
Kąty 61.
Kczewo 84.
Kębłowski młyn 61.
Kębłów 61.
Kębłów 199.
Kębłów nowy 61,
Kępin 61.
Kępina 178.
Kępinka 178.
Kęsza 157.
Kętrzyn 61.
Kiedrowice 178.
Kiełpin 84.
Kiełpin górny 111.
Kiełpinek 111.
Kiełpinek 179.
Kiełpinek królewski ob. Kiełpinek 185.
Kiełpinek szlachecki 179.
Kieleńska huta 61.
Kielno 61.
Kiemladki 111.
Kierzkowo 134.
Kierzków 199.
Kinice 157.
Kiprzewo 84.
Kisów 199.
Kistowo 85.
Kistówko 85.
Kiszewa nowa 134.
Kiszewa stara 134.
Kiszewski zamek 134.
Kłanin 45.
Kłaniński młyn 45.
Kłęczyn 211.
Kłobuczyn 85.
Kłodawa 111.
Kłodawa, fol., 157.
Kłodawa, wieś, 157.
Kłodawka 157.
Kłodnia 85
Kłodnia 157.
Kłoniecznica 179.
Kłosowo 85.
Kłosówko 85.
Kłosy 212.
Klaftowiszki ob. Dana.
Klaskawa 157.
Klausenau 157.
Klausfelde, ob. d., 179.
Klausfelde, wieś, 179.
Kleszczewko 111.
Kleszczewo, obw. d. 111.
Kleszczewo, wieś, 111.
Kleszczewo 134.
Klęcin, ob. d., 219.
Klęcin, wieś, 219.
Kliczki 157.
Kliczkowy ob. Kliczki.
Klincz duży, ob. d., 134.
Klincz duży, wieś, 134.
Klincz mały 134.
Klincz nowy 134.
Kloc 134.
Klonia, leśn., 157.
Klonia, wieś, 157.
Klonowo dolne 85.
Klonowo wyższe 85.
Kluczyce ob. Kluki.
Kluki ciemińskie 219.
Kluki (smołdzińskie) 218.
Kluki zeleskie 218.
Klukowa huta 85.
Knicin ob. Klęcin.
Kniewo 61.
Knorowo 134.
Kobusewo ob. Kobysewo.
Kobylarz 85.
Kobyle 134.
Kobysewo 85.
Kobysewo małe 85.
Koczała 179.
Kokoszka 179.
Kokoszki 111.
Kokwin 85.
Kołkowo 61.
Kołodzieje 85.
Kolano 85.
Kolebki 61.
Koleczkowo 61.
Kolonia 61.
Kolonia 85.
Kolonia marszewska 85.
Komoszewo dolne 199.
Komoszewo górne 199.
Konarzynki, ob. d., 179.
Konarzynki, wieś, 179.
Konarzyny 134.
Konarzyny, ob. d., 179.
Konarzyny, wieś, 179.
Konewka 158.
Koniec błota 158.
Konigort 158.
Konigortek 158.
Konitop 135.
Konradshammer 111.
Kontrowers 61.
Kopalin, ob. d., 199.
Kopalin, wieś, 199.
Kopaniewo 199.
Koponiewo 86.
Korne 135.
Kosobudno 158.
Kosobudy 158.
Kosowa niwa 158.
Kosowo, leśn., 86.
Kosowo, wieś, 86.
Kossakowo 45.
Kosy 86.
Koszary 86.
Koszowatka 86.
Kościerska huta 135.
Kościerzyna 135.
Kośmin 135,
Kotłowo 62.
Kowale 86.
Kowalewo 62.
Kowalewo 111.
Kozia góra 86.
Kozłowiec 135.
Kozłowski 62.
Kozłowy staw 86.
Kożyczkowo 86.
Krahnsfelde 199.
Krahnshof 200.
Krępa, ob. d., 200.
Krępa, wieś, 200.
Krępiec 62.
Krępkowice 200.
Krępsk 179.
Kriegland 86.
Krojanty, obw. d., 158.
Krojanty, wieś, 158.
Krokowa 46.
Krośniewo 212.

Krowie łąki 86.
Krugleniec 135,
Krummensee, ob. d., 179.
Krummensee, wieś, 179.
Kruszewo 135.
Kruszka 158.
Kruszyn 86.
Kruszyn 158.
Kruszyny 135.
Krykwałd 62.
Krymki ob. Krynki.
Krynki 86.
Krynki 111.
Krystkowo 62.
Krzeszna ob. Kruszyn 102.
Krzywda 86.
Krzywy dół 86.
Krzyż 158.
Kujaty 86.
Kula 135.
Kunzendorf 111.
Kurcze 158.
Kurza męka 86.
Kurów 200.
Kusfeld 46.
Kwieki 158.

Ł.

Łabień 200.
Łabieniec 200.
Łabuń, ob. d., 200.
Łabuń, wieś, 200.
Łaguszewo 111.
Łapalice 86.
Łapin 86.
Łaszenice ob. Łosienice.
Łączki 87.
Łączyn 87.
Łączyńska huta 87.
Łączyński młyn 87.
Łąk 87.
Łąki 179.
Łąkie 179.
Łąkie 212.
Łeba 200.
Łebcz 46.
Łebcz mały 46.
Łebieńska huta 62.
Łebno 62.
Łebno nowe 62.
Łekno 62.
Łęczyce 200.
Łęg, folw. 158.
Łęg, wieś, 158.
Łęgnowo ob. Łęgowo.
Łęgowo 111.
Łęska kolonia 158.
Łęskie parcele ob. Łęska kolonia.
Łętowice 46.
Łętowo 200.
Łężyce 62.
Łosienice nowe 87.
Łosienice stare 87.
Łosinek 135.
Łosiny 158.
Łostowice ob. Szenfeld 116.
Łowicz dolny 200.
Łowicz średni 200.
Łoza, ob. d., 179.
Łoza, wieś, 179.
Łubiana 135.
Łubna 158.
Ługi 200.
Łukowo 159.
Łyśniewo 87.

L.

Lamek 159.
Lampa dolna 87.
Lampa górna 87.
Langfur 118.
Las 218.
Lasek 159.
Lasek 200.
Laska 135
Laska stara 159.
Lawenburg ob. Lęborg.
Legan 62.
Legart 87.
Legbąd 159.
Lemany 87.
Lendy 159.
Lenzberg, przyl. do Buszkowów dolnych, 87.
Lenzberg, przyl. do Buszkowów górnych, 87.
Leszczynki 87.
Leszno 87.
Leśnice 200.
Leśniewo 46.
Leśno 159.
Lewinko 62.
Lewino 62.
Lewino 87.
Lezienko 111.
Leźno 111.
Lęborg 200.
Lędycki młyn 179.
Lędyckie nadleśnictwo 180.
Lędyczek 180.
Lędziechów 200.
Lichnowy 159.
Lichnowy 180.
Lichtenfeld 87.
Lindendorf 87.
Linia 62.
Liniewko 135.
Liniewo 135.
Liniewo górne 135.
Liniewo małe 135.
Lipa 135.
Lipa 159.
Lipia góra 135.
Lipia góra 180.
Lipicz 111.
Lipienice 180.
Lipinice 159.
Lipinki 136.
Lipki 159.
Lipowiec 87.
Lipska karczma 136.
Lipski młyn 136.
Lipuska huta 136.
Lipuska papiernia 136.
Lipusz 136.
Lis 62.
Lisaki 136.
Lisiewko 136.
Lisiewo 46.
Lisiewo 87.
Lisiewo 111.
Lisiewo 180.
Lisiewo 200.
Listewka 159.
Lisztad szlachecki 87.
Liśniewo 46.
Lniska 111.
Lniskie pola 87.
Loreniec, ob. dom., 136.
Loreniec, wieś, 136.
Lotyn 159.
Lubianka 159.
Lubiatów, ob. dom., 200.
Lubiatów, wieś, 200.
Lubieniec 212.
Lubieszyn, ob. d., 136.
Lubieszyn, wieś, 136.
Lubieszyn nowy 136.
Lubieszynek 136.
Lubiszewo 136.
Lubkowo 46.
Lublewo 111.
Lublewo małe 201.
Lublewo wielkie 201.
Lubnie 159.
Lubocin 46.
Luboń 136.
Luboń 180.
Ludwigslust 88.
Ludwigsthal 136.
Lupinenhof 88.
Lupowskie ob. Lupowsko.
Lupowsko 212.
Lutom, ob. d., 159.
Lutom, wieś, 159.
Lutomski most 159.
Lutomskie leśnictwo 159.
Luzin 62.
Luzińskie leśnictwo 62.

M.

Maczkowo 112.
Majdany 88.
Mała Garna 218.
Mała Klonia ob. Klonia leśn.
Małe jezioro 88.
Małkowo ob. Małkowy.
Małkowy 88.
Małkowy dolne 137.
Małkowy górne 137.
Małoszyce 201.
Malachin 160.
Malary 136.
Malbork 88.
Malęcin 112.
Marachowo ob. Marchowo.
Marachówko ob. Marchówko.
Marchowo 62.
Marchówko 62.
Marcinki 88.
Marienfelde, ob. d., 180.
Marienfelde, wieś, 180.
Marszewo 88.
Marszewska góra 88.
Masowice, leśn., 212.
Masowice małe 212.
Masowice wielkie 212.
Maszewko, ob. d., 201.
Maszewko, wieś, 201.
Maszewo 63.
Maszewo 201.
Matarnia 112.
Mausz 88.
Max 88.
Mądrzechowice ob. Mądrzechów.
Mądrzechów 212.
Mechelinki 46.
Mechlinki ob. Mechelinki.
Mechowa 46.
Mechowo 137.
Melanowo 160.
Melanówko 160.
Melwin 63.
Melwińska huta 63.
Mercestwo 63.
Metkowo ob. Łączyńska huta 102.
Mezowo 88.
Mecikał 160.
Mękocin 88.
Mękowy 160.
Michalska huta 88.
Miechucin 88.
Miedzno, przyl. do Odr., 160.
Miedzno, wieś, 160.
Mielno 180.
Mielonek 180.
Mielonko ob. Mielonek.
Mierzyn, ob. d., 201.
Mierzyn, wieś, 201.
Mierzynek 201.
Mierzyszyn 112.
Mieszek 160.
Migi 88.
Miglowskie 63.
Miglówki ob. Miglowskie.
Miłoszewo 63.
Milgrowa góra 88.
Milonki 137.
Minkowice 46.
Mirachowskie nadleśnictwo 88.
Mirachów 88.
Mirowo 137.
Mirówko 137.
Miruszyn 46.
Miszewko 89.
Miszewo 89.
Młynek, obw. dom., 89.
Młynek, przyl. do Żukówka, 89.
Młynek 160.
Młynki 160.
Młyńsk, przyl. do Małkowów, 89.
Młyńsk, przyl. do Sianowskiej huty, 89.
Mleczarnia rekowska ob. Rekowo 65.
Modrzejewo A. C. D. 212.
Modrzejewo B. 212.
Modrzejewski 180.
Modrzejewskie ob. Modrzejewski.
Modziel 180.
Mogiel 180.
Mojusz 89.
Mojuszewska huta 89.
Mokre 160.
Mokre łąki 89.
Mokre łąki ob. Prokowskie pustki.
Mokry bór 201.
Mosna 160.
Mosty, ob. dom., 46.
Mosty, wieś, 46.
Moszczenica 160.
Mosztern 212.
Moszyn 180.
Mrozy 89.
Máciszewice 89.
Muza 46.
Mühlhof 160.
Mydlita ob. Buchwałd.
Mygowo 112.

N.

Nadole 63.
Nakło 89.
Naniec 63.
Nawicz 112.
Nawicz 201.
Neufeld 89.
Neuvorwerk 89.
Nieponia 112.
Nieponia 160.
Nieponie 89.
Niebędzin, ob. d., 201.
Niebędzin, wieś, 201.
Niedamowy, ob. d., 137.
Niedamowy, wieś, 137.
Niedarzyn 212.
Niedźwiadek 63.
Niedźwiedź ob. Barembark.
Niemotowo 63.
Nieobędzin ob. Niebędzin.
Niepoczłowice 63.
Niepszczołąg 180.
Nierzostowo 180.
Niesiołowice 89.
Niestępowo 89.
Niezabyszewo 212.
Niezabyszewy ob. Niezabyszewo.
Nieznachów, ob. d., 201.
Nieznachów, wieś, 201.
Nieżórawa 160.
Nieżywięć 180.
Niwki 160.
Nobel 112.
Nowa Brda 180.
Nowa cerkiew królewska 160.
Nowa cerkiew szlachecka 160.
Nowa huta 89.
Nowa huta 212.
Nowa karczma ob. Drozdowo 102.
Nowa karczma, przyl. do Kornego, 137.
Nowa karczma, przyl. do Lubieszyna nowego, 137.
Nowa karczma 181.
Nowa rola 63.
Nowa wieś (*Neudorf*) 89.
Nowa wieś (*Neuendorf*) 89.
Nowa wieś, przyl. do Suchego, 90.
Nowa wieś 160.
Nowa wieś 181.
Nowa wieś, ob. d., 201.
Nowa wieś, wieś, 201.
Nowa wieś 212.

Nowalczysko 89.
Nowe huty 212.
Nowiny 46.
Nowiny 63.
Nowy dwór 46.
Nowy dwór, obw. dom., 63.
Nowy dwór, przyl. do Gory, 63.
Nowy dwór, przyl. do Smażyna, 63.
Nowy dwór, przyl. do Czapielska szlach., 90.
Nowy dwór, wieś, 90.
Nowy dwór, przyl. do Hopowa, 90.
Nowy dwór, przyl. do Wyczechowa, 90.
Nowy dwór 137.
Nowy dwór 160.
Nowy dwór, obw. d., 181.
Nowy dwór, przyl. do Kiełpinka, 181.
Nowy dwór, ob. d., 201.
Nowy dwór, wieś, 201.
Nowy dwór 219.
Nowy młyn 112.
Nowy młyn, przyl. do Brody, 161.
Nowy młyn, przyl. do Zapędowa, 161.
Nowy port 118.
Nowy Szotland 117.
Nowy świat 181.
Nygut 137.
Nynkowy 112.

O.

Oberhof 90.
Obędzin ob. Niebędzin.
Objemy 90.
Objezierze 161.
Obliwice 202.
Obluz, obw. dom., 46.
Obluż, wieś, 46.
Obluż stary 46.
Obozin 137.
Odargowo, obw. dom., 47.
Odargowo, wieś, 47.
Odnoga 219.
Odry, leśn., 161.
Odry, wieś, 161.
Ogonek 90.
Ogorzeliny, ob. d., 161.
Ogorzeliny, wieś, 161.
Okalice 63.
Okoninki 137.
Okoniny 137.
Oksenkop niemiecki 137.
Oksenkop polski 137.
Oksywie 47.
Okuniewo 63.
Okręglik 161.
Oliwa 112.
Oliwskie nadleśnictwo, część, 63.
Oliwskie nadleśnictwo, część, 112.
Olpuch 138.
Olszanka 138.
Olszewice 63.
Olszowe błoto 90.
Olszyny 161.
Opalin 63.
Orle 138.
Orlik 161.
Orunia 112.
Orzechowo 90.
Osiek 202.
Osieki 202.
Osiecki, obw. dom., 212.
Osiecki, wieś, 212.
Osłanin, fol. 47.
Osłunin, wieś, 47.
Osława dąbrowa 212.
Osowa 64.
Osowa góra ob. Osowa 64.
Osowa góra, przyl. do Chmielna, 90.
Osowa góra, przyl. do Grzybna górn., 90.
Osowa góra, przyl. do Kosowa, 90.
Osowo 161.
Osowo 181.
Osowo 202.
Osówek 181.
Osówek 213.
Osówko ob. Osówek.
Ostowo 90.
Ostrowie 90.
Ostrowite 90.
Ostrowite, przyl. do Czerskiego nadleśn., 161.
Ostrowite, wieś, 161.
Ostrowite 181.
Ostrowo, wieś, 47.
Ostrowo, przyl. do Klukowej huty, 90.
Ostrowo, przyl. do Parchowa, 90.
Ostrowy 161.
Ostrów szwedzki ob. Swedzki ostrów.
Ostrów wdzidzki 138.
Ostrówki 161.
Ostróżki 90.
Ostrza ob. Ostrze.
Ostrze 181.
Ostrzyce 90.
Ostrzyckie leśnictwo 90.
Osusznica 181.
Osusznica nowa 181.
Otalżyn, przyległ. do Donimirza wielkiego, 64.
Otalżyn, przyległ. do Jelońskiej huty, 64.
Otalżyn, przyl. do Łebna, 64.
Otalżyn 91.
Otalżynek 64.
Otomin 91.
Otominek 112.
Ottoshof 181.
Owczarka 112.
Owczarnia, przyl. do Pobłocia, 64.
Owczarnia 91.
Owczarnia ob. Owczarka 112.
Owsne ostrowy 181.
Owśnice 138.

P.

Paczewo 91.
Pakodolsk 181.
Pałubica ob. Pałubice.
Pałubice 91.
Pałubin 138.
Pałubinek 138.
Papenwinkel 91.
Papiernia 112.
Papiernia 138.
Paradyż ob. Raj.
Paraszyn 202.
Parcele 47.
Parchowo 91.
Parchowski bór 91.
Parchowski młyn 91.
Parowa 138.
Parowa 161.
Parszczenica 181.
Parzczyce 47.
Parzkowo 47.
Parzyn 161.
Paszennica 91.
Patoki 91.
Patuła ob. Patuły.
Patuły 91.
Paulinenaue 161.
Pawełek 218.
Pawłowo 138.
Pawłowo 162.
Pawłówko 138.
Pawłówko 162.
Pawłówko, ob. d., 181.
Pawłówko, wieś, 181.
Pelanki ob. Połąki.
Pelki 138.
Peplin 162.
Perlin 202.
Perlinek 202.

Petersdorp 213.
Peterswald 181.
Pękuła 182.
Pępowo 91.
Pętkowice 64.
Pętkowskie leśnictwo 64.
Pflastermühl 182.
Piaszyn 213.
Piaśnica, leśn., 47.
Piaśnica mała 47.
Piaśnica wielka 47.
Piątkowo 162.
Piecewo ob. Piecki.
Piechowice 138.
Pieck 162.
Piecki 112.
Pieczyska 91.
Piekarnia 91.
Piekiełko 64.
Piekło dolne 138.
Piekło górne 138.
Pieleszewo 64.
Pielonki ob. Połąki.
Pieniężnica ob. Pękuła.
Pierszczewko 91.
Pierszczewo 91.
Pierszewko ob. Pierszczewko.
Pierszewo ob. Pierszczewo.
Pierwoszyn 47.
Pietrzykowy małe 182.
Pietrzykowy wielkie 182.
Pikarnia ob. Piekarnia.
Piła 162.
Pińsk 64.
Płaczewo 202.
Płaszczyce 182.
Płachty 138.
Płecna 162.
Płęsno 162.
Płęsy 138.
Płocice 138.
Płociczno 138.
Płotowo małe 213.
Płotowo wielkie 213.
Place 64.
Platendienst, ob. d., 162.
Platendienst, wieś, 162.
Platenrode 64.
Platen zamek 64.
Pobłocie 64.
Pobłocie 202.
Pobłocie, obw. d. 218.
Pobłocie, wieś, 218.
Pociski ob. Drozdowo 102.
Poczernin 47.
Podjazy 91.
Podlesie małe 138.
Podlesie nowe 139.
Podlesie wielkie 139.
Podostrowite 182.
Podwidlin 92.
Pogorszewo 202.
Pogódki, ob. d., 139.
Pogódki wieś, 139.
Pogódkowy ob. Pogódki.
Pogórz 47.
Pogutki ob. Pogódki.
Pokrzywno 162.
Połąki 112.
Połchów 47.
Połchówek 47.
Połczyn, wieś, 47.
Połczyn 213.
Połęcin 92.
Polanki ob. Połąki.
Polaszki nowe 139.
Polaszki stare, ob. d., 139.
Polaszki stare, wieś, 139.
Polianka 92.
Polnice królewskie 182.
Polnice szlacheckie 182.
Pomiecin królewski 92.
Pomiecin szlachecki 92.
Pomiecińska huta 92.
Pomlewo 92.
Pomlewskie chrósty 92.
Pomysk mały, ob. d., 213.
Pomysk mały, wieś, 213.
Pomysk wielki, ob. d., 213.
Pomysk wielki, wieś, 213.
Popia góra 162.
Popielewo 182.
Popowce 92.
Popów, ob. d., 202.
Popów, wieś, 202.
Popówka 92.
Porąb 47.
Poręby 92.
Potęgowo 92.
Powałki 162.
Prądzona 182.
Prądzonka 182.
Prądzonka 213.
Prędzieszyn 112.
Pręgnowo ob. Pręgowo.
Pręgowo dolne 92.
Pręgowo górne 92.
Probostwo 139.
Prokowo 92.
Prokowskie chrósty 92.
Prokowskie pustki 104.
Prusiewo 64.
Pruska karczma 112.
Prusy nowe 162.
Prusy stare 162.
Pruszcz 112.
Prycenwałd 182.
Prynkowo 64.
Prysnowo 48.
Przebędów, ob. d., 202.
Przebędów, wieś, 202.
Przechlewski młyn 182.
Przechlewy 182.
Przerębelska huta ob. Przerębska huta.
Przerębska huta 139.
Przetoczyn 64.
Przewóz 93.
Przodkowo 93.
Przybycz ob. Żarnowiec, wieś, 52.
Przyjaźń 93.
Przyjaźń 162.
Przylesie 93.
Przymusowo 162.
Przyrowie 93.
Przytarnia 162.
Przywiczno 139.
Przywidz 93.
Przywóz 213.
Przyżarcz 162.
Psale 65.
Psalmo 65.
Puc 139.
Puck 48.
Pucka huta ob. Dąbrowo 131.
Pulwermühl 182.
Pulwernia 113.
Pusta 93.
Puste ob. Pusta.
Pustki 163.
Puzdrowo 93.
Pużyce 202.

R.

Racławki 163.
Radek 218.
Radkowice, ob. d., 202.
Radkowice, wieś, 202.
Radłowo ob. Wysokie Radłowo.
Radoszewo 48.
Radowki ob. Radowskie.
Radowskie 65.
Raduń 139.
Radystowo 202.
Raj 65.
Ramleje 93.
Rąb 93.
Raty 93.
Reda 65.
Redłowo ob. Wysokie Radłowo.
Redystowo ob. Radystowo.
Reinholdshof 93.
Rekcin 113.
Rekownica 139.
Rekowo, leśn. 48.
Rekowo, obw. dom. 48.
Rekowo, przyl. do Ciechocina, 65.
Rekowo 202.
Rekowo 213.
Renneberg 65.
Reskowo 93.
Reszki 65.
Reszwice 48.
Rewa 48.
Rębiechów 113.
Rębienica 93.
Rębiska 93.
Rębisko 93.
Ręboszewo 93.
Rębowo 113.
Richenwalde 182.
Rittersberg 182.
Robakowo 65.
Robakowski młyn 48.
Roda 65.
Rogóźno 139.
Rogulewo 65.
Rokicki las 219.
Rokitki 219.
Rokity 219.
Rolbik 163.
Rosenfelde 182.
Rosocha 65.
Roszczyce, ob. d., 202.
Roszczyce, wieś, 202.
Rotembark 139.
Rothstrümpchen 93.
Rotmany 113.
Rotowo, ob. d., 218.
Rotowo, wieś, 218.
Rowista 182.
Rozeft 48.
Rozembark 113.
Rozgórz, ob. d., 203.
Rozgórz, wieś, 202.
Rozłaski młyn 203.
Rozłazin 203.
Rozłazin nowy 203.
Róg 213.
Rów 139.
Równo 139.
Rucewo ob. Rzucewo.
Ruda 139.
Rudnik 182.
Rudziny 163.
Rumia, ob. dom., 65.
Rumia, wieś, 65.
Rumia nowa ob. Janowo.
Rusocin 113.
Rusocinek 113.
Ruthenberg, ob. d., 182.
Ruthenberg, wieś, 182.
Rutki 93.
Rybaki 139.
Rybienko 203.
Rybieńska karczma 65.
Rybnik 203.
Rybno 65.
Rychnowy ob. Rychny.
Rychny 182.
Ryga 93.
Ryła 139.
Rymanowice 140.
Rynszt 213.
Rytel 163.
Rytelski dworzec 163.
Rytelskie nadleśnictwo 163.
Rzeczęca ob. Sztegry.
Rzemiętówka 48.
Rzepiska 93.
Rzucewo 48.
Rzuszcze, ob. d., 219.
Rzuszcze, wieś, 219.

S.

Sandkrug 163.
Sapała 48.
Sarbsk, ob. d., 203.
Sarbsk, wieś, 203.
Sarnowo 94.
Sarnowo 140.
Sarnówki 94.
Sarnówki ob. Sarnówko 94.
Sarnówko 94.
Sasin, ob. d., 203.
Sasin, wieś, 203.
Sątoczno 183.
Scharfenort 113.
Scharshütte 140.
Schildberg 183.
Schlangenberg 113.
Schneidewind 94.
Schodno 140.
Schönau, obw. dom, 183.
Schönau, wieś, 183.
Schönwerder 183.
Seehof 94.
Sępolno, obw. dom., 183.
Sępolno, wieś, 183.
Sępowo 65.
Sępowskie 65.
Sianowo 94.
Sianowska huta 94.
Siemirowice 203.
Siemirów 65.
Siennica 163.
Sierakowico 94.
Sierakowska huta 94.
Sierzno królewskie 213.
Sierzno, nadleśn., 213.
Sierzno szlacheckie 213.
Sikorska huta nowa 94.
Sikorska huta stara 94.
Sikorzyn 48.
Sikorzyn 94.
Silberhammer 113.
Silczno ob. Sylczno.
Silno 163.
Siodlin 219.
Sitna góra 94.
Sitno 94.
Skarszewy 140.
Skorzewo 94.
Skoszewo 163.
Skowarcz 113.
Skórzyn 219.
Skrzeszewo (Krissau) 94.
Skrzeszewo (Schrödersfelde) 94.
Skrzydłowo 140.
Skrzydłówko 140.
Skwierawy 140.
Sławęcin 163.
Sławików 203.
Sławki 95.
Sławkowy ob. Sławki.
Sławoszyn 48.
Sławoszynek 48.
Sławuszewo, ob. d., 203.
Sławuszewo, wieś, 203.
Sławutowo 48.
Sławutówek 48.
Sławutówko ob. Sławutówek.
Słomionki 140.
Słone nowe 140.
Słone stare 140.
Słuchów 203.
Słuszewo 203.
Smażyn 65.
Smęgorzyn 113.
Smętów 95.
Smołdzin 95.
Smołdzin, obw. d., 218.
Smołdzin, wieś, 218.
Smołdziny 183.
Smolin 48.
Smolnik 95.
Smolniki 95.
Smolniki 140.
Smukowo ob. Wyręby 99.
Sobącz 140.
Sobieńczyce, leśn., 48.
Sobieńczyce, wieś 48.
Soboty ob. Sopoty.
Solin, ob. d., 203.
Solin, wieś, 203.
Solinek, ob. d., 203.
Solinek, wieś, 203.
Somerkowo ob. Zabrzcz.
Sominy 213.
Sommerhof 65.
Somonin 95.
Somonin górny 95.
Somoninek 95.
Somoniński młyn 95.

Sopieszyn, przyl. do Wejher. zamku, 66.
Sopieszyn, wieś, 66.
Sopot ob. Sopoty.
Sopoty 66.
Sosnowa góra 66.
Sosnowa góra 95.
Sosnowa karczma 113.
Sośniak 95.
Spierwia 163.
Standershof 163.
Stanisławy 95.
Staniszewo 95.
Stara Brda 183.
Stara huta, przyl. do Klonowa dolnego, 95.
Stara huta, wieś, 95.
Stara huta 140.
Stara huta 213.
Stara pila 66.
Stara wieś 113.
Starbienin 203.
Starkowa huta 95.
Stary młyn 66.
Stary Szotland 117.
Starzec 163.
Starzno ob. Starzyn.
Starzno małe ob. Starzyn mały.
Starzno wielkie ob. Starzyn.
Starzyn 49.
Starzyn 183.
Starzyn mały 49.
Starzyn wielki ob. Starzyn.
Starzyński dwór ob. Starzyn mały.
Stawiska 140.
Stążki 95.
Stefanowo ob. Szczepanowo.
Sternowo 163.
Stęgwałd nowy 95.
Stęgwałd stary 96.
Stęgwałdzkie nadleśnictwo 96.
Stężyca królewska 96.
Stężyca szlachecka 96.
Stężycka huta 96.
Stodółka 163.
Stofrowa huta 140.
Stojęcin (*Stohentin*) 218.
Stojęcin (*Stojentin*) 219.
Stoltmany 183.
Stolzenfelde 183.
Straszyn 113.
Struga 140.
Struga, przyl. do Czerskiego nadleśn., 163.
Struga, przyl. do Legbądu, 164.
Struga, przyl. do Męcikału, 164.
Stryska buda 96.
Stryska góra 96.
Studzienka 113.
Strzebielin 66.
Strzebielinko 66.
Strzebienin ob. Starbienin.
Strzecona 183.
Strzelęcin 203.
Strzelin 49.
Strzelki 140.
Strzelno ob. Strzelin.
Strzemlewo 183.
Strzepcz 66.
Strzepowo ob. Trzepowo.
Strzeszewo 213.
Strzeżów 204.
Studzienica 214.
Sucha ob. Suchy.
Sucha huta 140.
Suchy 96.
Suchy dwór ob. Dębogórz, obw. dom.
Sulęcin 96.
Sulęczyn ob. Sulęcin.
Sulice 49.
Sulicice ob. Sulice.
Sulmin 113.
Sumin 96.
Suszek 164.
Swarzewo 49.
Swornigacie 164.
Swornigacie małe 164.
Swornigacie nowe ob. Swornigacie małe.
Sylczna ob. Sylczno.
Sylczno 96.
Szadółki 113.
Szarlota 96.
Szarlota 140.
Szary dwór ob. Żarnowiec, obw. dom., 52.
Szatarpy 140.
Szczepanowo 140.
Szczepkowice 219.
Szczodrowo 141.
Szczodrowski folwark 141.
Szczodrowski młyn 141.
Szczuka ob. Szczukowo.
Szczukowo 96.
Szczytno 183.
Szelmeja 113.
Szembek 97.
Szendorf 164.
Szenejda 141.
Szenfeld, ob. dom., 113.
Szenfeld, wieś, 113.
Szenfeld 164.
Szenflis królewski 141.
Szenflis szlachecki 141.
Szenhof 141.
Szenurze, ob. d., 204.
Szenurze, wieś, 204.
Szenwałd ob. Szynwałd.
Szklana góra 97.
Szklana huta, przyl. do Kępina, 66.
Szklana huta, wieś, 66.
Szklana huta, przyl. do Brodnicy, 97.
Szklana huta, wieś, 97.
Szklana huta 141.
Szklana huta konarska 183.
Szludron 141.
Sznurki 97.
Szopa, przyl. do Będargowa, 66.
Szopa 97.
Szotland ob. Nowy Szotland i Stary Szotland.
Szpon 141.
Sztegry 183.
Sztris 113.
Sztymborn 183.
Sztyngwort 183.
Sztyporc 183.
Szwanowskie leśnictwo 97.
Szwedzki ostrów 141.
Szydlice 141.
Szymbark 97.
Szymrowice ob. Siemirowice.
Szynfeld ob. Szenfeld.
Szynkowana 66.
Szynwałd 66.
Szynwałd 164.
Szynwałdzka huta 66.

Ś.

Śledziowa huta 141.
Śluza 141.
Śluza 183.
Śmiechowa 66.
Śnicie 97.
Świechowo 66.
Świechów, ob. d., 204.
Świechów, wieś, 204.
Świechówek, ob. d., 204.
Świechówek, wieś, 204.
Świecin 49.
Świetlin 204.
Świętojańska karczma 66.
Święty Wojciech 118.
Świnia buda, leśn., 141.
Świnia buda, wieś, 141.
Świńcz 113.
Świńskie głowy 114.

T.

Tadzin 204.
Tawęcin 204.
Tągowie 214.
Teklewo 97.
Teufelsbruch 97.
Tępcz 67.
Thiloshain 141.
Tiefenthal 97.
Tłuczewo 67.
Tokary 97.
Tokary nowe 97.
Toliszczek 67.
Tomaszewo 141.
Trawice 141.
Trąbki, leśn., 114.
Trąbki duże, ob. dom., 114.
Trąbki duże, wieś, 114.
Trąbki małe 114.
Trątkownica 97.
Troszewo 142.
Trzcianka 142.
Trzebiatkowy 214.
Trzebuń 142.
Trzemeszno 164.
Trzepowo, obw. d., 142.
Trzepowo, wieś, 142.
Trzy rzeki, przyl. do Kłosowa, 97.
Trzy rzeki, przyl. do Załęża, 97.
Tuchlin 97.
Tuchlinek 97.
Tuchom 98.
Tuchom królewski 214.
Tuchom nowy 98.
Tuchom szlachecki 214.
Tuchomek 98.
Tuchomek 214.
Tułów ob. Tyłów.
Tupadła ob. Tupadły.
Tupadły 49.
Turowiec 164.
Turzonka 142.
Tuszkowska huta 142.
Tuszkowy 142.
Twarożnica 164.
Tyłów 49.

U.

Uboga 164.
Ucisk 98.
Udorp 214.
Ugoszcz 214.
Ujeścisko 114.
Ulinia, ob. d., 204.
Ulinia, wieś, 204.
Unieszyn 204.
Unieszynek A. B. 204.
Unieszynek C. D. 204.
Upiłka 183.
Uroża 142.
Ustarbowo, przyległ. do Wejherowskiego zamku, 67.
Ustarbowo, wieś, 67.
Ustka 98.

W.

Wałdówko 142.
Waldhaus 164.
Walkmühle 164.
Warblin 219.
Warblinia 49.
Warcz. ob. dom., 114.
Warcz, wieś, 114.
Warsin 164.
Warszawa 98.
Warzenko 98.
Warzeńska huta 98.
Warzewo 49.
Warzkowo 67.
Warzkowski młyn 67.
Warzno 98.
Wączos 164.
Wądoły, przyl. do Łęgu, 164.
Wądoły, przyl. do Rytla, 165.
Wdzidze kiszewskie 142.
Wdzidze tucholskie 165.
Wdzidzki ostrów ob. Ostrów wdzidzki.
Wehnershof 184.
Weissmist 98.
Wejherowo 67.
Wejherowski zamek 67.
Wejherowskie nadleśnictwo 49.
Wełk 98.
Węglikowice 142.
Węglowczyska 98.
Węsierska huta ob. Węsierskie pustki.
Węsierskie pustki 98.
Węsiory 98.
Wętwie 142.
Wick, ob. d., 204.
Wick, wieś, 204.
Widlin 49.
Widlin 98.
Widno 165.
Widów 49.
Wiec nowy, ob. dom., 142.
Wiec nowy, wieś, 142.
Wiec stary 142.
Wiele 165.
Wieleń ob. Ulinia.
Wielewski młyn 165.
Wielistowo 204.
Wielka Garna 218.
Wielka rola 67.
Wielka wieś 49.
Wielki las 67.
Wieprznica 142.
Wieprznica szlachecka 98.
Wierzchocina 184.
Wierzchowy 184.
Wierzchucin, ob. d., 204.
Wierzchucin, wieś, 204.
Wierzyska 142.
Wierzyska karczma 142.
Wiesenthal 67.
Wieckowy 142.
Wilanowo 98.
Wilcze błoto 143.
Wilhelmsdorf 67.
Wilhelmshof, przyl. do Chośnickiego leśn., 98.
Wilhelmshof, przyl. do Somonina, 98.
Wilhelmshof 165.
Wilhelmshöhe 98.
Wilków 205.
Windorp 165.
Wipich, przyl. do Buszkowów dolnych, 98.
Wipich, przyl. do Buszkowów górnych, 98.
Witfeld, ob. d., 184.
Witfeld, wieś, 184.
Witomin 67.
Witoraz, ob. d., 205.
Witoraz, wieś, 205.
Witroza ob. Witoraz.
Wojanów 114.
Wojsk 184.
Wojtal, leśn., 143.
Wojtal, wieś, 143.
Wojtalski młyn 165.
Wołowa karczma 67.
Wołowe głowy ob. Oksonkop.
Woltersdorf, ob. d., 184.
Woltersdorf, wieś, 184.
Wonebark ob. Ujeścisko.
Worle, fol., 67.
Worle, wieś, 67.
Wódka 205.
Wójtostwo 143.
Wrzeszcz królewski 205.
Wrzeszcz szlachecki, obw. d., 205.
Wrzeszcz szlachecki, wieś, 205.
Wyciechowo ob. Wyczechów.
Wyczechów 99.
Wyczlin 67.

Wygoda, leśn., przyległ. do Wejherowskiego zamku, 67.
Wygoda, przyl. do Łączyna, 99.
Wygoda, przyl. do Nakła, 99.
Wygoda, przyl. do Sierakowic, 99.
Wygonin 143.
Wykosów 219.
Wymysłowo 114.
Wyręby 99.
Wyrówno 143.
Wysin 143.
Wysoka, ob. dom., 68.
Wysoka, przyl. do Jeleńskiej huty, 68.
Wysoka, ob. d., 218.
Wysoka, wieś, 218.
Wysoka zaborska 165.
Wysokie pole 205.
Wysokie Radłowo 68.
Wyspowo 68.
Wyszecin 68.

Z.

Zabłotne 68.
Zabrody 143.
Zagajnik 99.
Zagóry 99.
Zagórz 68.
Zajączkowo 143.
Zajeziora 99.
Zajezioro 99.
Zakoniczyn 114.
Zakrzewo 68.
Załakowo 99.
Załączne 68.
Załęże 99.
Zalesie 99.
Zalesie 165.
Zamarte 165.
Zamkowa góra 143.
Zamkowisko 99.
Zamostne 68.
Zamość 165.
Zamoście 143.
Zanderbrück 184.
Zapceń 184.
Zapędowo 250.
Zapowiednik 143.
Zarębisko, przyl. do Tuchlina, 99.
Zarębisko, przyl. do Węsior, 99.
Zarzecze 165.
Zaskoczyn 114.
Zaspa 114.
Zawada, przyl. do Śluzy, 143.
Zawada, wieś, 143.
Zawada 184.
Zawory 99.
Ząbienowice, ob. d., 214.
Ząbienowice, wieś, 214.
Ząbry ob. Ząbrzcz.
Ząbrzcz dolny 99.
Ząbrzcz górny 99.
Zbichowo, fol., 68.
Zbichowo, wieś, 68.
Zbiliny ob. Zbinin.
Zbinin 165.
Zdrada 49.
Zdręby 99.
Zdrojno 99.
Zdrój 205.
Zdrzewno, obw. d., 205.
Zdrzewno. wieś, 205.
Zdunowice duże 100.
Zdunowice małe 100.
Zeleze, obw. d., 218.
Zeleze, wieś, 218.
Zęblewo 68.
Zgorzałe 100.
Zgorzalska huta 100.
Zielenina 143.
Zielenisz 68.
Zielona Chocina 184.
Zielony dwór, przyl. do Dąbrówki, 68.
Zielony dwór, przyl. do Gościcina, 68.
Zielony dwór, leśn., 100.
Zielony dwór, przyl. do Parchowa, 100.
Ziemnice 184.
Zła wieś 114.
Złe mięso 165.
Złota karczma 114.
Zomerbark 143.
Zukczyn 114.
Zukczynek 114.
Zuława 114.
Zuławka 114.
Zwartów 205.
Zwartówek 205.
Zycowa huta 143.

Ż.

Żabianka 114.
Żabno 165.
Żakowo 100.
Żakówek 100.
Żarnowice ob. Żarnowska.
Żarnowiec, obw. dom., 50.
Żarnowiec, wieś, 50.
Żarnowska 205.
Żarnowski młyn 50.
Żarnowskie ob. Żarnowska.
Żarzewo, obw. dom., 205.
Żarzewo, wieś, 205.
Żelazna 205.
Żelazny młot 184.
Żelazny most 184.
Żelewo 68.
Żelistrzewo, fol., 50.
Żelistrzewo, wieś, 50.
Żelmirostwo 143.
Żelnów 205.
Żolnica 205.
Żółno 100.
Żuków 100.
Żuków 165.
Żukówek 100.
Żuromin 100.
Żychce 184.

B.

Nazwy kaszubskie.

Spis niniejszy obejmuje tylko te nazwy, których wyszukanie w spisie polskim byłoby, z uwagi na znaczniejszą różnicę brzmień, zbyt trudnem dla nieznających mowy kaszubskiej. Nazwa polska, podana w nawiasie, tudzież liczba stronicy, wskazują, gdzie szukać należy nazwy kaszubskiej.

A.

Agustowoe (Augustowo) 77.

Ą.

Aglerzkô heta (Englerska huta) 132.
Agoevice (Angowice) 153.
Agsterbąści młyn (Engsterbeński młyn) 132.

B.

Bądzeszéno (Będzieszyn) 109.
Bjebrowoe (Bobrowo) 197.
Bjełgarda ob. Bielgôrd.
Bjełgôrd (Białogród) 206.
Bliza (Rozeft) 48.
Bôrk (Borek) 57. 77.
Bôrvik (Barwik) 77.
Bocznica (Bąsiewice) 206.
Bomgart (Baumgart) 129.
Boerzészći (Borzyszkowy) 176.
Bukolt (Buchwałd) 211.
Bżéno (Bzin) 57.

C.

Cechoecéno (Ciechocin) 58.
Cechoelevé (Ciecholewy) 176.
Cechoemjè (Ciechomie) 79.
Cecorka (Cieciorka) 130.
Cemno (Ciemno, Ciemin) 211, 219.
Ceplewoe (Cieplewo) 109.
Cerznô (Cierznia) 58.
Ceszeńe (Cieszenie) 79.
Ceszonći (Cieszonki) 79.
Céchô (Cicha) 130.
Cégonći (Cyganki) 109.
Céseviè (Cisowie) 154.
Césevjô (Cisowia) 58.
Chamjerowoe (Kamirowo) 134.
Chamjerovsćė pjece (Kamirowskie p.) 134.
Chilonsćė pustći (Chyłońskie pustki) 57.
Chilonô (Chylonia) 57.
Chilovô heta (Chylowa huta) 79.
Chinovjô (Chynowia) 198.
Chvôrzcankoe (Chwarzcionek) 130.
Chvarzczéno (Chwarzno) 58.
Chvôrzno (Chwarzno) 130.
Cokącéno (Czekocin) 206.
Czerznô, ob. Cerznô.
Czéczkoevé (Czyczkowy) 155.
Czémonowoe (Czymanowo) 58.
Czéstè (Czyste) 155.
Czéstô (Czysta) 218.
Czôłpino (Czołpin) 218.
Czôrléno (Czarlin) 80. 130.
Czôrnè (Czarne) 176.
Czôrnô dobrova (Czarna dąbr.) 211.
Czôrnô heta (Czarna huta) 80.
Czôrnice (Czarnice) 176.

Ć.

Cedrovice (Kiedrowice) 178.
Celinskô heta (Kieleńska huta) 61.
Celno (Kielno) 61.
Cemlôdći (Kiemladki) 111.
Cerzkoewoe (Kierzkowo) 134. 199.
Cełpinkoe (Kiełpinek) 111. 179.
Cełpino (Kiełpin) 84.
Cełpino górnè (Kiełpin górny) 111.
Cińice (Kinice) 157.
Ciprzewoe (Kiprzewo) 84.
Cistowoe (Kistowo) 85.
Cistôvkoe (Kistówko) 85.
Ciszeva (Kiszewa) 134.
Ciszevsći zomk (Kiszewski zamek) 134.

D.

Dependal (Tiefenthal) 97.
Dzącelc (Dzięcielec) 198.
Dząd́zel (Dziegiel) 177.
Dzechléno (Dziechlin) 198.

Dźemłé (Giemły) 178.
Dźełdon (Giełdon) 155.

G.

Głeszéno (Głusin) 81.
Glazbarch (Szklana góra) 97.
Glénowoe (Glinka) 82.
Glétkoewoe ob. Jelôtkoewoe.
Glôzéca ob. Sklanô heta 66.
Goejtowoe (Godętów) 199.
Goelebjé (Golubie) 82.
Gôrcz (Garcz) 81.
Górczéska (Garczyska) 81.

H.

Heta (Szynwałd) 164.
Hômer (Hamor) 178.
Hômerbarch (Hamerbark) 133.

J.

Jadamoevé (Niedamowy) 137.
Jansdorp (Janowo) 60.
Jegłé (Igły) 156.
Jełovńica (Iłownica) 133.
Jelôtkoewoe (Gielatkowo) 110.
Jenachoewoe (Jankowo) 110.
Jenkoewoe (Jankowo) 110.
Jeszći ob. Jiszkoewoe.
Jiszkoewoe (Juszkowo) 110.
Józwoewoe (Józefowo) 60. 83.
Jǫmno (Jamno) 83.
Jǫnći (Jankowo) 110.

K.

Kaczkoewoe (Kaczewo) 206.
Katrinći (Katarzynki) 84.
Kąbłowoe (Kębłów) 61.
Kąboeła (Kębłów) 199.
Kąpino (Kępin) 61.
Kątrzéno (Kętrzyn) 61.
Kleczéce (Kluki) 218.
Kleći (Kluki) 218.
Kléczći (Kliczki) 157.
Kléczkoevé ob. Kléczći.
Klicéno (Klęcin) 219.
Kńicéno ob. Klicéno.
Koepnowoe (Kopaniewo) 206.
Koesôkoewoe (Kossakowo) 45.
Kôlbudé górnė (Kalbudy gór.) 83.
Kôlbudé dolnė (Kalbudy dol.) 110. 111,
Kôrlékoewoe (Karlikowo) 45. 61.
Kôrtoszéno (Kartoszyn) 45.
Kôtkoové (Katków) 211.
Krąpc (Krępiec) 62.
Krąpkoewoe (Krępa) 206.
Kreszeno (Kruszyn) 86
Krènći (Krynki) 86. 111.
Krikvêlt (Krykwałd) 62.
Kristkoewoe (Krystkowo) 62.
Kristvelt (Christfelde) 176.
Kvôrzno (Chwarzno) 58.

Ł.

Łączéce (Łęczyce) 200.
Łążéce (Łężyce) 62.
Łebinc (Łabieniec) 200.
Łebiń (Łabień) 200.
Łebuńô (Łabuń) 200.
Łǫćė (Łąkie) 179. 212.

L.

Ląbôrch (Lęborg) 200.
Lądé (Lendy) 159.
Lebinc (Lubieniec) 212.
Lebiszewoe (Lubiszewo) 136.
Lebjeszéno (Lubieszyn) 136.
Lebjeszinkoe (Lubieszynek) 136.
Lebjôtowoe (Lubiatów) 200.
Lebkoewoe (Lubkowo) 46.
Leblewoe (Lublewo) 111. 201.
Leboecéno (Lubocin) 46.
Leboeńô (Luboń) 136.
Lebtowoe ob. Lebjôtowoe.
Lembarch (Glinna góra) 82.
Lepoevsćė ob. Lepoevsk.
Lepoevsk (Lupowsko) 212.
Lezéno (Luzin) 62.
Lezinsćė lesńictwoe (Luzińskie leśn.) 62.
Léńewoe (Liniewo) 135.
Léńovkoe (Liniewko) 135.
Léńô (Linia) 62.
Lépa (Lipa) 135. 159.
Lépicz (Lipicz) 111.
Lépinći (Lipinki) 136.
Lépińice (Lipinice) 159).
Lépjońice (Lipienice) 180.
Lépjô góra (Lipia góra) 135. 180.
Lépovc (Lipowiec) 87.
Lépuskô heta (Lipuska huta) 136.
Lépuskô papjórńô (Lipuska papiernia) 136.
Lépusz (Lipusz) 136.
Lés (Lis) 62.
Lésewoe (Lisiewo 46. 87.) 111. 180. 200.
Lésevkoe (Lisiewko) 136).
Lésńewoe (Liśniewo) 46.
Lǫdk (Lędyczek) 180.
Lǫdzćė nadlesn. (Lędyckie nadleśn.) 180.
Lǫdzći młyn (Lędycki młyn) 179.
Lugviza (Ługi) 200).

M.

Marvelt (Marienfelde) 180.
Makoeczéno (Mękocin) 88.
Médźi (Migi) 88.
Mégoewoe (Mygowo) 112.
Mélgrovô gòra) 88.
Milof (Mühlhof) 160.
Mjasto (Wejherowo) 67.
Mjedvjedz (Barombark) 129.
Mjedvjôdk (Niedźwiadek) 63.
Mjerachoewoe (Mirachów) 88.
Mjerachoevsćė nadlesn. (Mirachowskie nadlesn.) 88.
Mjereszéno (Brünhausen) 44.
Mjereszéno (Miruszyn) 46.
Mjerowoe (Mirowo) 137.
Mjerôvkoe (Mirówko) 137.
Moedzel (Modziel) 180.
Moedźel (Mogiel) 180.
Mǫdrzechoevice (Mądrzechów) 212.
Mrzeżéno (Brzeźno) 44.

N.

Nénkoevé (Nynkowy) 112.
Nowoemjeskô ôberfôršterijô (Wejherowskie nadleśnictwo) 49.
Nové mjasto (Wejherowo) 67.
Novô Rǫmjô (Janowo) 60.
Nôdolė (Nadole) 63.
Nôvcz (Nawicz) 112. 201.

Ń

Ńewoebądzéno (Niebędzin) 201.

P.

Pąpoewoe (Pępowo) 91.
Pątkoejce (Pętkowice) 64.
Pątkoevsćė lesńictwoe (Pętkowskie leśn.) 64.
Pėłchóvkoe (Połchówek) 47.
Pėłczéno (Połczyn) 47. 213.
Pirwoeszéno (Pierwoszyn) 47.
Pjôszno (Piaszyn) 213.
Pjôszńica (Piaśnica) 47.
Poeczerzńino (Poczernin) 47.
Poegoerzė (Pogórz) 47.
Pôrszczéce (Parzczyce) 47.
Pôrszkoewoe (Parzkowo) 47.
Presewoe (Prusiewo) 64.
Presé (Prusy) 162.
Preskô karczma (Pruska k.) 112.
Prènkoewoe (Prynkowo) 64.
Przéjazńô (Przyjaźń) 162.
Przétarńô (Przytarnia) 162.
Przéžôrcz (Przyżarcz) 162.

R.

Reclôvći (Racławki) 163.
Redéstowoe (Radystowo) 202.
Redkoejce ob. Redkoewice.
Redkoewice (Radkowice) 202.
Redłowoe (Wysokie Radłowo) 68.
Redoszewoe (Radoszewo) 48.
Redovsćė (Radowskie) 65.
Reduńô (Raduń) 139.
Redzéné (Rudziny) 163.
Rébinkoe (Rybienko) 203.
Rébinskô karczma (Rybieńska k.) 65.
Rébôći (Rybaki) 139.
Réła (Ryła) 139.
Rémjô (Rumia) 65.
Rémǫnovice (Rymanowice) 140.
Rétel (Rytel) 163.
Rételsćė nadlesn. (Rytelskie nadleśn.) 163.
Rételsći dwórc (Rytelski dworzec) 163.
Ribno (Rybno) 65.
Richné (Rychny) 182.
Robôszk (Robakowski młyn) 51.
Rôdk (Radek) 218.
Rôj (Raj) 65.

S.

Sąpoelno (Sępolno) 183.
Sąpoewoe (Sępowo) 65.
Sąpoevsćė (Sępowskie) 65.
Sechi (Suchy) 96.
Sechi dwòr (Dębogórz) 45.
Selécéce (Sulice) 49.
Seléczéno (Sulęcin) 96.
Semino (Sumin) 96.
Semjerowoe (Siemirów) 65.
Serakoevice (Sierakowice) 94.
Serakoevskô heta (Sierakowska huta) 94.
Serzno (Sierzno) 213.
Séjǫnowoe (Sianowo) 94.
Séjǫnovskô heta (Sianowska huta) 94.
Sékoerzéno (Sikorzyn) 48.
Sklanô heta (Szklana huta) 66. 97. 141.
Sklanô heta koenarzkô (Szklana huta konarska) 183.
Sklanô heta lépuskô (Szklana huta lip.) 141.
Słechoewoe (Słuchów) 203.
Słeszewoe (Słuszewo) 203.
Smêłdzéné (Smołdziny) 183.
Smêłdzéno (Smołdzin) 95. 218.
Sôpała (Sapała) 48.
Sôrbsk (Sarbsk) 203.
Spirvjô (Spierwia) 163.
Stedzence (Studzienice) 214.
Strega (Struga) 163. 164.
Strzelkoevé (Strzelki) 140.
Svichoewoe (Swiechowo) 66. 204.
Svichòvkoe (Świechówek) 204.
Svitléno (Świetlin) 204.
Svôrzewoe (Swarzewo) 49.
Szakoevǫnô (Szynkowana) 66.
Szemalskô heta (Szynwałdzka huta) 66.
Szembarch (Szymbark) 97.
Szemêłt (Szynwałd) 66.
Szédléce (Szydlice) 141.
Szémrovice (Siemirowice) 203.
Szpèk (Gacie) 198.
Sztèmbarch (Kamienna góra) 60.

T.

Tąpcz (Tępcz) 67.
Techléno (Tuchlin) 97.
Techlinkoe (Tuchlinek) 97.
Techoemjė (Tuchom) 98. 214.
Techòmkoe (Tuchomek) 98.
Tepadłé (Tupadły) 49.
Teszkoevé (Tuszkowy) 142.
Teszkoevskô heta (Tuszkowska huta) 142.
Téłowoe (Tyłów) 49.
Tvôrożńica (Twarożnica) 164.

W.

Woebądzéno (Niebędzin) 201.
Woebjemé (Objemy) 90.
Woebjezerzė (Objezierze) 161.
Woebleżė (Obluż) 46.
Wooblévice (Obliwice) 202.
Woeboezéno (Obozin) 137.
Woedargoewoe (Odargowo) 47.
Woedré (Odry) 161.
Woegoerzeléné (Ogorzeliny) 161.
Woegǫnk (Ogonek) 90.
Woekaléce (Okalice) 63
Woekoeńinći (Okoninki) 137.
Woekoeńiné (Okoniny) 137.
Woekońewoe (Okuniewo) 63.
Woekrąglék (Okręglik) 161.
Woeksenkòp (Oksenkop) 137.
Woeksévjė (Oksywie) 47.
Woeléva (Oliwa) 112.
Woelévskô òberfôrszterijô (Oliwskie nadleśnictwo) 63.
Woelpuch (Olpuch) 138.
Woelszevc (Olszewiec) 63.
Woelszevė błoto (Olszowe błoto) 90.
Woelszéné (Olszyny) 161.
Woelszǫnka (Olszanka) 138.
Woepaléno (Opalin) 63.
Woepalno ob. Woepaléno.

Woerlék (Orlik) 161.
Woerlè (Orle) 138.
Woeruńô (Orunia) 112.
Woerzechoewoe (Orzechowo) 90.
Woeseći (Osieki) 202. 212.
Woesek (Osiek) 202.
Woeseszńica (Osusznica) 181.
Woesława dąbrova (Osława dąbr.) 212.
Woesłąńino (Osłanin) 47.
Woesowoe (Osowo) 161. 181. 202.
Woesòvkoe (Osówko) 181. 213.
Woesovô ob. Woesovô gòra 64.
Woesovô gòra (Osowa) 64. 90.
Woestowoe (Ostowo) 90.
Wostrowoe (Ostrowo) 47. 90.
Woestrové (Ostrowy) 161.
Woestrovitè (Ostrowite) 90. 161. 181.
Woestrovjè (Ostrowie) 90.
Woestròv vdzidzći ob. Vdzidzći woestròv.
Woestròvći (Ostrówki) 161.
Woestrôżći (Ostróżki) 90.
Woestrzè (Ostrze) 181.
Woetalżéno (Otalżyn) 64. 91.
Woetalżinkoe (Otalżynek) 64.
Woetominkoe (Otominek) 112.
Woetomino (Otomin) 91.
Woevczarńô (Owczarnia) 64. 91.
Woevczarńô, ob. Woevczôrka.
Woevczôrka (Owczarka) 112.
Wòvsnè woestrové (Owsne Ostrowy) 181.
Wòvsńice (Owśnice) 138.
Wuboegô (Uboga) 164.
Wucésk (Ucisk) 98.
Wudorp (Udorp) 214.
Wugoeszcz (Ugoszcz) 214.
Wujescéskoe (Ujeścisko) 114.
Wulénô (Ulinia) 204.
Wuńeszéno (Unieszyn) 204.
Wuńeszinkoe (Unieszynek) 204.
Wupiłka (Upiłka) 183.
Wurożô (Uroża) 142.
Wustarboewoe (Ustarbowo) 67.
Wustka (Ustka) 98.

V.

Vaglovczéska (Węglowczyska) 98.
Vąserzćè pustći (Węsierskie pustki) 98.
Vąserzkô heta (Węsierskie pustki) 98.
Vąsoré (Węsiory) 98.
Vatvjè (Wętwie) 142.
Vdzidzći woestrov (Ostrów wdzidzki) 138.
Vejrowoe (Wejherowo) 67.
Vejrovsći zomk (Wejherowski zamek) 67.
Végoeda (Wygoda) 67. 99.
Vémésłowoe (Wymysłowo) 114.
Vesoćè Redłowoe (Wysokie Radłowo) 68).
Vésokô (Wysoka) 68. 218.
Vésokô zaboerzkô (Wysoka zaborska) 165.
Véspoewoe (Wyspowo) 68.
Vészeczéno (Wyszecin) 68.
Viczechoewoe (Wyczechów) 99.
Viczléno (Wyczlin) 67.
Vitrich (Johannisthal) 110.
Vôrcz (Warcz) 114.
Voglékoevice (Węglikowice) 142.
Vonebarch, ob. Wujescéskoe.

Z.

Zełava (Zuława) 114.
Zełôvka (Zuławka) 114.
Zeleńisz (Zielonisz) 68.
Zécovô heta (Zycowa huta) 143.
Zôbrodé (Zabrody) 143.
Zôgoerzè (Zagórz) 68.
Zôvada (Zawada) 143.
Zomk (Wejherowski zamek) 67.

Ż.

Żarnovice ob. Żarnovsći.
Żarnovscè ob. Żarnovsći.
Żarnovsći (Żarnowska) 206.
Żekoewoe (Żuków) 100. 165.
Żekôvkoe (Żukówek) 100.
Żeromino (Żuromin) 100.
Żôkoewoe (Żakowo) 100.
Żôkôvkoe (Żakówek) 100.

C.

Nazwy niemieckie.

Spis niniejszy obejmuje tylko nazwy czysto niemieckie, tudzież te zpomiędzy polskich i kaszubskich, które w przeróbce niemieckiej różnią się znacznie od pierwowzoru, bądź to pod względem brzmień, bądź też pisowni. Nazwa polska, podana w zakreśleniu, tudzież liczba stronicy wskazują, gdzie szukać należy nazwy niemieckiej.

A.

Ackerhof 153.
Adel. Briesen (Brzeźno szlach.) 176.
Ahlbeck 197.
Altbraa (Stara Brda) 183.
Altdorf (Stara wieś) 113.
Altemühle (Stary młyn) 66.
Alt Fietz (Stary Wiec) 142.
Alt Grabau (Grabowo) 132.
Althütte (Stara huta) 95. 140. 213.
Alt Paleschken (Polaszki st.) 139.
Alt Schottland (St. Szotland) 117.
Amalienfelde 44.
Amalienthal 77.
Angst und Bang (Engsterbeński młyn) 132.
Annafeld (Nowa wieś) 160.
Artschau (Arciszewo) 109.

B.

Babenthal (Babidół) 77.
Bahrenberg (Barembark) 109.
Baldenburg 176.
Bangschin (Będzieszyn) 109.
Barenberg (Barembark) 129.
Baronhütte 129.
Barkenfelde 176.
Baumgart 129.
Bawerndorf 77.
Bärenwalde 176.
Bebernitz (Wieprznica) 98. 142.
Beek (Kaliska) 133.
Beerenhof (Niedźwiadek) 63.
Belgardt (Białogród) 197.
Berent (Kościerzyna) 135.
Berentshütte (Kościorska huta) 135.
Bergelau (Czarnica) 176.
Bergensin (Bargiędzin) 197.
Bergstein (Kamienna góra) 157.
Bernsdorf (Ugoszcz) 214.
Biegussewo (Bigusewo) 77.
Bilawi (Bielawy) 77.
Birkenberg (Brzozowa góra) 57.
Birkenkrug (Brzozowa karczma 109.
Birkhof (Bzozówka) 77.
Bischofswalde (Biskupnica) 176.
Bismark 197.
Bissau (Biesewo) 109.
Blansekow (Błądzikowo) 44.
Blumfelde 129. 153.
Blücherode (Roda) 65.
Bohlschau (Bolszewo) 56. 57.
Bonhauson 153.
Bontscherhütte (Bącka huta) 77.
Borgfeld 109.
Borntuchen (Borzytuchom) 211.
Borschtal 130.
Bozanken (Bożanka) 57.
Bölkau, ob. Gr. Bölkau i Kl. Bölkau.
Bölzig (Bielsk) 176.
Bösendorf (Zła wieś) 114.
Bösenfleisch (Złe mięso) 165.
Braadorf (Brda) 153.
Braunsdorf (Brunsdorp) 109.
Breitenfelde 176.
Brenschek (Brzęczek) 130.
Briesen, ob. Deutsch Briesen i Adel. Briesen.
Briesnitz (Brzeźnica) 176.
Brösen (Brzeźno) 109.
Brünhausen 44.
Buchberg (Bukowa góra) 130.
Buchenfelde (Kistowo) 85.
Buchenrode (Połchówek) 47.
Buchholtz 176.
Buchwalde 211.
Burgsdorf (Toliszczek) 67.
Buschmühle 154.
Butterfass 79.
Butzendorf (Objezierze) 161.

Bütow (Bytów) 211.

C.

Carlshof (Karłowo) 84.
Ceynowa (Chałupy) 44.
Charlotten (Szarlota) 96.
Charlottenthal (Szarlota) 140.
Charlottenthal 154.
Chielshütte (Chylowa huta) 79.
Chotzenmühl (Chociński młyn) 176.
Christfelde 176.
Ciessau (Cisowia) 58.
Czabionken (Żabianka) 114.
Czapelmühle (Czapielski młyn) 80.
Czarnauermühle (Czarny młyn) 44.
Czarnowske (Żarnowska) 205.
Czechomie (Ciechomie) 79.
Czechotzin (Ciechocin, wś) 58.
Czersnia (Cierznia) 58.
Czeszonken (Cieszonki) 79.
Czichen (Cicha) 130.

D.

Damerau (Dąbrówka) 177.
Damerau (Dąbrowa) 198.
Damerkau (Dąbrówka) 58.
Damerkauermühle (Dąbrowski młyn) 58.
Damerkow, ob. Gr. i Kl. Damerkow.
Damerkow (Dąbrówka) 211.
Damnick (Dębnik) 58.
Damnitz (Dębnica) 177.
Dampen (Dąpie) 211.
Damsdorf (Niezabyszewo) 212.
Danzig (Gdańsk) 117,
Danziger Heisternest (Bór) 44.
Demlin (Dęblin) 131.
Dennemörse, ob. Kl. i Gr. Dennemörse.
Deutsch Briesen (Brzeźno król.) 176.
Deyck (Deka) 80.
Dohnasberg (Kolonia) 61.
Dommatau, ob. Gr. i Kl. Dommatau.
Dickhof 177.
Döringsdorf (Doręgowice) 155.
Dreiflies (Trzy rzeki) 97.
Dreischweinsköpfe (Świńskie głowy) 114.
Duba (Doba) 81.
Dunkershagen 155.
Düsterbruch 177.

E.

Ebersfelde 177.
Eggebrechtsmühle 177.
Eggertshütte 81.
Eibenfelde (Cisewie) 154.
Eichenberg (Dębogórz, wieś i leśn.) 45.
Eichenberg (Dębowa góra) 58.
Eichenberg (Dębogóry) 131.
Eichenkrug (Dębowa karczma) 58.
Eickfier (Ekfir) 177.
Eisenbrück (Żelazny most) 184.
Eisenhammer (Żelazny młot) 184.
Elisenbruch (Okręglik) 161.
Elisenthal (Listewka) 159.
Ellerbruch (Olszanka) 138.
Ellerfeld (Lniskie pola) 87.
Ellernitz (Lniska) 111.
Elsenau 177.
Elsenthal (Chwarzcionek) 130.
Emilienhof 81.
Englershütte (Englerska huta) 132.
Englershütte (Przerębska huta) 139.
Engsee 177.
Enzow (Jęczewo) 199.
Eschfeld 59.
Espenkrug (Osowa) 64.
Eulenkrug (Nicponia) 112.
Exau (Kczewo) 84.

F.

Falkenwalde 177.
Felstow (Wielistowo) 204.
Fernheide 177.
Fersonau (Bartoszów las) 129.
Fichtenkrug (Sosn. karczma) 113.
Fidlin (Widlin) 98.
Fietz, ob. Neu i Alt Fietz.
Fingershütte 132.
Firchau (Wierzchowy) 184.
Fischershütte 81.
Fitschkau (Wyczechów) 99.
Fliessenkrug (Trątkownica) 97.
Fliesshof 81.
Flötenstein (Koczała) 179.
Fosshütte 132.
Förstenau (Forstnowo) 177.
Frankenhagen (Silno) 163.
Freist (Wrzeszcz) 205.
Freudenthal 110.
Friedenau (Karczemki) 61.
Friedenthal (Suszek) 164.
Friedrichsau (Ciechocin, ob. d.) 58.
Friedrichsbruch 155
Friedrichshof 81. 155. 177.
Friedrichsrode (Strzebielinko) 66.
Friedrichsthal (Suchy) 96.
Funkelkau (Węglikowice) 142.
Funkermühl 155.
Fustpetershütte 81.
Fünfgrenzen (Cząstkowo) 131.

G.

Gans 198.
Gdingen (Gdynia) 59.
Geglenfelde 177.
Gersdorf (Ogorzeliny) 161.
Gersdorf (Zabienowice) 214.
Giegel (Igły) 156.
Giesebitz (Izbice) 219.
Gillnitz (Iłownica) 133.
Gischkau (Juszkowo) 110.
Gladau (Głodowo) 132.
Glasberg (Szklana góra) 97.
Glasfabrik (Szklana huta lipuska) 141.
Glashütte (Szklana huta) 66. 97.
Glashütte Gross Konarczyn (Szkl. huta konar.) 183.
Glottkau (Gielatkowo) 110.
Glinhof (Jelenowo) 83.
Gnewau (Gniewowo) 59.
Goetzendorf (Gockowice) 155.
Goldkrug (Złota karczma) 114.
Golmkau (Gołąbkowo) 110.
Gossentin (Gościcin) 59.
Gotthelp 156.
Gramentz (Grzmieniec) 211.
Grasdorf 60.
Grenzdorf (Graniczna wś) 110.
Grenzhof (Graniczny dwór) 82. 133.
Grenzlau (Gręzłów) 60.
Grenznik (Granicznik) 60.
Grenzort (Uroża) 142.

Gross Bölkau (Bielkowo) 109
Gross Damerkow (Dąbrowa) 198.
Gross Dennemörse (Donimirz wielki) 59.
Gross Dommatau (Domatowo) 45.
Grossendorf (Wielka wieś) 49.
Gross Katz (Kac) 60.
Gross Kempin (Kępina) 178.
Gross Kladau (Kłodawa) 157.
Grosse Langereihe (Długi rząd duży) 80.
Gross Leesen (Leźno) 111.
Gross Lipschin (Lubieszyn) 136.
Gross Neuhof (Nowy dwór) 137.
Gross Ottalsin (Otalżyn) 64.
Gross Paglau (Pawłowo) 138. 162.
Gross Saalau (Zuława) 114.
Gross Schlatau (Sławutowo) 48.
Gross Starsin (Starzyn) 49.
Gross Suckschin (Zukczyn) 114.
Gross Trampken (Trąbki duże) 114.
Grobenzin (Grabacin) 211.
Grunowshöhe 156.
Grunsberg 156.
Grünberg (Cząstkowo) 58.
Grünchotzen (Ziel. Chocina) 184.
Grünhof (Zielenisz) 68.
Grünhof (Ziel. dwór) 68. 100.
Grünthal (Parcele) 47.
Grünthal (Płociczno) 138.
Grünthal (Tuszkowska huta) 142.
Grünwalde 133.
Gustkow (Gostków i Gostkówek) 211.
Guteherberge (Lipicz) 111.

H.

Haberberg (Owsne ostrowy) 181.
Hammer 178.
Hammerberg (Hamerbark) 133.
Hammermühle (Hamer) 178.
Hammerstein (Czarne) 176.
Harmsdorf (Jerzmionki) 156.
Hansfelde 178.
Hauung (Rębisko) 93.
Hedille (Tępcz) 67.
Heidomühl (Borowy młyn) 176.
Heiligenbrunn (Studzienka) 113.
Heinrichsthal 156.
Heinrichswalde (Henrykswałd) 178.
Heisternest, ob. Danziger H. i Putziger H.
Helenenhof 83.
Hennigsdorf (Angowice) 153.
Henriettenthal 83.
Heringshütte (Śledziowa huta) 141.
Hilfe 156.
Hirschfelde (Jeleńcz) 211.
Hoch Kelpin (Kiełpin górny) 111.
Hoch Paleschken (Wilcze błoto) 143.
Hochredlau (Wys. Radłowo) 68.
Hochstriess (Sztris) 113.
Hoffnungskrug 156.
Hohenfelde (Wys. pole) 205.
Hohenkamp 178.
Hohensee (Poczernin) 47.
Holzkathen 218.
Holzort (Drzewiny) 131.
Hoppendorf (Hopowo) 83.
Hygendorf (Udorp) 214.

J.

Iserau (Nieżórawa) 160.
Jakobsdorf (Zamarte) 165.
Jäcknitz 83.
Jägesberg 60.
Jägeshof 60.
Jägersburg 83.
Jägersthal 156.
Jellenscherhütte (Jeleńska huta) 60.
Jenkau (Jankowo) 110.
Jetau (Jagatowo) 110.
Johannesberg (Krzyż) 158.
Johannisdorf (Janowo) 60.
Johanniskrug (Świętojańska karczma) 66.
Johannisthal 110.
Josephsberg (Bagna) 153. 156.
Julienthal (Borowiec) 78.
Jungfernberg (Jąkrowy) 133.

K.

Kablau (Borowy las) 78.
Kable (Kawle) 84.
Kahlbude (Kalbudy) 110. 111.
Kalbszagel 83.
Kamelow (Kębłów) 199.
Kaminitzamühl (Kamieniniecki młyn) 84.
Kamlau (Kębłów) 61.
Kamlauermühle (Kębłowski młyn) 61.
Kaninchenberg 111.
Kantrschin (Kętrzyn) 61.
Kapellenhütte 84.
Karlsbraa (Zarzeczc) 165.
Karlshof 84. 157.
Karolinenthal 199.
Karthaus (Kartuzy) 84.
Karwatino (Charwatynia) 57.
Karwen (Karwia) 45.
Karwen (Karwy) 219.
Karwenbruch (Karwieńskie błoto) 45.
Karwenhof (Karwieński dwór) 45.
Kassaren (Koszary) 86.
Katharinenhof 157.
Kathenhof (Chałupa) 79.
Kathriuken (Katarzynki) 84.
Katz, ob. Gr. Katz i Kl. Katz.
Kempin, ob. Gr. i Kl. Kempin.
Kemnade (Kiemladki) 111.
Kielau (Chylonia) 57.
Kielauer Oberförsterei (Chylońskie nadleśn.) 57.
Kladau (Kłodawa) 111.
Kladau, ob. Gross i Klein Kladau.
Klanau (Klonowo) 85.
Klaninermühle (Kłaniński młyn) 45.
Klausenau 157.
Klausfelde 179.
Klein Bölkau (Bielkówko) 109.
Klein Damerkow (Dąbrówka) 198.
Klein Dennemörse (Donimirz mały) 59.
Klein Dommatau (Domatówko) 45.
Klein Jetau (Jegatówko) 110.

Klein Kamin (Kamionek) 134.
Klein Katz (Kack) 60.
Klein Kelpin (Kiełpinek) 111.
Klein Kempin (Kępinka) 178.
Klein Kladau (Kłodawka) 157.
Klein Konitz (Chojniczki) 154.
Kleine Langereihe (Długi rząd mały) 81.
Klein Leesen (Łezienko) 111.
Klein Neuhof (Nowy dwór) 90.
Klein Paglau (Pawłówko) 138. 162.
Klein Ottalsin (Otalżynek) 64.
Klein Saalau (Zuławka) 114.
Klein Schlatau (Sławutówko) 48.
Kleinsee (Jeziorko) 83.
Kleinsee (Małe jezioro) 88.
Klein Semlin (Somoninek) 95.
Klein Slawoschin (Sławoszynek) 48.
Klein Starsin (Starzyn mały) 49.
Klein Suckschin (Zukczynek) 114.
Klein Trampken (Trąbki małe) 114.
Klobschin (Kłobuczyn) 85.
Kloden (Kłodnia) 85.
Klonczen (Kłęczyn) 211.
Kloppowo (Chłopowy) 154.
Klossau (Kłosowo) 85.
Klossowken (Kłosówko) 85.
Klössen (Kłosy) 212.
Klutschau (Tłuczewo) 67.
Kniewenbruch (Kniewo) 61.
Kniewenzamosten (Zamostne) 68.
Knorhof (Knorowo) 134.
Koelln (Kielno) 61.
Koellnerhütte (Kieleńska huta) 61.
Kolletzkau (Kołeczkowo) 61.
Konitz (Chojnice) 154.
Konradshammer 111.
Koslinke-Neuhoff (Nowy dwór) 46.
Kossenberg (Kozia góra) 86.
Königsdorf (Jastrzębie) 133.
Königswalde (Cieciorka) 130.
Königswille (Dmuchowa) 45.
Krahnsfelde 199.
Krahnshof 200.
Kramptz (Krępiec) 62.
Krahwinkel (Gapowo) 81.
Kresin (Kruszyn) 86.
Kriegland 86.
Krissau (Skrzeszewo) 94.
Krönken (Krynki) 86. 111.
Krummensee 179.
Krückwalde (Krykwałd) 62.
Kuhwiese (Krowie łąki) 86.
Kunzendorf 111.
Kussfeld 46.

L.

Labenz (Łabieniec) 200.
Lagschau (Łaguszewo) 111.
Landechow (Lędziechów) 200.
Landeck (Lędyczek) 180.
Landeckermühle (Lędycki młyn) 179.
Langbusch (Długi kierz) 80.
Langenau (Łęgowo) 111.
Langereihe, ob. Gr. Langereihe i Kl. Langereihe.
Lanken (Łąki) 179.
Lankewitz (Łętowice) 46.
Lantow (Łętowo) 200.
Lanz (Łęczyce) 200.
Lapalitz (Łapalice) 86.
Lappin (Łapin) 86.
Lauenburg (Lęborg) 200.
Lebno (Łebno) 62.
Lebnoerhütte (Łebieńska huta) 62.
Leesen, ob. Gr. Leesen i Kl. Leesen.
Lehmanni (Lemany) 87.
Lehmberg (Glinna góra) 82.
Lekno (Łekno) 62.
Lensitz (Łężyce) 62.
Lenzberg 87.
Lessnau (Leśniewo) 46.
Libienz (Lubieniec) 212.
Lichtenfeld 87.
Lichtenhagen (Lichnowy) 180.
Lichtstädt (Lisztad) 87.
Linde (Linia) 62.
Lindenberg (Lipia góra) 135. 180.
Lindendorf 87.
Lindenhof (Przewóz) 93.
Lindenhof (Czarnocińskie piece) 130.
Lippekrug (Lipska karczma 136.
Lippemühle (Lipski młyn) 136.
Lipschin, ob. Gr. i Neu Lipschin.
Lischnitz (Leśnice) 200.
Lissnau (Liśniewo) 46.
Lissniewo (Łyśniewo) 87.
Locken (Obozin) 137.
Long (Łęg) 158.
Lonk (Łąk) 87.
Lonken (Łąkie) 179. 212.
Lonschin (Łączyn) 87.
Lonschinermühle (Łączyński młyn) 87.
Lonsk (Łączki) 87.
Loosen (Łoza) 179.
Losinietz (Łosienice) 87.
Lossinenthal (Łosinek) 135.
Löblau (Lublewo) 111.
Löschno (Leszno) 87.
Lubiahnen (Łubiana) 135.
Ludwigslust 88.
Ludwigsthal 136.
Luggewiese (Ługi) 200.
Lupinenhof 88.
Lübtow (Lubiatów) 200.

M.

Mahlkau (Małkowy) 88.
Mallschütz (Małoszyce) 201.
Mangwitz (Mądrzechów) 212.
Mankau (Mękowy) 160.
Mankotzin (Mękocin) 88.
Marienburg (Malbork) 88.
Marienfelde 180.
Mariensee (Przywidz) 93.
Mattern 112.
Max 88.
Meddersin (Niedarzyn) 212.
Mehlken (Młynek) 89.
Mehsau (Mezowo) 88.
Meisterswalde (Mierzyszyn) 112.
Mellwinerhütte (Melwińska huta) 63.
Menkewitz (Minkowice) 46.
Mettkau (Łączyńska huta) 87.
Michaelshütte (Michalska huta) 88.
Mielken (Młynek i Młynki) 160.
Mielkenhof (Porąb) 47.
Mirchau (Mirachów) 88.
Mischischewitz (Mściszewice) 89.
Mlinsk (Młyńsk) 89.
Moddrow (Modrzejewo) 212.
Moisch (Mojusz) 89.
Morgenstern (Mosztern) 212.
Mosnitz (Moszczenica) 160.
Mühlchen (Młynek) 89.
Mühlhof 160.
Müskendorf (Charzykowy) 154.

N.

Nassewiese (Mokre łąki) 89.
Nestempohl (Niestępowo) 89.
Neubrau (Nowa Brda) 180.
Neudorf (Nowa wieś) 89.
Nenendorf (Nowa wieś) 89. 201. 212.
Neufahrwasser (Nowy port) 118.
Neufeld 89.
Neufeld (Nowa wieś) 90.
Neu Fietz (Wiec nowy) 142.
Neu Golmkau (Gołąbkowo nowe) 132.
Neugut (Nygut) 137.
Neuguth (Nowa wieś) 181.
Neuhof (Nowy dwór) 63. 90. 160. 181. 201. 219.
Neuhütte (Nowa huta) 212.
Neuhütten (Nowe huty) 212.
Neukirch (Nowa cerkiew) 160.
Neukrug (Stęgwałd stary) 96. 137. 181.
Neu Lipschin (Lubieszyn nowy) 136.
Neumühl (Nowy młyn) 161.
Neu Paleschken (Polaszki nowe) 139.
Neu Schottland (N. Szotland) 117.
Neustadt (Wejherowo) 67.
Neustadt, Oberförsterei (Wejherowskie nadleśnictwo) 49.
Neuvorwerk 89.
Neuwelt (Nowy świat) 181.
Niedeck (Kamienica) 84.
Niederhütte (Dol. huta) 81.
Niederheide (Kosowa niwa) 158.
Niederhölle (Piekło dol.) 138.
Nieder Schridlau (Skrzydłówko) 140.
Nobel 112.
Nussdorf (Leszczynki) 87.

O.

Oberchotzen (Wierzchocina) 184.
Oberhof 90.
Oberhölle (Piekło górne) 138.
Oberhütte (Gór. huta) 82.
Ober Schridlau (Skrzydłowo) 140.
Ochsenkopf 137.
Ochsenkrug (Wołowa karczma) 67.
Ohra (Orunia) 112.
Osterwick (Ostrowite) 161.
Ottalsin (Otalżyn) 91,
Ottalsin, ob. Gr. Ottalsin i Kl. Ottalsin.
Ottoshof 181.
Oxhoeft (Oksywie) 47.

P.

Pagdanzig (Pakodolsk) 181.
Pagelkau (Pawłówko) 181.
Paglau, ob. Gr. i Kl. Paglau.
Paleschken, ob. Alt i Neu Paleschken.
Papenwinkel 91.
Paradies (Raj) 65.
Parschkau (Parzkowo) 47.
Parschütz (Parzczyce) 47.
Paulinenaue 161.
Pechbude (Piekarnia) 91.
Pelonken (Połąki) 112.
Pelzau (Pieleszewo) 64.
Petersdorf 213.
Peterswalde 181.
Pflastermühl 182.
Pietzkendorf (Piecki) 112.
Pillamühl (Piła) 162.
Platen ob. Schloss Platen.
Platendienst 162.
Platenheim (Płotowo) 213.
Platenrode 64.
Platzig (Płaszczyce) 182.
Plense (Pięsy) 138.
Plensno (Pięsno) 162.
Plötzno (Płocna) 162.
Podfidlin (Podwidlin) 92.
Poggenpfuhl (Chwaszczyńskie pustki) 57.
Polciganski (Polianka) 92.
Pollenschin (Połęcin) 92.
Polzin (Połczyn) 47.
Prangenau (Pręgowo) 92.
Praust (Pruszcz) 112.
Prausterkrug (Pruska karczma) 112.
Pretoschin (Przetoczyn). 64
Preussisch Friedland (Frydland) 177.
Prüssau (Prusiewo) 64.
Prützenwalde 182.
Puggerschow (Pogorszewo) 202.
Pulvermühl 182.
Pulvermühle 113.
Putzhütte (Dąbrowo) 131.
Putziger Heisternest (Jastarnia) 45.

Q.

Quaschin (Chwaszczyn) 57.

R.

Rackelwitz (Racławki) 163.
Rahmel (Rumia) 65.
Rakitt (Rokity i Rokitki) 219.
Rambau (Rębowo) 113.
Ramkau (Rębiechów) 113.
Rauschendorf (Czymanowo) 58.
Reckendorf (Bzin) 57.
Reddischau (Radoszewo) 48.
Rohhof (Stęgwałdzkie nadleśn.) 96.
Reinwasser (Czysta woda) 80. 131.
Reinholdshof 93.
Rheda (Reda) 65.
Rheinfeld (Przyjaźń) 93.
Richenwalde 182.
Rieben (Rybno) 65.
Riebenkrug (Rybieńska karczma) 65.
Rinscht (Rynszt) 213.
Rittel (Rytel) 163.
Rittersberg 182.
Robbatzkauermühle (Robakowski młyn) 48.
Rohrteich (Trzcianka) 142.
Rosenberg (Rozembark) 113.
Rosenfelde 182.
Rothstrümpchen 93.
Rotten (Rotowo) 218.
Rottenberg 139.
Rottmannsdorf (Rotmany) 113.
Röskau (Reskowo) 93.
Ruschütz (Rzuszcze) 219.
Ruthenberg 182.

Rutzau (Rzucewo) 48.
Rübenhof (Rzepiska) 93.
Rückshöft (Rozeft) 48.

S.

Saalau, ob. Gr. i Kl. Saalau.
Sagorsch (Zagórz) 68.
Sallakowo (Załakowo) 99.
Samosch (Zamość) 143.
Sampowske (Sępowskie) 65.
Sanddorf (Wdzidze kiszewskie) 142.
Sandkrug 163.
Sankt Albrecht (Św. Wojciech) 118.
Saskoschin (Zaskoczyn) 114.
Saspe (Zaspa) 114.
Sawadda (Zawada) 143.
Saworri (Zawory) 99.
Saulin (Solin) 203.
Saulinke (Solinek) 203.
Sbichau (Zbichowo) 68.
Schadrau (Szczodrowo) 141.
Schakau (Żakowo) 100.
Schakowken (Żakówek) 100.
Schankowanna (Szynkowana) 66.
Scharfenort 113.
Scharshütte 140.
Schäferei (Owczarnia) 64. 91. 112.
Schellmühl (Szelmeja) 113.
Schildberg 183.
Schimmerwitz (Siemirowice) 203.
Schlagenthin (Sławęcin) 163.
Schlaischow (Sławuszewo) 203.
Schlangenberg 113.
Schlatau, ob. Gr. Schlatau i Kl. Schlatau.
Schlawkau (Sławki) 95.
Schlochau (Człuchów) 177.
Schlochow (Człochów) 218.
Schlochow (Słuchów) 203.
Schlossberg (Zamkowisko) 99.
Schlossberg (Zamkowa góra) 143.
Schloss Neustadt (Wejherowski zamek) 67.
Schloss Platen (Platen zamek) 64.
Schluschow (Słuszewo) 203.
Schmechau (Śmiechowa) 66.
Schmentau (Smętów) 95.
Schmierau (Siemirów) 65.
Schmollin (Smolin) 48.
Schmolsin (Smołdzin) 218.
Schneidewind 94.
Schnurken (Sznurki) 97.
Scholnen (Żołno) 100.
Scholpin (Czołpin) 218.
Schottland, ob. Neu i Alt Schottland.
Schönau 183.
Schönbeck (Szembek) 97.
Schönberg (Szymbark) 97.
Schönberg (Będźmirowice) 153.
Schönberg (Kaliska) 178.
Schöndorf (Szendorf) 164.
Schöneck (Skarszewy) 140.
Schönehr (Szenurze) 204.
Schönfeld (Szenfeld) 113. 164.
Schönfliess (Szenflis) 141.
Schönheide (Szenejda) 141.
Schönhof (Szenhof) 141.
Schönwalde (Szynwałd) 66. 164.
Schönwalderhütte (Szynwałdzka huta) 66.
Schönwarling (Skowarcz) 113.
Schönwerder 183.
Schridlau ob. Nieder i Ober Schridlau.
Schrödersfelde (Skrzeszewo) 94.
Schüddelkau (Szadółki) 113.
Schülzen (Sylczno) 96.
Schwartow (Zwartów) 205.
Schwartowke (Zwartówek) 205.
Schwarzau (Swarzewo) 49.
Schwarzfliess (Czarna rzeka) 80.
Schwarzhof (Czarnocin) 130.
Schwarzhütte (Czarna huta) 80. 130.
Schweslin (Świetlin) 204.
Schwetzin (Świecin) 49.
Schwichow (Świechowo) 66. 204.
Sdroino (Zdrojno) 99.
Sdunowitz (Zdunowice) 100.
Seedorf (Zgorzałe) 100.
Seefeld (Przodkowo) 93.
Seehof 94.
Seelau (Żelewo) 68.
Seerosen (Dzierząźno) 81.
Selesen (Zeleze) 218.
Sellistrau (Żelistrzewo) 50.
Sellnow (Żelnów) 205.
Semlin (Somonin) 95.
Semlinermühle (Somoniński młyn) 95.
Semnitz (Ziemnice) 184.
Sempow (Sępowo) 65.
Sichts (Żychce) 184.
Sietzenhütte (Zycowa huta) 143.
Silberhammer 113.
Sklana (Szklana huta) 97.
Slaikow (Sławików) 203.
Smolsin (Smołdzin) 95.
Smukowo (Wyręby) 99.
Sobczin (Zapceń) 184.
Sollnitz (Żolnica) 205.
Sommerberg (Zomerbark) 143.
Sommerhof 65.
Sommerkau (Ząbrzcz) 99.
Sonnenwalde (Róg) 213.
Spechtswalde (Chylonskie pustki) 57.
Speck (Gacie) 198.
Stangenwalde (Stęgwałd nowy) 95.
Starkhütte (Starkowa huta) 95.
Starsin, ob. Gross St. i Kl. Starsin.
Stegers (Sztegry) 183.
Steinberg (Kamienna góra) 60.
Steinberg (Kamionka) 157.
Steinborn (Sztymborn) 183.
Steinforth (Sztyngwort) 183.
Steinkrug (Kamień) 60.
Stellmacher (Siennica) 163.
Stendershof 163.
Stendsitz (Stężyca) 96.
Stendsitzerhütte (Stężycka huta) 96.
Stephanowo (Szczepanowo) 140.
Sternau 163.
Stoffershütte 140.
Stoltmann 183,
Stolzenfelde 183.
Stonskowo (Stążki) 95.
Strauchhütte (Kierzkowo) 134.
Strehlkau (Strzelki) 140.
Strepsch (Strzepcz) 66.
Strippau (Trzepowo) 142.
Strussow (Strzeszewo) 213.
Suckschin, ob. Gross Suckschin i Kl. Suckschin.
Sykorschin (Sikorzyn) 94.
Szukowo (Szczukowo) 96.

T.

Tangen (Tągowie) 214.
Tannenberg (Sosnowa góra) 95.
Tannenhof (Dana) 44.
Teichhof (Objemy) 90.
Teufelsbruch 97.
Thalheim (Przyrowie) 93.
Theerofen (Smolnik) 95.
Theerofen (Smolniki) 140.
Thiloshain 141.
Tiefensee (Głębokie) 110.
Tiefenthal 97.
Tillau (Tyłów) 49.
Trampken (Trąbki) 114.
Trockenhütte (Sucha huta) 140.

U.

Uhlingen (Ulinia) 204.
Unter Ostrowitt (Podostrowite) 182.

V.

Vaterhorst (Sikorzyn) 48.
Vietzig (Wick) 204.
Vitröse (Witoraz) 205.
Vitzlin (Wyczlin) 67.
Völtzendorf (Chwarzno) 58.

W.

Wahlendorf (Niepoczłowice) 63.
Waldeck (Borek) 57.
Waldenburg (Kępin) 61.
Waldhaus 164.
Walkmühle 164.
Warsau (Warzewo) 49.
Warschkauermühle (Warzkowski młyn) 67.
Warschnau (Warzno) 98.
Warschnauerhütte (Warzeńska huta) 98.
Wedlin (Widlin) 49.
Wehnershof 184.
Weissbruck (Białe błota) 129.
Weissbruch (Białe błoto) 153.
Weissfluss (Białorzeka) 56.
Weissmist 98.
Weitsee (Wdzide tucholskie) 165.
Wenzkau (Więckowy) 142.
Werblin (Warblinia) 49.
Werder (Zakrzewo) 68.
Wertheim (Dobrzewino) 59.
Wiesenthal 67.
Wiesenthal (Świnia buda) 141.
Wigodda (Wygoda) 67. 99.
Wildau (Przytarnia) 162.
Wildbergshof (Rokicki las) 219.
Wilhelminenthal (Rokicki las) 219.
Wilhelmsdorf 67.
Wilhelmshof 98. 165.
Wilhelmshöhe 98.
Wilhelmshuld (Kolonia) 85.
Wippich 98.
Wischin (Wysin) 143.
Wispau (Wyspowo) 68.
Witbeck (Czysta) 218.
Wittenberg (Biała góra) 197.
Wittfelde 184.
Wittstock (Wysoka) 68. 218.
Wobensin (Niebędzin) 201.
Wolfsbruch (Wilcze błoto) 143.
Woltersdorsf 184.
Wonneberg (Ujościsko) 114.
Wottnogge (Odnoga) 219.
Wörth (Uboga) 164.
Wunneschin (Unieszyn i Unieszynek) 204.
Wussow (Osowo) 202.
Wussowke (Osówek) 213.
Wusseken (Osieki) 212.
Wusters (Ostrze) 181.

Z.

Zackenzin (Czekocin) 198.
Zalensee (Załęże) 99.
Zanderbrück 184.
Zandersdorf (Jarcewo) 156.
Zankenschin (Zakoniczyn) 114.
Zarnowitz (Żarnowiec) 50.
Zarnowitz (Żarnowska) 205.
Zarnowitzermühle (Żarnowski młyn) 50.
Zawist (Czartołomie) 154.
Zechlau (Ciecholewy) 176.
Zemmen (Ciemno) 211.
Zerrin (Sierzno) 213.
Zeschin (Cieszenie) 79.
Zewitz (Cewice) 197.
Zezenow (Cecenów) 218.
Zgorzallenhütte (Zgorzalska huta) 100.
Ziegelei (Cegielnia) 57.
Ziegelscheune (Cegielnia) 109.
Ziethen (Szczytno) 183.
Zigankenberg (Cyganki) 109.
Zipplau (Cieplewo) 109.
Zittno (Sitno) 94.
Zoldan (Cołdanki) 154.
Zoppot (Sopoty) 66.
Zossno (Czosnowo) 177.
Zuckau (Żuków) 100. 165.
Zukowken (Żukówek) 100.
Zurromin (Zuromin) 100.
Zwangshof (Przymusowo) 162.

Wykaz skróceń.

adel. = adelig
Cen. = Cenôva. Ob. *Skôrb*
dol. = dolny
dom. = dominium, dominialny
ew. = ewangielik, ewangielicki
fol., folw. = folwark
gór. = górny
gr. = gross
k. = kaszubski
kat. = katolicki
kil. = kilometr
kl. = klein
kön. = königlich
król. = królewski
leśn. = leśnictwo
m. = mały
n. = niemiecki, po niemiecku
nadleśn. = nadleśnictwo
Nazwy = Kętrzyński Wojciech. Nazwy miejscowe polskie Prus zachodnich, wschodnich i Pomorza wraz z przezwiskami niemieckiemi. We Lwowie, 1879.
nied. = nieder
niem. = niemiecki, po niemiecku
ob. = ober
ob. = obacz
obw. = obwód
o. d. = obwód dominialny
ob. dom. = obwód dominialny
p. = polski, po polsku
par. = parafia
pol. = polski, po polsku
pow. = powiat
przyl., przyległ. = przyległość
pustk. = pustkowie
reg. = regiencya
Reg.-Bez. = Regierungs-Bezirk
Skôrb = Cenôva Floryan. Skôrb kaszébskosłovinskjè moevé. Svjece, 1866--68.
Słown. gieogr. = Słownik gieograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880—97.
st. = stary
szlach. = szlachecki
unt. = unter
w. = wielki
w. = wieś.

Wykaz omyłek druku.

Str.	4	w.	13	od góry	*zamiast*	polskiej i	*ma być*	polskiej,
„	5	„	7	od dołu	„	świadczą	„	świadczy
„	6	„	18	„	„	wyróżnianiu	„	odróżnianiu
„	16	„	16	„	„	starej	„	Starej
„	25	„	13	od góry	„	oddalonej	„	oddalonego
„	26	„	10	od dołu	„	*Flötensstin*	„	*Flötenstein*
„	29	„	17	„	po wyrazie „katolicka“ dodać należy: na Pomorzu.			
„	50	„	2	od góry	po wyrazie „Zarnowitz“ dodać należy: wieś.			
„	50	„	3	„	*zamiast*	Zarnòvc	*ma być*	Żarnòvc.
„	52	„	19	„	„	Zarnowizna	„	Żarnowizna
„	79	„	22	„	„	Choesńicćė leśnictwoe	„	Choestńicćė lesńictwoe
„	80	„	4	od dołu	„	rząd	„	rzod.
„	92	„	19	od góry	„	Poemjeczinsko	„	Poemjeczinskô.
„	99	„	9	„	„	Vègoeda	„	Végoeda.
„	99	„	23	„	„	Załążé	„	Załążė.
„	103	„	14	„	„	100	„	1000
„	107	„	6	od dołu	„	wzhlędem	„	względem
„	118	„	8	„	„	Zuławach	„	Żuławach
„	154	„	5	„	„	Czerk	„	Czersk
„	162	„	25	od góry	„	Pôvêłći	„	Poevêłći
„	174	„	16	od dołu	„	o ółu	„	ogółu.
„	205	„	13	„	„	Zarnowska	„	Żarnowska
„	205	„	5	„	„	Zelnów	„	Żelnów
„	208	„	13	od góry	po słowach „ich jest“ wykreślić „jednak“ tudzież „co“ po „bytowskim“.			
„	211	„	18	od dołu	*zamiast*	Grabaczèno	*ma być*	Grabaczéno
„	218	„	13	„	„	*Seleser*	„	*Selesener*
„	218	„	6	„	„	Pobłocė	„	Poebłocė
„	230	„	13	od góry	„	zapisaną została	„	zapisani zostali
„	250	„	12	„	„	Dorgolewo	„	Dargolewo

SPIS RZECZY.

Str.

Wykaz skróceń 287
Przedmowa 1
Wstęp: Wiadomości ogólne o Kaszubach 21

I. Pomorzanie i Kaszubi. 23
II. Granice osiadłości ludu kaszubskiego 24
III. Siła liczebna ludności kaszubskiej w poszczególnych pow. na Kaszubach 28
IV. Stosunki wyznaniowe na Kaszubach 29
V. Zakres użycia mowy kaszubskiej 33

Statystyka ludności kaszubskiej 37

A. Prusy zachodnie 39

I. Obwód regiencyi gdańskiej 40

1. Powiat pucki.
a) Wiadomości ogólne 40
b) Statystyka szczegółowa powiatu puckiego 44
c) Przypiski 50

2. Powiat wejherowski.
a) Wiadomości ogólne 52
b) Statystyka szczegółowa powiatu wejherowskiego 56
c) Przypiski 69

3. Powiat kartuski.
a) Wiadomości ogólne 72
b) Statystyka szczegółowa powiatu kartuskiego 77
c) Przypiski 101

4. Powiat gdański górski.
a) Wiadomości ogólne 105
b) Statystyka szczegółowa powiatu gdańskiego górskiego. 109
c) Przypiski 115

5. Powiat gdański miejski 117

Str.

6. Powiat kościerski.
a) Wiadomości ogólne 123
b) Statystyka szczegółowa powiatu kościerskiego 129
c) Przypiski 144

7. Inne powiaty obwodu regiencyi gdańskiej 146

8. Ogólna liczba ludności kaszubskiej w obwodzie regiencyi gdańskiej . . 147

II. Obwód regiencyi kwidzyńskiej 148

1. Powiat chojnicki.
a) Wiadomości ogólne 148
b) Statystyka szczegółowa powiatu chojnickiego. 153
c) Przypiski. 166

2. Powiat człuchowski.
a) Wiadomości ogólne 169
b) Statystyka szczegółowa powiatu człuchowskiego 176
c) Przypiski 185

3. Inne powiaty obwodu regiencyi kwidzyńskiej 186

4. Ogólna liczba ludności kaszubskiej w obwodzie regiencyi kwidzyńskiej . 187

III. Sumaryczne zestawienie liczby ludności kaszub. w Prusiech zachodnich 188

B. Pomorze 189

I. Obwód regiencyi koszalińskiej 192

1. Powiat lęborski.
a) Wiadomości ogólne. 192
b) Statystyka szczegółowa powiatu lęborskiego 197
c) Przypiski 206

2. Powiat bytowski.
a) Wiadomości ogólne 207
b) Statystyka szczegółowa powiatu bytowskiego 211
c) Przypiski 215

3. Powiat słupski. 215

4. Inne powiaty obwodu regiencyi koszalińskiej 223

5. Ogólna liczba ludności kaszubskiej w obwodzie regiencyi koszalińskiej . 224

II. Obwód regiencyi szczecińskiej 225
III. Obwód regiencyi sztralzundzkiej 227
IV. Sumaryczne zestawienie liczby ludności kaszubskiej na Pomorzu . . 229

C. Inne kraje monarchii pruskiej i cesarstwa niemieckiego 230

I. Wielkie Księstwo Poznańskie 230
II. Inne prowincye monarchii pruskiej 231
III. Inne kraje cesarstwa niemieckiego 233

D. Inne kraje Europy 234
E. Ameryka 235
F. Sumaryczne zestawienie liczby ludności kaszubskiej 241

Str.

Zakończenie 244

Dodatki.

A. Objaśnienia do mapy etnograficznej Kaszub 246
B. Uwagi o nazwach miejscowości kaszubskich 248
C. Kilka słów z powodu książki p. A. Parczewskiego 252
D. Odpowiedź dr. Nadmorskiemu-Łęgowskiemu. 256
E. Rybacy kaszubscy na półwyspie Jones Island 259

Spis nazw miejscowości.

A. Nazwy polskie 261
B. Nazwy kaszubskie 275
C. Nazwy niemieckie 279

Wykaz omyłek druku 288

Mapa etnograficzna Kaszub.

Biblioteka Pedagogiczna Radom

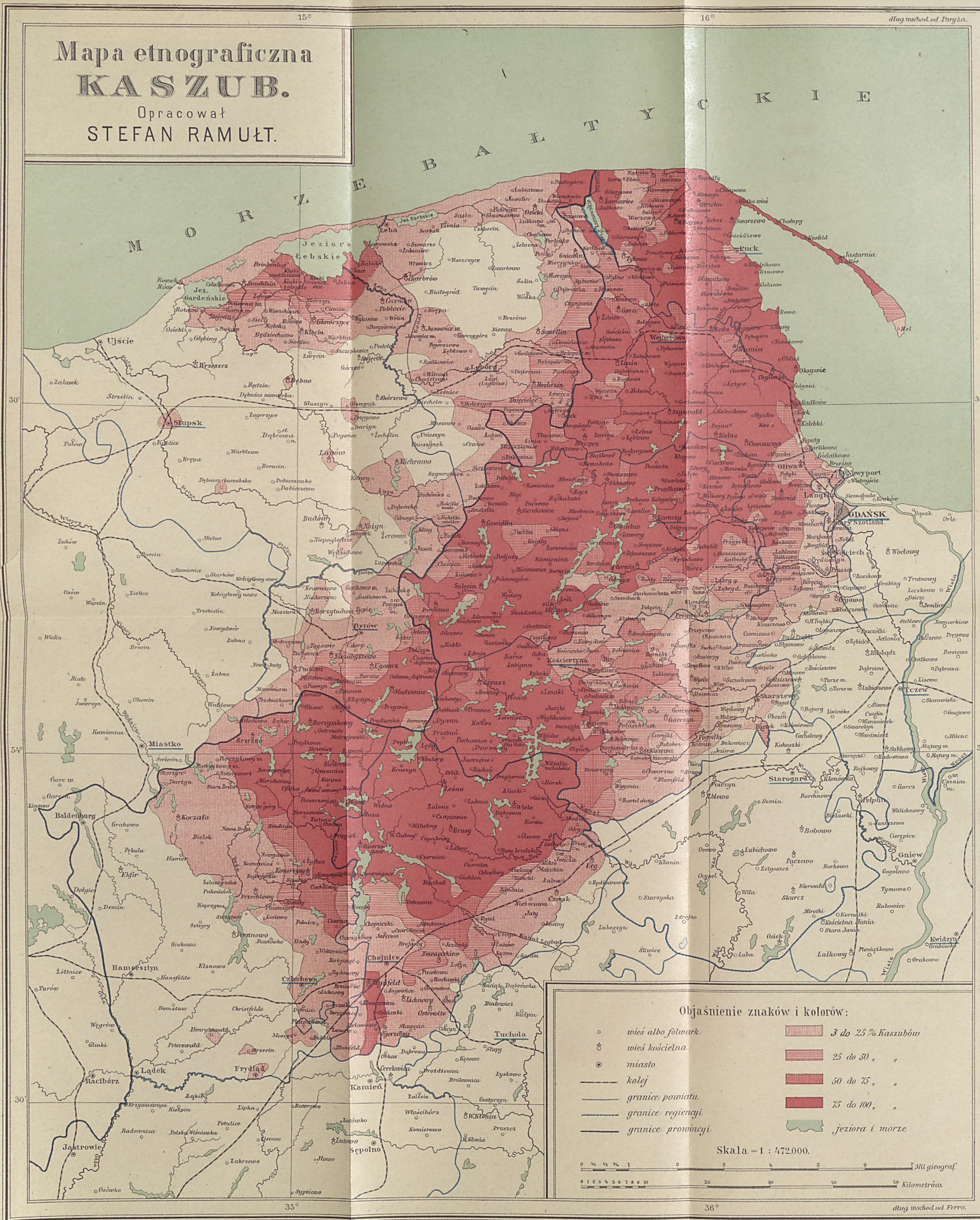
Mapa etnograficzna
KASZUB.
Opracował
STEFAN RAMUŁT.
MORZE BAŁTYCKIE
Objaśnienie znaków i kolorów:
wieś albo folwark
wieś kościelna
miasto
kolej
granice powiatu
granice regencyi
granice prowincyi
3 do 25 % Kaszubów
25 do 50 „
50 do 75 „
75 do 100 „
jeziora i morze
Skala = 1 : 472.000.
Mil geograf.
Kilometrów.
dług. wschod. od Paryża.
dług. wschod. od Ferro.
Zakład litogr. M. Salba w Krakowie.

Biblioteka Pedagogiczna w Radomiu
nr inw.: K - 41960
BGZs 41960

Biblioteka Pedagogiczna w Radomiu
nr inw.: K - 41960
BGZs 41960

VERITAS